

Педагогічний музей України
Колекції

Національна академія педагогічних наук України
Педагогічний музей України

Науковий об'єкт
«Колекція стародруків Педагогічного музею України»
(рукописи, стародруки та рідкісні видання 1477-1923 рр.),
що становить національне надбання

Колекція
«Педагогічна україніка 1842-1923 рр.»

22194/2520Ж_Основа. Южно-Русский
литературно-ученый вестник, №1, січень. –
СПб: В тип. П. А. Кулиша, 1862. – 397 с.
[Сканов.2014]





OCCEGORA

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883



9192

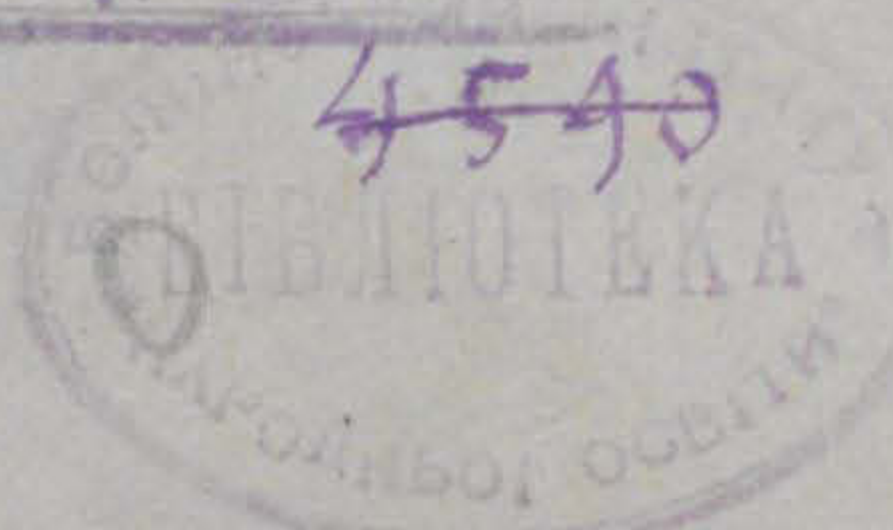
Получ. 20 августа.

Савва

058

0 75

ОСНОВА



1862

СІЧЕНЬ

Перевірено 1941 р. (ЯНВАРЬ)

Республіканський педагогічний музей
Основний фонд № 22194

СОДЕРЖАНІЕ:

2520 нс

- I. Ковзарь XLIII — LI, Т. Г. Шевченка.
- II. Дневникъ Т. Г. Шевченка.
- III. Великі Проводи, поема П. А. Куліша.
- IV. Відъ себе не втечешь, Марка Вовчка.
- V. Простонародность въ украинской словесности, П. А. Куліша.
- VI. Путевыя письма, И. И. Якушкина.
- VII. Іудеямъ, И. И. Костомарова.
- VIII. Дополненіе къ »Правдъ Москвичамъ о Руси«, И. И. Костомарова.
- IX. Людська память про старовину: Січові гості, Панька Казюки.
- X. Сближенія и слѣды, И. И. Ревякина.
- XI. Библиографія: Повѣдка въ Южную Россію А. Афанасьева-Чужбинскаго, П. А. Куліша. Гоголь предъ судомъ обличительной литературы Н. Герсеванова, П. А. Куліша.
- XII. Переглядъ українськихъ книжокъ: Казки и байки зъ сусідової хатки, Придніпрянця, П. А. Куліша. Наські Граматки, +++.
- XIII. Моя исповѣдь, В. Антоновича.
- XIV. Характеристика законодательства о крѣпостномъ правѣ, — каго.
- XV. Зъ народнихъ устъ: 1) Москаль Кирило, Л. И. Яценка. 2) То про се, то про те, Ф. Вільшанського.
- XVI. Современная южнорусская летопись.
- XVII. Вісті: 1) Изъ Записокъ мирового посредника, Гр. Ге. 2) Зъ подорожника, Кузьми Шаповала. 3) Листъ до Осповьянъ, Ве. Ш. Кавовскаго. 4) Зъ Городняцького повіту, Леся-кого. 5) Изъ с. Твердохлівівъ, И. Ч — скаго. 6) Каневская школа, о. Феодосія Чайковскаго. 7) Де-що про Жидівъ, Митра Омельковича. 8) О путешествіи по Украинѣ.
- XVIII. Русины.
- XIX. Объясненіе къ рисункамъ »Живописной Украины«, Л. М. Жемчужникова.
- XX. Объясненіе неудобопонятныхъ украинскихъ словъ.

01974

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or date, written in a cursive script.

Основной фонд
Книжечный отдел
Республиканский архив

Faint rectangular stamp or text located in the middle-right section of the page.

ОСНОВА,

ЮЖНОРУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВЪСТНИКЪ,

будеть издаваться и въ 1862 году, по прежней программѣ:

I. ИЗЯЩНАЯ СЛОВЕСНОСТЬ: стихотворенія, повѣсти и разказы на южнорусскомъ языкѣ, а также на великорусскомъ, но изображающіе жизнь и природу южнаго края.

II. ИСТОРИЯ. Жизнеописанія. Древности. Акты историческіе и юридическіе. Старинныя записки.

III. НАРОДОПИСАНІЕ. Языкознаніе. Современный, общественный и частный бытъ.

IV. ВОСПИТАНІЕ и ОБРАЗОВАНІЕ.

V. ЗЕМЛЕВѢДѢНІЕ и ЕСТЕСТВОЗНАНІЕ.

VI. СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО, ПРОМЫШЛЕННОСТЬ и ТОРГОВЛЯ.

VII. ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЯ ПОСТАНОВЛЕНІЯ и распоряженія, относящіяся къ южнорусскому краю.

VIII. РАЗБОРЪ ЗАМѢЧАТЕЛЬНѢЙШИХЪ СОЧИНЕНІЙ и указатель всѣхъ вообще книгъ и статей, также музыкальныхъ и художественныхъ произведеній, предметомъ коихъ будетъ южнорусскій край.

IX. ОБЛАСТНЫЯ ИЗВѢСТІЯ; переписка; вопросы; замѣтки и вообще мелкія статьи ⁽¹⁾.

(1) Не входя теперь въ объясненіе каждаго изъ этихъ отдѣловъ, припомнимъ для желающихъ ближе познакомиться съ нашимъ взглядомъ на дѣло *Основы*, что подробное объявленіе было напечатано въ октябрьскихъ номерахъ *С. Петербургскихъ* и *Московскихъ вѣдомостей*, *Съверной Пчелы* и *Сына Отечества*, разослано при *Русскомъ Вѣстникѣ* и *Современникѣ* и приложено въ 1-й книжкѣ *Основы*.

Предметъ *Основы* остается тотъ же: всестороннее и безпристрастное изслѣдованіе Южнорусскаго края и Южнорусскаго народа. Направленіе *Основы* также не измѣнится. Оно заслужило общее одобреніе, и намъ остается только повторить главныя начала, которымъ постоянно слѣдовала и будетъ слѣдовать редакція: уваженіе къ правамъ личности, къ народу и народности, и устраненіе сословной, національной и религіозной вражды и всяческихъ недоразумѣній, посредствомъ разъясненія темныхъ вопросовъ нашей современной и прошедшей жизни.

Руководящею идеею *Основы* будетъ просвѣщеніе въ народномъ духѣ. Редакція, отвергая всякую исключительность и замкнутость, въ то же время считаетъ вреднымъ и космополитизмъ, который, раньше или позже, переходитъ въ полное равнодушіе къ мѣстнымъ народнымъ пользамъ и нуждамъ. Общеніе съ другими народностями необходимо и плодотворно для каждаго народа, но оно приноситъ истинную пользу только тѣмъ обществамъ, которыя почерпаютъ главныя жизненныя силы изъ родной почвы, — которыя богатѣютъ не столько заимствованіями отъ сосѣдей, сколько разработкою нравственныхъ и вещественныхъ даровъ природы въ своемъ краю, въ своемъ племени. Признавая значеніе каждой народности въ общей жизни человѣчества, мы всего больше должны стараться уразумѣть *наши* національныя особенности, *наши* природныя, ни у кого не заимствованныя, средства существованія; мы должны стремиться къ тому, чтобы занять между другими народами такое же мѣсто, какое занимаетъ дѣятельный семьянинъ въ кругу прочихъ членовъ семейства. Пока человѣкъ не созналъ себя и не опредѣлилъ ясно своихъ отношеній къ другимъ людямъ, до-тѣхъ-поръ онъ — существо безличное: Тѣ же самое можно сказать и о цѣлыхъ народахъ. Всякій народъ только съ того времени становится необходимымъ членомъ человѣческой семьи, когда, посредствомъ всесторонняго самопознанія и полного проявленія нравственныхъ силъ своихъ, начнетъ вносить въ общую жизнь человѣчества такой вкладъ, какого другой народъ не вноситъ. На этомъ основаніи, мы считаемъ необходимымъ и *общеполезнымъ* — дальнѣйшее развитіе украинскаго народнаго языка и словесности, которая уже заявила свое право на вниманіе просвѣщеннаго общества, представивъ нѣсколько произведеній, замѣчательныхъ по красотѣ образовъ, по достоинству чувствъ и мыслей — общечеловѣческихъ и, въ то же время, возможныхъ, по своему внутреннему и внѣшнему характеру, только въ одномъ Украинскомъ народѣ. Вопросъ — *быть или не быть* нашей словесности? еще недавно составлялъ предметъ спора для многихъ; но его

разрѣшила утвердительно сама жизнь, неподдающаяся никакой предвзятой теоріи. Никто теперь не скажетъ, что украинской словесности *нѣтъ*, какъ, бывало, говорили и писали прежде. Одного Шевченка, признаннаго великимъ поэтомъ во всемъ Славянскомъ мірѣ, достаточно для того, чтобы убѣдить самыхъ закоренѣлыхъ старовѣровъ въ томъ, что украинская словесность существуетъ въ самомъ дѣлѣ. Но еще не умолкли послѣдніе звуки перваго нашего *Кобзаря*, а уже мѣсто его заступаетъ другой, въ поэзіи котораго слышится новый строй народнаго стиха, является новое содержаніе и новая сила. Въ сентябрьской книжкѣ *Основы* мы сообщимъ мелкія его стихотворенія, которыя, надѣемся, пріятно удивятъ нашихъ читателей; но у насъ есть въ запасѣ цѣлая поэма того же автора, соотвѣтствующія этимъ начаткамъ.

Украинская проза также дѣлаетъ успѣхи рѣшительныя и расширяетъ область своего выраженія почти съ каждымъ мѣсяцемъ. Безпрестанно являются новые дѣятели украинской словесности, кругъ преданныхъ ей людей увеличивается быстро. Все убѣждаетъ насъ, что вопросъ о ея существованіи есть вопросъ жизненный, порожденный не мечтателями, а самою силою вещей. Поэтому-то она и вызвала къ энергической дѣятельности столько талантливыхъ людей; поэтому она и въ обществѣ читающемъ находитъ себѣ такое сочувствіе. Итакъ, съ увѣренностію, что приносимъ своимъ изданіемъ пользу существенную, что дѣлаемъ дѣло, нужное не для однихъ Украинцевъ, но для всего Славянскаго міра, мы будемъ продолжать его по мѣрѣ нашихъ силъ, въ ожиданіи новыхъ и новыхъ помощниковъ. Особенное вниманіе людей мыслящихъ обращаетъ на себя оживившаяся русская народность въ Галиціи, гдѣ она до-того была задавлена, что Нѣмцы и Поляки начали уже печатно утверждать, будто *Руси* въ Галиціи нѣтъ вовсе. Говоря языкомъ украинскимъ и живо сочувствуя нашей словесности, Галицкіе Русины, въ настоящемъ году, начали издавать собственную литературно-политическую газету *Слово*. Въ школахъ у нихъ вводится преподаваніе на родномъ языкѣ; русинскій же языкъ начинаютъ употреблять и въ судопроизводствѣ. Даже въ своей одеждѣ, Галицкая молодежь старается быть *руською*, но никакъ не нѣмецкою, или польскою. Пробужденіе такъ долго дремавшихъ моральныхъ силъ, которыя обнаруживаются теперь въ особой своеобразности, пророчитъ Русскому міру существованіе еще болѣе самобытное, менѣе и менѣе подчиненное вліянію чуждыхъ народностей, хотя и связанное съ ними общечеловѣчески. Многіе образованнѣйшіе Великороссіяне дѣйствительно смотрятъ на оживленіе украинской словесности съ чувствомъ тро-

гательнаго для насъ доброжелательства, и мы слышимъ отовсюду, что даже языкъ украинскій сдѣлался у нихъ предметомъ изученія для многихъ просвѣщенныхъ людей. Многіе уже понимаютъ, что Русская Земля до тѣхъ поръ не проявитъ себя всесторонне, пока на ея огромномъ пространствѣ не затрепещетъ жизнью все, что способно къ жизни. Поэтому, работая на украинскомъ полѣ, *Основа* работаетъ для всего рускаго міра и притомъ, какъ специалистъ, котораго замѣнить не кѣмъ. Вотъ нашъ взглядъ на наше дѣло. Надѣемся, что это — взглядъ всѣхъ друзей просвѣщенія, всѣхъ истинныхъ почитателей самаго мудраго законодателя — жизни, неоподкупный судъ котораго, въ нашемъ литературно-народномъ дѣлѣ, есть единственно вѣрный судъ.

Не можемъ не радоваться, съ что такой точки посмотрили на дѣло *Основы* лучшіе русскіе журналы, и считаемъ своею обязанностью выразить имъ нашу *громадську* признательность.

Переходя къ болѣе частнымъ обстоятельствамъ нашего вѣстника, скажемъ, что первое время его существованія необходимо должно было быть — и было — очень труднымъ. Программа наша, съ перваго начала, не могла быть выполнена удовлетворительно во всѣхъ частяхъ ея. Вполнѣ сознавая недостатки *Основы*, мы употребимъ все стараніе — устранить ихъ въ будущемъ году, и надѣемся представить — *современную южно-русскую лѣтопись, вѣсти изъ Русинской Галиціи и съ Юга вообще, разборъ замѣчательнѣйшихъ сочиненій на украинскомъ языкѣ и разные этнографическіе, историческіе и юридическіе матеріялы* — въ такой полнотѣ, что они составятъ какъ-бы новый отдѣлъ *Основы*. Но и въ настоящемъ году, не смотря на скудость нѣкоторыхъ отдѣловъ, редакція всё-таки имѣла столько рукописей въ своемъ распоряженіи, что обѣщанное ею количество листовъ оказалось недостаточнымъ, такъ что, въ теченіе девяти мѣсяцевъ, она, вмѣсто обязательныхъ 108 печатныхъ листовъ, выпустила около 160 листовъ. Такимъ образомъ, при томъ запасѣ матеріаловъ, какой *Основа* уже имѣетъ, и при возрастающемъ числѣ трудящихся и готовыхъ для нея трудиться, назначенное число листовъ для книжки оказывается недостаточнымъ, и съ 1862 года каждая книжка *Основы*, для выполненія нашей программы, необходимо должна заключать въ себѣ неменѣе 15 листовъ. По причинѣ сопряженнаго съ этимъ увеличенія издержекъ, бывшихъ и въ этомъ году весьма значительными, мы должны увеличить и подписную цѣну нашего изданія.

Чтобы познакомить съ содержаніемъ *Основы* тѣхъ, кто не могъ до-

сельсѣ читать ее, представляемъ перечень статей, помѣщенныхъ въ девяти вышедшихъ книжкахъ.

Анны Барвинокъ (псевдонимъ): Съ Волини.

Антоновича (В.): Чтѣ объ этомъ думать?

А. Нечуй-вѣтеръ (псевдонимъ): 1) Съ дороги, 2) Сирѣтскій жалъ; 3) Не було змалку — не буде й до 'станку.

Бьлухи-Кохановскаго (М. А.): 1) О молотильной машинѣ съ локомотивемъ; 2) О рабочемъ скотѣ и о хворобѣ.

Волокитина (Н. Н.): О естествознаніи на Югѣ.

Гоголя (Н. В.): Замѣтки и наброски для драмы изъ Украинской исторіи.

Дымскаго (М.): Хороль.

Жемчужникова (Л. М.): 1) По поводу выставки въ С. Петербургской академіи художествъ; 2) Воспоминаніе о Шевченкѣ; его смерть и погребеніе (съ рѣчами, говореными у гроба); 3) Воспоминаніе о Н. А. Маркевичѣ (съ портретомъ); 4) Объясненія къ рисункамъ *Живописной Украины*, издаваемой авторомъ.

Значеніе Шевченка для Украины. Проводы тѣла его на Украину изъ Петербурга.

Иванишева (Н. Д.): О провинціальныхъ дворянскихъ сеймахъ въ Юго-Западной Руси.

Историческіе и юридическіе акты.

П. Казюки (псевдонимъ): 1) О публичныхъ лекціяхъ Н. И. Костомарова; 2) Півпівника.

Ка-па (псевдонимъ): Мои воспоминанія.

Костенецкаго (Я. И.): 1) О руководствѣ къ пчеловодству г. Краузе; 2) Письма о Пчеловодствѣ.

Костомарова (Н. И.): 1) О федеративномъ началѣ въ древней Руси; 2) Отвѣтъ иностраннымъ публицистамъ по вопросу о Руси; 3) Двѣ народности (черты нравственныхъ различій въ племенахъ: Великорусскомъ и Украинскомъ); 4) Черты народной Южнорусской исторіи; 5) Гетманство Выговскаго; 6) Воспоминаніе о двухъ малярахъ (одинъ изъ нихъ — Шевченко); 7) Слово о Сквородѣ; 8) Отвѣтъ на статью В. Крестовскаго; 9) Черноморскіе козаки.

Кузьменка (П. С.) Не такъ ждалося, да такъ склалося.

Кулика (В. С.): Дѣ-що зъ Полтавы.

Кулиша (П. А.): 1) Хмельницина; 2) Староствѣтское дворище; 3) Другой человекъ; 4) Характеръ и задача Украинской критики; 5) Обзоръ Украинской словесности: I. Климентій, II. Котляровскій, III. Артемовскій-Гулакъ, IV. Гоголь; 6) Исторія Украины; 7) Украинскія Незабудки; 8) стихотворенія: Народня Слава; Солонія; Кумейки; Съ того світу; Зъ-за Дунаю; Что миѣ и тебѣ, жено? 9) О повѣсти г. Кузьменка; 10) Передовые Жиды.

Л-б-цева (О. Г.): Объ ярмаркахъ (до сѣльскихъ парафіанъ).

Левченка (М. М.): 1) Мѣста жительства и мѣстныя названія Русиновъ. 2) Замѣтка о Русинской терминологіи.

Линейкина: Гимназическая переписка (прежнія педагогическія понятія и порядки).

Лавровского (П.): Отвѣтъ на письмо г. Максимовича къ г. Погдину, о Малорусскомъ языкѣ.

Лазаревскаго (А. М.): Говорилъ ли Полуботокъ Петру Великому рѣчь, приводимую Конискимъ?

М. (Н.) Географическое обозрѣніе края, населеннаго Южнорусскимъ народомъ.

Макарова (Н. Я.): Воспоминаніе о Н. А. Маркевичѣ.

Максима-Чорного (псевдонимъ): Съ другого берега Днѣпра.

Максимовича (М. А.): 1) Письма о Богданѣ Хмельницкомъ; 2) замѣтка о пѣвцѣ Митусѣ.

Марка-Вовчка (псевдонимъ): 1) Три долі; 2) Не до пари; 3) Два сини; 4) Ледащица.

Межова (В. И.): 1) Библіографія крестьянскаго вопроса въ Южнорусскомъ краѣ; 2) Историческая библіографія.

Мизко (Н. Д.): Воспоминаніе о Соленикѣ.

Мордовцева (Д. Л.): 1) Дзвонарь; 2) Салдатка.

Недорозумніе по поводу слова »жидъ«.

Номиса (псевдонимъ): 1) Тітка Настя; 2) Різдвяні святки; 3) Отрывки изъ автобіографіи Бѣлокопытенка; 4) О крѣпостномъ населеніи въ Россіи; 5) Багата кутя; 6) Святый вечеръ.

Носа (С. Д.): 1) Хуртовина; 1) Зъ Непитай-Города.

Необачного (псевдонимъ): Знайдений на дорозі листъ.

Омельковича (Митра): Антінъ Танський.

Основьяненка (Квитки): Листъ до Шевченка.

Побратима (псевдонимъ): Концертъ 27 апрѣля.

Познанського (Б): Листъ зъ Дударівъ.

Пестержецкаго (А. Л.): 1) О крестьянахъ старинной Югозападной Руси; 2) О народномъ языкѣ.

Стороженка (А. П.): 1) Закоханний чортъ; 2) Стехинъ ригъ; 3) Матусине благословення.

Свяченка (псевдонимъ): Вовчиця.

Сухомлинова (М. И.): О преданіяхъ въ древней русской лѣтописи.

Сърова (А. Н.): Музыка южнорусскихъ пѣсень (съ нотами 6 пѣсень для пѣнія и фортепьяно).

Правительственныя постановленія и распоряженія, касающіяся Южнаго края.

Памятное дѣло.

Т. (Г.): О народности въ религіозной жизни.

Хоречко (псевдонимъ): Липовыя пущи.

Хуторянина (псевдонимъ): Листи съ хутора: 1-й и 2-й, о городской и сельской жизни; 3-й о значеніи Шевченка, какъ народнаго поэта; 4-й о сельскомъ ворѣ. (Всѣ четыре письма на украинскомъ языкѣ.)

Чубинскаго (П. П.): Погуковщина.

Чужбинскаго (А. С.): Изъ Украины.

Шаповала (К.): Зъ подорожника.

Шевченка (Т. Г.): 1) Посланіе славному Шафарикові; 2) Чернець (Семень Палій); 3) Москалева Криниця; 4) Невольникъ; 5) Черниця Марьяна; 6) Мелкія стихотворенія; 7) Дневникъ.

Юзефовича (М. В.): Объясненіе по поводу издаваемыхъ Кіевскою Комисією древнихъ актовъ.

Стихи на украинскомъ языкѣ: Гг. *Витавскаго, Гльбова, І. Галки, Галузенка, Кузьменка, Кулика, Конискаго, Навроцкаго, Петрова, Руданскаго, Таволги-Мокрицкаго, Чубинскаго* и друг.

Мѣстная переписка, объясненіе южнорусскихъ словъ, встрѣчающихся въ *Основѣ*, и другія статьи.

Имѣя въ виду статьи, находящіяся въ распоряженіи редакціи, она можетъ обѣщать, что слѣдующія книжки *Основы* не уступятъ занимательностію содержанія вышедшимъ.

Надѣемся, что многіе профессора и учителя мѣстныхъ университетовъ и другихъ учебныхъ заведеній также примутъ съ будущаго года живое участіе въ *Основѣ*, какъ единственномъ изданіи, программа котораго обнимаетъ всѣ стороны южнорусской жизни.

Всѣхъ сообщавшихъ и желающихъ сообщить въ *Основу* вѣсти изъ разныхъ сторонъ Юга, усердно просимъ увѣдомить объ условіяхъ, выполнение которыхъ должно быть обязательно для редакціи: необходимо установить опредѣленные отношенія заранѣе, дабы избѣжать впоследствии напрасныхъ недоразумѣній.

Подписка принимается: въ *С. Петербургѣ*, для городскихъ: въ конторѣ *Основы* при книжномъ магазинѣ Д. Еф. Кожанчикова, на Невскомъ проспектѣ противъ Публичной Библіотеки; также: у М. Ос. Вольфа, Як. Ал. Исакова, Ал. Ив. Давыдова, П. И. Крашенинникова, Н. Г. Овсянникова; въ *Москвѣ*: у П. В. Базунова; въ *Кіевѣ*: у В. Г. Борщевскаго; въ *Полтавѣ*: у Э. Л. Изопольскаго и Эм. Гр. Чижака; въ *Таганрогѣ*: у К. Д. Данилова; въ *Одессѣ*: у Ал. С. Великанова, и другихъ извѣстныхъ книгопродавцевъ.

Иногородные **ИСКЛЮЧИТЕЛЬНО** адресуются: *Редактору Основы Василію Михайловичу Бьлозерскому, въ С. Петербургѣ, у Круглаго рынка, въ домъ принца Ольденбургскаго.*

Цѣна за 12 книжекъ, каждая не меньше 15 листовъ, 10 р. 50 к. безъ пересылки, — 12 р. съ пересылкою и доставкою на домъ въ Петербургѣ.

Для своевременнаго распоряженія о напечатаніи надлежащаго числа экземпляровъ, редакція проситъ поспѣшить подпискою.

Подписавшіяся и послѣ выхода девяти книжекъ *Основы* получаютъ все изданіе съ 1-ой книжки.

Редакторъ В. Бьлозерскій.

О ПРОДОЛЖЕНІИ ИЗДАНІЯ

ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ,

И ОБЪ ИЗДАНІИ

ЖИВОПИСНАГО СБОРНИКА И РИСУНКОВЪ

ИЗЪ НАРОДНОЙ АРХИТЕКТУРЫ.

Изданіе *Живописной Украины* будетъ также продолжаться и въ 1862 году. Условія подписки слѣдующія: для подписчиковъ, получающихъ *Основу*, цѣна остается таже, т. е. 4 р., городскіе подписчики платятъ 6 р., а подписчики иногородные, не получающіе *Основы*, платятъ за годовое изданіе 9 р.; исключеніе дѣлается только въ такомъ случаѣ, если иногородный подписчикъ выписываетъ не менѣе десяти экземпляровъ; тогда цѣна остается прежняя, т. е. 6 р. за каждый экземпляръ. Подписка принимается въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ и на *Основу*; иногородные *исключительно* подписываются въ редакціи *Основы*.

Прошу гг. подписчиковъ высылать мнѣ разнаго рода рисунки, типы, одежды и т. д. и сообщать письменно свои замѣчанія относительно моего изданія. Это доставитъ мнѣ возможность узнать вкусъ общества и исполнить справедливыя его требованія.

Съ 1862 года, я выпускаю, кромѣ настоящаго изданія, — другой альбомъ рисунковъ, подъ названіемъ *Живописный Сборникъ*, въ гораздо-большемъ размѣрѣ, — куда войдутъ не одни Малороссійскіе сюжеты и типы, но и Великорусскіе, а также фантазіи, пейзажи и проч. Вообще программа *Ж. Сборника* — самая обширная и не стѣсненная никакой особой народностью. Цѣна будетъ объявляться печатно, по мѣрѣ выхода рисунковъ.

Кромѣ этого, я przygotowляю къ изданію *рисунки изъ народной архитектуры* Великорусской и Малороссійской, съ объясненіями, а потому покорнѣйше прошу всѣхъ, кто интересуется и кто занимается этимъ предметомъ, высылать мнѣ, чрезъ редакцію *Основы*, рисунки, какъ цѣлыхъ зданій и построекъ, такъ и частей ихъ и подробностей, равно и замѣчанія свои о русской народной архитектурѣ.

Левъ Жемзужниковъ.

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

«Добра хочю братьи и Русьскій Земли.»
Владиміръ Мономахъ.

1862

СІЧЕНЬ

(ЯНВАРЬ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ:

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 29 января, 1862 года.

Ценсоръ *Ст. Лебедевъ.*

ОПЕЧАТКИ.

Въ нѣсколькихъ экземплярахъ, въ статьѣ: *Наскѣ Граматкѣ*, вмѣсто *Чи чули*, напечатано: *Чу чули*.

Въ отдѣлѣ Библиографіи на стр. 44, въ послѣдней строкѣ, вмѣсто *двадцати*, слѣдуетъ читать: *тридцати*.

Въ статьѣ: *Иудеямъ*, на стран. 41, въ стр. 32, слѣдуетъ читать: статью: *»Основа и вопросъ о національностяхъ.«*

У ВСѢХЪ КНИГОПРОДАВЦЕВЪ ВЪ ОБЪИХЪ СТОЛИЦАХЪ ПРОДАЕТСЯ

ИЗДАННАЯ ОДЕССКИМЪ КНИГОПРОДАВЦЕМЪ

А. С. ВЕЛИКАНОВЫМЪ

ТРАГЕДІЯ ШЕКСПИРА

ГАМЛЕТЪ,

переводъ Кронеберга. Изд. 2-е, съ предисловіемъ Бѣлинскаго. М.

1861. Ц. 1 р., съ перес. 1 р. 25 к.

КОБЗАРЬ.

XLIII.

Θ. М. Л-з-р-скому.

Не до до́му въ-но́чі йдучи
Зъ кумино́ї хати
И не спати ляга́ючи,
Згада́й мене́, бра́те, —
А якъ прійде пудьга́ въ-го́сті,
Та й на-нічъ зася́де...
Отоді мене́, мій дру́же,
Зови́ на пора́ду!
Отоді згада́й — въ пусти́ні,
Дале́ко, надъ мо́ремъ,
Свого́ дру́га весéлого,
Якъ вінъ го́ре бо́ре,
Якъ вінъ свої думи́ тії
И се́рце убо́ге
Заковавши, ходи́ть собі
Та мо́литця Бо́гу,
Та зга́дуе Україну
И тебе́, мій дру́же,
Та йноді й пожу́риця...
Звичайне́ — не дуже́,
А такъ тільки... На-дво́рі, бачъ,
Наступа́е свято...
Тяжко ёго́, дру́же-бра́те,
Самому́ стріча́ти

У пустіні... Завтра рано
 До церкви молитись
 Пійдуть люде... Завтра жъ рано
 Завіе голódний
 Звірь въ пустіні, и повіе
 Ураганъ холódний,
 И занесé піскóмъ-снігомъ
 Курінь — мою хату.
 Оттакъ міні доведётця
 Свято зустрічати!...
 Щó жъ діяти? .. На те й лихо,
 Щобъ съ тимъ лихомъ битись...
 А ти, друже мій єдиний,
 Якъ маєшь журитись,
 Прочитай оцію цідулу
 И знай, що на світі
 Тільки й тяжко, що въ пустіні
 У невóлі жити....
 Та й тамъ живуть, хочъ погано....
 Щó жъ діяти маю?...
 Треба бъ вмёрти, — такъ надія,
 Брате, не вмірає!

XLIV.

Породила мене мати
 У висóкихъ у палáтахъ, —
 Шóвкомъ повилá;
 У зóлоті, въ оксаміті,
 Мовъ та квіточка укрита,
 Рослá я, рослá.
 И віросла я на діво:
 Карóбка, чорнобрíва,
 Білолиця я. —
 Убóгого полюбіла, —
 Мати заміжъ не пустила, —
 Оста́лася я, —

У висóкихъ у палáтахъ
Увéсь вікъ свій дівовáти...

Недóля моя!

Якъ биліна при долині,
Въ одинокій самотіні

Стáрюся я;

На світь Бóжий не дивлю́ся,
Ні до ко́го не горну́ся,

А ма́тірь стару́...

Прости́ мене́, моя ма́ти!

Бúду тебе́ проклина́ти

Поки́ не умру́...

XLV.

По ўлиці вітеръ віе

Та снігъ замітае.

По ўлиці по-підъ тінню

Вдова́ шкандибáе —

Підъ дзвініцю сердéшня

Рúки простяга́ти

До тихъ са́михъ, до багáтихъ,

Що сiна въ салдáти

Позáторікъ заголі́ли...

А думала жiти, —

Хочъ на стáристь у невістки

Въ добрі́ одпочiти...

Не довелось! Вiблагала

Тúю копійчiну...

Та Пречiстiй поставила

Свiчечку за сiна.

XLVI.

Закувала зозуленька

Въ зелéному гаi;

Заплакала дiвчинонька —

Дружини не має.
 А дівочі молодії
 Веселі літа,
 Якъ квіточкі за водою,
 Пливуть съ сего світа.

XLVII.

Ой сяду я підъ хатою,
 На улицу гляну,
 Якъ то тіі дівчаточка
 Безъ своєї Ганни,
 Безъ моєї Ганнусеньки
 У хрещика грають;
 И граютьця не весело,
 И не такъ співають
 Дівчаточка.. А моєї
 Голубки немає:
 У свекрухи десь воркує,
 Менé виглядає.

XLVIII.

Туманъ, туманъ долиною —
 Дóбре жити зъ родиною,
 Аще лóчче за горою,
 Зъ дружиною молодію.
 Ой пійдú я тёмнимъ гаємъ —
 Дружиноньки пошукáю.
 Дé ти? дé ти? озовіся!
 Прийдí, сёрце, пригорніся!
 Нумо, сёрце, лицятися
 Та поїдемъ вінчатися,
 Щобъ не знáли бáтько й мáти,
 Де ми бóдемъ почувáти.
 Одружíлись, заховáлись...

Бодай були не кохались!
 Лєгше було бь самій жити,
 Якъ съ тобою въ світі бітись.

XLIX.

Ой люлі, люлі, моя дитино,
 Въ день и въ ночі...
 Пійдешь, мій сїну, по Україні
 Насъ кленучї.
 Сїну мій, сїну! не кленї тата,
 Не помянї.
 Менє, прокляту, я — твою маги, —
 Менє кленї...
 Менє не стане, — не їди міжъ люде,
 Иди ти въ гай.
 Гай не спитає й бачить не буде...
 Тамъ и гуляй.
 Найдешь у гаї тую калїну,
 То пригорнїсь...
 Бо я любила, моя дитино,
 Ії колїсь.
 Якъ пійдешь въ сєла, у тїї хати,
 То не журїсь;
 А якъ побачишь зь дїтками матірь,
 То — не дивїсь!

L.

Зацвіла въ долині
 Червона калїна,
 Ніби засміялась
 Дівчина-дитина.
 Любо, любо стало, —
 Пташечка зраділа
 И защебетала....

Почула дівчина
 И, въ білій свитині,
 Зъ біленької хати
 Вийшла погуляти
 У гай на долину.
 И вийшовъ до неї
 Зъ зеленого гаю
 Козакъ молоденький,
 Цілує, вітає, —
 И йдуть по долині
 И йдучі співають,
 Якъ діточокъ двоє,
 Підъ тую каліну
 Прийшли, посідали,
 И поцілувались...
 Якого жъ ми раю
 (На світі) благаемъ?—

II.

Колісь дурною головою
 Я думавъ: горенько зо мною!
 Якъ доведеться въ світі жити,
 Людєй и Господа хвалить?...
 Въ багні колодою гнилою
 Валятись, старітись, гнити,
 Умерти — й сліду не покинуть
 На (обезславленій) землі!...
 О горе, горенько мені!
 И де я въ світі заховуюсь?
 Що-дєнь Пилати роспинають,
 Морозять, шкварять на огні!..

21 іюня 1859 р.

Г. Черкаси.

Т. ШЕВЧЕНКО.

ДНЕВНИКЪ Т. ГР. ШЕВЧЕНКА.

Седмой отрывокъ.

6 августа 1857.

Астрахань — это островъ, омываемый однимъ изъ протоковъ Волги, перерѣзанный рядомъ вонючихъ болотъ, называемыхъ рѣкою Кутумомъ, и каналомъ, ни въ чемъ не уступающимъ рѣкѣ Кутуму. Полуостровъ этотъ окруженъ густымъ лѣсомъ мачтъ и уставленъ живописными бѣдными лачугами и сѣрыми, весьма не живописными, деревянными домиками, съ мезонинами, не похожими на лачуги потому только, что изъ нихъ выглядываютъ флотскія и вообще официальные физиономіи. Всю эту огромную безобразную сѣрую кучу мусору вѣнчаютъ зубчатая бѣлая стѣна кремля и стройный, великолѣпный пяти-главый соборъ Московской архитектуры 17-го столѣтія. Таковъ городъ Астрахань, но не такимъ онъ мнѣ представлялся: когда я, подходя къ Бирючей Косѣ (главная застава въ устьяхъ Волги), увидѣлъ сотни, правда безобразныхъ кораблей, нагруженныхъ большею частію хлѣбомъ, мнѣ представлялась Венеція временъ Дожей, а оказалось—гора мышъ родила. А протокъ Волги, окружающій Астрахань и сообщаящійся съ Каспійскимъ моремъ, глубиной и шириной Босфору не уступитъ. Но протокъ этотъ омываетъ не Золотой Рогъ, а огромную кучу вонючаго навоза. Гдѣ же причина этой нищеты (наружной) и отвратительной грязи (тоже наружной) и вѣроятно—внутренней? Гдѣ эта причина? Въ армяно-татарско-калмыцкомъ народонаселеніи, или въ другой какой политическо-экономической пружинѣ? Последнее вѣроятнѣе: потому вѣроятнѣе,

что и другіе наши губернскіе города ничѣмъ не уступаютъ Астрахани, — исключая Ригу.

Изъ множества частныхъ пароходовъ, теперь ни одного нѣтъ въ Астрахани, по причинѣ Макарьевской ярмарки. Пароходъ »Меркурій« возвратится въ Астрахань не прежде 15-го августа, а къ 20 августа нагрузится и пойдетъ въ Рыбинскъ, а меня довезетъ до Нижняго; а пока я волею-неволею дѣлаюся соглядатаемъ сего нарочито-грязнаго города.

7 августа.

Ай-да Астрахань! ай-да портовый городъ!.. Ни одного трактира, гдѣ бы можно хоть какъ-нибудь пообѣдать, а о квартирѣ въ гостиницѣ и говорить нечего. Зашелъ я сегодня въ одну изъ такъ-называемыхъ гостиницъ на Косѣ »Герань« (на Астраханскомъ Золотомъ Рогѣ) спросить чего-нибудь поѣсть, и запачканный вертлявый половой отвѣчалъ мнѣ, что все, что прикажете, все есть, кромѣ чаю. А на повѣрку оказалось, что ничего не имѣется, кромѣ чая, даже обыкновенной ухи. Это — въ Астрахани, въ городѣ, который половину огромнаго Русскаго царства кормитъ осетриной! И еслибы не пріѣхалъ сюда, по дѣламъ службы, двумя мѣсяцами прежде меня, Новопетровскаго укрѣпленія плацъ-адъютантъ Б—цовъ, то мнѣ пришлось бы почевать, если не на улицѣ, такъ въ калмыцкой кибиткѣ. Онѣ здѣсь также чисты, какъ и грязныя лачуги, — но гостепріимнѣе. Спасибо Б—цову; онѣ пріютилъ и накормилъ меня въ этомъ негостепріимномъ улусѣ.

8 августа.

На человѣка, прозябавшаго какъ я семь лѣтъ въ нагой пустынѣ, всякій, даже богоспасаемый городъ Белебей (самый ничтожный городишка Оренбургской губерніи) долженъ бы былъ сдѣлать пріятное впечатлѣніе. Со мной случилось не такъ. Стало быть, я не совсѣмъ еще одичалъ. Это хорошо. Сегодня поутру вышелъ я въ городъ, съ намѣреніемъ отыскать колбасную лавку, чтобы заpastись прочной провизіей для дороги и попристальнѣе всмотрѣться въ наружность города. Проходя по Московской

улицѣ (Невскій проспектъ), у меня начало сглаживаться первое впечатлѣніе. Улица хоть-куда. Дома большею частію трехъ-этажные, украшенные снизу, какъ водится, вывѣсками, преимущественно голубыми съ золотымъ. Изъ лавокъ, преимущественно галантерейныхъ, выглядываютъ вяло красивыя армянскія, а изрѣдка и персидскія выразительныя фізіономіи. Гостинный дворъ, не смотря на массу, зданіе легкое и даже граціозное, зданіе во вкусѣ Гваренги. Губернаторскій домъ тоже зданіе массивное въ отношеніи къ частнымъ домамъ, бельэтажъ, а-ла Ренесансъ, смотритъ весело въ родѣ бонтонаго отеля, поддерживаемый массивною галереею аркадъ, подъ которыми помѣщаются лавки съ разными благородными товарами, — въ томъ числѣ и съ кумысомъ. Сначала меня это поразило своей дисгармоніей: въ жилищѣ представителя верховной власти — лавки съ разными товарами, въ томъ числѣ и съ кумысомъ! Странно. Но какъ мирная промышленность не можетъ иначе процвѣтать, какъ подъ эгидою власти, то я на этой мысли помирился и пошелъ далѣе. Обойдя вокругъ покрытый пылью скверъ, я вышелъ въ другую, параллельную Московской, улицу, уже менѣе украшенную вывѣсками и армянами. Изъ этой, ничѣмъ особенно не примѣчательной улицы, я взялъ налѣво и, перейдя деревянный мостъ, очутился за Кутумомъ.

Пройдя шаговъ сто по улицѣ, передъ домомъ, наружностію своей напоминающимъ загородный трактиръ средней руки, деревянный одноэтажный съ бельведеромъ, и по широкой, окружающей бельведеръ, галереѣ, — усатый кавалеръ, въ сѣромъ пальто-сакѣ и съ серебрянымъ георгіемъ, прохаживается и съ достоинствомъ посматриваетъ на снующихся плебеевъ, калмыковъ и татаръ. Не дворянское ли это Астраханское собраніе? подумалъ я, и хотѣлъ идти далѣе, какъ мнѣ мелькнула въ глазахъ надъ воротами желтая табличка съ надписью: домъ С — ова. Не будь Александръ Александровичъ Сапожниковъ брилліантовою звѣздою Астраханскаго горизонта и безмезднымъ Астраханскимъ метр-д'отелемъ, я зашелъ бы къ нему, какъ къ старому знакомому, но эти великолѣпные его недостатки меня остановили.

За домомъ и садомъ Сапожникова видны вдали лачуги. Я, какъ живописецъ, люблю шляться по этимъ грязнымъ живописнымъ закоулкамъ, но какъ человѣкъ, искренно-любящій человѣка,

я передъ домомъ милліонера сдѣлалъ налѣво-кругомъ и вскорѣ очутился въ центрѣ города.

Въ центрѣ города, т. е. на Московской улицѣ, зашелъ я въ гостиницу подъ фирмою »Москва«, спросилъ себѣ пару чаю и усѣлся въ компаніи татаръ и армянъ. Машину накрутилъ какой-то молодецъ въ солдатской шинели, и она задрезжала увертюру *Роберта-Діавола*. Не смотря на отсутствіе всякой гармоніи, меня тронула, и до слезъ тронула, эта изуродованная красавица-мелодія. Значить, я давно уже не слушалъ ничего и похожаго на музыку Барабанъ и горнъ очерствили мой слухъ, но не очерствили сердца, воспринимающаго прекрасное.

Послѣ увертюры *Роберта* машина зашипѣла: »ужъ какъ вѣть вѣтерокъ.« Я и это шипѣніе прослушалъ съ наслажденіемъ и, почти примиренный съ Астраханью, заплативъ пятиалтынный за чай, вышелъ на улицу.

Московская улица... Существуетъ ли хоть одинъ городъ въ Россіи безъ Московской улицы? — Кажется, нѣтъ. А безъ колбасной лавки существуютъ многіе губернскіе города, въ томъ числѣ и портовый городъ Астрахань.

Дрянъ, никуда негодный, противный городъ Астрахань. Я обошелъ всѣ главныя и неглавныя улицы, прочиталъ всѣхъ цвѣтовъ и большія и малыя вывѣски, говорившія большею-частью о продажѣ чихиря и панскихъ товаровъ, но ни одна изъ нихъ не сказала о продажѣ копченыхъ колбасъ. Эхъ, нѣмцы, нѣмцы Сарептскіе! и вы акклиматизировались... а я навѣрняка рассчитывалъ на вашу стойкую колбасолюбивую натуру.

Послѣ обѣда, по наставленію Авдотьи, кухарки Б—цова, пошелъ я отыскивать нѣмецкую булочную, въ которой, по ея словамъ, продаются и нѣмецкія колбасы. Топографія города уже мнѣ болѣе или менѣе извѣстна, и я, по указаніямъ той же Авдотьи, безъ особеннаго труда нашелъ нѣмецкую булочную. Добродушная круглая фізіономія нѣмца вытянулась и осторожно улыбнулась, когда я вмѣсто булки спросилъ колбасу. Но какъ я не шутя спрашивалъ, то нѣмецъ не шутя и отвѣчалъ мнѣ, что онъ булочный, но не колбасный мастеръ, и что колбаснаго мастера во всемъ городѣ нѣтъ ни одного, и что если въ Сарептской лавкѣ я не найду этого товару, то до самого Саратова я не увижу ни одной колбасы. Но такъ-какъ Сарептская лавка, по сказаніямъ того же нѣм-

ца, весьма неблизка къ центру города, то я и отложилъ мои поиски до завтрашняго дня.

Сегодня 8-е августа. Сегодня выйдеть почтовая лодка изъ Новопетровскаго укрѣпленія въ Гурьевъ городокъ и возьметъ съ собою Фіалковскаго и прочихъ освобожденныхъ вмѣстѣ со мною. Желаю тебѣ лучшей будущности, Фіалковскій! ты вполне ея достоинъ. На разставаньи, онъ и Мостовскій дали мнѣ свои будущіе адреса, но едвали у насъ завяжется когда-нибудь переписка, потому что я не принадлежу къ кастѣ пустомелей, а они, какъ люди болѣе меня практическіе, тоже не будутъ переливать изъ пустого въ порожнее. Но я всегда сохраню воспоминаніе объ васъ, мои благородные друзья.

9 августа.

Въ 5-мъ часу утра, пошелъ я отъ-нечего-дѣлать на Косу (пристань) провѣдать моихъ Новопетровскихъ аргонавтовъ, такъ быстро переплывшихъ со мною Хвалынское море. Рыбу они свою продали, купили хлѣба, и съ этимъ золотымъ руномъ отплывутъ завтра къ пустыннымъ берегамъ полуострова Мангишлака. Желаю вамъ счастливаго плаванія, безстрашные плователи. Поклонитесь отъ меня прибрежнымъ скаламъ, на которыхъ я провелъ столько бессонныхъ ночей, поклонитесь отъ меня коменданту и благородному Мостовскому — и больше никому.

Простившись съ аргонавтами, я прошелъ ни милья *исады* (съѣстной базаръ); кромѣ фруктъ, огородной зелени и хлѣба печенаго, на этихъ *исадахъ* я ничего не замѣтилъ; мясо не продается по случаю поста, а рыба продается на лодкахъ. Публика рыночная, какъ и вездѣ: перекупки, повара и кухарки; изрѣдка попадаетъ заплывшая жиромъ купчиха-гастрономка, да такого же содержанія особа духовнаго чина. — — У щоголя, краснобородаго казылбаши, купилъ я, за 5 коп. ср., 5 головокъ чесноку (это добро доставляется сюда изъ Персіи) и отправился въ кремль, полюбоваться вблизи красавцемъ соборомъ. Онъ, какъ щоголь 17 вѣка, красуется въ кружевахъ передъ всѣмъ городомъ.

По слухамъ, знаю я о существованіи книги, подъ названіемъ *Описаніе города Астрахани*. Но о приобрѣтеніи ея здѣсь, на

мѣстѣ, и помышлять нѣчего. Городъ, не имѣющій книжной лавки, значитъ и читателей не имѣетъ, а какъ-бы кстати имѣть теперь въ рукахъ эту книгу: тамъ вѣрно помѣщены документальныя свѣдѣнія о времени построения кремля и собора, какъ главныя украшенія города. Кто же мнѣ замѣнитъ эту дорогую книгу? Къ кому обратиться мнѣ съ моимъ любопытствомъ? — И какъ ранняя обѣдня еще не отошла, то я пошелъ прямо въ соборъ, съ цѣлю встрѣтить тамъ священника и обратиться къ нему съ моею антикварскою любознательностью. Къ счастью моему, я встрѣтилъ самого ключара собора, отца Гаврила Пальмова (такъ онъ мнѣ рекомендовался), но удовлетворить мое любопытство сегодня онъ не могъ, по недостатку времени, и назначилъ мнѣ свиданіе въ соборѣ въ воскресенье послѣ поздней обѣдни. Подожду.

10 августа.

Ходилъ въ контору «Меркурія» узнать, скоро ли прилетитъ этотъ сынъ Юпитера, и мнѣ сказали, что его ожидаютъ не ближе 15-го августа, а къ 20-му августа выйдетъ обратно въ Нижній. Ожиданіе, какъ всякое ожиданіе, несносно. Но къ этому ожиданію лѣнятся еще издержки, которыя думалъ устранить, прилѣпившись у Б — цова на квартирѣ; а онъ, на грѣхъ, вздумалъ жениться (это общая слабость Новопетровскаго гарнизона), — 17-го августа у него свадьба, и я, разумѣется, оказался совершенно лишнимъ человѣкомъ. Съ цѣлью отыскать себѣ уголь на нѣсколько дней, пошелъ я шляться по переулкамъ вокругъ конторы «Меркурія». Здѣсь все заперто, кромѣ скворешницъ на высокихъ шестахъ, свидѣтельствующихъ о жилищахъ меломановъ. Постучался я въ нѣсколько запертыхъ воротъ наугадъ, потому что билетиковъ здѣсь на ворота не приклеиваютъ, какъ это водится въ порядочныхъ городахъ. Послѣ долгихъ поисковъ, удалось мнѣ открыть наемный чуланъ, съ миниатюрнымъ окномъ, выходящимъ прямо на помойную яму. На безрыбьи и ракъ — рыба, на безлюдьи и Оома — человѣкъ, говоритъ пословица. Вслѣдствіе этой мудрой пословицы, съ завтрешняго дня я почую въ чуланѣ, за 20 коп. ср. въ сутки. 6 рублей въ мѣсяцъ чуланъ съ помойной ямой! Да это хоть и въ Сан-Франциско — такъ въ пору.

Давши задатокъ, я пришелъ къ Б—цову, и, по случаю духоты и пыли на улицѣ, я пробылъ весь день въ комнатѣ, написалъ радостное письмо друзьямъ моимъ, Лазаревскому и Герну. Кухаренку напишу завтра. Ожидаю отъ него отвѣта на *Москалеву Крипицю*. Не знаю, что значитъ его молчаніе?

Передъ вечеромъ вышелъ я, какъ говорится, и себя показать, и на людей посмотреть. Вышелъ я на набережную канала. Здѣсь это *Англійская Набережная*, въ нравственномъ отношеніи, а въ физическомъ — деревянная, досчатая. Каналъ самъ по себѣ дрянъ. Но, какъ дѣло частнаго лица, это произведеніе гигантское, капитальное. Я не могъ добиться времени его построения, — узналъ только, что онъ построенъ на коштъ вѣскою богатого грека Варварицы. Честь и слава покойному Эллину! Такъ на этой-то набережной по вечерамъ рисуется цвѣтъ здѣшняго общества.

Женщины здѣшнія ненатурально-бѣлы и преимущественно чахоточны. Мужчины вообще въ бѣлыхъ фуражкахъ съ кокардою, не исключая и мужчинъ гражданскаго вѣдомства. — — Нерѣдко попадаются львы и львицы. Эти повсемѣстные плотоядные не климатизируются: онѣ и здѣсь такой же шерсти, какъ и въ Архангельскѣ, какъ и вездѣ. Плебейская же физіономія калмыка и татарина здѣсь рѣдко покажется: ея мѣсто на *усадахъ* и въ грязныхъ переулкахъ. Всмотриваясь пристальнѣе въ господствующую здѣсь узкоглазую физіономію калмыка, я нахожу въ ней прямодушное, кроткое выраженіе. И эта прекрасная черта благородитъ этотъ некрасивый типъ. Вѣрнѣйшіе слуги и лучшіе работники здѣсь сѣуть калмыки. Любимый цвѣтъ — желтоватый и синій, пища какая угодно, не исключая и падали. Мѣсто жительства — кибитка, а занятія — рыбная ловля и, вообще тяжелая, работа. Мнѣ понравились эти родоначальники монгольскаго племени.

11 августа.

Послѣ поздней обѣдни въ соборѣ, обязательный отецъ Гавриилъ показалъ мнѣ ризницу собора, замѣчательную немногими, но, по достоинству работы и старины, весьма рѣдкими, вещами. *Первое*, что онъ мнѣ показалъ, это плащаница, шитая шелками и

золотомъ, времени Ивана Грознаго и, по преданію, отбитая у Марины Мнишекъ. *Второе*, печатное, плохо сохранившееся евангеліе 1606 года. *Третье*, сакошь, шелками и золотомъ шитый, епископа Іосифа, убіеннаго Разинымъ. *Четвертое*, фелонь, шелками и золотомъ шитый, того же епископа. *Пятое*, архіерейскій посохъ удивительно-тонкой работы, даръ царя Бориса Годунова. *Шестое*, серебряный ковщъ искусной работы, даръ царя Петра I-го 1701 г. Огромный потиръ венеціанской работы 1705 года. Время заложенія собора 1698 года, а освященія 1710 года 14-го августа. На вопросъ мой: кто былъ архитекторомъ этого колоссальнаго и прекраснаго собора? отецъ Гавріилъ отвѣчалъ: простой русскій мужикъ. Не мѣшало бы Константину Тону поучиться строить соборы у этого русскаго мужика. Я, разумѣется, не противорѣчилъ, и спросилъ его о времени построенія кремля. Онъ отвѣчалъ: »Борисомъ Годуновымъ, а малый Троицкій соборъ построенъ царемъ Иваномъ Грознымъ, вскорѣ послѣ взятія у татаръ Астрахани«, прибавилъ онъ, замыкая ризницу. И на томъ спасибо.

12 августа.

Въ 7 часовъ утра, пришелъ съ верху пароходъ »князь Пожарскій«, принадлежащій компаніи Меркурія. Я пошелъ въ контору справиться о его обратномъ рейсѣ, — опредѣлительно въ конторѣ миѣ ничего не сказали. Хотѣлъ взять билетъ, и его не дали, за отсутствіемъ главнаго приказчика. Въ надеждѣ на скорое отплытіе и по случаю умѣренной духоты, я пошелъ шляться изъ улицы въ улицу, не теряя надежды отыскать хоть какую-нибудь колбасную лавку. Но увы! кромѣ пыли, смраду и вѣчной вывѣски — продажи чихиря, я ничего не встрѣтилъ. Чѣмъ больше вълѣсь, тѣмъ больше дровъ. Возвращаясь изъ Сарептскаго магазина, въ которомъ все есть, кромѣ копченой колбасы и сарептской горчицы въ банкахъ, ругнулъ я моихъ пріятелей иѣмцевъ, разумѣется, выйдя на улицу. Полюбовался вычурно-грубой старой архитектурой церкви Рождества Богородицы, Морскаго вѣдомства, и, по наставленіямъ отца Гавріила, пошелъ отыскивать градекую бібліотеку. Противъ губернаторскаго сквера прочиталъ я на блѣдно-

голубой вывѣскѣ »Публичная библіотека для чтенія«. Браво, подумалъ я, въ Астрахани публичная библіотека! Стало быть и чтецы имѣются. Замарашка мальчуганъ указалъ мнѣ входъ въ это святилище, и я благоговѣйно поднялся во второй этажъ и вступилъ въ единственную залу библіотеки. Библіотекаръ въ сюртукѣ съ краснымъ воротникомъ и съ гренадерскими усами, котораго я принялъ за полицейскаго чиновника, сказалъ мнѣ, что книги Рыбушкина — *Описаніе города Астрахани*, въ настоящее время въ библіотекѣ не имѣется, а что она находится у бухгалтера общественнаго призрѣнія, Васильева. Я объяснилъ ему, что я — не здѣшній, но онъ всё-таки послалъ меня въ Приказъ общественнаго призрѣнія. Дѣлать нечего, отправился я къ помянутому бухгалтеру Васильеву, и отъ сего почтеннаго старика получилъ надежду прочесть книгу Рыбушкина завтра въ 9 часовъ утра.

13 августа.

Переночевавъ кое-какъ въ новой квартирѣ или, вѣрнѣе, чуланѣ, поутру пошелъ отворить ставни, и меня какой-то сытный бородачъ окатилъ помоями изъ полоскательной чашки, и меня же выругалъ за то, что меня чортъ носитъ спозаранку подъ окнами. Я ругнулъ его бородачатымъ старымъ осломъ и отправился къ Б—цову чай пить. Послѣ чая написалъ Кухаренку письмо, нарочито небольшое, и съ лоскуткомъ бумаги и кусочкомъ карандаша пошелъ въ публичную библіотеку для чтенія. Библіотекаръ, съ краснымъ воротникомъ и гренадерскими усами, объявилъ мнѣ, что бухгалтеръ Васильевъ не сообщилъ еще желаемой мною книги. Я остался ждать, потому что бухгалтеръ Васильевъ вчера самъ мнѣ обѣщалъ представить книгу въ библіотеку непременно къ 9 часамъ.

Въ ожиданіи »Описанія города Астрахани«, Рыбушкина, я спросилъ каталогъ публичной Астраханской библіотеки: каталогъ тоже былъ на дому у какого-то важнаго лица. (Не у Саножникова ли?) И такъ, безъ каталога въ рукахъ, я увидѣлъ на полкахъ запыленный »Вѣстникъ Европы«, длинную фалангу »Московскаго Телеграфа«, въ нѣсколькихъ экземплярахъ графа Хвостова, Державина, Карамзина, Духъ Законовъ и Сводъ Законовъ съ прибавленіями, а

остальные полки завалены творениями Дюма и Сю, не въ подлинникѣ. О манускриптахъ, касающихся исторіи города и края, я не знаю — отчего, совѣстился спросить.

Но что́ всего интереснѣе было для меня въ этой публичной библіотекѣ, это — *Русскій Вѣстникъ*, журналъ уже нѣсколько лѣтъ издаваемый, а я сегодня въ первый разъ вижу. Въ какой же я дикой пустынь прозябалъ до-сихъ-поръ!

Первая книжка Русскаго Вѣстника за 1856 годъ попалась мнѣ въ руки. Оглавленіе мнѣ понравилось. Тамъ были выставлены имена Гоголя, Соловьева, Аксакова, — имена хорошо извѣстныя въ нашей литературѣ. Я развертываю книгу, и мнѣ попалась литературная лѣтопись, читаю — и что́ же я читаю? Наша славная, преславная Саворъ-могила — раскопана! Нашли въ ней какія-то золотыя и другія мелочи, не говоряція даже, дѣйствительно ли это была могила одного изъ Скифскихъ царей.

Я люблю археологію; я уважаю людей, посвятившихъ себя этой таинственной матери исторіи; я вполне сознаю пользу этихъ раскапываній. Но лучше бы не раскапывали нашей славной Саворъ-могилы. Странная и даже глупая привязанность къ безмолвнымъ, ничего не говорящимъ, курганамъ! Во весь день и вечеръ я все пѣлъ:

У степу могила
Зъ вітромъ говорила:
Повій, вітре буйнѣсенъкій,
Щобъ я не чорніла!

14 августа.

Въ-продолженіе ночи шелъ проливной дождь, и изъ пыльной, сѣрой Астрахани, поутру я увидѣлъ Астрахань черную, грязную. Вооружившись туркменскимъ чапаномъ, я пошелъ къ Б—цову пить чай, — потомъ отнесъ на почту письмо и пошелъ въ библіотеку. Но сія публичная библіотека, вѣроятно по случаю дождя и грязи, была заперта, и я, поклонившись дверямъ сего недоступнаго, таинственнаго святилища, ушелъ во-свои си съ миромъ, дивясь бывшему.

И что́ мнѣ этотъ Рыбушкинъ такъ завязъ въ зубы? Интереснѣйшее въ Астрахани и безъ его указанія я видѣлъ (соборную ризницу), а объ остальномъ стоить ли хлопотать? не стоить!...

ВЕЛИКІ ПРОВОДИ.

ПОЭМА

(1648.)

..... esta vita noiosa
Non era degna di si gentil cosa.

Dante.

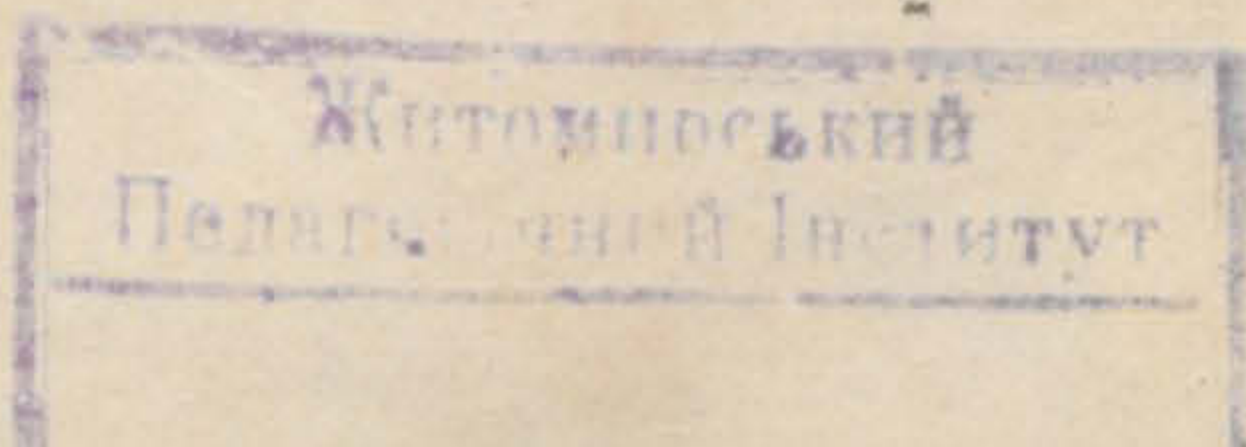
БЛАГІЙ МАТЕРІ СЛАВНОГО СИНА

МАРЬІ ИВАНОВНІ ГОГОЛЬ.

Якъ на мене шуря-буря
Съ півночи схопилась, —
Твоја хата, благá мати,
Мині відчинилась.

Якъ на мене хіже птаство
Важко налітало, —
Ти мене, благáя мати,
Орломъ величала.

Не орелъ я, старá непе, —
Голубъ полохливий,
Яструбáми заклéваний,
Совами почніми.



Підъ твою сховавсь я крішу,
Въ завірюху злію;
Твоїмъ дѣхомъ тѣплимъ дѣшу,
Твоїмъ сѣрцемъ чѣю.

Ой ти вмѣла заспокоїть
Лякане сердѣнько, —
Буркою тобі тихѣнько,
Моя рідна нѣнько.

ПІСНЯ ПЕРВА.

I.

Ой чого, чого
Въ славному Гадячі
Въ усі дзвони задзвонено?
Ой чого, чого
Усі могилки
Корогвами закрашено?
Попи співають,
Свічки палають,
Козакі шабельками лискають

Ой когó, когó
Пишнимъ поїздомъ
У почегі привезено,
Вороного коня
Въ сріблі-золоті,
За труною приведено?
Пані й панята,
Дуки, княжата
Зїхались труну провожати.

Ой хто жъ бо то, хто
На сирю землю
Павъ у чорнімъ оксаміті?
Тяжко старому
Зоставатися
Сиротю на світі!
Е кому меді
И вина пити,
Та вікому очей веселіти.

II.

Годі тобі, годі,
 Паве Рарожінський,
 У сиріу землю бітьця:
 Ще жь бо ти на світі,
 У похілихъ літяхъ,
 Не зовсімъ одиниця.

Не заливай, батьку,
 Примёрклого о́ка
 Гіркіми слёзами:
 Есть у тебе втіха —
 Дочка ясноо́ка,
 Съ чорними бровами.

Ой вона відъ жалю,
 Якъ степова квітка
 Підъ росію, схилілась,
 А на її красу,
 На пішну уроду
 Вся молодіжъ задивілась.

Схилілась надъ братомъ,
 У чорнихъ серпанкахъ,
 Якъ верба надъ водою;
 Усімъ взяла о́чі,
 Усімъ взяла серце
 Молодою красою.

III.

Підъ страшну негóду,
 Черезъ Жóвту Вóду
 Не знайшли пані брóду;
 Помёръ молоденький
 Панічъ Рарожінський,
 Повернувши съ походу.

Не низькімъ поклóномъ
 Низовé гультайство
 Паненя привітало:
 Вонó ёму въ грúди
 Зъ довгоі пищалі
 Подарúнокъ послало.

Чи то степі й бálки,
 Глибóкі байраки
 Крásнимъ макомъ процвітають:
 Чи то Хмельнищане,¹
 Втікачі-панщане
 Червóну кровъ розливають?

Застúкавъ Хмельницький
 Гетьмана Каліну
 Изъ Потóцькимъ підъ Стеблóвимъ, —
 Дякують панóве
 По костёлахъ Бóгу,
 Хто верну́вся здоровимъ.

Ой уже жъ Хмельницький
 На всю Україну
 Зичнімъ гóлосомъ гукáє:
 »Гей, хто не хóче
 Шляхті догожати,
 Хай до мене прибува́є!«

Гудуть хліборóби,
 Якъ весняні бжóли:
 »Ой щó маємо чиніти?
 Чи намъ манівцями
 За Дніпрó втікати,
 Чи ще шляхті послужіти?

IV.

Ой у Лубняхъ крутоярихъ,
 У високімъ замку,
 Сидить пишній князь Ерема ²
 На тисовімъ ганку. ³

Насупився князь Ерема,
 Все листи читае.
 »Враже хлопство! Хамське кодро!
 Разъ-по-разъ гукѣе.

»Наряжайте драгонію,
 Лаштуйте гармати!
 На всіхъ шляхахъ, перевогахъ
 Поставити чати!

»Усі стежки по яругахъ
 Поперетинати,
 А, піймавши утікачівъ,
 На палі вбивати!

»На роспутьяхъ шибениці
 Ставити по полю,
 Щобъ завчасу вгамувати
 Ледачу сваволію!»

IV.

Кліче пишній князь Ерема
 Передъ себе Голку,—
 Молодого отамана
 Панцерного полку.

»Пане Голко! ти вірністю
Своє ім'я вславивъ:

Тимъ я тебе середъ шляхти
Високо поставивъ.

»Хочъ родивсь ти відъ козака,
Та шляхетну душу
Въ твоїхъ речахъ и учинкахъ
Шанувати мушу;

»Бо не дурно ти зо мною
Звиздивъ чужі краї:
Розумнійшої людини
Надъ тебе не маю.

»Вірний Голко! теперъ тая
Година настала,
Щобъ твої душа шляхетна
Сонцемъ засіяла.

»Занедужавъ Рарожинський,
Поховавши сина,
А тимъ часомъ закипає
— — Україна.

»Гадячане перші встануть:
Завзяті люде!
Якъ не впинимъ того хлопства,
То щось лихе буде!

»Оце жъ мушу сусідові
Допомогу дати
И тебе послать у Гадячъ
Рейментарювати.

»Честь велика! Уся шляхта
Завидує збоку.
А за вірність дамó тобі
Награду високу:

»Дамó тобі крулевщизну
 У Липовімъ Броді,
 И б́удешъ ти, зъ ласки с́ейму,
 Шляхтичъ на загороді.«⁴

Уклонівся панъ отаманъ,
 Засіяли о́чі:
 »Я б́ильшої, ясній князю,
 Милости не х́очу,

»Аби́ міні панамъ своїмъ
 Дóбре догодíti
 И відъ нихъ ласка́ве слóво
 Собі заслужíti.«

V.

Чогó жъ се ти, Гóлко,
 Чогó жъ се ти, дру́же,
 Одійшовъ одъ князя,
 Та й зажу́ривсь д́уже?

Чи ти зажу́рився,
 Чи ти зага́вся, —
 Хто жъ би то по то́бі
 Дорозумо́вався?

Глибо́кий коло́дязь, —
 Тільки дно блищítця:
 Тво́я д́умка гли́бше
 У с́ерці таítця.

Глибо́кий коло́дязь,
 Водí не достáти:
 Тебе́ не збагну́вь би
 Ні ба́тько, ні ма́ти.

Глибóкий колóдязь,
Не сягне́ ключі́на:
Тебе́ не збагну́ла бь
И вірна дружи́на.

Сь панáми ти ві́рісь,
Панáмь сподобáвся,
И рідного бáтька
Змáлку відпу́рãвся.

Пáнськимъ тебе́ мáти
Лі́чкомъ наді́лила,
Бо вь пáнськихъ буді́нкахъ
Тобóю ході́ла.

Уроді́ла мáти —
Якь намалю́вала, ⁵
Бо вь пáнськихъ буді́нкахъ
Вона́ пробу́вала.

Чогó жь тебе́ се́рцемъ
Козакі́ шану́ють?...
Козáцьку нату́ру
Вони́ вь тобі́ чу́ють.

Якь загра́ешь вь полі́
На вороні́мъ ко́ні, —
За тобóю, Гóлка,
Козáченьки ро́емъ!

Якь ви́їдешь збро́йно
Грянíчить грянíці, — ⁶
Вони́ за тобóю —
Що вóльниі пті́ці!

Вірно Гóлка, вірно
Сво́ймý па́ну слúжить...
Чогó жь ёго́ се́рце
По́тай усіхъ ту́жить?

Зъ весéлої ўчтв
 Гóлка утíкае,
 И пánська шанóба
 Ёго не втíшае.

Ой бѣе розбивáе
 Щúка-рíба рýску:
 Не вважáе Гóлка
 На дівóчу лáску. 7

Летíть орéль вѣ нéбо,
 Роспустíвши крíла:
 Съ козакáми Гóльці
 Розмóва не мíла.

По сíнєму мóрю
 Лéбідь порпíнае:
 Не простáцьку Гóлка
 Дúмку собí мае....

У.

Пíшла-повилáся,
 Зъ Лубéнь крутоярихъ
 Дорóга розлóга... 8
 Обнялá козáцьку
 Безóдною дúшу
 Велика трíвога.

»Дé ти живéшь, слáво,
 Прáведне лицáрство,
 Дé тебе шукáти?
 Ой ще жъ тебе, слáво,
 На свíть не явíли
 Висóкі палáти.

»Ой чи тó жъ то слáва,
 Велика заслúга,
 Щобъ свíй рíдъ пíднýти?

Чи то слава славна
На Божому суді,
Щобъ людъ рятувати?

»Ой изъїздивъ-звідавъ
Я чужіі зємлі,
Розуму набрався;
Ой бачивъ я славу
Понадъ сїнімъ моремъ —
Я въ її закохався.

»Ой шумлять байраки,
Лугї Нпзовїі
Буйніми вітрами:
»Ой настало врємя,
»Настала годїна
»Розмовлять съ панами.

VI.

Іде Голка чїстимъ полемъ,
На воронїмъ конї;
За нимъ повчокъ панцєрникївъ
У яснєнкій зброї;

За нимъ слўги молодїі
Возїі скарбовїі;
Підъ бїлими пононами
Конїі дорогїі.

Блищїть шабля козацькая
Вїдъ срібла та злата:
Зрядївъ єго панъ ласкавий,
Якъ рїдного брата.

Горять въ полі, протівъ сонця,
Сукні-едамашки:

»Не забувай, вірний слуго,
Княжецької ласки.«

—»Не забуду, не забуду,
Хибá живъ не буду!

Ой я вамъ, вельможне панство,
За все вдяченъ буду:

»И за те, що панські очі
Й панські брові маю;
И за те, що свого батька
Змáлку відбігаю;

»И за те, що моя мати
Пішла за водою,
Породивши паненятко
Въ лúзі надъ Сулою;

»И за те, що ви достаткомъ
Менé наділили,
Награбивши, наздиравши
Зъ рідної України.

»Ой Еремо, пішний князю!
Не дивись звисока:
Не засліпишъ срібломъ-злóтомъ
Козáцького óка!

»Булó менé въ чужі зéмлі
Зъ собою не брати,
Коли хотівъ зъ мене слугу,
Дворянина мати.

»Булó менé не пускати
На та́йні розмóви
До тихъ людéй, що по світу
Шірять рóзумъ нóвий.

»Ой ти, князю, вь Езуїтівъ
 Учївсь панувати,
 А я учївсь у тихъ людєй
 Братївъ рятувати.

— 27 —

ПІСНЯ ДРУГА.

I.

Середъ гаю, підъ горюю,
 Старій дубъ стоїть;
 Спідъ кореня того дуба
 Криниця дзюрчїть.

Дзюрчїть-біжїть криниченька,
 Наповня ставокъ.
 Надъ тимъ ставкомъ нахилївся
 Вишневий садокъ.

Похїлая хатїночка
 Зъ садка визира.
 Вь тїй хатїнці проживає
 Бабўся старá.

Самá собі, якъ мїзїнець.
 Кругомъ гай шумїть.
 Полягла травá висóка —
 Нікому косїть.

Чий же тó вь траві висóкій
 Протоптаний слїдъ?
 Нбсять діти-унўчята
 Бабўсі обїдъ.

Бабувати вона ходить
 До добрихъ людѣй,
 А зимою у запічку
 Вовну въ нихъ пряде.

Тамъ дитвора съ повитухи
 Не зводить очей,
 Слухаючи пісень її
 Та старихъ річей.

Якъ водиця испідъ дуба
 У ставокъ біжить,
 Такъ бабуся зъ маленькими
 Дітьми бубонить.

А весна - красна настане ---
 Вона зновъ у гай,
 Зновъ до дуба підгірнѣго,
 Бо тамъ її рай.

То не квіткі міжъ травою,
 То — думки її:
 Якъ спогляне, то й згадає
 Радощі свої:

»Цвіте ясний, цвіте красний!
 Не довго цвітешъ:
 На хвилину, мій Боже,
 Щастя намъ даешъ.

»Ой сонъ-траво и ти, зоре!
 Густійше бринить,
 Де дружина моя вірна
 Підъ яворомъ спить.

»А ти, водо дзюркотлива!
 Течі изъ ставка
 У Сулу зеленолугу...
 Тамъ моя дочка,

»Русáлкою покутує
 Рóзумъ молодій,
 Що не втеклá, необáчна,
 Ляхóї біді.

»Передáй їй, дзюркóтенько,
 Плачъ довічній мій,
 Мáтерніми слізонькáми
 Личко їй обмий.

»Козáченьку-безбáтченку!
 Ти — крадений цвітть...
 Цвітї жъ собі и красуйся
 На весь Бóжий світь.

»Ой, якъ я тебе не бáчу,
 На сёрці печáль;
 А побáчу твою врóду —
 Візьме сёрце жаль:

»На послúгу, на утíху
 Пáнству уродівсь,
 И відъ рóду козáчого
 На-віки одбівсь.»

II.

Ой блиснула гримніченька,
 Густу хмару розривáючи:
 Заспáли козáченьки,
 Дубрóвою проїжджáючи.

Попéреду панъ отáманъ
 Показує імъ доріженьку.
 Кінь вороній, самъ молодій, — 10
 Чогó жъ клóнцть вінъ голівоньку?

То не макі процвітали,
Густу траву искрашаючи:
То козаки луку вкрили,
Кониченьківъ попасаючи,

Ой не журись, бабусенько,
Що ти в світі одинокая:
Есть у тебе, старá нене,
Родинопька яснобкая.

Ой не голубъ затуркотавъ,
У віконце добиваючись:
Загомонівъ козаченько,
Любимъ словомъ озиваючись:

III.

»Куді іду — не проїду
Похилої хати:
У тій хаті пробуває
Моя рідна мати.

»Пробуває одинока
Сиротá бабуся.
Вона міні — рідний батько
И рідна матуся.

»Ой ти менé, бабусенько,
Въ колісці хитала;
Надъ малюю дитиною
Въ будінкахъ співала.

»Ти зо мною розмовляла
Тіхо вечорами,
Мою душу наповняла
Щірими словами.

»Спáли рéчи чарівнічі
У душі хлопячій,
Прокінулись, розвінулись
У думці козачій.

»Надъ филистими морями
Живуть, мамо, люде;
Зміркували, зрахували,
Що съ козакá буде.

»Тіі люде, моя нене,
Твою річъ святую
Розжéврили въ душі моїй,
Якъ іскру живую.

»Не турбуйся, моя рідна,
Що я въ пана вдався:
Знала доля, на що козакъ
Панамъ сподобався.

»Ой у тебе кругомъ хати
Тихая дуброва,
А у Лúзі Великому
Гучна́я розмова.

»Ой у тебе по садóчку
Метелики грають,
А пзъ Лúгу Великого
Орлі вплинають.

»Вілинули сізі орлі
Въ Кóрсунь на Україну,
Оживіли-воскресіли
Козацькую сілу.

»Козаченько-безбáтченко
Шляхті прислужився,
Що, грáнці грáнчивши,
Вінъ у славу вбівся.

— —
 »Благослові, рідна вене,
 Старими руками,
 Щобъ ворогі въ полі мліли
 Передъ козаками.

»Благослові, бабусенько,
 Святимъ своїмъ словомъ,
 Щобъ до тебе я вернўвся
 Изъ війни здоровимъ.

»Не хочу я на Україні
 Паномъ панувати
 И пихою безталаннимъ
 Жалю завдавати.

»Я підкіну підвالیну
 Підъ твою хатину
 И введу въ неї убогу,
 Молодую дружину.

»Заспіваетъ-засіяе
 Гай навкруги хати,
 И доживешъ зъ нами віку,
 Якъ рідная мати.»

IV.

У старого дуба
 Холодна водиця
 Стіха корінь підмиває:
 Про Жовтні Води
 И про Корсунщину
 Повитуха мовчки знає.

Колибъ не дитвора
 Маліми ногами
 Въ траві стезьку протоптала,

То пташкі співучі
 И бжілки гудючі
 Новину бѣ їй розказали.

Про Жовтні Води
 И про Корсунщину
 Шепче вітеръ по дубровахъ.
 Не зъ одніи буди
 Повтікали люди,¹¹
 Не одинъ пустує брôваръ.

Про Жовтні Води
 И про Корсунщину
 Дітямъ сни чудніи снятця:
 По всій Україні
 Всяке зрозуміло,
 Що часъ на Ляхівъ піднятьця.

Ой заходить сонце
 За холодну хмару,
 А небо огнемъ палає:
 Старенька бабуся,
 Здіймаючи руки,
 Щіримъ серцемъ промовляє:

»И благословляю,
 И Бôга благаяю,
 Щобъ фортуна въ полі вамъ служила,
 Щобъ несите панство
 И хйже рандарство¹²
 Козацькая сила одоліла.

»Якъ же будешъ, сінку,
 У чистому полі
 За Ляхами конемъ уганяти,
 Не ражу я, сінку,
 Тобі кровъ людськую
 Річеньками марне проливати.

»Нехай побиває
 Ворóженьківъ нашихъ
 Всёгосвітняя позора,
 Що по всёму світу,
 По всіхъ добрихъ людяхъ
 Ходить изъ двора до двора. ¹³

»Буде съ тебе слави —
 Прэдківськую зємлю
 Унучатамъ повертати;
 — —

»Ой нехай же тебе
 Бóжий Синь намножить ¹⁴
 За твою козачу вдачу!
 Може, доживу я,
 Що на Україні
 Людську волецьку побачу.

»Може, доживу я,
 Що въ старенькій хаті
 Загучять скрипки й цимбали,
 И звичасъ добримъ
 Ти дітокъ згодуюшъ,
 Якъ ми своїхъ годували.

»Колі жъ не побачу
 Козацького війська
 Підъ білою корогвою, ¹⁵
 То надію теплу
 Повесу у серці
 Въ домовину изъ собою.

»Колі жъ не хитати
 Міні правнучати,
 Якъ тебе колись хитала,
 То й то мні радість,
 Що я тебе въ військо
 На ворогівъ провожала!»

ПІСНЯ ТРІТЯ.

I.

Вельмóжний рідъ Рарожінськихъ
Почáтку не має:
Якъ розжився, збагатівся —
Ніхтó не зазнає.

Мóже, ще тоді, якъ Каїнъ
Завідувавъ брату,
Судила їмъ сліпа доля
Здобичу багату.

Мóже, прѣдки умочали
Въ людській крові рúки... 16
Забúли те, занедбали
Вельмóжні унúки.

Паненятами рожáлись,
Панáми вмірали;
Зъ високої високóсти 17
На людъ позирáли.

И хилилась уся шляхта
Підъ панськую рúку,
Оддавала дитей своїхъ
У двірську науку.

Тимъ дворянствомъ пишáючись,
Учілася шляхта,
Якъ достáткомъ та гонóромъ
Перевáжить брата; 18

Якъ підданську нахилати
Шію підъ корми́гу;

Якъ сажати бунтовниківъ
У темну хурдигу.

Царювали Рарожинські
Въ шляхецькій громаді,
Старші въ війську, самовладні
На сеймовій раді. ¹⁹

И изъ роду въ рідъ привікли
Себе поважати:

»Кому робить, кому служить,
А намъ — панувати.

»Самъ Господь намъ указує
Владичню роботу:

Хилить підъ насъ братівъ-шляхту
И хамську темноту.

»Съ кимъ зотнемся за гряниці —
Вінъ намъ помагає,

Изъ роду въ рідъ Рарожинськихъ
Добра розширяє.

»Такъ судилося на небі,
Щобъ роді старинні
Уставляли судъ и правду
По всій Україні.

»Ой якъ зъ давніхъ було часівъ,

Такъ повинно й бути: ²⁰

Не здоле того ладу
Ніхто повернути.»

II.

Ой правду мовляли
Вельможні панове,
Нехиблену правду,

Пóки не гукну́ли
Лугі и дубрóви
Про козацьку зра́ду.

Закрутілась кру́то
Зелéна хмелі́на,
Зві́вшись на тичі́ну; ²¹
Огласі́ло хло́пство
Шля́хту брехуна́ми
На всю Украї́ну.

— — —
»Ой збері́мось, бра́ття,
У чі́стому полі́
На спасéнну нау́ку:
Стáньмо одностáйно,
Подáймо братъ бра́ту
У тяжкій пригóді рúку.«

И вже идúть різно,
И вже гудúть грізно
Чóрні хма́ри зъ грома́ми.
Насúпилось не́бо,
Сяють лискави́ці
Усіма́ сторона́ми. ²²

И вже не одно́го
Росчахну́ло гро́момъ
Кучеря́вого дúба...
Втіка́йте, панóве,
Въ Пóльщу зъ Украї́ни:
Бúде вамъ вели́кая згúба!

У Га́дячі сла́внимъ,
На Йвана Купа́ла
Громова́ стріла́ впала:

У пánськый будінокъ
 Людська поголоска
 Новину страшну примчала.

У Гадячі славнимъ
 Посередъ базару
 Красне поломъя палае:
 Ой то козакъ Голка
 Изъ панцёрнимъ полкомъ
 Навкруги людей збирае.

У Гадячі славнимъ,
 На велике свято,
 Костели мовчять-пустують:
 Ой посередъ ринку
 Козакі охочі
 На возі воза риштують. ²³

Чого притаїлись
 Уніти зъ Жидами
 У склепахъ зъ мертвяками? ²⁴
 Ой високо мае,
 На сонечку сяе
 Короговъ міжъ козаками.

— —

III.

Оце Голка середъ ринку
 Зъ возівъ покликае.
 Любо короговъ княжецька
 Надъ козакомъ грае.

Червоною китаїкою
 Пішно возі вкріті.
 Стоять мовчки Гадячане,
 Мовъ у землю вріті.

Давно́, давно́ такіхъ річей
Не чу́ла Україна:
До землі всіхъ прихпліла
Луха́я годіна.

Поглядає братъ на брата,
А ба́тько на сїна:

IV.

Въ обїдню годїну
На Йв́ана Куп́ала,
Сумно, сумно въ Рарожїнськїхъ
У будїнку ста́ло.

Старїй Рарожїнськїй
На лїжку кона́е,
Его́ дочка-одина́чка
Зъ жа́лю омліва́е.

Зъ вели́кого ро́ду
Одна́ зостає́тця...
Зупни́лись въ о́чахъ слєзп,
Сєрде́нько не бьє́тця.

Чорна поторо́ча
Молитви́ чита́е,
За дукáти боля́щому
Грїхи́ відпуска́е.

Що панъ пі на́коївъ
Зъ молодóго віку,
Довгопóлий відпуска́е
Одъ-ни́ні й до-віку.

Чи то, якъ козацтво
 По тюрмахъ конало,
 А козачки неволею
 Постіль панамъ слали; ²⁸

Чи то, якъ панове
 Гамували бунти,
 И підъ шляхту позаймали
 Козацькі грунти; ²⁹

Чи то, якъ съ Потопцькимъ ³⁰
 Сільскій людъ карали,
 Відъ Ніжена до Києва
 На палі сажали, —

За все довгопільний
 Панові прощає,
 И до раю панську дүшу
 Зъ міромъ одпускає.

V.

Въ обідню годину
 На Йвана Купала,
 Сумно, сумно въ Рарожинськихъ
 На подвір'ї стало.

Радить шляхта раду,
 Ставши кругомъ ганку;
 Викликає на порадү
 Вельможну панянку:

»Ой що намъ, вельможна
 Панночко, чинити?
 Не змолиемъ противъ хлопства
 Замку боронити.

»Повтікали зъ замку
 Козакі надвірні,

Малолюдкомъ зостался
Слуги ваші вірні.

»Хочъ же насъ п'омаль,
Та все чїста шляхта, —
Умірати ми готові
За пана п'брата!

»Чесне панібратство
Дорожше намъ плати, —
За вашъ гоноръ п'здоровья
Радн ми вмірати!

»Шляхецькою кр'овью
Валі позливаємъ,
Благороднимъ нашимъ трупомъ
Рові зарівняємъ.

»Нехай по всіхъ з'емляхъ,
Де пані панують,
Про шляхецьку нашу зацность
Вельможні чують.

»Батькі й діди наші
Рідъ вашъ підпірали,
Воні зъ вами хлїбъ-сїль іли
И меді пивали;

»Зъ вашого достатку
Брали щедрі дарн:
Черезъ васъ воні відъ с'ейму
Кролевщизни мали.

»Нехай же вбачае
Вся вельможна шляхта,
Якъ стоять дворяне вірні
За пана п'брата!»

VI.

Ой крїкнула лебедонька,
Крїломъ вóду розбива́ючи;
Озв́алася ясна́ пánна,
Згóрда рúку простяга́ючи:

»Ой сла́вниі бра́ття шля́хто,
На́ші слúги незаплати́ні!
Не вважа́йте на мій смúтокъ,
На мої óчі запла́кані.

»За хма́рами дощови́ми
Горі́ть-сяє ясн́е со́нечко;
Ой відъ жа́лю вели́кого
Роспала́лось мо́є се́рдечко.

»Одн́а, одн́а, якъ зéрнятко,
Зъ мого́ рóду я зоста́лася;
Найви́щая, пайкра́щая
Міні до́ленька дост́алася.

»Сідла́й міні, панъ коню́ший,
Ковя́ мого́ довгогрíвого:
Поведú я вірну́ шля́хту
На козака́ бунтовли́вого.

»Удари́мо вступни́мъ бо́емъ,
Усі кúпою поля́жемо:
Якъ сто́яти за свiй го́норъ —
Віка́мъ да́льшимъ перека́жемо!« 31

VII.

Похпи́лись въ те́мни́мъ лу́зі
Кали́нові віти:
Запла́кала вірна́ шля́хта,
Якъ малі́і діти. 32

»Панно наша, доле наша,
Красо всього краю!
Не на землі бь тобі жити,
А вь Божому раю.

»Ой веді жь насъ, ясна зоре,
У чертогъ преславний,
Де спяють передь Богомъ
Твої прѣдки славні.

»А щобъ ворогъ не втішався
По нашому згові,
Справимъ твойму панотцеві
Пішні похорони.

»Якъ порине у твій замокъ
Каломутна річка, —
Горітиме вь темнімъ склепі
Восковая свічка.

»Якъ кинетця хіже хлопство
Піти панські вина, —
Злетить вгору увесь замокъ,
Якъ легка перина.

»Изъ лѣхівъ, будинківъ, стаень,
Изъ хлопського трупа
На дворіщі Рарожівськихъ
Стане чорна купа.

»Хай уцютьця гайдамаки
Винами-медами, —
Заростуть їхъ хіжі кісті
Терномъ-бурьянами.

»Ой про нашу чесну славу
Буде миръ гриміти,
А про зраду їхъ лукаву —
Зь гадомъ гадъ шипіти.

»Ой про шляхту у світлицяхъ
Проречуть гетьмани,
А про хлѣпство у темницяхъ —
Ланцюги й кайдани.«

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА.

I.

Ой загулі талимбаси мідяні, ³³
Ой заржали кониченьки вороні;
Старá брама усміхнулася, ³⁴
Що ворота одімкнулися.

Ой злінула лебідонька изъ гнізда;
Грає конемъ Рарожинська молодá:
Білі шати, золотіі береги, ³⁵
Сиплють іскрами каміння дорогі.

»Ой іду я, іду до шлюбу,
На вáшу, воріженьки, згубу!
Ой заграно міні и забубнено, ³⁶
Тільки мене не полюблено,

А самá я женихівъ своїхъ люблю —
У сѣрденьку, якъ у пеклі, потоплю.
Горить-кипить гирке сѣрденько моє...
Ой усімъ вамъ, женишеньки, місце о!«

II.

Ой въ Гадячі, середъ ринку,
Ревнули гармати...
»Не намъ, шляхто моя вірна,
Відъ хлѣпства втікати!«

Ой лискає въ чорнихъ хмарахъ
 Зубча́ста гримні́ця; ³⁷
 Хто жъ то вѣ́тця міжъ дима́ми,
 Якъ біла орлі́ця?

»Дозво́ль, ба́тьку, изъ жупа́на
 Срі́бний гудзь зірва́ти!
 Ой не візьму́ть чарі́вни́цю
 Коза́цькі гарма́ти. ³⁸

»Ой у те́бе, ота́мане,
 Замо́вна рушні́ця:
 На́ші ку́лі одверта́е
 Па́нна-чарі́вни́ця.

»Ой ти зна́ешъ, ота́мане,
 Вся́ке характе́рство: ³⁹
 Шко́да, шко́да товари́ства,
 Лю́бого брате́рства!«

Окри́лася шля́хта димо́мъ,
 Рушні́ці грима́ють;
 Га́дяча́не, якъ сно́пики, ⁴⁰
 По землі ляга́ють.

Окри́лася шля́хта димо́мъ,
 Крі́зь димъ ого́нь сја́е;
 Ліска́вкою міжъ ла́вами
 Па́нночка літа́е.

Ой не ва́жся, па́не Го́лко,
 Па́нну зустрі́чати:
 Зача́рує семи́ядну — ⁴¹
 Не втра́пишъ стреля́ти.

Ой не ва́жся, ота́мане,
 Па́нну наі́жджа́ти:
 Зача́рує го́стру ша́блю —
 Не влу́чишъ руба́ти.

Ой не ва́жся чарівни́ці
 У ві́чі загля́нуть:
 Обомліють бі́стрі но́ги,
 Ру́ченькв завя́нуть.

Проруба́вся панъ ота́манъ
 До па́ниц близе́нько, —
 Заблища́ли ка́рі о́чі,
 Тёхнуло серде́нько...

»Гей, козаки́-товари́ші
 Панце́рного по́лку!
 Оступіте у три ла́ви
 Ота́мана Го́лку.

»Розверта́йте по-лица́рській
 За ла́вою ла́ву:
 Росточимо зъ усіхъ бо́ківъ
 На пані́в обла́ву.

»Чи то жъ сла́ва — на капю́сту
 Зсікти жме́ню шля́хти? ⁴²
 Ой лу́чче памъ іхъ рука́ми,
 Якъ куре́й, забрати.»

Ой заки́нувъ панъ ота́манъ
 Що рибалка сі́тку:
 Ускóчила Рарожі́нська,
 Якъ пта́шка у клі́тку.

Трепечу́тця у не́воді
 Кара́сі черво́ні;
 Ні до вте́ку го́рдій шля́хті,
 Ні до оборо́ни.

Ой нашъ Го́лка за моря́ми
 Характе́рства вчи́вся:
 Ой хто бъ ёго перева́живъ,
 Ще той не роді́вся.

Та не гарáздъ, пáне Гóлко,
 Не гарáздъ ти рóбишъ,
 Що съ поклóномъ низéсенькимъ
 Пáнну съ коня звóдишъ.

Колибъ тобі, отáмане,
 Та не занедбáти
 Підкíнути підвáлину
 Підъ бáбинну хáту!

Колибъ тебе чарівни́ця
 Не зачарувáла
 И завзýття козáцького
 Не загальмувáла!

III.

Запада́е нíзько
 Червóнее со́нце
 У пи́лі та въ тумáни.
 »Ой стійте, не рíньте
 У шляхе́цький за́мокъ,
 Браті́ моі Га́дяча́не!

»Ой злеті́въ пúгачъ
 На висóку бра́му,
 Та, якъ пúгу, та пúгу! ⁴³
 Ой чу́е, чу́е
 Козáцькее се́рце
 Якúсь вели́кую тúгу.

»Ой не дúрно, бра́ття,
 Ви́їхала шля́хта
 На остáнній грець съ козака́ми:
 Ма́бутъ, начинíла
 Склепí будинокóви
 И підкóпи пороха́ми.«

Не слухають хлопці
 И батькі старії,
 Ринуть на здобичъ велику.
 Ой багáто люду,
 Бідолáхъ убóгихъ,
 Укорóтитъ собі віку!

Вивóдять хлопя́та
 Кóней у наряді,
 Винóсять пáнські риштúнки,
 А сирóма вбóга,
 Бúдники, дейне́ки
 Пьють коштовни́ трúнки.

Ой запáло сóнце
 Въ пи́лі та въ тумáни, —
 Хма́ри по́ломъямъ пала́ють:
 Ой у остáнне
 Пья́ні бідолáхи
 Весéлихъ пісе́нь співа́ють!

IV.

Ой місяцю ма́ю!
 Не світи́ зза га́ю,
 Нехáй я́сно середъ но́чи
 Купáло пала́е.

Нехáй кругóмъ гри́ща
 Те́мна нічъ насúпить;
 Нехáй ко́жне приголúбить,
 Кого ві́рно лю́бить.

Ой захова́въ місяць
 Молоді́і ро́ги;
 Потемні́ли стежкі́ въ по́лі
 И бі́ті дорóги.

Купальні дівчата
Черезь огонь скáčуть,
А матірки изь батьками
По убітихъ плачуть.

Співáють дівчата,
Якь у дзвони дзвонять,⁴¹
А понуриі панове
Побітихъ хоронять.

— —

V.

Не для тебе, Голко,
Молодецькі жарти:
Взявши мушкетъ, колó панни
Додержуешъ варті.

То не голубъ сивий
Кругъ голубки хóдить:
Панъ отáманъ изь панянки
И очей не звóдить.

Бережися, Голко,
Дівочої речі,
Щобъ панянка не влестіла
Твогó сэрця грече.

Бережися, Голко,
Дівочої вроди,
Щобъ не випустивъ ти шляхти
За Дніпрóві вóди.

Не вберігся Голка
Красі молодóі:
Сідлавъ шляхти пóтай ради
Вороніі кóні.

Не вберігси Гóлка
 Тíхої розмóви:
 Наготóвивъ шляхті збрóю
 У тёмній дубрóві.

Крíкнувъ о-півночі
 Півень *кукуріку!*
 Не побáчять Гадяча́не
 Сіро́ми до-віку. ⁴⁵

Крíкнувъ пúгачъ *пúгу!*
 Земля́ застогна́ла,
 Заревла́ її утрóба,
 Огнёмъ запала́ла.

— —

Оберну́лось грище
 На страшну́ трівóгу.
 Присвічує кра́сний півень
 Втікача́мъ дорóгу.

Чи ясно, чи тёмно —
 Жва́во вте́комъ чéшуть,
 Тільки ко́ні вороніі
 Підко́вами крéшуть.

П. Кулішъ.

Дру́гу полови́ну надрукóємо въ *Основі* за февраль. *Ред.*

ПРИМЪЧАНІЯ КЪ ПОЭМЪ »ВЕЛИКІ ПРОВОДИ.«

1. — Стр. 21, ст. 10.

Чи то Хмельничане,

Автору не случилось, въ изустныхъ преданіяхъ народа, слышать слова *Хмельничане*; но что оно существовало, доказательствомъ тому могутъ служить слѣдующія слова Рудавскаго (при описаніи Збаражской осады): *Za nimі (за плѣнными Поляками, привязанными къ жердямъ) posuwali się zwołna do wałow naksztalt wozów z kosami, niesłychane maszyny drewniane, w których się kryli najwprawniejsi z Chmielniczczan.* (Hist Polska, I. 75.)

2. — Стр. 22, ст. 6.

Сидить пішній князь Ерема

Еремою называли козаки князя Іеремію Вишневецкаго-Корибута, которому принадлежала большая часть восточной Украины, по лѣвую сторону Днѣпра, кромѣ множества имѣній въ западной Украинѣ и Червоной Русси. Это былъ самый энергическій защитникъ пановъ противъ козачества, самый искусный полководецъ между шляхтою, самый жестокосердый тиранъ относительно побѣжденныхъ и захваченныхъ въ плѣнъ, и въ то же время одинъ изъ образованнѣйшихъ людей между магнатами Польскаго государства. Отрекшись отъ наслѣдственной греческой вѣры, онъ служилъ римскому католичеству съ такимъ фанатизмомъ, какъ-будто всѣ паны и кардиналы, сколько ихъ ни было, вдохнули въ него свою душу. Украинско-католическая аристократія до сихъ поръ гордится Іереміею Вишневецкимъ; Украинскій народъ до сихъ поръ воспоминаетъ его имя съ ужасомъ и отвращеніемъ; государственники удивляются его великодушному самоотверженію для поддержанія цѣлости Рѣчи Посполитой; гуманисты презираютъ его энергію.

3. — Стр. 22, ст. 4.

На тісовімъ ганку.

По разсказамъ Голембѣвскаго и другихъ антикваріевъ, старосвѣтскіе дворяне строили свои дома такимъ образомъ, чтобы изъ сѣней, изъ *піддашья*, или съ *ганка* множно было видѣть все домашнее хозяйство. Сидя на *ганку*, панъ дѣлалъ всѣ распоряженія на счетъ охоты, рыбной ловли, посѣвовъ и

сбора хлѣба, защиты своихъ границъ отъ сосѣднихъ пановъ, чинилъ судъ и расправу своимъ *дворянамъ*, т. е. шляхтѣ, служившей при его дворѣ, или, какъ выражались тогда, находившейся въ *дворской* или *дворянской* службѣ, изрекалъ кару нерадивымъ, или провинившимся *подданнымъ* (крестьянамъ), дѣлалъ смотръ надворнымъ хоругвямъ, или ротамъ козаковъ, панцырниковъ, драгунъ, гусаръ и т. п. и пировалъ съ гостями. Внутреннихъ комнатъ въ старину было гораздо меньше, чѣмъ въ наше время. Гости и домашніе мужчины обѣдали, играли, танцевали и спали большею частію въ наружныхъ частяхъ дома, подъ навѣсами и подъ открытымъ небомъ. Поэтому-то авторъ выводитъ Іеремію Вишневецкаго на сцену не внутри, а внѣ его палатъ, которые читатель не долженъ воображать ни очень обширными, ни очень роскошными. Разказы лѣтописцевъ о сотняхъ тысячъ панскихъ возовъ, наполненныхъ серебромъ, одеждами и мебелью, показываютъ, что въ тогъ вѣкъ, исполненный набѣговъ и пожаровъ, цѣнныя принадлежности пышной панской жизни заключались въ разнаго рода движимости. Оттого-то панско-козацкія войны унесли съ собою почти все слѣды магнатской жизни въ Украинѣ,—жизни, не уступавшей быту западныхъ владѣльцовъ черни, ни въ роскоши, ни въ разнообразіи забавъ и наслажденій. Попировали старинныя украинскіе паны, на шумѣли на весь міръ, разлили рѣки шляхетской и козацкой врови, и оставили послѣ себя только богатство воспоминаній, въ услажденіе спокойнаго поэтического созерцанія и въ безконечную скорбь каждой благородной души.

4. — Стр. 24, ст. 1 — 4.

Дамó тобі крулевщизну

У Липовімъ Броді,

И бѣдешъ ти, зъ ласки сѣйму,

Шляхтичъ на загоді.

Привилегіи шляхетства были такъ велики въ Польскомъ государствѣ, что высшей награды не возможно было и придумать для храбраго воина. Даже и во время упадка политической польской системы, многіе старшины козацкіе обезпечивали себя, на всякій случай, шляхетскимъ достоинствомъ, съ которымъ прятались отъ войсковою козацкой черни и людей, преданныхъ національному дѣлу искренно. Нобилитація сопровождалась пожалованіемъ *крулевщизны*, или имѣнія, считавшагося королевскимъ. Эти *крулевщизны* были часто только номинальныя, потому что надѣлялись нобилитованнымъ козацкимъ старшинамъ изъ земель, давно потерянныхъ Рѣчью Посполитою. Такъ Самко или Самченко получилъ, на сеймѣ 1659 г., нобилитацію и въ пожизненное владѣніе имѣніе Березаны. См. *Volamina Legum*, томъ IV, стр. 651 (по изданію 1859, стр. 304): *Maiąc w dziele rycerskimъ zaleconego Jakima Samczenka z woyska Zaporoskiego, onego do tytułu y prerogatywy szlacheckiey przypuszczamy, y przywiley tak na nobilitatią, iako na dożywocie Bereżany onemu дану, approbuiemy.* Такъ нобилитованы въ томъ же году: войсковый судья Самуиль Зарудный, съ пожалованіемъ ему мѣстечка Савулихи; войсковою обозный Тимошъ Носачъ, съ пожалованіемъ имѣній: Капустной, Долины, Дорековецъ и Чернова; Василій Золотаренко, *rycerz z woyska Zaporoskiego*, съ переименованіемъ въ Золотаревскаго, и многіе другіе, которыхъ имена потомки ихъ,

Украинцы, найдутъ въ *Volumina Legum*. Замѣчательно, что сами они таили жалованныя королевскія грамоты отъ козаковъ, а въ послѣдствіи ихъ наслѣдники скрывали ихъ козацкіе подвиги отъ шляхты. Польскій историкъ Нѣсецкій, опасаясь оскорбить родныхъ Григорія Гуляницкаго, награжденнаго, въ 1659 году, Носовкою и Киселевкою (нѣкогда панскою добычею рода Киселей), утаилъ, не взирая на лѣтописи и *Volumina Legum*, что Гуляницкій былъ козацкимъ *полковникомъ*, назвалъ его *ротмистромъ* и приписалъ къ орто-польскому роду Уляницкихъ (см. т. IV. стр. 435), происшедшему, конечно, отъ какой-нибудь Украинки *Уляны*.

5. — Стр. 25, ст. 13, 14.

*Уродила мати —
Якъ намалювала,*

Въ народоу пѣснѣ поетса:

*Уродила менѣ мати —
Якъ намалювала.
Дала мені щастя-дѣлю,
Щобъ я панувала.*

6. — Стр. 25, ст. 25, 26.

*Якъ вийдешъ збройно
Гряничить гряничі,*

Выраженіе *гряничитись* или *гряничити гряничю* образовалось въ то время, когда украинскіе паны увеличивали свои владѣнія на счетъ своихъ сосѣдей, подобно монархамъ. Какъ это было возможно дѣлать, читатель увидитъ изъ 9-го примѣчанія къ *Дунайской Думѣ*. Преданія о войнахъ пановъ между собою собраны, къ сожалѣнію, въ небольшомъ количествѣ, изъ устъ народа и напечатаны въ 1 томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Авторъ, во время пребыванія своего на службѣ въ Кіевѣ, получилъ отъ почтеннѣйшаго, нынѣ уже покойнаго, старичка Валентія Росцишевскаго, владѣльца села Липоваго, весьма интересныя бумаги XVII вѣка о пограничныхъ войнахъ Адама Киселя съ Песочинскимъ; но копія съ нихъ погибла у него, въ 1847 году, вмѣстѣ со многими другими бумагами, по извѣстному случаю.

7. — Стр. 26, ст. 4 — 8.

*Ой бѣе-розбиваѣ
Щука-риба ряску:
Не вважѣе Голка
На дівочу ласку.*

Въ народной пѣснѣ:

*Ой одбила щука-раба
Одъ бѣрега ряску:
Утерѣла відъ милого
Вірне слово й ласку.*

8. — Стр. 26, ст. 17 — 19.

*Пішла-повилася
Зъ Лубень крутоярихъ
Дорога розлога...*

Въ народной пѣснѣ:

Ой изъ Лубень до Хоробля
Дорога розлога.

9. — Стр. 27.

*Ой буде розмова,
Гарматняя рада*

Поляки говорятъ: *zelakne racje*. См. *Pamiętniki Paska*, стр. 130: *Ja też zrozumiałwszy, że tu już pokorą nic nie wskóramy, ale racjami żelaznemi nadrabiać trzeba, jakem trzymał obuch w rękach, tak go też zaraz nim mocno przeżegnałem w piersi, że upadł pod lawę.*

10. — Стр. 31, ст. 27.

Кінь вороній, самъ молодій, —

Въ народной пѣснѣ:

Кінь вороній, самъ молодій,
Та ще й не женився.

11. — Стр. 35, ст. 7, 8.

*Не зъ одніи буди
Повтікали мюде,*

Будами назывались заводы для выдѣлки поташа. Изъ стиховъ іеромонаха Климентія, жившаго во времена Мазепы:

Да и тіе будники въ нашої землі бувають,
що поташъ Туркамъ сукна фарбовать виробляють —

мы знаемъ, что буды доставляли матеріаль для заграничной работы. Видно, этотъ промыселъ доставлялъ панамъ значительные выгоды, если Адамъ Кисель, исправляя должность полномочнаго посла въ Москву, выпросилъ для себя лично у царя Алексѣя Михайловича на семь лѣтъ позволеніе «жечь золу и дѣлатъ поташъ на трехъ старыхъ будахъ» въ Трубчевскомъ уѣздѣ и на двухъ въ Недрыгайловѣ, «въ дикомъ черномъ лѣсу», какъ это намъ извѣстно изъ такъ называемыхъ *Малороссійскихъ дѣлъ* Московскаго Архива иностр. дѣлъ (связка подъ № 3, 1648 марта 3, л. 18.) (1).

12. — Стр. 35, ст. 26.

И хіже рандартво

Жадность арендарей вошла въ предметы народнаго пѣснопѣнія. Лучшая дума о нихъ напечатана въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Объ

(1) Эти дѣла печатаются въ настоящее время и вскорѣ выйдутъ.

ожесточеніи противъ нихъ народа *Лѣтопись Самовидца* (стр. 7) говоритъ такъ: »...сами державцы на Украинѣ не мешкали, тилько урядъ держали, и такъ о кривдахъ посполитыхъ люде й мало знали, альбо, любо (хотя) и знали, только, заслѣплены будучи подарками отъ старость и Жидовъ-арандарей, же того не могли узнати, же ихъ же саломъ по ихъ же шкурѣ и мажутъ, съ ихъ подданныхъ выдравши, онымъ даруютъ, що и самому пану вольно бы узяти у своего подданного и не такъ бы подданный его жалковавъ; ато леда-шевлюга, леда-Жидъ богатится, по килька цуговъ коней справляєть, вымышляючи чинши великіе, поволовщины, дуды, мѣрочки, бсыпъ, мѣрочки сухіе, зъ жорновъ плату и иное...«

13. — Стр. 36, ст. 1 — 6.

*Нехай побивае
Вороженьківъ нашихъ
Всѣосвітняя позора,
Що по всѣмѣ світу,
По всіхъ добрихъ людяхъ
Ходить изъ двора до двора.*

Въ народной пѣснѣ о Наливайкѣ:

*Не такее ище бъ лихо,
Якъ тая позора,
Що ходить по білу світу
Зъ двора да до двора.*

14. — Стр. 36, ст. 10, 41.

*Ой нехай же тебе
Божий Синъ намножить*

Въ народной пѣснѣ:

*Ой колібъ же того
Божий Синъ намноживъ,
Хто щирні любощі
На сей світъ проложивъ!*

15. — Стр. 36, ст. 22 — 24.

*Колі жъ не побачу
Козацького війська
Підъ білою коровою,*

О томъ, что у козаковъ была бѣлая хоругвь, сохранилось извѣстіе у Окольскаго (*Dyaguzsz*, стр. 69): *Kozacy we trzech tysiącach, grając w chałamojkę, w bębny bijąc, z chorągwiemi i ze znakiem nad starszym półkonikiem, to jest pod bunczuk, pod proporcem białym ze dwiema ogonami zawieszonemi pod szefolinem, i czarną magierką zawieszoną, szli przeciw Kizimowi (когда Павлюкъ былъ разбитъ и они покорились панамъ подъ Кумейками).*

16. — Стр. 37, ст. 9, 10.

*Можє, прѣдки умочали
Въ людській крові рѹки...*

Займствовано изъ слѣдующаго выраженія *Льтописи Самовидца* (стр. 11):
«Рѣдкій въ той кривѣ на тотъ часъ рукъ своихъ не умочилъ.»

17. — Стр. 37, ст. 15.

Зъ високої високости

Въ народной пѣснѣ:

Ой літає орѣль, ой літає сізний
По високій високості. .

18. — Стр. 37, ст. 21—24.

*Тимъ дворянствомъ пишajúчись,
Учїлася шляхта,
Якъ достаткомъ та юнóромъ
Перевáжить брата.*

Поляки находятъ, что дворская жизнь разливала въ обществѣ просвѣщеніе, смягчала нравы и проч., но вредъ одъ нея, по нашему мнѣнію, далеко превъшивалъ пользу. Шляхта приучалась жить не по состоянію; приучалась казаться не тѣмъ, чѣмъ она была въ разныхъ отношеніяхъ; приучалась, что называется, отличаться, хитрить и съ патрономъ и съ его кліентами, проводить время въ забавахъ, балагурствѣ, праздности. Издатель книги Гурницкаго: *Dworzanie Polski*, говоритъ въ предисловіи: «... skogo každy niemal szlachcic potrzebował być dworzanieм, kaźdego teź, wedle wymagań ówczesnych, winny były zdoбиć te przymioty, jakiemi Górnicki swego dworzanieа zdoби. А между тѣмъ и сквозь книгу Гурницкаго, въ которой онъ старался скрасить дворскую службу и выставить всѣ лучшія ея стороны, проглядываетъ печальная игра въ надменность и услужливость, проглядываетъ деморализующая пустота дворской жизни и жалкое тщеславіе такими вещами, которыхъ слѣдовало бы стыдиться. Дворская жизнь отдѣляла шляхту отъ народа непреходимою чертою и творила среди народа другой народъ, народъ болтливыхъ дармоѣдовъ, слѣпыхъ и глухихъ къ страданіямъ темной, чернорабочей массы. Таково общее впечатлѣніе, производимое на Украинца нашего времени весьма интересною книгою Гурницкаго. Если почти каждый шляхтичъ (*každy niemal szlachcic*) въ старой Польшѣ долженъ былъ пройти эту школу дворской жизни, то становится понятнымъ, почему польское дворянство, говоря вообще, является уже при Янѣ Казимирѣ такимъ жалкимъ гражданскимъ обществомъ, и почему оно такъ глубоко всосало въ себя аристократическіе предрасудки, что и послѣ паденія Польши всё еще любитъ тѣмъ порядкомъ вещей, отъ котораго она пала. Справедливо говорилъ на сеймѣ Скарга: *Złe prawo gorsze jest niżli tyran nasroźszy, bo wźdy tyran odmienić się, abo namówić, abo umrzeć może, i jego tyraństwo ustaje; ale złe prawo zawźdy trwa, zawźdy zabija, i szkodę czyni — — jako lew i bestya nierozumna, która namówić się nie da, aż ją zabić i umorzyć!* (*Kazania Sejmowe*, str. 97.)

19. — Стр. 38, ст. 5, 6.

*Стáрши въ вѣйсѣку, самовладни
На сеймовѣиу радѣ.*

Рудавакскій: »...inni ... publicznym groszem wykarmieni, zbudowawszy przezeń potęgę swojej rodziny, wyniesieni nad poziom prywatnych osób, rywalizujący z Królem co do świetności, parentelą, klientami, fakcjami groźni i zbrojni, klóca wszystkie sprawy i naginają je na korzyść własną... (Hist. Polska. I, 109) Większa część magnatów, wszystko poświęcających dla swojej pychy, pomiędzy innemi sekretami swojego samowładztwa, objawionego w imieniu i pod pozorem równości, przedewszystkim się lęka, ażeby mierniejszej fortuny obywatele nie tylko nie otrzymali nagród od Rzeczypospolitej, ale nie doszli nawet urzędów, gdzieby mogli zdolności swoje okazać; natomiast naksztalt roju trutniów, pożerając dobra publiczne, do wszystkich spraw pokoju i wojny starają się Rzeczypospolitej narzucić swoje wyrodne i bezdarne potomstwo. (Тамъ же, 110.) ... magnaci, gdyby na sejmikach sprzeciwiał się im gmin szlachecki, za pomocą popleczników bezpiecznie mogą wszystkie zamiary skłócić i zmieszać. Z tego powodu niema nic świętego i nietykalnego, nic przepisanego prawem, nic obwarowanego najświętszemi przysięgi, co by ujść mogło rąk łupieżnych, a nikt szczerze nie karci za publiczne zbrodnie, jak tego wymaga interes samej wolności. (Тамъ же, стр. 99.)

Скарга въ сеймовой рѣчи: Zjeżdżacie się z wielkimi kupami jezduych i pieszych, jako na wojnę, nie na radę; i utracacie to, czemby się nie małe wojsko uchować podobno mogło — — Pierwej sejmowe stanowienie było, jako boskie, niewzruszone i święte; teraz moc traci, powagi nie ma. (Biblioteka Polska, 1857, zes. 1 i 2, str. 5—6.) Въ проповѣди о любви къ отчизнѣ: Samiście tylko sobie tyranami, gdy praw nie wykonywacie, a do sprawiedliwości fałszywą wolnością abo raczej swawolnością przeszkody sami sobie czynicie. — — Sami sobie szkodzicie i ieden nad drugim tyraniją podnosicie, praw nie exekwując, a moc pańską tam, gdzie nie potrzeba, krócać. (Тамъ же, 20.) Въ проповѣди о Monarchiej i Królestwie:... obieranie posłów na sejmikach takie jest: iż możniejszy a śmielszy czynią, co chcą; abo sie sami obierają, i drudzy mało nie dożywotny sobie ten urząd czynią, abo takie wystawiają, którzy ich myślom i przedsięwzięciu służą. (Тамъ же, 79.)

20. — Стр. 38, ст. 23, 24.

*Ой якъ зъ давніхъ було часівъ,
Такъ повинно й бѣти;*

Эти стихи подсказаны автору однимъ изъ нынѣшнихъ защитниковъ стараго украинскаго панства. Такъ было и такъ бѣdzie! пророчествуеть онъ, исполнясь духа польско-украинскихъ магнатовъ, которые свое statu quo едвали промѣняли бы и на Магометовъ рай.

21. — Стр. 39, ст. 3—6.

*Закрутѣлась круто
Зелѣна хмелѣна,
Звѣвшись на тичѣну;*

Хмельницкаго часто называли Хмѣлемъ Поляки и Украинцы. Сохранился отрывокъ пѣсни (см. 1 т. *Записокъ о Южной Руси*), выражающей озлобленіе противъ него народа:

Бодай Хмеля Хмельницького
Перва кўля не минула....

Народная поэзія воспользовалась именемъ гетмана, чтобы уподоблять завязтость козацкую завиткамъ растенія, дающаго меду и пиву хмѣльную силу.

Чи не той то хміль, що коло тичинь вѣтця?
Гей, той то Хмельницький, що зъ Ляхами бѣтця.

Или:

Чи не той то хміль, хміль,
Що у пиві грає?
Чи не той-то козакъ Нечай,
Що Ляшківъ рубає?
Чи не той то хміль, хміль,
Що у пиві кісне?
Чи не той то козакъ Нечай,
Що Ляшеньківъ тісне?

Или еще:

Та ще хміль, та ще зелененький
На тичину не звівся,
А вже Палій підъ Полтавою
Изъ Шведомъ побівся.
Та ще хміль, та ще зелененький
Головѣкъ не схилівъ,
А вже Палій підъ Полтавою
И Шведівъ побівъ.
Ой хмелю жъ мій, хмелю зелененький!
Чомъ головѣкъ не складаетъ?
Ой либѣнь же ти, проклятий Мазепо,
Вже изъ Шведомъ накладаетъ.

22. — Стр. 39, ст. 20.

Усіма сторонами.

Эта форма выраженія есть въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Я поставивъ стороженьку
Усіма шляхами.

Она сохранилась также и въ пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

Оступили Запорожжя
Всіма сторонами.

23. — Стр. 40, ст. 16.

На вѣзі вѣза риштують.

Одинъ возъ, поставленный на другой, обыкновенно служилъ козакамъ трибуною для провозглашенія возстанія или похода.

24. — Стр. 40, ст. 17 — 19.

Чого притаїлись
 Уніти зъ Жидами
 У склепáхъ зъ мертвякáми?

Козаки во всѣхъ своихъ возстаніяхъ преслѣдовали уніатовъ больше, нежели самихъ католиковъ. Но войны козацкія приняли характеръ религіозной борьбы только во времена Хмельницкаго, который очень удачно сдѣлалъ защиту вѣры однимъ изъ побужденій народа къ возстанію. Книжная исторія Украины часто вмѣшиваетъ козаковъ въ религіозную борьбу, руководясь актами чисто дипломатическими и сказаніями украинскихъ лѣтописцевъ, которые были или монахи, или воспитанники монаховъ. Войны козацкія, до разгара Хмельнищины, имѣли слишкомъ мало общаго съ монастырскими интересами, а между тѣмъ въ монастырскихъ хроникахъ безпрестанно говорится о борьбѣ козаковъ за вѣру. Напримѣръ, авторъ *Сказанія, откуда козаки Запорожане*, пишетъ: «Тогда же ревностію благочестія разжегся пѣкто гетманъ Запорожского войска Наливайко», и пр. (*Запор. Старина*, изд. Срезневскимъ, часть I, вып. II-й, стр. 31). Но разверните 2-й томъ изданныхъ Броелемъ-Платеромъ *Pamiętników do Dziełow Polskich* и читайте, на стр. 214 — 219, письмо Наливайка къ королю, — вы не найдете въ этомъ актѣ ни намека на ревность благочестія, хотя найдете описаніе весьма интересныхъ событій жизни самого Наливайка и отношеній тогдашняго козачества къ панамъ и украинскимъ поселянамъ. Читайте цѣлыя кипы современныхъ реляцій панскихъ и козацкихъ писемъ отъ 1600 года до Хмельницкаго включительно, хранящихся въ С. Петербургской Публичной Библиотекѣ; читайте *Акты Южной и Западной Россіи*, издаваемые Археографическою Коммиссіею. Московское правительство, вмѣшиваясь въ домашнія дѣла Польши подъ видомъ покровительства единовѣрцевъ, очень хорошо знало, что борьба между козаками и панами идетъ вовсе не за вѣру. Въ тогдашнихъ тайныхъ бумагахъ мы находимъ, напримѣръ, такой отвѣтъ пріѣзжихъ въ Москву украинскихъ монаховъ, на разспросы бояръ: «учинено де ихъ Черкасъ было лестровыхъ, по королевскому розказанью, шесть тысячъ, а правы де королевскіе имъ давали въ ту пору, какъ служба ихъ гдѣ будетъ, на шесть тысячъ, а больше того Черкасомъ не быть было, а достальнымъ бы указано въ городехъ, гдѣ хто похочетъ, подъ панскимъ началомъ, а самовольникомъ де Черкасомъ и за Порогами не быть было. И онѣ де Черкасы не похотѣли быть подъ панскою справою и учинились самовольны по прежнему, и по городомъ урядниковъ и Ляховъ и Жидовъ побивали и грабили, и кастелы пожгли въ городѣхъ. За то де ихъ Черкасъ побиваютъ Поляки, а не за вѣру.» (*Дѣла Малоросс.* въ Моск. Архивѣ иностр. дѣлъ. 1638, связка № 1). Хотя въ воззваніяхъ козацкихъ гетмановъ и попадаются изрѣдка выраженія: «возстанемъ противъ нашихъ душмановъ и враговъ вѣры нашей», хотя въ жалобахъ и претензіяхъ козацкихъ, подававшихся правительству, упоминается между прочимъ и о вѣрѣ; но въ разныхъ документахъ есть извѣстія, что козаки не довѣряли своимъ попамъ, когда дѣло шло о войнѣ съ панами, что они были враждебно расположены къ Украинскимъ монастырямъ, что монахи и монахини греко-русскаго исповѣданія, прослышавъ издали объ ихъ возстаніяхъ, бѣгали изъ Украины въ Москву со всѣмъ монастырскимъ имуществомъ, и что козаки не

печальная народная муза въ думѣ о Бѣлоцерковскомъ мирѣ (*Записки о Южной Руси*, т. 1). Мы приведемъ здѣсь изъ нея только трагическій упрекъ козаковъ послѣ побѣды надъ панскимъ войскомъ:

Эй Ляхі жь ви, Ляхі, мостівіі пані!
Годі жь вамъ поза куцями валѣтьця:
Порá до на́шихъ жінóкъ на опочівóкъ иті.
Ужé на́ші жінкі и подушкі поперебивáли,
Вась, Ляхівь, мостівихъ панівь, дождіáли.

29. — Стр. 42, ст. 4 — 8.

*Чи то, якъ панóве
Гамували бунти,
И підъ шляхту позаймáли,
Козáцькіі врúнти;*

Dyaryusz Okolskieko, str. 70: (разбивъ Павлюка подъ Кумейками) do Pereasławia sam j. m. p. hetman ruszył, i tam skarał buntowników; toż prawie i po wszystkich miasteczkach czynił, a przykładem jego własni panowie poddanych swawolnych karali, jedni na gardle, drudzy na majątności.

30. — стр. 42, ст. 8 — 12.

*Чи то, якъ съ Потóцькимъ
Сільскій людъ карáли,
Відъ Ніженя до Кі́ева
На пáлі сажáли, —*

Въ 1637 году, воевода брацлавскій и гетманъ польный коронный Николай Потоцкій, побѣдивъ козаковъ подъ Кумейками и подъ Боровицею, перешелъ на лѣвую сторону Днѣпра усмирять поселянъ, помогавшихъ козакамъ и вписывавшихся въ козацкое войско, или, какъ онъ выражался, *ad ultra extirpandas radices takowey insolentiey*. «Еслибы (говоритъ онъ въ своей реляціи) карать Украину соотвѣтственно ея винѣ, которая обнаруживается въ показаніяхъ выданныхъ миѣ злодѣевъ, то пришлось бы все безъ исключенія Поднѣпріе и Заднѣпріе вырубить въ пень. Но довольно (продолжаетъ онъ) смертію десяти сотъ преступниковъ застращать сто тысячъ другихъ виновныхъ. Я для того собственно ѣду въ Нѣжинъ, чтобы видѣть ихъ собственными глазами на кольяхъ.» И дѣйствительно онъ устроилъ себѣ триумфъ, достойный римскихъ императоровъ: вся дорога отъ Нѣжина до Кіева была уставлена кольями съ посаженными на нихъ живыми людьми. Этимъ объясняется, почему въ слѣдующемъ же 1638 году поселяне такъ отчаянно бросились подъ знамена Острянина или Остряницы, который такъ жестоко обманулъ ихъ надежды, напередъ вывезши свое и своихъ приближенныхъ семейства за московскій рубежъ и бѣжавъ потомъ въ московскія степи въ самый критическій моментъ войны. (См. примѣч. 51 къ этой поэмѣ). Въ реляціи своей Николай Потоцкій описываетъ жестокости Украинцевъ къ шляхтѣ, Жидамъ и католическому духовенству, и собственнымъ краснорѣчіемъ опредѣляетъ степень обидъ, ожесточившихъ до звѣрства добродушную натуру украинскаго простонародья. Эту

реляцію, еще неизвѣстную въ печати, авторъ нашель, въ числѣ множества другихъ драгоценныхъ документовъ, между рукописями С. Петербургской Публичной библиотеки (Польскій отд. № 94, стр. 302 — 304). Вотъ изъ нея выписка:

Od Pa Wdy Braclawskieo do Pana Krakowskieo z Nizyna, d. 8
Januarii 1638.

— — за Dniepr przeszedl (ia) z woyskiem ad vltra extirpandas radices takowey insolentey, ktora in tantum excrenerat, ze nie tylko wiele slacheckiey krwi strumieni, ale Kaplanskiey rozlala, gdzie po tey wszystkiey transactey Kizimenko non degener w niecnocie od Pana Oycy swego, nie wiedzac ieszcze tak o Pawluku, Thomilenku y innych, iako y Oycu swym w kaydanach, rzucil sie na Lubnie Xcia JM y tam z przybrana družyna swoją Zamek zlupil, Xcia JM Slug, Slachte y Slachcianki pozabiial, kosciol spalil, Bernardinow kilku scial swietych, nie daiac ich zadnemu chowac, psom pastwiskiem czynil; asz iusz y ten z laska Bozą iest w saku y oraz z Panem Oycem swym na palu zatkwi y innemi pomocnikami swemi (bo tych do Warszawy na widowisko daremna wozyc; raczey, zeby-tu, gdzie robili, y zaplate odniesli.) Za to iednak nie stoi; na co oczy moje patrzaia, iakie tyranstwa, morderstwa y lupiestwa poczynione, gdzie mi teraz po goscincach apparaty koscielne y wiele sprętow Slacheckich rozni praesentuią przy oddawaniu y samych zloczyncow, podług ktorych confessat gdybym taką miał czynic iaka winna iest executią, wszystko bez exceptiey Podnieprze y Zadnieprze przyszło by w pien wyciac; lecz, ze poena in paucos metus ma padac, co glównieyszego po goscincach vprzatac kaze, dziesiaci stu sto tyściacu na przyklad z nich daiac, a nie dla innego respectu y tu do Nizina ziachalem, tylko zebym niektorym tosz bezpieczenstwo zganil y sam ich na palu widzial. Teraz pluzy czas wszystko z nich iak z wosku vleplic Rptey, zeby iusz wiecey to zle in visceribus iey niezostawalo. Ja tesz sam prętko zład (bym tylko tych, ktorych mi eszcze spieguia, na rostaynych drogach strozami osadzil) wybierze ku oddaniu zwyklych moich vslug wm meu MP, w ktory kray y czasy contractow spieszyc mi sie po czesci kaza, abym ich nieco mogl zachwycie, acz ci raczey brac, anizeli dawac na zastawy y dawniejszych platkiem odbywaiac, nowych szukac creditow. — — Armate takowego woyska, iako y Kozacką postanowilem w Kiiowie przy Panu Zoltowskim. — —

31. — Стр. 44, ст. 23, 24.

*Якъ стояти за свій гоноръ,
Вікамі дальшимъ перекажемо.*

У насъ, въ украинской, да и въ великорусской, литературѣ вошло почти въ обычай изображать старинныхъ польско-украинскихъ пановъ какими-то *недолюбками*. Напротивъ, многіе изъ нихъ представляютъ лучшіе образцы челоуѣчества, если смотрѣть на нихъ аристократически и правовѣрными глазами. Поэтому-то такія личности, какъ, напри- мѣръ, Іеремія Вишневецкій, до сихъ поръ составляютъ гордость самыхъ почтенныхъ Поляковъ, проникнутыхъ консервативными идеями. Это въ са-

момъ дѣлѣ были герои своихъ убѣденій. Имъ и въ голову не приходило, что настанетъ время, когда ихъ потомки, уразумѣвшіе великолѣпный обманъ, въ какомъ были воспитаны, въ какомъ жили и умирали ихъ славные предки, готовы будутъ умолять историковъ и поэтовъ о забвеніи ихъ великихъ подвиговъ. Едвали представители какой-либо государственности могутъ превзойти польско-украинскихъ пановъ въ подражаніи возвеличеннымъ старомодною исторіею героямъ классическаго міра. Они, исполняя священную для нихъ волю католическаго Рима и слѣдуя внушеніямъ тогдашнихъ академистовъ, постоянно имѣли въ виду правило Саллюстія... *quoniam vita, qua fruimur, brevis est, (mihi rectis esse videtur) memoriam nostri quam maxime longam efficere.* У нихъ не выходилъ изъ памяти гордый вопросъ:

•Что вы, о поздніе потомки,
Помыслите о нашихъ дняхъ?»

Извѣстный магнатъ-изгнанникъ Иеронимъ Радзѣвскій, въ заграничномъ манифестѣ своемъ противъ короля и Рѣчи Посполитой, говоритъ: *Obawiałem się, aby o mnie nie napisano, co Piasecki w Kronice o Dembińskim powiada — — Lękając się podobnej wzmianki, i pszenosząc uczciwość nad korzyść, miałem się na ostrożności...* (Hist. Polska, prz. Jana Wawrzyńca Rudawskiego, I, 207.) Хризостомъ Пасекъ, въ своихъ *Pamiętnikach*, пишетъ о королевскомъ рекомендательномъ письмѣ: *O ten zaś list, który był do Czarnieckiego, prosiłem, żeby mi go kazał oddać, powiadając, że te i podobne okazje chowam sobie, aby pozostały dla potomności, jako świadectwo mego życia.* (Стр. 138, изд. 1860.) Сеймовыя рѣчи пановъ, ихъ официальные и частныя сношенія между собою наполнены Цицероновскими выраженіями о доблестяхъ гражданскихъ и о славѣ въ потомствѣ. Напримѣръ, въ инструкціи, данной Александру Пясечинскому, при отправленіи его посломъ на повѣтовый винницкій сеймикъ, въ 1621 году, говорится: *„..padł los na bracią naszą ludzie wielkie y znane, ze broniąc oyczyzny, za wszystkich się zastawując, iedni mężnie gardła położyli, drudzy w niewolą poszli, niesmiertelna sława ich słynie y słynąc będzie po wszyskim świecie, poki tych stanie, ktorzy imie Chrystusowe wyzuawaią, szlachetne ich dusze, krwią omyte, nieodmiennych przy męczeńskiej Coronie w niebie zazywaią radości.* — — *Ktokolwek w czasy przeszłe weirzy, przyznac to musi, ze te zacne narody, ktore się pod imieniem korony Polskiej zawieraią, nigdy nicz miłszego nie miały nad sławę.* (Zródła do Dz. Polsk. prz. Mich. Grabowskiego i Al. Przędzieckiego, I, 27.) Окольскій, авторъ драгоцѣннаго для исторіи Украины Дневника (*Dyaryusz*), посвящая свой трудъ главному дѣйствующему лицу войны съ козаками, Николаю Потоцкому, пишетъ: *Nie na toć wprawdzie, abyś w. m. jaśnie wiel. m. pan tantarum rerum sis laudator, ale aby posteritas tak zacnego domu następującą w. m. moich miłościwych panów, tantis trophaeis szczycąc się i zdojąc, mieli quem imitarentur, et cui deberent.* Увѣренность въ святости своихъ подвиговъ сопровождала пановъ въ самыхъ жестокосердныхъ ихъ поступкахъ. Этотъ самый Потоцкій ѣздилъ въ Нѣжинъ, чтобъ видѣть собственными глазами осужденныхъ имъ людей на кольяхъ, и отъ Нѣжина до Кіева установилъ дорогу казненными такимъ образомъ Украинцами. (См. прим. 30 къ этой поэмѣ.)

Героизмъ тогдашнихъ Полекъ соответствовалъ понятіямъ боевого вѣка.

Когда извѣстный рѣзунъ Чарнецкій выѣзжалъ въ походъ противъ Шведовъ, старшая дочь его Александра воскликнула: O! jak żaluje, że sie nie ugodziła męszczyzna, abym naśladowała czynów i dziedziczyła sławę ojcowską. (Hist. Stef. Czarnieckiego, przez M. Krajewskiego, str. 173).

32. — Стр. 44, ст. 25 — 28.

Похилились въ темнімъ лѹзі

Калинові віти:

Заплакала вірна шляхта,

Якъ маліі діти.

Въ народной пѣснѣ о разореніи Сѣчи:

Похилились густі лѹзи

І калинові віти:

Заплакали Запорѹзці,

Якъ маліі діти.

33. — Стр. 46, ст. 5.

Ой загулі талимбаси мідяні,

Талимбасы — родъ барабановъ, литавры. Ихъ носили и возили на коняхъ, всегда парами; колотили разомъ въ оба палками. Слово это упоминается въ *Литписи Величка* (I, 71). Въ числѣ добычи, взятой козаками у Поляковъ послѣ Корсунской битвы, захвачено нѣсколько »телембасовъ сребныхъ и мѣдныхъ позлоцѣстыхъ«.

34. — Стр. 46, ст. 7.

Старá брáма усміхнулася,

Подражаніе свадебной пѣснѣ:

Ой пічъ наша регоче —

Коровáю хоче,

А припічокъ усміхаєтця —

Коровáю сподіваетця.

35. — Стр. 46, ст. 11.

Білі шáти, золотіі берегі,

Стихъ этотъ подсказанъ автору слѣдующимъ мѣстомъ народной пѣсни:

Припну фартухъ дорогій —

Золотіі берегі.

36. — Стр. 46, ст. 15.

Ой зáрано мінí и забúбнено,

Этотъ стихъ заимствованъ изъ свадебной пѣсни:

Въ неділеньку рано

На дворі заграно,

Ой зáрано и забубнено,

Бояри побужено.

37. — Стр. 47, ст. 2.

Зубчѣста грѣмниця:

Авторъ употребилъ слово *грѣмниця* въ значеніи молніи, но ему не случилось слышать это слово въ устахъ народа: изъ примѣчанія же 10-го къ 1-му тому *Актвъ Западной Россіи* ему извѣстно, что *грѣмниця* собственно значить освященная свѣчка, которую зажигали при молитвѣ, во время грома, и что громницами въ Западной и Южной Руси называется праздникъ Срѣтенія Господня. На страницѣ 27-й 1-го тома этихъ актовъ, подъ грамотою 1398 года, читаемъ: »Въ Остановѣ, предъ Громницами«, т. е. 1-го февраля.

38. — Стр. 47, ст. 5 — 8.

*Дозволь, бѣтъку, изъ журапа
Срѣбний гудзь зѣрвати:
Ой не візьмутъ чарівницю
Козацькі гармати.*

Въ рѣчи, обращенной къ отаману, слово *бѣтъко* само по себѣ значило то же, что и вмѣстѣ съ словомъ *отаманъ*.

Отамане, бѣтъку нашъ!
Порядъ же ти теперь насъ.

Въ пѣснѣ, сложенной Запорожцами на Кубані, поется:

Ой встань, бѣтъку, съ того свѣту,
Великий гетьмане!

Человѣка, умѣющаго заговаривать оружіе, можно было убить только серебряною пулею. Въ пѣснѣ о Печаѣ поется:

Не знаєте, вражі Ляхи,
Якъ козакѣ вѣйти:
Срѣбнимъ гудзькомъ, срѣбнимъ гудзькомъ
Рушницю пабити.

Поляки также вѣровали въ заговоръ оружія и, по словамъ Паска, *zawsze przed bitwą kule przyprawiali, pocierając je różnemi świętościami.* (*Pamiętniki*, 41). Разказы о томъ, какъ характерники *одвертають кѣли*, напечатаны въ 1-мъ томѣ *Записокъ о Южной Руси*. Окольскій (*Dyaryusz*, стр. 95), описывая войну съ Острияниномъ, говоритъ, что козаки *czarowników, aby inkantacye na prochy, strzelbę, powietrze i ogień czynili, po wysokich dachach aby upatrowali, rozsadzili.* Тамъ же, на стр. 135, о козацкомъ предводителѣ Сокираномъ или Сокиравомъ: *Był to dawny Kozak, świadomy morza i buntów pryncypał, wiele umiał zdrad i czarów, na powietrza, na strzelbę.*

39. — Стр. 47, ст. 13, 14.

*Ой ти знаєшь, отамане,
Всяке характерство.*

Характерствомъ, т. е. волшебнымъ искусствомъ побѣждать, по мнѣнію козаковъ, обладалъ каждый искусный предводитель. Въ послѣднее время

славился характерствомъ въ народныхъ преданіяхъ Семень Палій. Онъ творилъ такія чудеса, что воткнутое въ землю копье его казалось непріателямъ лѣсомъ; они спасались въ этотъ лѣсъ, наклоняя головы подъ воображаемыми вѣтвями, и такимъ образомъ сами подставляли шею подъ саблю «великого воина.» Бесѣды съ народомъ о великомъ воинѣ Паліѣ дали автору основу для характера Голки, вымышленно-популярнаго предводителя возстанія черни въ началѣ Хмельницчины.

40. — Стр. 47, ст. 19.

Гадячіне, якъ спопики,

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляхівъ, враживъ синівъ,
Якъ спопики класи.

41. — Стр. 47, ст. 27.

Заچارіе семипядну —

Прилагательное *семипядна*, при словѣ *пищаль*, въ народной украинской поэзіи сдѣлалось гомерически постояннымъ. Когда Украинецъ, описывая что-нибудь, входитъ въ пафосъ, онъ иногда, подобно арабскимъ поэтамъ, опускаетъ существительное. Напримѣръ: *Заплакавъ іркіми* (слезами). *Засміявся на кутні* (зубы; т. е. заплакалъ). *Побачивъ чорнобріву* (дівчину). *Де жъ мой сизокріла* (голубка)? Въ этомъ духѣ и авторъ отпустилъ существительное.

42. — Стр. 48, стр. 17, 18.

*Чи то жъ слава — на канусту
Зсікти жменю шляхти?*

Въ народной пѣснѣ о Нечаѣ:

Та й ставъ Ляхківъ, вражилъ синівъ.
На канусту сікти.

43. — Стр. 49, ст. 19 — 21.

*Ой злетівъ пугачъ
На високу брáму,
Та якъ пугу та пугу!*

Въ народной пѣснѣ:

Ой злетівъ пугачъ
На могилоньку
Та якъ пугу та пугу!

44. — Стр. 51, ст. 6.

Якъ у дзвони дзвонять,

Въ народной пѣснѣ.

Ой якъ заговорить —
Якъ у дзвони дзвонять,
А якъ засміється —
Дунай розілетця.

45. — Стр. 52, ст. 5 — 8.

*Крікнув о-півночі**Півень кукуріку!**Не побіють Гадячане**Сіроми до-віку.*

Въ народной пѣснѣ:

Крікув на ворѣтахъ

Півень кукуріку!

Не побачить мати сина

Съ походу до віку.

ВІДЪ СЕБЕ НЕ ВТЕЧЕШЬ.

Бувъ у на́шому селі чоловікъ — Чорнокрі́ль Павло́ зва́ли, а въ ёго жі́нка Га́нна. Обо́е вони́ були́ сі́роти, побра́лися й жили́ собі́ двойко́.

Ві́нь бувъ чоловікъ пова́жний и ході́въ усé пону́рою, а се́рцемъ бувъ палкі́й на-ві́ки. Не многомо́вний, а коли́ вже розго́воритця, то на́ше ёго́ ко́жне сло́во по́ломъямъ. Бувъ зъ се́бе чорня́вий и хоро́ший ду́же.

А вона́ молодесе́нька, лю́ба та ми́ла, зъ я́сними очі́ма, зъ весéлимъ се́рцемъ, — коло́ ёго́ якъ пташеня́тко звива́етця... Въ до́світа, ране́нько, вона́ вже прокі́нулася, вже ро́бить и співа́е, бу́ло й сусі́дь порозбу́жае свої́мъ голо́сочкомъ. Чу́ешъ бу́ло на світа́нню:

Уста́ну ране́нько,
Умію́сь біле́нько...

Слу́хаешъ, — а тутъ и со́нечко сходи́ть...

Бува́ло, що той Павло́ похму́рий такий сиді́ть, а то́ и сло́вомъ її́ гіркі́мъ заче́пить — вона́ терпіливоду́шна, ясна́ та весéла. Ві́нь у чо́му поми́литця, — вона́ се́бе повино́ватить; ві́нь її́ скривди́ть, — вона́ ёго́ перепро́шуе. »Ти въ ме́не не жі́нка,« бу́ло Павло́ її́ гово́рить: »ти въ ме́не диті́на до́бра. Ти того́ біди́-лише́нька людсько́го не зна́ешъ, не розбіра́ешъ...«

— А то́бі ва́жко ду́же? — спита́е, та близесе́нько сяде́ коло́ ёго́, дивитця́ такъ-то вже лю́бо, та́къ-то вже ласка́во жа́луе!

— Ми́ні ва́жко... До́ля лиха́я, лю́де не-до́бри, вбо́жество гір-ке́е... ми́ні ва́жко!

— А якби я изъ тобою журилася?

— Ні, моя ясочко, проживай веселою. Якъ гляну я на тебе часомъ, то и самъ розважуся: — тобі, бачъ, усé смішки та втішки, — вонó й краще. А колибъ ще ти засумувала, — бідна тоді голова моя! Важко самому журитись, а ще важче буде, коли й ти затужишъ, а моя несила розважить тоді... Хай Богъ боронить! Проживай, моя ясочко, веселою!

— То й добре! — одкаже ёму, всміхаючись. И жили вони собі вже три роки побравшися.

Тоді женивсь нашъ панъ молодій и понявъ собі багату жінку: везлі за нею посагу — Господи-свите! наче чумацька валка зъ Криму йшла.

Наїхало за нею и хлопцівъ и дівчатъ кімнатнихъ, и шевцівъ и кравцівъ, и прачокъ и швачокъ. У дворі панському наче рій віроївся: людей-людей!

Почалися пирі та бенкети, музики та танці: — гуде будінокъ.

Такеньки уся зима зимська перезимувалась.

Дожидали пані якогось празника собі, садъ прибірали—загадали чоловіківъ пригнати на ту садову роботу. Садъ панський великий... У ёму и хатиночки побудовані, у ёму и бесідочки... Одна ще була така, що на версі, на даху, місяцеві роги стриміли... Не те, щобъ сего треба для чого було — ні-до чого вонó, а такъ-то вже — аби було: звісно, пані — що хотять, те й роблять. Тамъ и лавочки и стóлички, и мраморяні панни, русавки, чи що, и жвавий хлопчикъ якийсь изъ лукомъ та изъ стрілкою, націлявся за рожєвихъ кущівъ.

Отъ и клопоталися чоловіки у томú саду: пісокъ возіли, сідці по згірью направляли, та місточки черезъ рівчакі ладили. Спінної треба було роботи, и отó тамечка вони робили зъ раннього ранку до пізнього вечора.

Саме тоді весна молодá йшла. Уже вода ставна леліла и стали поскакувать щучки дрібненькі, а въ рівчакú струмóчокъ забурчавъ; заворушивсь на дереві листóчокъ и червоненький ўспкъ попустівъ. Уже травичка стирчала зъ землі оттеплої; вже бджола за обніжжю летіла, гудучі. Вилися міжъ деревами якісь сіресенькі пташечки, малесечкі, зъ пицаннямъ своїмъ веселимъ; верба у жóвтімъ пушкú диминіла, — а на вербі сорока смільлива

скреготала. Вже вечоріло та вечоріло... На селі вже гомінъ стихався; люди йшли зъ пánщини. Вертавсь и Павло до-дому.

Ишовъ вінъ садомъ пánськимъ изъ своїмъ вóзомъ порóжнімъ та про свою дóлю думавъ понуро. На веснѹ вбóгому чоловіку трудніше, — запаси вже поживъ, а новини ще не діждався. И думавъ вінъ собі, въ ко́го-то хлѣба позичати, яко́му дóброму чоловікові вклонїтись трѣба б́уде... А було тїхо та тїхо, тїльки хрущі гули літаючи. Коли, ч́уетця ёму, náче хто сїльне ридáе неподалеку. Вінъ зупинївся, прислу́хався — ридáе-плаче хтось поза бли́гómими куща́ми. Вінъ ті кущі потихе́ньку прогорну́въ — сидїть дівчина на лавочці, попусти́ла свої р́уки білі въ великій т́узі, рóсють дрібно слѣзи її облічча молодé. Вінъ дивитця та дивитця. И довго дивївся безъ жа́дної й д́умки, а такъ-отъ, якъ на світову зóрю дивлятця, що яка-то гáрна вона та ясна.

Скинула дівчина очима... Якъ побáчила — стрепену́лася, здивувáлася, зляка́лася.

— Звідки ви? До ко́го? Чого́ ви?« зашїтуе.

— Якъ сїльне ви ридáли! — одказáвъ. Нічо́го не прибравъ бїльшъ їй одмóвити. Вона́ якъ заридáе зно́ву!

— Бóже мій мїлий!« скрїкнула, »се вже не пѣрвий отáкъ я вѣчїрь ридáю! Свїтъ вже мині не мїлий, а Господь смѣрти не поси́ла!

— Ви за молодóю пánїєю маб́уть прїдані?

— За нею. Охъ ли́хо моé та тяжкее! Завезлі жъ мене на чужу́ стóрону — нещаслива голóвонько мо́я! хочъ усюди гїрка на́ша дóля, та все такі міжъ своїхъ людéй лéгшъ: ко́жного я знаю, мене ко́жне знае; тамъ мині и стежечкі знакомісінькі, хаті усї відомісінькі, — тамъ земля́ ріднесенька! А т́утъ-отъ, на чужині, такъ якъ у тёмвóму лісі, такъ якъ на мóрі!«

Та такъ-то вже плаче, жалкúючи́ся-наріка́ючи, такі́ми-то вже слѣзі́ма ревнїми.

— Вáжко бува́е чоловіку! промóвивъ Павло.

— Охъ, якъ же вáжко! му́ка живáя!

Вона́ усé слѣза́ми вливáлася, а вінъ сто́явъ та думавъ: — нещаслива яка́я! а молодé! хорóше!

— А ви? — пита́е дівчи́на крїзъ свої слѣзи: ви, ма́бутъ, тугъ рóбите у сад́у?

— Рóбимо.

— Давно?

— Сьогодні уперше насъ поставлено.

— То-то жъ бо я наче нікого не бачила, а я що-вечора тугенька туляюся, світомъ нужу та тужу... А довго вашої роботи буде?

— Та колибъ въ два тижні ввібралось!

— Гостей дожидають пані...

— Чули. Тожъ бо для їхъ и стояти день при дні — зъ ночі до ночі.

— Та озірнѣтця — округі темнісінько зовсімъ, вѣжа свого не бачить. Схаменувся тоді.

— Бувайте здорові! промовивъ дівчині та хутко похопивсь. Одшукавъ вѣжа на полянці, волі пасутця панськимъ зіллячкомъ вікоханимъ... Зѣхавъ на дорѣгу; тоді оглянетця назадъ — нічого не забачивъ — усѣ застелала мла вечірна пахучая. Дотягнувъ вінъ додому потіху, усѣ думаючи про пригоди людські...

На порозі єго Галя стріла — весѣлимъ своїмъ голосочкомъ питає; сумно вінъ їй одмовляє своє слово.

Вона у хату ведє, засвітила свѣтло, стілъ вже застелений. Буханчикъ хліба на столі лежить та ніжъ. Сівъ Павло біля столу, схиливъ голову на руки.

— Ось и вечеря наша, — промовляє до єго Галя, сідаячи поручъ.

— Позичений? — каже Павло, краючи хлібъ.

— Оддамó, сѣрце, оддамó новиною. Сей рікъ зарідливий буде. Подивітись на руна полєві: житá такі, що й вузь не пролізе.

— Ти въ мене и торікъ пророкувала гárне поліття такъ-са́ме. Ти куді глянешъ, то всюди тобі золотá верба росте!

— Люде сподіваютьця...

— Этъ! сподіванки людські!.. У ко́го се ти хліба позичила?

— У Микіти у Румай.

— Довго, ма́бутъ, гну́вся — не дава́въ?

— О, дежъ тамъ! и трóшки ні! Заразъ, такі заразъ, давъ, изъ милою хіттю. Се добрий чоловікъ, Румай.

— Охъ, добрі люде! добрі люде! промовивъ Павло.

Тихенько єго Галя обійняла и тихесенько до єго пригорну-

лася. Почалá розмóву; всміхну́лася — не дивітця; припáла до ёго — не пригорну́въ.

»Скажі́ ми́ні словéчечко, сёрце!« прóсить ёго.

— Немá въ мéне слівъ хорóшихъ; — тобі гіркіхъ не трéба!

— Чогó ти такі́й, гóлубе мій? Ти ми́ні скажі́: якá намъ бідá?

— Хибá ми давнёю бідóю не вдоволнимóсь? Та й свіжа не забáритця. Чогó-чогó, а сёго у-пóвні б́уде!

— Нáщо тákеньки говоріти, моé кохáння! Перéйметця й добрó намъ, якъ Богъ дасть...

— Одже й дождáй тогó добрá, що не прійде, а терпій ліхо, що вселілося!—Віпроставсь зъ її рукъ, та й сівъ собі оддалікъ.

Кипіла въ ёго душá наболівши, наскорбівши. Не виносливо ёму слухати бу́ло про сподіване добрó, надію весéлу. Милішъ би ёму бу́ло почу́ти гіркої скáрги, нарікáння жáлкее... Рідніша б́ъ ёму та душá бу́ла, що нідіе въ самогризóті, вистлівіше тé сёрце, що ворúшитця одъ жáлю гнівного, та одъ т́уги важлівої...

Гля́нувъ вінъ на Гáлю: вона́ на ёго диві́лася ясними очі́ма своїми; т́ихі слéзи однá по дрúгій б́ігли по обліччю, а устá все нáче всміхáлися... Не пожа́лувавъ вінъ її, а стáло ёму якóсь урáзливо, негáрно:—вона́ чогó пла́че, дит́ина нерозу́мна?

— А все жъ дóбре... чогó пла́кати заході́лася? кáже її.

— Ти смутні́й такі́й, мій гóлубе!

— Не пла́чя на моé гóре! не тобі ёго оплáкати! Гóді жъ бо! Вона́ обітёрла слéзи и до ёго зновъ прійшла́, пригорну́лася.

— И дóбре, якъ ущúхла! промóвивъ гірко.

Вона́ т́ихо коло́ ёго седі́ла, якъ коло́ недúжого. А ёму вáжко бу́ло та т́яжко... Хотівъ би вінъ одхитну́тись одъ не́ї, такъ вона́ тákенька пригорну́лася, біднэсенька, що слóва гіркóго устá не в́имовили. Бу́ла се въ ёго при ёму дóбра дит́ина й м́їла, та ёму чужá-чужісінька... И пригадáлася ёму та дівчина пла́чуща... Ставъ вінъ диві́тись у вікóнце, у той вечіръ тёмний вдивля́тись, задúмався... Що такé ёму Гáля ёго невсипúща щebётала, якъ ёго розважáла, — вінъ не чувъ. Вінъ мóвчки до її голосóчку дослухáвся, якъ до леління воді́ т́ихої, та дúмавъ собі... Дóбре ёму впáли у пáм'яті ті очі́ сяю́щі, ті слéзи блискúчі, слóвá ті жалкі та жаркі... И той вечіръ весні́ молодóї, и нáвіть та квіточка бузкóва, що пахúча розгортáлася въ тёмному вéчорі..

На другий день робивъ Павло у саду, не знімаючи голови похилої, робивъ якъ тіі люди роблять, що хочуть своєю журбю в'омою поневірять.... Придавсь и сей вечірть темний та пахущий, якъ учорашній. Після усіхъ побрався Павло до-дому. Ишовъ вінъ та думавъ, дівчину згадувавъ: чи тожъ и с'єгодня плаче вона? якъ то вона журиця журино! яка-то вікомъ молодá! яка вродою хороша! чи живъ її б'атько-матуся? які собі люде? и якъ вона спершу тамъ жила у своєм'у селі? и ког'о краще одъ усіхъ сподобала тамечки? и якъ розлучілася?

Думу, думу въ єго було, якъ того шуму на морі, та все об' дівчині, усе об' неї.

— А ось я її, либонь, и побачу, — подумавъ, — коли вона єму назустрічъ, зза д'ерева, зза сосніни уявляє.

— Добрі-вечірть! промовила.

Вінъ издрігнувсь, мовъ нахідка єму несподівана....

— Добрі-вечірть! — одкаже їй, та наче ще й *славний вечірть* еказавъ....

Вона єго пита: чи дуже втомівсь на роботі?

— Ні, одвістивъ.

Пита: чи трудна въ їхъ п'анщина?

Каже: трудна.

— Та по п'анщині усі додому, до своєї хати, идуть на спочивокъ, — въ мене б'ігма темеренька ані хати, ані господи.

Зговорила... сл'єзи покотілися, посінались по личку...

Тронулося с'єрце въ Павла, та наче не зъ жаління, наче зъ радощівъ. Як'ось любо єму було бачити сл'єзи ті, як'ось м'іло. Не думавъ вінъ спиняти їхъ, не хотівъ сл'ова мовити. Стоявъ, дививсь — отъ мовъ би знайшовъ, що шукавъ, що треба було, та й ставъ: и любує, и радіє — найшовъ! чує....

— Б'оже жъ мій м'ілий! якъ в'ажко! — промовила до єго. — Чи усімъ такъ в'ажко буває? паробкамъ, якъ дівчатамъ?... Та паробокъ не заплаче, маб'ить, такеньки, отъ якъ я....

А Павлу чулося, що вже въ самого око застила сл'єзою...

Одкаже:

— Чому?

— Кремезні люде, славлють... Якъ васъ зовуть? — спитала

— Павло.

— А на прозв'ання?

— Чорнокрілѣ.

— А менѣ зовуть Варкою, по батькові я Линівна.

— Сумѣєте ви дуже у нашії стороні? — їй каже.

Стиснула вона білими рукамі, влилася зновъ слізьми....

Вінъ неначе того їй жадавъ и змовкѣ.

— Ходіть, — промовляє вона крізь слізи: ходіть за мною, по-дивітця!

Ведѣ єго на згірочокъ та їй показує — простягає руку въ дальню: у прісмерку лѣдві-на-лѣдві по степу росяному шляхъ мрився....

— Се, — каже, — се шляхъ на мою сторону!

Поглянувъ вінъ на той шляхъ, та и въ єго сѣрце розжалілося, якъ наче одъ свого власного смутку.

Стояли собі, — забувшись, що часъ не стоїть.

Вона питала: чи є въ єго мати? чи батько живий?

— Немá въ менѣ ні батька, ні матері.

— Якъ и у мене, — каже: и я сирота.

Любо єму було те слово почути, якъже любо! Колибъ родина була въ єго — самъ би відцурався тоді...

А жінка? А Галя єго?

И промигнула вона въ єго по душі, якъ холодний вітеръ, и вже ніякъ не змігъ вінъ ані мислі одігнать, ані заведбать думки тієї: наче холодний вітеръ, кажуть, віявъ по душі зъ тією думкою.

А дівчина пита: де єго хата стоїть? які въ єго сусіде?

Вінъ розказавъ, де єго хата стоїть, поіменувавъ сусідъ своїхъ — не наменувавъ тільки про Галю. Єму усѣ чогось здавалося, що ось-ось поспитає дівчина въ єго: а жінка ваіна? — и сѣрце єму омцрало....

Півні заспівали по селі.

— Та вже пізненько! — промовіли обоє разомъ. Се вже перші півні співають.

— Прощайте! каже Павло.

— На добра-нічъ! привітала єго дівчина, зникаючи у темноті.

Бачилися и на третій вечіръ, бачились и на четвѣртий, — стали сходитись що-дня. Смеркає, вечіръ, — вони їй стрічаютьця. Вінъ не просівъ виходити, не казала вона »вийду« а якось самъ вінъ дожидавъ, вона сама вийшла. Розмовляють, розспитуютьця, ро-

скажуть. Вінъ изгадавъ якъ служивъ, колісь, у лихихъ людей наймитомъ... ніхто ще такечки не нарікавъ на ёго долю недобру, ніхто ще такими слезами бідування ёго не оплакавъ—жаркими та гіркими:—такъ-то ёму здавалося,—якъ ся дівчина чужостороння. Вона зновъ ёму вимовляла свій жаль, свою тугу на серці... якъ же жалувавъ, якъ спочувавъ! Ажé й на світі ёму не було ще такої другої безщасної, такої любої дівчини!

День по дню минає, вечіръ по вечері, а вони собі усé сходять та говорять, та усé лúчче звичаютьця. Скаржитця дівчина на тугу, а вже въ самóй серце дúже вéсело чогóсь стрепехаётця—туга тая розпадаётця наче. Жалує вінъ її слéзи журливі, а ще лúчче—любúе поглядомъ ласкавимъ. Спéршу дожидали побáчитця такъ, якъ дня соняшного, що ёго дожидає чоловікъ и радíе; одживіє дождавши; а далі вже стали дождати зъ тугóю пекучою, зъ смúткомъ нетерплячимъ, якъ кохання того дожидають....

А вжежъ! покохалися! А ті любощі,-немощі — гiршъ вони надъ усі бóлещі у світі, не одхóдить відъ їхъ ні жóдна воріжка - знáтниця. Уже й літечко krásне распóвнилося, цвіло, а Вáрка все ще не знáла, що вінъ жонáтий. Чи то жъ селó малéньке, чи то жъ усіхъ назнáтьця? А вона жъ изъ двóру пáнського не вихóдила. За ёго нікóли не говорила нікóму, и нікóли не питáла нікóго. А Павлу все вáжче та вáжче ужiтися. Те кохання, що ёго одживило, живú й мúку ёму собóю завдалó. Частéсенько-чáсто, сiдючи поручъ изъ дiвчиною, роздúмувався вінъ про свою жiнку; слúхаючи дiвчину, чúвся ёму голосóкъ изъ ёго хáти.... А прiйде до-дóму: й нúдно, й трúдно, и уразливо и сóромно... шукáе-питáе якóго дiла—робóта рукъ не ймéтця; заговóрить—гiрká ёго розмóва, ущiпливі слова... А Гáля все такъ, якъ и була—привiтна та яснá. Якъ вже вінъ не вередúе, вона догождá. Бувáло, чогó вже вона не почúе, чогó вінъ не скáже, якъ не зневáжить! а вона: »гóлубе мiй! серце мое!« Обнiме свою гóлову вінъ, та й изъ хáти утiкáе.

Дúшно було ёму колó Гáлі — відъ жáлю відъ сúму; відъ її погляду люблячого ще скрутнiшъ... бiгъ вінъ до дiвчини,—чóрна туга зъ нимъ.... Давнó вже хотiвъ вінъ признáтись, що жонáтий, та не признавáвсь. Дáлi одвáжився: трéба!

Зъ тiєю дúмкою прiйшовъ вінъ до неi; — вона ёго дожидає,

кінулася до ёго, своїмъ пита́ннечкомъ хвйткімъ не дала ёму вимовити слова.

— Чого́ такий? — жа́лує ёго́. Чи незду́жаешъ? Бо́же мій до́брый! Незду́жаешъ? скажи́! чо́му не гово́ришъ? Говори́-бо! — А са́ма та́къ и припа́дає до ёго́.

— Я жо́натий, — хоті́въ вінъ вимовити, та ка́же: Ді́вчино! чи лю́бишъ ти мене́ вірно?... чи щі́ро?

— Більше ба́тька рідного, більше ма́тусі пита́мої! краще світу кра́сного, лу́чче свого́ життя́ молодого́.

Та й пригорну́лася до ёго́, якъ дитина́ до ма́тері.

Обійня́ла ёго́ вели́кая ту́га, су́мъ су́мний.

— Ді́вчино, — гово́рить: я жо́натий, въ мене́ жінка́ є.

Вона́ якъ була́ коло ёго́ — и не одхитну́лася: »Що́?« пита́є.

— Жінка́ є въ мене́... Чу́ешъ, ді́вчино? зна́тимешъ?

Схопи́лася вона́.

— Се жа́рти такі, чи пра́вда така́?

— Пра́вда щі́рая.

Стену́лася одъ ёго́ бігти, са́ма себе́ не пам'ята́ючи.

Вінъ не пу́стивъ; за ру́ку де́ржить, прихиля́є до себе́.

— Го́ді! — погукну́ла на ввесь го́лосъ свій, ажъ загу́ло у темно́ті. — Чого́ тобі тре́ба? Де жъ тво́я жінка́? Веди́ мене́ до не́ї, неха́й побачимо́ся! Пу́сти мене́! Я тебе́ не хо́чу! Я жи́ти не хо́чу, у сві́ті! Якъ я тебе́ покоха́ла, лихо́го чоло́віка!

— Сёрце мо́є! не плачъ, постріва́й... промовля́є до не́ї, на́че бь спра́вді мавъ чимъ втішити́ її и пора́дити: — не кідай ти мене́, — про́сить: — не втіка́й одъ мене́! не кідай!

— Не кідати? Якъ же ми́ні бу́ти зъ тобо́ю, зъ чужи́мъ чоло́вікомъ? чужи́й, на всі ві́ки чужи́й! У тебе́ Бо́га нема́!.. Неха́й же та́къ ва́жко тобі, якъ ти занасті́въ мене́!

— Тебе́ и себе́, ді́вчино!

— Иди́ жъ собі геть відъ мене́! йди́! щобъ не ба́чити тебе́! щобъ тебе́ не чу́ти!... лу́чче бь ти вмёръ... Що́ жъ ми́ні робі́ти? що́ ми́ні дія́ти? Не кідай мене́ при лихій го́діні, — пожа́луй!

И обійма́є ёго́, и рида́є, и благáє....

— Не поки́ну! Вже пі́зно намъ розлуча́тись. Я тебе́ коха́ю; я тебе́ по́ки життя́ мо́го не поки́ну!

— —

Сперву́ вже повіва́ло ли́хо надъ тимъ коха́ннямъ, а се впря́мъ

поняло якъ вода. Якъ не бачутця — гіркий світъ, а побачутця — ще гірший. Сидять, було, просіжують нічъ тёмну рука зъ рукою, а въ сёрці горенить мовъ отрутою.

— Роскажі́ міні, будь ласковъ, яка́ твоя́ жінка? промовила В́арка.

— Якъ же мені́ роска́зувати? — спита́въ... И на що́ пита́ти?

— Роскажі́ мені́, роскажі́! Чого́ одверта́еся? Якъ въ мене́ нічимъ хвалі́тись передъ тобою́, ти міні́ похвали́ся!... Яка́ жъ вона́? яка́ краса́ її?

— Вона́ хоро́ша.

— Спаси́бі́ Бо́гу! Лю́бить тебе́?

— Лю́бить

— И жа́лує?

— Жа́лує.

— И до́бра? й лю́ба?

— До́бра й лю́ба.

— Чого́ жъ то́бі́ ще тре́ба? чого́ коло́ мене́ ти шука́ешъ? — погукну́ла. — Иди́ до сво́єї ха́ти, до ми́лої жінки!

— Го́ді, дівчино, го́ді! нащо́ росни́тувати! Не такъ було́ бь́ міні́ сво́ю пра́ву ру́ку одрубáти ва́жко, якъ т́ю пра́вду ви́знати-вимо́вити. Пожа́луй ти лу́чче мо́єї би́дної голо́ви!

Вона́ ві́рвалася изъ ё́го рукъ.

— Де́ ти зъ не́ю пізна́вся? — пита́.

— Тутъ у селі́.

— И д́уже вподо́бавъ одъ-ра́зу?

— Вона́ міні́ до вподо́би була́... А за́ що ти міні́ му́ки за́вда́ешъ, дівчино?

— И х́утко її́ посва́тавъ?

— У півро́ку.

— Мавъ часъ на розд́уму! Півро́ку зна́лися!.. И ча́сто ба́чився то́ді зъ не́ю? що-дня́?

— Що-дня́.

И отъ, мовъ уста́ла передъ очі́ма ё́го та вісень те́пла та я́сна, коли́ вінъ побра́вся зъ Га́лею: якъ то́ді на по́лі серпí бли́скали, а на лана́хъ ширóкихъ ко́си дзвині́ли зра́на, а вв́ечері́ до селá тягну́ли важкі́ возі́, хита́ючись; виклада́лися сті́жки коло́ ко́жної ха́ти, по усі́хъ двора́хъ чу́лися голо́са веселі́; якъ чер-

воніли рясні яблука по садкахъ, — черкаючи крильцями, пурхали въ гілкахъ пташенята... Згадалося, якъ вівъ вінъ Галю зъ церкви у рутяному віночку; якъ у ёго вбогенькій хатині веселішъ стало и якъ запахло свіжими квітками за божничкомъ.... Гірко ёму все тее пригадалося, якъ гірко згадується добрô, що було колись тобі на вікі міле, и тебе не зрадило вонô, не перейшло, а одбігъ ёго самъ чоловікъ невситимий. Нікого було ёму винуватить, нічого осужати, тільки хибá — себе-самого.... Въ ёго на рукахъ дівчина ёго люблена ридала.... Плакавъ и вінъ того вѣчора слѣзіма.

Занедужала Галя. Ишла якось по роботі зъ поля, у-день дүшно було, а тутъ — де взявся вітеръ, бұря, дощъ лівний — за-холодилася вона та й занедужала.

Лежала собі самá душею. Доходили молодіці знакомі навідати; на-швидкү пожурятця, пожалкуютъ, та й до свого діла поспішаютьця кожне. Павла вона сліве й не бачила: у-дôсвіта йде на роботу, а вертається трôхи не о-півночі.

— Де вінъ буває? дүмалося їй. Колибъ вінъ ходивъ межи люде, чұла бъ одъ молодіць, — а молодіці питалися, чому се її чоловіка невідко нігдѣ. — Дѣжъ вінъ буває? Десь на самоті тужить, якъ колись... «Згадала вона, що колись ще, якъ зазнавалася изъ нимъ, вона ёго одшукувала въ лүзі де понадъ річкою, або у гаю, самого зъ журбôю своєю, — чи жъ теперъ такенька? Тоді вінъ зрадіе було її, забачивши, — тепереньки втікае.... Чи жъ розлюбівъ? И якъ се розлюбляють? и защо? и чому? и нащо? Дүмаючи и почуе, що вліта слѣзами.... »Оцѣ, оцѣ,« — говорить самá до себе: »мовъ дитина плачу.... Оцѣ!... »А слѣзи такі лютця невпинні.... Втôмитця — роздрімається — все округі мішатись починае у вочахъ; що дослұха — наче крізь вôду протôчну, — тільки чуе дôбре сѣрце свое, що болить вонô рівно, однаково, бôлемъ болющимъ....

Такеньки минувъ тїждень, — коли їй вже зовсімъ недôбре стало. Частішъ почали молодіці убігати; причапали старі бабі, ôхаючи. Усі ухóдили въ хату обережно, сиділи поважно — ніхтô не всміхнѣтця; розмôва тїха.

— Мабіть мнѣ помпрати? спитала Галя.

— Смерть не виміча нікого, моя дитино! — одказала їй стара бабуса, зовсім вже біла сама.

— Ви пожили вік, бабусенько, промовила Галья....

— Пожила, доню. Смерти одь Бога дожидаю.

— А я не сподівалася своєї такеньки хутко....

— Вона приходить непрощена, моя дитино.

— Ось торік умерла Катря Кравчиха — молоденька, якь ягода була, — озвалась чорнява та жвава молодіця, пестячи дитину на рукахъ. А Грімченка забули? який паробокъ хорощий — царство душі! — пригадала друга, зітхнувши.

— Люде молодії які мруть! додала бабуса, схилившись на руку журливо.

День минавъ, минивсь на вечеръ. Діти посиули на рукахъ у молодіць; стали усі одна по другій розіходитись.

— А що се твого чоловіка нема? Уже люде зъ поля поприходили, — каже на Галю стара бабуса.

— Вінъ заразъ прийде....

— Може куді завідавъ? Вбожество ваше, моя дитино!... У кого вінъ позичае?

— Я не знаю, бабусю....

— То я посіджу зъ тобою. Якъ тебе саму кидати?

— Ні, бабусенько, вінъ заразъ, такі заразъ... прийде, не клопочіть, ідіть собі додому.

— Моя голубко, я при тобі побуду. При такій недүзі, самій не можна. Хто віченьки затулить, якъ твою смерть прийде? Смерть не вість несе....

— Ні, бабусенько, ні, зозуленько, вінъ прийде, не забаритця.... Я вже й одужала трохи.... Здоровіть мині.... А ви не турбуйтесь, васъ дома діти дожидають, унучечки за ворітьми, повибігали.... Васъ дома виглядають, не спатимуть....

— Не спатимуть-такі, правда! Дожидають, мої голубьята. Оце якъ побачуть, зъ нігъ мене зваять, тая пустота! А тобі жъ полегшало, доню?... То й добре! Спасібі Богу! Прощавай, дитино!

И пішла собі старенька додому. Галі наче легко зітхнулося. Усі їй мішали; здавалося, що швидче вона ёго діждетця, якъ усі поросхоятця, що хутче тоді ёго побачить.... А ёго нема та й нема — и довго не було. Говірва на улиці, тучання; ворота

рипали; віконця стúкали; усé чула Галя... все ёго не було... Далі вже стíхло село, стéмніло тёмно, нічъ... тоді вінъ прийшовъ.

Вона́ рúки до ёго простягла́ у радо́сахъ.

— Павло́! ходи́ сюди́ до мене́, се́рце!«

Вінъ до не́ї досту́півъ и ста́въ.

— Схили́сь до мене́, — підведи́ мене́ тро́хи.

Вінъ схили́всь, підвiвъ iй, сло́ва не мо́влячи.

— Павло́! — ка́жуть... я вмру́ мині тебе́ кидати жа́лко-жа́лко!...

Вінъ ввeсь затрусiвся.

— Го́лубе мiй! Коли́бъ же моя́ си́ла, я бъ тебе́ надъ усі́мъ по-станови́ла.... Я бу́ду Бо́га проха́ть, щобъ то́бі ро́скоші, щобъ то́бі до́бре усé... Я люблю́ тебе́ рiдне́нько!«

Взявъ ёго о́страхъ якийсь су́мний: здава́лося ёму́, що сама́ смерть холо́дна коло ёго по́ручъ, — хотiвъ би́гти — не змігъ ухити́тись зъ iй рúчо́къ замiливъ.

Що́сь вона́ ще говори́ла ёму́, та вже невира́зно, ни́шкомъ; о́чі заплю́щились, рúчки опа́ли.

Вінъ кiнувся до віконця́ — одсу́нувъ, кiнувся до дверей́ — відчинiвъ, дихну́въ ва́жко — глiбо́ко зъ грудей́.... Озира́всь — вона́ лежи́ть, тiлько ди́ше. Сiвъ вінъ да iй просiдiвъ ці́лісіньку нічъ бі́ля не́ї прислуха́вшись, чи ще ди́ше, — ду́маючи: ось-ось пере-стане́....

На дру́гий день Га́лі ще гiршъ, и тре́тій и четве́ртий; всі сме́рти iй догляда́ють.... Лежи́ть вона́, о́чі все заплю́щені, нічо́го не чу́е, не зна́е....

Иду́ть дні, полéгкості нема́ iй.... Изъ Ва́ркою що-дня́ Павло́ ба́чився на-швидку́. Въ розмо́ву вона́ не захо́дила.

Зiйдутця. — Що́? — поспита́е вона́.

— Такъ-са́ме... усé гiрша́е! — одка́же.... Та iй го́ді. Посiдять, обiймутця, якъ на сме́рть, — та iй розiйдутця.

— Оце́ вже вона́ не переживе́ си́єї но́чі, — ка́жуть Павлу́: »се вона́ се́годня́ така́ передъ сме́ртю, се iй сонъ iй сме́ртний.«

Вінъ подивiвсь — вона́ на́че тiхо спа́ла.

Стéмніло. Приби́гъ до Ва́рки. Якъ вінъ iй обня́въ, вона́ вже догада́лася.

— Бо́же мiй! Бо́же мiй! — скрикнула́: — коли́ жъ я одпочiну́! коли́ му́ки тiі перейду́ть! Чи бу́де коли́ добро́ мині́?

— Дівчино! — промовивъ їй: якъ воно намъ само складається....
Я гадавъ.... я думавъ — на все підуть, — ажъ ось мині дорóга глáдка.

— —

Уступáє у хáту Павло, — коли чýє:

— Се ти, кохáний?

Хотівъ ступáти дáлі — похитну́всь.

— Не говори́ до неї, — шепотять ёму молоді́ці вь́ уха: —
стань такъ коло неї, постій.

Підвели ёго й поставили передъ Гáлею. Вона́ якъ взрiла —
всмихну́лася, — дивiлася на ёго поглядомъ своїмъ свiтлимъ, тiхимъ.

— Се бува́є передъ смёртю, полéгкость така.... Жебони́ло
поза плечiма вь́ Павла́.

На-нiчъ зостáлося молодiць двi. Гáля незабáвомъ зновъ спо-
чiла. Павло́ сiвъ на лáви.

Молодiці шепотáлися довгéнько собі, а тамъ и поснóли. Вінъ
безъ сну сидiвъ усю́ нiчъ тёмну до бiлого свiту. На пáнщину
не пішовъ: »въ мене жiнка присмёртна,« — одпрохáвся тимъ. Підъ
обiдню дóбу Гáля прокину́лася, зáразъ покликáла до себе Павла́.

— Оце́ вже й лéгшъ минi, лéгко зовсiмъ, гóлубе мiй....
Коли́бъ ще вь́ сiлу вбратись....

Усмихáється до ёго, говорáчи.

Поминóвъ сей день, поминóла нiчъ — молодiці дивóють та
радiють: одúжає Гáля. У хáтi загомони́ли веселiшъ, не такъ вже
по-багáту набiгáє одвiдачiвъ....

Павло́ не пiвши, не iвши, сномъ óчи не освiживши, сидiвъ,
дождiдавъ.

Вже три днi вінъ Вáрки не бáчивъ — не одхóдивъ одъ Гáли....

А воно́ молодé, то швiдко и вiходилося собі, оздоровiло; вже
й у румъянцяхъ, и весéла — тiшитця тимъ, що вінъ усé тутъ,
невiдхiдно.... Молодiчки нахóжi ёго звичайнёнъко на оздоровлén-
ня Гáлине вiтáють; чýє вінъ изнóву той голосóчокъ веселёнъкий
у своїй хáтi, та по кóжнiй хвилiнцi самъ собі визнáє, що вона́
живé... вона́ не вмирáла... не вмере... Ї́ уростáвъ зъ тóго ви-
знаттá гнiвъ ёго на Гáлю, понiмáвъ ёго дúшу, нáче бъ то вона́
вiнна у томú булá, — нáче бъ то ii вóля вмирáти, чи жiти....

— Оце́ вже я устану, минi вже зовсiмъ дóбре, — кáже ёму.
Вiнъ дивiвся мóвчки на неї.

— Зъ мене вже впрямъ ледащiчка стáла, а робóти такóго е!...

Вінъ до неї приступивъ та взявъ її за плéчі обомá руками міцно.

— Ой, пусті, пусті! промóвила, якъ-же бо ти кріпко! Въ мене й у голові закрутілося!

Вінъ зъ якоюсь лихою втіхою дивівсь, що така ще вона вутленька, хиленька....

— Ой, який-же бо ти дужий! Колибъ ще трóхи дужче — задушівъ би менé на-віки!

— Удушівъ би, кажешъ?

— Атó-жъ!

Вінъ споглянувъ ще на неї — вийшовъ, по дворі ходіти ставъ, думуючи, сумуючи, озираючись, наче бъ то якого собі здóбиччу стерігъ.

Гукнула ёго Галя обідати.

— Чогó се ти такъ задумався? обь чімъ все мислишъ?

— А все думаю, хто кого посідає — сїлний безсїльного, чи безсїльний тогó?

— А вжéжъ сїлний безсїлого!

— Чи правда жъ сёму? Кажуть, якъ маешъ у руці що драгленьке, то пустити мусишъ....

— А схóчешъ, то й не пúстишъ. Хóчешъ, — понівечишъ, и встережéшъ, якъ встерегті.

— Дóбре кажешъ, Гáлю! правду кажешъ!

Засміявся, а тамъ зно́ву задумався. Вже смервало на дворі — вéчиръ хмарний наближався. Здалека грімъ вигрімлявъ закотомъ; вітеръ гнавъ бурею.

— Дру́же мій, чогó усé думаешъ? — скажі́ міні! зно́въ Галя озвáлася до ёго.

— Що дужішъ одъ усёго на світі?

— А нема́ надъ кохання! — промóвила, горнучись до не́го.

— Дóбре кажешъ, Гáлю! Правду кажешъ! — такъ ій зно́въ одка́зує, и зно́въ засміявся.

Щось грúкнуло такъ по хаті, що ажъ шибкі забрязчали. Галя вжахнула.

— Щó се такéе? хто се такъ стúкає? Гóсподи! наче хату обворуши́ло!

Здригну́вся й Павло! Одсúнувъ вікóнце — у тьмі щось мріло, кидаючись, бігаючи, наче щó зъ землі хапáло — збіра́ло.

— Се такъ щось, — каже Галі: може ворітьми вітеръ.

— Ні, ні! Піді ти подивись, дріже мій: що се такé....

— А бачу жъ, що нічого нема!

— Оце, якъ налякала я!

Відчиніла двері — вітеръ якъ дмухне, — ажъ засвистівъ; вона випустила двері зъ рукъ.

— Куді ти? спитавъ Павло. Не ході!

— Я хотіла до відничка у сінні, воді унести у хату.

— Я самъ тобі унесу, — не ході!

Війшовъ у сінні зъ кухликомъ, кинувся до дверей сінешнихъ, розчинивъ, виглядає, а йому просто два камя, одинъ по другому, летять. Одинъ камя поузъ голову дзізнувъ, а одинъ у праве плечé давъ — вінъ ажъ застогнавъ відъ болю.

— Варко! Варко! кліче стіха. Ніхто не обізвавсь, побігло щось улицею.

Вінъ унісъ воді Галі, п берé шапку.

— Куді се ти, Павло? пита Галя.

— Треба мні!

И пішовъ хутко.

Зосталася Галя самá. Сіла вона шіти. Шіла та думала собі при тихому смутку. Відчиняла изъ часу до часу віконце — вдивлялася, прислухала — нічого невідко, нічого нечуть, кромъ вітру бушуючого....

— —

Наздогнавъ Павло дівчину коло двору вже панського.

— Варко! тривай, зажді! — ледві промовляє вже: дүхъ у бізі однявсь.

Схопивъ її обіручъ.

— А що? — вигукнула дівчина: одужала? На що жъ ти дуривъ мене, заводивъ, — чому не прийшовъ до мене, не сказавъ мні? Я дві й ночі спожидала, я гинула-пропадала, а ти коло неї упадавъ тамъ.... Чому жъ не говоришъ до мене? промовъ, заговори!

— Відужала, — одкаже їй.

— Се я знаю! А скажі, що робіти мні, скажі та навчі! Ти мене зъ розуму звівъ: теперъ навчі, якъ бұти мні, — я самá не знаю!... Я собі смерті хочу!...

— Подожді, дівчино: надумаемо.

— Думати? Се ти думатимешъ, коли въ мене серце тліє! Я

вже думала днями й ночами.... Чи знаєшъ ти, що я переплакала? Мині було жалко її.... було мині страшно.... я сумувала сумомъ обь її.... отъ и виплакала, що одужала втіха моя!

— Були й мої дні, були й мої ночі! промовивъ Павло.

Вона якъ впадала коло ёго:

— Павло, коханий мій! говорить: чи знаєшъ ти, якъ я побачила васъ у-двохъ, якъ я побачила, що вона до тебе всміхалася, — я бъ тоді обохъ васъ вбила, якъ-би примогла! Я тутъ поспитати боюся, дожидаю, тебе нема, — я прибігла підъ віконце, чи не дознаюся? думала, що вже труна й охрести, — жаль мині, бо страхъ мині.... Колижъ бачу — укупі!... Я тебе хотіла забити на смерть.... Оце жъ я теперъ біля тебе, коханий, та здаєця мині, що я біля свого ворога першого.... Я колісь тебе зненавижу.... смерті забажаю тобі.... Забий ти її, — нехай вмере! Я за що гину? Я щаслива буду зъ тобою, — забий її!...

Пізно вернувся Павло до дому. Галя ёго дожидала, — спділа, шіла.

— Якъ же ти спізнився!« промовляє до ёго. »Я вже думала, думала — дожидала.«

Усе жъ той-такі голосочокъ ласкавенький и тіі віченькі любові, тихі... Ёго серце мстиво якось стрепехнулося у грудяхъ, якъ до ворога лихого.

— На що мене дождати було? зговоривъ гнівно: — чомъ же не спала?

— И не дрималося мині — оце шіла. Та якъ же міні було тебе не зіждати? Чи заходивъ куді? спитала: — не сказавъ; попросила вечеряти: — не схотівъ.

Ходивъ по хаті, наче чого шукавъ. Далі сівъ у столу. Білий сидівъ, а очі горіли. Дививсь на Галю пильно.

— Чого такъ въ мене вдивляєся, серце?« спитала ёго любенько. Вінъ уставъ, немовъ острахнувся, щобъ вона до ёго не зблилася.

— Що шієшъ? — каже.

— А се тобі сорочка.

— Добре, поший її хутче.

— О, я вже поспішуся-поскорюся!« одказала.

Вінъ усе по хаті зновъ ходить-ходить.

— А щó се ти усé хóдишъ?

— Болíть въ мéне головá.

— Охъ, нáше лíшечко! Мóже, я тобі водí холóдної подáмъ?..

— Нá що? Самó минéтця: переболíть та й гóді. Ажéжъ ти кáжешъ, що усé зле минаéтця, уся́ке лíхо, — казáла, чи нí?

— А якъ же не казáла? — казáла.

— И все ще добрá сподівáється й дóсі?

— Сподівáюся, мій гóлубе.

— А якъ пщé погíршає? Постривáй лишъ.... я не хóчу сподіванокъ тíхъ чýти; а ти мінí одкáзуй, я питаю тебе: якъ усé гíршъ бóде?

— Щó тобі моé кохáння? Чогó се питаешъ такъ менé?

— Ти мінí одмовляй.... якъ бóде гíрше?

— Терпíтиму, — кáже, дівлючись на ёго обліччя збіліле, хмуре, изъ жáлемъ та зъ неспокóемъ.

— Терпíтимешъ? вíмовивъ гíрко. Ти скажí: — тобі, ма́бутъ, здаéтця сóлодко терпíти? лéгко? на гóлову здóрово, чи щó?

— Тяженько терпíти, та я зъ тобо́ю забуваю, що воно́ вáжко... Й не чýю тогó, — ей-же Бóгу моéму!

— Дякувать тобі! — гукну́въ, — дякувать!

— Щó тобі, Павло́? спитáла вона́, жáлуючи ёго голоскóмъ своімъ тíхимъ.

— Нічóго! ший собі, ший! А тобі не бажáлося нікóли крáщої дóлі, життá веселі́шого, Гáлю?

— А я, мій дрúже, я нікóли не мíслила, не гадáла объ томú. Якé жъ мінí íнше житте, якá дрúга дóля, якъ не зъ тобо́ю, не при тобі? Се й найлюбíша.

— То й не жадаешъ собі нічóго у світі? маешъ добрá уся́кого до-схочú? нічóго собі не жадаешъ?

— Ко́либъ ти спокійні́ший та веселі́ший ста́въ — тогó я жадаю, кохáний!

— Лúчче ти мінí смéрті попросí, — í вівіщуй, жáлібніце моя!

— Боронí, ма́ти Бóжа, сохрани́! крíкнула журлі́во. — Щó се ти изговорíвъ?

— А вмирати́ чи воно́ негáрно? Тобí десь не хóчетця помирати́?

— Не хóчу вмирати́! одмóвила.

— Чомú не хóчешъ?

— Якъ се ти питаєшь, Павло? Тебѣ покинути? И свѣтъ красний, и я молодá.... Та якъ тебѣ покинути? Якъ недужа лежала я, та обѣ сѣмú подумала — Господи свѣте! Якъ жалко стало! Я не хочу тебѣ кидати, — я не хочу вмирати!

— А якъ вмрешъ?

— Я вже здужаю, я молодá... я Бога проситиму, щобъ у свѣті жити зъ тобою.

— Спасібі! спасібі! — глухо їй промовивъ, самъ усѣ по хаті ходячи, усѣ чогось шукаючи, по всіхъ куткахъ заглядаючи.

— Чого ти шукаєшь? пита Галя.

— Нічого. Ший мою сорочку, — поспішайся!

— Та шію жъ... Чого се такъ тобі треба сорочки тії?

— Обнови заманулось.

Вона озирнулася на ёго зъ усміхомъ; та якъ глянула — впустила и шитво зъ рукъ — такий вінъ стоявъ у неї за плечима, якъ зъ того свѣту.

— Що тобі? схопилася, скричала.

— Що міні? нічого! — одказавъ, придержавши її рукою міцною... Голова болить. Ший!

— Вже, мабуть, пізно дуже.

— Ні, ще не пізно.

А самъ дивитця їй въ обличча, у вічі... Які жъ тихі, які любячі!

Почала зновъ Галя шити. Павло на ході узявъ сокиру, що зъ підъ лави насталуваннямъ блищала.

Зновъ зайшовъ одъ покутя передъ Галині очі, зновъ на ёї дивитця пильно: — вона підняла одъ шитва голівоньку, — глянула любо, всміхнулася. Вінъ увесь затрепетавъ. Ставъ ходити, носячи сокиру, ховаючи.

— Ший, ший! промовля Галі.

— А я жъ шію, коханий!

Зайшовъ вінъ одъ полу — та зза плечей якъ ударивъ її по голівці сокирою, ручкою, — тільки блисканула сокира, улучивши їй у голівоньку, а вона й не скричала, тільки зітхнула тихо й скотилась зъ лавки, якъ сиділа, зъ тими шитками у ручкахъ збілихъ.

Павло її знявъ и поклавъ на лаві, и сівъ самъ біля тіла. Нічъ ишла; хмари розривалися — зорі блищали.... свѣтло у хаті світілося, — вінъ седівъ біля тіла, дививсь у лічко — біліло й мерт-

віло; схилився до серця, прислухавъ — не чулося, бравъ за праву, бравъ за ліву ручку — вона лежала мертва та холодна. Тоді вінъ пішовъ; — замкнувъ хату за собою. Нічъ після дощу свіжа була й тепла. Увійшовъ вінъ у садъ панський; ходивъ по саду, озирався, виглядаючи.... нікого не було. Роздумався, що вже дуже пізно, вже дівчина не вийде, що вона його й не дожида; тоді вінъ, якъ звикъ до річки братись, такъ и теперъ побравъсь зъ панського саду на річку. Вінъ знавъ, куді Варка прати ходила, туді вінъ саме прийшовъ и сівъ надъ водою, на березі, на камені. Сидівъ довго. Білий туманъ качався надъ річкою, річка синіла, а зза горі, зза дубківъ молоденькихъ, зоряна стяга рожева зорялася. Вінъ устававъ, прислухавсь, дивився по сторонахъ усіхъ, та все одно думавъ: »Коли жъ вона прийде? Коли вона буде?« Діждавсь — прийшла. Вінъ кинувсь до неї, за руки схопивъ: »Теперъ будешъ моя на віки!«

Зъ острахомъ великимъ вона одъ його одсахнулася...

— Чуешъ? моя будешъ!«

— А жінка? спитала, — самій страшно стало їй.

— Я забивъ жінку!

Вона скричала, вона похитнулася.

— Я тебе послухавъ: — я її забивъ. Я й самъ давно вже на те загадувавъ — отъ же и счинилося... Теперъ ти моя будешъ: ніхто не розлучить, ніхто не стоить на перешкоді. Треба її ховати швидко. Сядьмо, поговоримо. Нікого нема.

Сіла вона коло його на камені.

Вінъ до неї говоривъ, якъ чоловікъ при добрімъ зміслі, розсудливо, при тямі й пам'яті.

Дивилась вона на його, слухала — та якъ листочокъ тоненький трусилася. Стала вона плакати — вінъ жалувать, вмовлять. Вона слізъ своїхъ не впиняла-роздівалася, — хотіла, щобъ вінъ не вгававъ умовою, щобъ її розваживъ, стішивъ.

— Охъ въ голові міні мішаєтця! промовляла. Я вже не можу.

Е такі люде, що невиносливі імъ лихіи мўки, спражне горе; поступають вони на все у світі, щобъ тому лиху своєму запобігти, и якъ вже нічимъ, то й смерть імъ лучча, ніжъ біда.... Такі легкодўхи, що въ radoщахъ та рокошахъ немає надъ їхъ, а въ притўзі вони якъ трава полягають. Така була й Варка: довела вже до краю, та сама не встояла дівчина.

— Говорі, говорі! розважай мене!—прósить ёго.

И розваживъ, розговорівъ її Павло.

По тихъ усіхъ вжахъ и плачѹ, дівчина утомилася — нездужала мовъ. Сёрце у неї вже не колотилося, не горіло й не щиміло: — хилівъ її сонъ якийсь, якесь непокійне дрімання...

Павло зновъ прийшовъ до хати, пильно на мёртвѹ подивівся, и сівъ у стóлу. Було ще рано. Вінъ то севівъ, то у вікóнце виглядавъ. Сóнечко підбивалося у гóру. На вулиці чóрна світ віявилася, одна й дрúга; замигтіли плахті, намітки, потупали діти: — припало свято у той день,—йшли люде до цёркви.

Тоді устáвъ Павло й собі, — вбрáвся у нову кирею, чирвóнимъ поясомъ підперезавъ, надівъ чóрну шапку висóку, ще оглянувъ мёрлу, подумавъ, та й пішовъ у комóру. Привісъ вінъ зъ комóри скриньку кóвану залізомъ, постановівъ коло тіі лáвки, де лежало Гáлине тіло, и відчипівъ. У скрині були плахті, намітки, очіпки — усé жінóче вóрання. Вінъ дé-що вібравъ — покíдавъ на лáвці, а пóтімъ знявъ мёртвѹ зъ лáвки, зложівъ дóлі, головою на скриню нахилівъ, встромівъ їй у рúку сiню запáску. Подивівся, чи дóбре, чи гарáздъ усé, — и вийшовъ.

Побрáвся до цёркви, одсто́явъ слúжбу. Отъ, люде віроілися зъ цёркви, идуть, гудуть, інші до ёго обзивáютця, питають, чого вінъ такий смутній.

— Жінка въ мене нездужає тяжко, — одка́зує усімъ Павло.

А тутъ вже зáразъ молодіці — одна почúла, усі приступіли: «зновъ нездужа? зновъ лежить?» Жалкування та роспитування одъ їхъ.... Ціла кúпа провóдить Павла до хати. А Павло, йшовши, одвітъ державъ на усі пита́ння, слúхавъ, які ра́ди ёму ра́дили.

Одчиняє вінъ хату, уступівъ, молодіці зъ нимъ всипали, а вона лежить. .. По́рухъ великий счинівся, плачъ изняли, крикъ. Узялі Гáлю, поклали на лáвці, изливали водою, далі на рука́хъ, — сказáли: мёртва. А по ўлиці бігли діти, жінкі йшли — поспішáлися чоловіки; двéрі хатні настіжъ стояли: одхóдило й приходило до хати мiру хто хотівъ. Молодіці небóжчицю убирáли. Павло севівъ на полú; поплічъ севіла коло ёго старá бабúся, розважала Павла, самá зітхáючи; зъ дрúгого бóку севівъ чоловікъ, мóвчки округі поглядáючи. Хата усé виповнілася людми́, що надіхóдили.

Дивілися усі на покійницю: лежала вона, — сказавъ би — спала, колибъ не така біла смérтно; дивілися на ту смужку чорну уподовжъ височка. Пёрші молодіці розказували, якъ зійшли вони зъ Павломъ и показували скриньку, на яку вбілася. Павло слухавъ. До ёго тулілись зъ мовою, заходили зъ питаннямъ. Інші ёго, Павла, жалкували, що зостався самотній, отъ якъ сиротá... що вже не нажити ёму другої такої дружини... інші вмовляли не журітьця:—не вернешъ! Павло усімъ одвітувавъ звичайно, розмовлявъ до-ладу, дóбре.

Впоражався зъ людми за домовину; свічечкі зъ молодіцями ставлявъ надъ умёршою, засвічувавъ; ходивъ прохать дяка, псалтірю вичітувать; вінъ самъ копавъ яму глибóку и самъ на плечахъ труну нісъ. Приходили люде до ёго — вітавъ; розмова йшла — озивався; темна нічъ наступала — на спочівокъ ишовъ, червоніло на світання — устававъ. Вінъ якъ підъ землею йшовъ, абі на світъ вибратись, такъ въ ёго одна думка була тоді: Гáлю поховати. Одже й поховали Гáлю и чорну надъ нею могилу виснапи.

Вéчоръ зімовій, зоряній. По небу кілька білихъ хмарокъ свіговіхъ набучавіло, носитця свігъ — то запорóшить, то перейде, то зновъ запорóшить и зновъ перейде. Тіхо усюди й біло й мóрозно. Оддалекі блімає óгникъ на селі зъ двохъ оболонокъ — то въ одній хаті світитця на досвіткахъ.

Коло пánського саду Павло давненько дожидає. Озираючись жахливо, вибігла ёго дівчина.

— Я на сю неділю старостівъ слатиму, Вáрко! — промовля Павло пёрвимъ слóвомъ.

— Зажді, зажді порі! Люде судитимуть не свого часу. Нехай забудутця, — нехай забудемося й ми трóхи!.

— А ти забуваєшь?

— Я не хóчу нагадувати... Я розважаюся, яко мóга...

— Ні, Вáрко! Я ждати не бóду, не хóчу... У неділю старості відъ мене бóдуть...

— Зажді, — прóсить: — погадай... зажді ще трóхи...

— Щóжъ? дóкіль ти думатимешъ? дóки розважатимесся? Треба тобі знати, що въ мене розваги нема, и забуття нема.

— Та годі бо вже, годі! Нехай такъ буде, якъ буде, якъ самъ ти знаєшъ.

Замовкли, стоять. Вінъ у місляхъ сурумихъ, вона въ боязкихъ.

— Павло, ти свою хату не поваруєся спродати? Ми собі нову кúпимо, — каже дівчина.

— Дóбре! подає одказъ Павло.

— Ти попитай людей нішкомъ, — може хто зъ селянъ спродує свою: — чуюшъ? роспитаєся?

— Дóбре! одмовляє тимъ-таки словомъ изнову...

Поміжъ другими хатами у селі стояла собі хатка престаренька, похиленька, та живъ тамъ у їй веселий, бравий чоловікъ Лукашъ Каролецъ изъ жінкою.

Жили вони собі у согласці и нічимъ не журились: ні вбожествомъ своїмъ, ні такъ бідюю, що люде сами собі часомъ зібють, або изъ боку прийде. Вінъ поневирявъ усяке лихо словомъ веселимъ, вона — розсудливимъ. Немá хлѣба — бувало того не помалу, — то Лукашъ и каже:

— А щó, жінко, немá хлѣба?

— Немá, чоловіче.

— А въ тебе немá копѣчки про смѣрть?

— Немá и про смѣрть.

— Е, то розійдетця, а немá, то обійдетця.

— Авжѣжъ, якъ немá, де взяти? то нема, — обійдетця.

— Хиба зажуримось?

— А щó по журинню? Не щó оно порадить! Не ладъ и журитьця.

— Хиба людей попрóсимо?

— Убóгѣ не мають самѣ, а заможнѣ скривлятця. Не впадá и людей прохáть.

— Такъ водѣ напѣймося!

— Се мóжна спѣти водѣчки! то ѣ напѣймося собі на здорóвьячко!

Такъ вони ѣ жили собі, своѣї бѣдѣ не спотворюючи. Та та-кѣжъ-то обоѣ румъянѣ та повновѣдѣ, колибъ бáчили! Завсѣгди въ ѣхъ для кóжного слóво привѣтне, жвáве, поглядъ веселий — вінъ ходѣвъ старостою по весѣляхъ у дóбрихъ людей, а вона свáшкою запрошáлася.

Увійшовъ Павло у їхъ хату — Лукашъ седівъ на печі, точивъ веретено, а жінка коло вікна шила. Жваво та весело розмова у їхъ ишла. — Милости просимо! садовітця, — вітає Лукашіха Павла.

— Вашої милости просимо! крикнувъ Лукашъ изъ печі: — яка доля добра до насъ занесла? Сідайте жъ! Отъ якъ бачите: въ насъ любо та мило — й бити нікого, и взяти нічого!

Павло сівъ.

— Я до васъ, дядьку, — каже Лукашеві: — я до васъ діло маю.

— Вже я довіжуюся, прочуваю, добродію мій! Якесь хороше та веселе діло маємо?

— Хочу оженитись, прошу васъ за старосту, коли ваша ласка.

— Добре, братіку, добре! Кого жъ свататимемо?

— Варку Линівну.

— Оце, друзьбо! Держъ вона така? я незнаю, хочъ такі добре у цікавого вдався.

— Зъ панського двору...

— Эгей, се заїжжа, пташка залітна!

— Я її знаю, озвалася Лукашіха, ій хоч-бі за гетьмана, то не страшно.

— Чи я її коли бачивъ, не пізнаю яка, — бо вони изъ двору усе юрмою ходять: отъ хоть й на вечорніці — ціла юрма прискочить.

— Вона одъ усіхъ найкраща. Та одже була вона на весіллі у Совлука, висока дівчина, чорнява, у короляхъ.

— Го-го! Теперъ вже я знаю, яка краля! Колижъ се ви зізналися, брате, що ніхто й не зміркувавъ съ добрихъ людей?

— Вона, славлють, замощна, — каже Лукашіха.

— Вбоїтця за небагатимъ бути, небога, чи що? Ті багатирі усєго лякаютьця, побіденні душі, ей-же Бóгу!

— Чому жъ не піти, коли ввдобала, — каже Лукашіха.

— А ось вінъ мабуть зна, чи вподобала, — одказавъ Лукашъ, моргаючи на Павла: — наше діло — изъ Бóгомъ та й зъ доброю долею поберемось у хорошу годину...

Засватавъ Павло Варку, пані не бороніли, весілля одбулось.

Вповалося Павлу, що зітхне вінъ легшъ у сьмі. Прагнувъ вінъ, треба єму було кóнче когось при собі мати, душу жваву, гóлосъ живий чути.

Якъ вже одгуло весілля, зостался молоді самі у хаті...

— Жінко! каже Павло, — люба моя кохана! подивись на мене! розмовся зо мною!

Бере її за руки, обіймає. Ніколи ще й разу вона його не бачила, щобъ бувъ вінъ такий щасливий та веселий. А вона була й смутна й неспокойна.

— Павло, каже до його: — тобі не страшно нічого?

— Не нагадуй про страхи: поминуться вони. Я тебе кохаю, теперъ мині житте зъ тобою...

— Я боюся, Павло! якъже боюся, що люде дізнаютьця! такъ мині й бачитця в чуетця, що найдуть кудию у хату, покличуть насъ голосами...

— Не дізнаютьця люди, — байдуже мині за люди!

— Добре тобі! Я схну одъ думокъ та гадокъ зъ того часу ще... Боже, мій Боже! Щожъ, якъ довідаютьця, яка ганіба! який судъ!

— Я не боюся!

— Зашлють насъ...

— Я не боюся!

Вона тоді занлакала слізьми.

— Ти мабуть нічого у світі не боїся, — промовила до його докірливо.

— Я своєї душі, самъ себе боюся! одказавъ їй на те тихо, повагомъ, що ажъ їй самій страхъ у серце вкїнувся, наче до єї який духъ, марá неслїтвя озиваєтця...

— А чого жъ ти самъ себе боїся? носитала його вся не-реполошена.

— Мині усє идє гóлосъ, що вже вінъ до віку не озветця, а я його чую — моя душа холоне...

— Господи! — покрикнула затрусївшись: — вона приходить до тебе! Вона до мене прїйде!..

— Ні, не приходить вона...

— А ти жъ гóлосъ чувъ...

— Гóді, гóді! Усє вже те оддаліло — проминуло — забувай та кохай мене...

Вона и рада, — рада розважитись, раднїша забути...

Пóки изъ нимъ, при єму, то й нічого, — óчі свїтъ бачать; а зо-станетця самá — боязка та лихо їй. Вїйде міжъ люде, здаєтця, що

на неї дівлятця усі пильно, що про неї говорять усі — и стоїть вона наче оть людина у чужій одѣжі багатій, посоромно ханпаній, сама бідна и ганібна; що оть оступять її осудливі, немилостиві й правні душі, и нікуди їй вже бігти буде... И поспішлася вона одь людей геть до дому, до своєї хати. И вдома їй радощівъ не було; не було й тихого спокою, — часомъ въ їй було жадання незмірне покинути и домъ той, и Павла, усє, що діти вона знала й бачила: »Куди жъ я піду? дежъ я подінуся?« думала тоді: »хто мене розважить? хто изглянетця на мене?« Всюди буде мині ще гірше... Піду до дому... та й пішла до дому.

Продавъ Павло свою вбогу хатину; купила молодá жінка хату нову, хорóшу, на другімъ рóзі села. Въ їхъ и горóдь великий и садóкъ добрий, а поза садкомъ лави буявють широкопóлі; степъ безъ краю; зелені та мякі лúки понадъ річкою, темні луги зъ дiбрóвами: вільно й любо дихнúти, вільно й любо глянути.

Молоді живуть за стінкою. Ані їхъ у людей, ані въ їхъ людей, не видно. На весні, що всі тоді и бідні й багаті піклуютця, рóблять, — коло їхъ двора ані гласу, ані гóмину. Садóкъ поростá травóю високою день-одó-дня: ні стéжечки, ні дорiжечки; горóдь глушіє, бурьяномъ понимаєтця земля родюча. Не дбає ні на що молодá господiня. Одна скопана грядочка въ горóді, та й покинута; лежить и заступъ кинутий. Сумно чорніє горóдь міжъ зеленими вёрбами; налетять горобці та й сварливе цвiрчучи угору шугнуть зъ пустого горóду. Тільки-що соняшники нехóхані, непрóхані ростуть собі, уганяють одно передъ другимъ вище та вище, та будякі, колючки стремлять на простóрі, та глухá крапивá кунчитця... Що не иде мимо їхъ двору господiня, своєму господарству добра, то стане, погляне та й головою похитає, а підуть дві—у двохъ подивлятця та посудять... Одмовлялася Варка ведугою, ніби усє нездúжає вона, и бачивши якъ зблiдла вона, якъ змарніла, можна було віри поняти,—а віри чогóсь не вали їй. . Не дiво завести чоловіка десятёхъ; а увесь мiръ трúдно. Бува тамъ, у громаді, якесь знаття потайне, що прочуває не певну правду дорáзу. Бó-зна звiдки, бó-зна відъ кого першого, а візьметця и обiйде скрізь; такъ и се, незнать звiдки и кимъ, пронеслося, що въ Павла у хаті не добре... »Люди говорять« кóжне примовляло: »одь людей на мирú чули.« И люде стали собі сторонитися їхъ, стали цуратися...

Чи помічавъ Павло, чи ні,—не казавъ того, й нічого не казавъ....

Варка побивалася й жалкувалася передъ нимъ, — вінъ тоді умовлявъ її, якъ завжди, и розважавъ; доводивъ їй розсудливо усяку річъ, заспокоювавъ. А самъ сівивъ вінъ, сівивъ прикро, и все у думі, якъ у хмарі, ходивъ.

— Чого се ти усé думаешъ? Коли вже ти перестанешъ того думу?—дорікає ёго Варка.

Вінъ и слóвомъ не озвѣтця, а наче одъ сну прокинѣтця.

— Оцѣ! — покрикне вона въ гнівѣ-въ-досаді, изъ плачѣмъ: оцѣ, житте мнѣ, лихо мнѣ! Ти мою гóлову занастивъ, а тепѣрь слóвомъ не хочешъ озвѣтисѣ до мене! Не такий ти бувъ, якъ присягався любити, якъ морочивъ мене, поки й свѣтъ завязавъ мнѣ білий!

Вінъ и стрепенѣтця одъ тóго слóва її, и мóвъ очутіе, заговорить до неї, жалувати стане, кохати тоді....

Пані підъ той часъ зѣхали у гостіну, кудісь на чужу сторону, до якихсь тамъ своїхъ родичівъ: у дворі стало вільніше, и двораки, себе розважаючи, що-вѣчора танці завелі та гуляння. Усі молодіці и дівчата були тамъ знакомі Варці, все подруги давні, зъ однієї сторони; вони ще її не цуралися,—стали зазивати її на свої музики,—стала Варка ходити у двіръ....

Тамъ, у дворі, міжъ челяддю їй наче дихалося лѣгше: — вона прислухалася до жартівъ веселихъ, до того гóмину, до танцівъ придивлялася й сама у танецъ йшла іноді, — и забувалося часомъ їй усé-усé, що душу давило, и сміялася вона зъ іншими и мóву знаходила.... Всé на спокій, на спочивокъ йшло по музикахъ; схаменувшиися, бігла й вона до дому, обміраючи, своєю тугу проклинаючи. що попустивши їй зитхнутися, міцнішъ ще мабуть вхоплялося за сѣрце....

И на здівъ було усякій душі оглядати, якъ на усю садибу їхъ, на усé житовъя, пала пустиня: и на ту хату нову, небілянну давню, неприбрату! на той горóдъ не скопаний, не обсіяний; той садóкъ не прикоханий, що усёго бъ тутъ у три щиті на тихе та на любе житте, — а чоловікъ самъ занедбавъ, одцурався всёго!... Причинені ворóта, та й увесь день такъ стоять; разъ одкинутця, — стоятимуть и нічъ на-стіжъ. Колó клўні пашня потрушена; зъ пів-сніпкá чи збито, чи не збито, а забўто й по-

кінуто.... Коли що й рóбитця, то видно, щó не для свого спожиття, не для себе, а такъ, по звичаю, — абí робíти.

Рáннимъ рáнкомъ вихóдить зъ тóго двóру чоловікъ на роботу панщíнну, — идé вінъ, поспíшаєтця; вихóдить за нимъ и молодíця. Міжъ люде вінъ náче не бáчить нікого й не чýе, и самъ не озивáетця; вона жъ у тривóзі сýмній, вона стережé ўхомъ кожнісіньке словéчко, перехóплює óкомъ усякий пóглядъ, самá на лицí мiнючись. Отъ вже вéчiръ. До дóму повертаютьця у-двiйзi, мовчúщi, якъ земля, не забúвши смутку, забúвши рéчi.... Увiйшли́ у свою хáту—вона́ боржiй до вбiрáння, вь крáще передягáетця,—вiнъ тiхо десь сiде. Вона́ убрáлась, бiжiть зъ госпóди собi у розщéбанi двéри и вiнъ вiйде, дiвiтця на вкругi, не бáчучи нiчóго, — не зна самъ по щó увiйшовъ у хáту, — не зна, чóго вiйшовъ.

Чи носiде на прiзьбi—и зновъ задúмався. Чóрнi ёго брóви, а головá вже, якъ снiгъ, бiла; мýжне й повáжне облiччa, облiччa мóци й сiли, а щось такé полягло на облiччю томú, що похóдить вiнъ бодáй не на дитiну хiрну.... Се якъ водá сiлна, що колiсь крúчi, береги́ виривáла, рóблячи, а се вже у зéмлю увiйшла́, усхла́; безъ розливу и безъ плюскоти вже тóчитця лéдвi, ще вiдная, та вже нечутнá....

И сeдiть вiнъ собi такъ на прiзьбi, чáсу не мiрючи, — колi сeдiть годiну, колi и нiчъ-ницьку. И не счúетця, неохаме-нétця самъ — обúдить ёго́ якъ щó перепурхнé, абó шелéсне, чи якiй гóминъ оддалекi, чи гóлосъ, — увiйде до хáти, й náче забúвъ, чóго уступiвъ—дiвiтця—и зновъ сiдае де, и починá зновъ дúмати та дúмати... А Вáрка у дворi що-вéчора — той вже двiръ за втiху iй ставъ едiну: тамъ iй порáда, тамъ iй одпочiвокъ увесь; чи дóбре, чи не дóбре се булó — вона́ тогó не питáлася, вона́ й рáзу объ тiмъ не подúмала, не помiслила. Щó вона́ тамъ чúла, що бáчила — усé вона́ залюбки приймáла; вона́ собi не жадáла нi слóва звичáйного, ани́ дóброго навiть: — iй тiлько у жадóбу булó людськi голосi чúти, щóбъ глуши́ли мiслi iй лихi, и такé, що за колiшнiхъ часiвъ живiмъ би iй вразомъ вразiло, теперъ такé iй тiшило, и смiялася вона́ на одвiть.... Iй незачувáлось, що вона́ идé усé нiзче, та нiзче; а хочъ колi й шáснула iй по душi такá дúмка, — вона́ на нéi рукóю на вiки махну́ла: лéгшъ iй булó у безóдню углебáти неувáжно, нiжъ на крúчi вiсiти обмiраючи...

Перейшло місяцівъ зо два такіхъ, що вона більшъ удворі прожила, якъ дома, — повернулись пані на державу, — и усі музики ті й танці якъ вода уміла. Варка все-такі ще ходіла туді изъ вѣчора, та вже тамъ не такъ її прийали: усі стояли за діломъ своїмъ, хто насторóшений своїмъ клопотомъ, хто втомлений до осоруги на світъ цілий, — зъ своєї досади; стали чудуватися зъ неї не помалу: чого бъ то отакъ притягнутись їй у двіръ? чого їй такечки занадитись? чого сидіти отакеньки рúки склавши, не мавши ні діла собі, ані розваги? чого се вона изъ дому ліхомъ утікає?

Що Варці на такé слово одмовляти було? Пішла вона на госпóду. Одпроважали її хто сміхомъ, хто ківомъ, суговóрою, а хто дівомъ щіримъ у дві óці....

Важко жъ їй було той вѣчіръ перший, дома, безъ людей, безъ гóмону людського, понивати. Сумъ тяжкій їй сёрце ажъ трещівъ; хотіла вона робіти була — не взялась, усе постіле, й рúки трýсятця. Павло сидівъ собі мóвчки, тíхо; пильно вона на ёго ззирнула и пита:

— Павло! чого се ти сидишъ якъ заворóжений? Ти не втомівся?...

— Ні, я не втомівся, одказавъ їй.

— Чи ти здúжаєшъ?

— Здúжаю.

— Павло! скричала у тривóзі несамовітò: мóже люде дізнались?... Ти не боїєся?

— Не боюся.

Вона у кутóкъ закуталась, óчі заплющила — бóлемъ їй голова боліла, у стукъ сёрце стúкало. Не довго жъ засіділась — зновъ схопилась, до Павла:

— Кажі міні слово.... Слухай бо.... Ти нездúжаєшъ?... не здúжаєшъ, — боїєся?

— Нездúжаю, — боюся, — одказавъ такъже сáмо безъ уваги, якъ перше.

Вона побивáлася передъ нимъ, вона ридáла: — вінъ дивівся, якъ дівлютця на те, на щó нема вже раді; вона ёмú дорікала, вона ёго кляла-проклинала, — вінъ чувъ, мабуть и розумівъ, до сёрця жъ те все не дохóдило ёмú. Слухавъ її уважно и дивівся на неї пильно; а чувъ наче и бачивъ щось інше душею....

До світу плачъ її по хаті, до світу каїння и допріки, — тоді вже вона сномъ знемоглася, а ёму все сну не було: вінъ сівъ такъ и передъ світомъ, якъ изъ вѣчора, — покї ажъ день забілівъ, — на пánщину пішовъ.

Страшнѣ життє почалося Вáрці: нікуди на стóрони одбáвитись и нічимъ ліха втушіть; и вінъ, що на ёго сподівáлася, що упова́ла, — вінъ ставъ тїхий та плохїй, якъ сирітська дитїна непоратóвана. Дарóмъ вона картáла ёго, доріка́ла, сварі́лася, дарóмъ насмі́халась ёму тимъ: вінъ слухавъ и одмовля́въ, наче бъ такъ про ко́го говорі́лося, неві́сного, неві́домого, що все однаковісінько ёму, чи такъ, чи може їнъякъ....

— На щó жъ ти вбивъ її, на щó, коли такъ гїнещъ за нею? погукну́ла на ёго Вáрка.

Вінъ увесь затрусівся и слі́зами влі́вся. Пла́кавъ дуже, пла́кавъ сїльне, якъ дівчá молодесеньке. Вáрка влякáлась слі́з тихъ бїльшъ усєго на світі, — въ неї сє́рце упáло, гнївъ розпáвся увесь, óстрахъ дүшу поня́въ. Несчува́ючи самá, що робіть, кїну́лась до дверей, — защипну́ла двє́рі, — кїну́лася слє́зи ёму втирати, вговоряє — благáє не пла́кати....

Вінъ усє пла́кавъ, не вгавáвъ до́вго, до вто́ми....

Вáрка вже ходїла, якъ чоловікъ той, що всі шляхї, всі до́роги загубівъ, що вже нікуди йтї да й самъ не шукає, — годї.

Инколи напада́въ її якїйсь гнївъ немошвїй, що розшибáлася вона, та пла́калася необра́дливо собі....

Павло́ жъ усє становівсь плїхшїй. Їй було́ вáжко на ёго й подивїтись, — бїгла відъ ёго на дрүгий кїнець хати. Все те їй забўлося, якъ колись вона ёго кохáла, якъ сподівáлася собі мїлого щáстя відъ ёго, — тепє́рь вже вінъ їй передъ очїма — якъ усєго її ліха непогамóваного зачїпка.

— Идї бо, идї геть, — гукне́ на ёго: — идї собі зъ очей!

Вінъ зáразъ одхóдить собі у кутóкъ, — сїдає.

— Чогó такїй сидїшъ? Ой я нещасліва! Чогó ти мїні ліхо моє нага́дуешъ?

— Я не нага́дую нічого, промóвить вінъ.

— Та не словáми нага́дуешъ, ще гїрше — самъ-собóю.

— Я ненага́дую, ні, ненага́дую, одка́зує тїхо.

— Чого такий? причепілася одного ранку. Люде вже й такъ кивають... Чи ти вже менé узявсь нарокомъ занастіти, людямъ на судъ подати?

Вінъ берётця за шапку Схопіла ёго за рукавъ,—не пускае зъ хати.

— Пусті,—прóситця: — вже міні на пánщину йти.

— Ти скажі, скажі, за що ти менé занастіти хочешъ? Який ти міжъ чéлядь идешъ? Тамъ усёго приглядáють, усé при-мичáють....

Емú náче якá порáда свінúла світомъ — стрепенúвся вінъ:

— А чи не порáдять міні люде? — прорікъ.

— Якъ? у чомú? Щó такé замисливъ ти? — гукáла-питáла.

Вінъ міцно стенúвся зъ її рукъ, зірвáвся, побігъ ўлицею;—вона булá за імъ кíнулася — та задріла, що вихóдять йнші люде изъ хатъ — кíнулася зновъ наза́дъ, до свого двóру, у хату, забíлася у кутóкъ, якъ дитíна зъ переляку, и дослухáлася извідти: якъ гуде ўлиця, щó бúде?...

А люде йшли на пánщину; усé бiльшъ та бiльшъ їхъ зби-ралось, збивáлось у кúпі, — и чоловіківъ и молодіць, парубківъ и дівчатъ, — чúлися молоді жáрти весéлі, óхання голосне міжъ молодіцями, и річі поважні въ чоловічій кúпі.

Павлó надбiгáе. — Люде! люде! громáдо!« гукнúвъ ще оддалікъ.

Усі ёго обступили, усі дождидáють, — тiхо стáло, якъ у тём-німъ лісі.

— Я забивъ свою жiнку! — промовляе Павлó до кóжного: — я свою жiнку забивъ!

— Ой ли́хо! ой бiда! — покрикнули жiночі голосi. Чоловіки й парубкi присúнули до Павлá блiзче.

На той гóмінъ явилися дiдi сiвi — громáда усá зiбрáлася не забáромъ. Улиця у-продóвжъ людми заступiлася. Молодiць и дiвчатъ одтiснули дáли — тамъ вони тужили и вжахáлись — пручáлись цiкáви щобъ блiзче, — їхъ зновъ одтискали дáли. Громáда стáла на ўлицi, на серéдинi. Павлó передъ нею.

— Якъ то булó й по якому?—ставъ Павлá питати дiдъ сiвий, дiвлячись ёмú въ вiчi своїмъ óкомъ соколóвимъ.

Непéвнимъ гóлосомъ ставъ Павлó на питáння роскáзувати. Громáда слúхала. Зъ жiночоi кúпи викрикували разъ-у-разъ то до Бóга, то до людéй. Спёршу думали, що згублена Вáрка, її

оплакали: хочъ и невлюбима вона була, такъ нелюбье забулося — лиха доля тільки на той часъ вважилася; а якъ учули правди — Господи! який рухъ та крикъ, та плачъ изнявся! А коло самого Павла усé мовчки стояло, не поводячи й бровою.

Ставъ вінъ плакати дуже.

По ёго визнаттю, подумавши, стала громада радитись — що робити?

Павлу звязали руки, послали повідачу до двору панського; послали людей до Павлової хати Варку забрати. Знайшли її у хаті, у кутку, стали брати — вона одбивалася мовъ орлиця дика, не хотіла йти, поки сили своєї, — тоді вже посланці взяли її та похідъ руки привели, наділи залізо на неї. Посадили її увъ одну хату, Павла у другу. Вінъ усé плакавъ: — де вже тиі у ёго й слёзи бралися! Хто до ёго заглядавъ у двері, хто промовлявъ до ёго, вінъ до того руки простягавъ, наче поради прохавъ. Що питали, на все одмовлявъ съ покорою.

Вона жъ очей не піднімаючи сиділа, слова не одказуючи на питання, — сиділа якъ кам'яна; ато разомъ стрепне залізомъ, залізо забрязчить на їй, — и рвонетця якъ навіжена, та й зновъ обмертвіє, наче замре на смертну годину.

Тимъ часомъ повідачі управителю розповідали. Не нявъ віри управитель, — самъ на село пішовъ; бачивъ Павла и чувъ одъ ёго самъ усé. Казавъ убійника стерегти, — самъ тоді до пана, — оповідавъ панові.

Клопіть счинився такий, що Господи! Усяко розважували, міркувалися, дивували. Ніхто у той день на панщину й не брався, атягнулись до двору панського — що буде.

Дворакъ вёрхи кудись скочивъ и повернувся незабаромъ, а за імъ у тропі лікаръ прибігъ: — живъ тутъ недалёко у пана одного вінъ порочно. — Управитель ёго стрівъ на рундуці, підвівъ до покóївъ.

Черезъ малу годину вийшовъ зновъ лікаръ той зъ управителемъ та й на село пішли. Люде за ими кúпами вирóювалися, — дарма тоді гукавъ управитель, щобъ на панщину йшли: ніхто не слухавъ, — усі такі за ими ринули.

Отъ привівъ управитель лікаря того до Павла, и ставъ лікаръ Павла спитувати: літь ему скільки? чи добре ёму спитця? чи не нахóдять на ёго страхи?

— Міні, каже, міні літь двадцять и вісімъ. Сну не маю.

— А страхи, нахóдять страхи на тебе?

— На щó такé менé питаєте? промóвивъ ёмú Павло, плачучи. А люде не потóвплятця—ажъ у двéряхъ слúхають, дивлятця.

— А щó, Мирóнъ Ива́новичъ? говорить тоді гóлосно упра-
витель.

— Не пóвно умá, не при тямí,—одка́зуе ёмú той.

— Ге! чúете ви усí? гукáе управитель на людéй.

Ропчúчий гóмінъ загучáвъ; скрíки почúлися.

— Тíхо! — гукне́ зновъ управитель, — слóво до грома́ди!

Стáло тíхо.

— Цей Павло умá рíшívся: отъ, самъ на се́бе и звóдить ли-
хо:—чúете?

— Чúемо крívду! —»Непра́вда! неправда! шкода́ морóчити!«
одгукну́ли ёмú.

— Щó? Говорю́: не при тямí вінъ; бо хтó такій дурний бú-
де, щóбъ самъ на се́бе визнава́въ такé?

— Тí розумний чоловікъ! — вірвався зъ кúпи чийсь молодий
гóлосъ, якъ у дзвінъ.

Управитель ставъ дíбки,—тíльки не змігъ пізнáти тогó, хто до
ёго озва́вся; — похвалíвъ.

— Отже трéба ёго глядіти, но́ки-щó, а я пáнові йду обвіс-
тíти причíну. Ходíмте, Мирóнъ Ива́новичъ!

Мирóнъ Ива́новичъ до дверéй, та й наза́дъ. Лю́ди стíною пе-
редъ нимъ стояли. Управитель, погляда́ючи скóса, усé бáчивъ,
та й ка́же:

— А нú жъ бо! одступітця: чи ви дóбрі, чи цíкаві лю́ди....

— Не одстúпимось! неха́й панъ лікарь по пра́вді говорить.
Неха́й пра́вда бúде! — загуло́ звідусі́ль.

— А щó се ви, пáну лікарю віри не йметé! А щó се ви,
суперéчити схотіли? А якъ судъ на́де, то комú ли́хо бúде — чи
пáну лікарю, чи ва́мъ? Ва́мъ би радіти, що такъ вихóдить рúчно,
а ви кра́каете, якъ воро́ни? А справника хóчете? Усí бúдете по-
виновáчені до óдного!

— Не вбо́імось тогó! неха́й такі бúде пра́вда! — покрику-
вали лю́ди.

А панъ лікарь стрíбъ вікно́мъ, та якъ той за́іць у́лицею, тіль-
ко підска́куе. Дóбре бігавъ!

Парубкі були за імъ кинулися, такъ вінъ, схопивши у руки по каменюці, ставъ на відборону. Парубкі собі стали, а вінъ зновъ якъ припустивъ бігти, и утікъ.

Обступили тоді близьче управителя.

— А чого се ви до мене налязаете, говорить вінъ: — я не буду втікати, не бійтесь. Чого світите на мене очима? Може ви мене забити хочете? Бридкa мині смерть, — ну, та все колись вмірати треба; я жъ до того хорию усé на боки, — кажуть, що недóвго рясть топтатиму й такъ: коли допадае вамъ, загубить мою дýшу. Я погину одинъ, а ви за мене усі; а діточкамъ моїмъ панъ щось приділить за мою смéрть. ..

— Иді, иді, до смéрти ще не готуйся, — загомонили розступаючись люде.

— Слухайте жъ моєї ради, покиньте того Павла навіженого: нехай ёму всячина! Нехай вінъ буде въ насъ скажений, — се безпéчніше; атó усіхъ засудять.... погинемо, якъ гуси....

А Павло, не слухаючи, тільки слéзами вмивався.

Такъ и порішили, щобъ ёго божевільнимъ пославити, — бо зъ судомъ, мовляли, якъ заведéсся, то й правихъ засудять.

Управитель велівъ Павла до хати одвести и наймавъ, хто схоче, зъ села за сторожу при ёму стати, и плату дававъ добру, — тільки що ніхто не схотівъ. Дóвго управитель и сварився и умовлявъ людей: — вони далі й слухати ёго не стали, пішли геть.

Варку тожъ заразъ випустили. Якъ побачила вона, що вже на волю її пускають, — бігти кинулася куді очі спали, — насилу її зловили; ставъ їй управитель розказувать, — вона наче не розбирала, не розуміла, усé рвалася бігти відъ ёго, а якъ вже утямилася гараздъ, що її не закують, що її и не винять, то Господи світе! що їй тоді поробилося! Руками обхопила тинь коло хати, цілує та плаче, та кричить; Бóга хвалить, людямъ дякує, усімъ до нігъ упадає.

Казали її завезти десь у інше, въ далéке, село. »Дóбре! дóбре!« промовляла: »везіть! ідьмо! дóбре!« Хапалася їхати такъ! Їй кажуть забрати своє збіжжє, а вона: »дóбре! дóбре! якъ же!« а нічого не забрала, та тільки усé цороскидала. Не вважала, що всі люди коло неї понури й осудливі. Не спом'янула про

Павла и разу, та й не казала іншого слова, якъ: »добре! добре! коли жъ повезетѣ?« Якъ вже візъ підъ хатою ставъ, скрикнула радісно, кинулася швидко у візъ той.... поїхала....

Люди вийшли дивитися, якъ її селомъ везли; звісно вже які цікаві вони й на добре, й на лихе, й на міле, й на страшне. Діти манесевські кричали їй у слідъ: »бувай здорова!« поки не пригорнули їхъ матері, спиваючи; вона жъ їхала, у велику хустку завернувшись, кивала головою бистренько, невважливо, якъ ті, що дуже куді поспішаютьця; дивилася, дивилася впередъ себе....

А Павло самъ зостався. Вінъ вже зъ Варкою не бачився и не прощався. Якъ почувъ, що вже поїхала, тільки голову підвівъ та й зновъ схилівъ, — слова не промовивъ.

Якъ схотіли, кажуть, такъ и спорядили. Вінъ сидівъ у своїй хаті за божевільного. Десь вишукали — наняли парубка за імъ ходити ніби-то, що жалко бідного чоловіка. Здається, опасувалися, що бъ не заподіявъ собі смерти, бо дуже вже вінъ туживъ. Такъ туживъ, такъ туживъ! А тихий до всіхъ, покірний.

Парубокъ не довго проживъ при єму, покинувъ. »Се, казавъ, се нещасливий зовсімъ чоловікъ — вінъ мене на віки вже засмутивъ: — підуй — розважуся!« И пішовъ бідувати, добру плату занедбавши.

По часі, зобачивши, що Павло »смирний«, дали єму волю ходити куді схоче по селі; далі управитель єго покликавъ робити въ своєму городі, — на панщину єго не брали; то вінъ ставъ робити зновъ. Робить зъ-ранку до-ночі, безъ одпочівку, безъ перестанку робить-робить, сумуючи тяжко. Самъ ні до кого не обзивався, немовъ не смівъ, а якъ коли до єго хто обізветця, то такий вінъ вдячний, радий такий!

Самъ на самоті ніколи не хотівъ зоставатися, а все туді рветця, де люди; хочъ здалека стане, дивитця якъ ходять, прислухає якъ гомонять.... Нещасливий чоловікъ частенько було приходить, якъ хто до єго добрий, та й проситця: »нехай я у васъ заночую!« пускають єго заночувати добрі люди, — тишитця. Було дітей до себе прикликає, пташокъ приманює — тишитця якъ до єго біжать, якъ лінуть....

Одного разу Павло робивъ у дворі въ управителя, и управительська дочка маленька гралася зъ утіткомъ, жалуючи та пес-тячі, поки ажъ утітко не вдушилося. Тоді вона побиватися та

оплакувати дзвінкимъ голосочкомъ. Павло зблизився та якъ побачивъ — втікати, втікати.... Стріли ёго люди, спинили, білий, зрешевий слізама ревноми, труситя ввесь....

Опісля, якъ було побачить тую дівчинку, біліе, тікае геть. —

Живъ вінъ такъ роки, поки ёго туга не звалила — злігъ вмірати. Якъ туживъ вінъ! Якъ вінъ плакавъ! Усе просивъ: »Живі люди! ходіть на мої гробкі! Бүдте милостиві, ходіть на мою могилку! Гомоніть, якъ я лежатиму!«

Тяжко й сумно вміравъ, плачучи.

Перечүлося въ насъ обь Варці, що жива й хороша; що забула лихо, забула страхи усі свої; що красүетця на вечорніцяхъ; що збираетця заміжъ....

Марко Вовчокъ.

ПРОСТОНАРОДНОСТЬ

ВЪ УКРАИНСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ.

Der Weg zum Recht führt durch die Sitte, der Weg zur Freiheit durch die Selbsterkenntnis, der Weg zur Macht durch das liebevolle Umfassen unserer nationalen Eigenart. Solch ein Weg ist langsam, aber sicher, und eine gute Krümm' »führt nit üm.«

Riehl.

Украинскихъ писателей прежняго времени упрекають, бывало, въ простонародномъ тонѣ и складѣ ихъ произведеній. Напримѣръ, Бѣлинскаго въ этихъ произведеніяхъ поражала очень непріятно »мужицкая наивность и наивная прелесть мужицкаго разговора.« — »Хороша литература (воскликаетъ онъ), которая только и дышетъ, что простоватостію крестьянскаго языка и дубоватостію крестьянскаго ума!« (1) ? ? ? ? ?

Это — сужденіе знаменитаго рускаго моралиста-критика недавняго времени, — сужденіе ума, проникавшаго въ тайны общественной жизни глубже всѣхъ своихъ сверстниковъ. Какъ было не покориться его могущественному вліянію на современниковъ и не пойти слѣдомъ за Квиткою, который, внявъ добродушнымъ совѣтамъ столичныхъ пріятелей своихъ, низшелъ до подражанія великорусскимъ журнальнымъ повѣстямъ своего времени! Но украинскіе писатели пережили благополучно періодъ критическихъ авторитетовъ. Ихъ спасло уваженіе къ человѣческой личности, какъ бы низко ни была она поставлена въ гражданскомъ обществѣ, а это уваженіе проявляется во всей устной словесности нашего народа, въ его пѣсняхъ, легендахъ, притчахъ, пословицахъ, вѣрованіяхъ и понятіяхъ о человѣкѣ вообще.

Становясь на уровнѣ своей народной философіи, наши писатели этимъ самымъ засвидѣтельствовали свое сродство въ духѣ и истинѣ съ великою

(1) Сочиненія Бѣлинскаго, V, 306.

собирательною личностію простолюдина. Будучи, по своему образованію и положенію въ свѣтѣ, людьми иного, не простонароднаго круга, они какъ-будто не довѣряли сами себѣ, что возьмутъ вѣрный тонъ въ повѣстяхъ и поэмахъ, разсматривая явленія народной жизни съ точки зрѣнія людей, цивилизованныхъ по-иноземному. Они не ограничились небольшимъ кругомъ людей, усвоившихъ себѣ рѣчь не-народную; напротивъ, сойдясь братски съ милліонами нецивилизованныхъ по-иноземному земляковъ, въ общихъ всему народу чувствахъ, занялись прилежнымъ изученіемъ и разработкой осмѣиваемаго Бѣлинскимъ простоватаго простонароднаго языка и, выражая на немъ высокія поэтическія идеи, старались придать этому языку достоинство всенародной рѣчи, въ чемъ болѣе или менѣе и успѣвали. Въ то же время пиша на языкѣ, общедоступномъ для всѣхъ Украинцевъ, они этимъ самымъ внушали многолюдному обществу «живыхъ и ненарожденныхъ» соотечественниковъ своихъ убѣжденіе, что говорятъ они правду, открытую для всеобщей повѣрки. Они не поддѣльвались подъ простоватую рѣчь человека неграмотнаго: они въ счастливейшихъ выраженіяхъ этой простоватой рѣчи, принадлежавшихъ людямъ по природѣ своей талантливымъ и, можетъ быть, при своей неграмотности, гениальнымъ, искали образцовъ и законовъ, какъ должно выражать душевныя движенія такимъ образомъ, чтобы литературному произведенію сочувствовало возможно большее количество читателей и слушателей. Эта рѣчь никогда не была имъ чужою: она была рѣчью ихъ матери въ то время, когда душа набиралась первыхъ понятій о достойномъ и недостойномъ, о прекрасномъ и отвратительномъ, о правомъ и неправомъ. Поднимая этой рѣчью повѣсть о старомъ и новомъ времени до общечеловѣческаго достоинства слова, они избѣжали со стороны своихъ настоящихъ и будущихъ читателей недовѣрчиваго вопроса: да знали ли они близко жизнь, которую изображали? Что они не сочиняли того, чего не могло быть въ украинской жизни, — доказательствомъ этому служить именно призваніе всего грамотнаго народа украинскаго къ чтенію ихъ произведеній, — призваніе посредствомъ языка, общедоступнаго въ Украинѣ. Не въ замкнутомъ обществѣ любителей словесности провѣряли они жизненный смыслъ своихъ произведеній: они пускали ихъ прямо въ народъ, — въ тѣ слои общества, которые не станутъ попусту тратить на чтеніе времени, нужнаго для самыхъ насущныхъ трудовъ и заботъ. Быстрая распродажа дешевыхъ изданій въ провинціальныхъ захолустьяхъ украинскихъ всего лучше дока-

зала воспитательное значеніе нашихъ, покажутся всё еще немногихъ, литературныхъ произведеній.

Но въ то время, когда люди, поднявшіеся, посредствомъ образованія, выше уровня массы простонародья, отъ времени до времени подкладываютъ ему удобопринимаемую имъ умственную пищу, — простонародье, съ своей стороны, раскрываетъ передъ ними богатства своей рѣчи, своего самобытнаго ума, своей по природѣ эстетической фантазіи. Единственный покажется литературный органъ украинскій, *Основа*, представилъ уже довольно образцовъ переведенной на бумагу устной народной словесности и обладаетъ, по этому отдѣлу своему, сравнительно самымъ богатымъ запасомъ матеріаловъ. По нашему личному мнѣнію, украинскій журналъ долженъ давать еще больше мѣста этого рода статьямъ, сравнительно съ собственно-беллетрическими пьесами въ стихахъ и прозѣ. Эти рассказы, записанные со словъ старожиловъ или людей, одаренныхъ природною красотой и силою слова, составляютъ насущную пищу талантовъ, еще необнаружившихся, находящихся нынѣ еще въ дѣтствѣ и младенчествѣ своего возраста. По нимъ и писатели, выступившіе ужé на свое поприще, будутъ провѣрять свой языкъ, тонъ, вкусъ и самый строй мыслей. Эта полная свѣжихъ жизненныхъ соковъ почва дастъ въ свое время богатѣйшіе плоды.

Мы ужъ не говоримъ о томъ, что для этнографа этотъ отдѣлъ журнала — настоящая золотая россыпь, на которой, съ помощью самой малой промывки, онъ добудетъ свѣдѣнія объ Украинскомъ народѣ безцѣнныя. Вотъ почему, обращая на этотъ отдѣлъ *Основы* вниманіе ея читателей, мы въ то же время советуемъ каждому, кто обстоятельствами жизни поставленъ въ близкія отношенія съ лучшими представителями простонародья и вообще такъ-называемыхъ въ Украинѣ *людѣй тямующихъ*, — слушать ихъ съ полнымъ вниманіемъ и класть на бумагу слышанное въ возможно безыскусственномъ видѣ.

Нельзя впрочемъ сказать, чтобы въ этомъ родѣ дѣятельности не было своего, особеннаго искусства. Оно состоитъ въ умѣнни выбрать между говорунами лучшаго и изъ его рѣчей замѣтить истинно интересное. Намъ случалось быть свидѣтелями, что одинъ и тотъ же рассказчикъ доставлялъ одному слушателю самыя драгоцѣнныя вещи, тогда какъ другой ловилъ въ его рѣчахъ несвязныя мелочи, изъ которыхъ могъ бы выбрать для себя кое-что только опытный писатель, но которыя для слушателя обыкновеннаго были скучны и только. Стоитъ подумать надъ этимъ каждому: почему иной рассказчикъ увлекаетъ изуст-

нымъ словомъ кружокъ слушателей, нечуждыхъ эстетической образованности, и тотъ же самый раскащикъ, будучи грамотенъ, не въ состояннн положить своего разсказа на бумагу такъ, чтобъ это не было скучно для тѣхъ же самыхъ слушателей. Еще поразительнѣе фактъ, что двое записывающихъ слышанное, повторивъ очень близко чей-нибудь очень занимательный разсказъ, производятъ на насъ до такой степени различное впечатлѣнн, какое мы испытываемъ, читая хорошую и плохую повѣсти. Бывали случаи, что записанное изъ устъ раскащика, безъ примѣса фантазїи, принималось читателями за произведенн самаго эстетическаго литературнаго таланта, тогда какъ то же самое перо вслѣдъ за тѣмъ производило, на основанн вымысла, вялый и скучный разсказъ, въ которомъ только предубѣжденный читатель искалъ слѣдовъ таланта.

Все это мы говоримъ для того, чтобы каждый, кому дорогá идея роднаго слова нашего, идея глубоко жизненная, взялъ на себя трудъ подумать объ этнографическихъ очеркахъ и потомъ, при всякомъ удобномъ случаѣ, провѣрять свои умозаключенн на самомъ дѣлѣ. Есть въ жизни много такого, чему никакъ другого не научишь. Воспроизведенн слышаннаго въ такой силѣ и истинности, чтобы тѣ, кто не слышалъ, испытывали, читая написанное, то самое, что ощущалъ писавшїй, принадлежить, можетъ быть, къ тому же роду искусства, что и воспроизведенн въ словѣ видимаго глазами, хотя здѣсь механизмъ дѣйствїя оцутительнѣе для нашего наблюденн. Поэтому мы никакъ не скажемъ, чтобы это было дѣло легкое, все равно какъ не скажемъ, что оно — маловажное дѣло.

Указывая выше на плоды подобныхъ трудовъ, мы исчислили еще не все. Последнимъ и важнѣйшимъ ихъ результатомъ можетъ быть появленн цѣлой области литературныхъ произведенн во вкусѣ и въ духѣ Украинскаго народа. Какъ ни высоко стоитъ Итальянецъ Боккаччіо на судѣ потомства, но онъ, собственно говоря, былъ не болѣе, какъ искусный перескащикъ слышаннаго и испытаннаго лично. Между тѣмъ, смотрите — какую важную роль играла его знаменитая книга *Il Decamerone*, этотъ сборникъ небольшихъ, очень просто — хотя и очень увлекательно — написанныхъ разсказовъ: поэмы, драмы, комедїи, романы пестрымъ роемъ вылетѣли изъ этой книги и распространились по всей Европѣ такъ широко, что и въ русской литературѣ можно указать отголоски неподражаемой болтовни Флорентїйца XIV вѣка. Никто изъ поэтовъ не произносилъ имени Боккаччіо безъ уваженн, а Байронъ, въ энтузіазмѣ благодарно-

сти, которую онъ питалъ ко всѣмъ достойнымъ своимъ предшественникамъ, выразился о немъ такъ, что этотъ, какъ онъ его назвалъ, Bard of Prose, авторъ сотни романическихъ разсказовъ, развѣ немного ниже Данта и Петрарки (1). Такимъ образомъ и для талантливаго собирателя народныхъ разсказовъ украинскихъ (здѣсь въ самомъ дѣлѣ необходимъ особеннаго рода талантъ) можетъ представляться въ будущемъ сладкая, не-отравленная сознаниемъ мелкаго самолюбія или корыстныхъ видовъ, надежда, что за его трудъ поблагодарить его нѣкогда еще не рожденный Байронъ.

Вообще, важность нашихъ дѣлъ, каковы бы они ни были, не должна быть измѣряема успѣхомъ ихъ во время самого совершенія; въ отношеніи же украинской словесности, всего вреднѣе было бы для общаго нашего дѣла, еслибы мы управлялись желаніемъ скорого торжества. Довольно съ насъ глубокаго сознанія, что мы всѣ, какъ бы ни были различны наши силы, дѣлаемъ дѣло народное и въ настоящемъ строимъ будущность не собственную, не личную, а будущность нашего народа въ неопредѣленно-далекомъ времени. Сильное проникновеніе наше духомъ собирательной личности простолюдина и заявленный множествомъ случаевъ отвѣтъ этой личности на наши человѣчныя понятія о ней и братскія чувства къ ней — служатъ намъ достаточнымъ ручательствомъ, что, при всей малости нашей, какъ отдѣльно взятыхъ единицъ, мы всѣ вмѣстѣ дѣлаемъ дѣло не малое. Забудутся ли наши имена, или возсіяютъ въ самыхъ прочныхъ памятникахъ народной жизни, т. е. въ произведеніяхъ великихъ писателей, — все равно, предчувствіе грядущаго оживленія Украинскаго племени должно сладко согрѣвать каждую душу въ ея стремленіи къ безконечному.

Возвращаясь къ началу нашей рѣчи, скажемъ, что Бѣлинскій, при всей самостоятельности своего критическаго таланта, не въ силахъ былъ стать выше понятій современнаго ему русскаго общества и, еслибы даже возымѣлъ, какимъ-нибудь чудомъ, идею о простонародности литературы, осуществляемую въ настоящее время Украинцами, то его бы никто не поддержалъ, — всѣ остались бы глухи къ его убѣжденіямъ. У насъ эта идея возникла въ слѣдствіе историческаго хода общественной жизни.

(1) Dante, and Petrarch, and scarce less than they,
The Bard of Prose, creative spirit! he
Of the Hundred Tales of love....

Грамотная часть украинскаго общества, еще до соединенія Украины съ государствомъ Московскимъ, въ своихъ бесѣдахъ отклонялась отъ общей всѣмъ украинской рѣчи въ церковно-славянщину, въ польщизну и въ этотъ средній между тремя элементами языкъ, которымъ писались тогдашніе юридическіе акты. По присоединеніи Украины къ государству Московскому, грамотные люди отклонились еще больше отъ простонародной рѣчи въ тотъ языкъ, который наши академики и семинаристы, вмѣстѣ съ московскими грамотѣями, выковали для официальнаго и литературнаго употребленія во всемъ государствѣ; а когда въ Россіи появились стихотворцы, повѣствователи и историки, когда устроенныя россійскимъ правительствомъ такъ-называемыя народныя училища и умноженныя россійскимъ синодомъ семинаріи охватили всю Украину пропагандою искусственнаго языка, составленнаго общими трудами украинскихъ и великорусскихъ грамотныхъ людей, — простонародный украинскій языкъ слышался только въ пѣсняхъ да въ бесѣдѣ людей, неумѣвшихъ, по недостатку книжной образованности, объясняться иначе.

Какъ ни много вошло украинскихъ словъ и оборотовъ въ книжную великорусскую рѣчь, но въ ней естественно преобладали элементы великорусскіе. То, что не было внесено въ нее изъ простонароднаго языка, оставалось въ пренебреженіи у литераторовъ и равнодушно было обречено ими на забвеніе, чему доказательствомъ служатъ и приведенныя нами слова Бѣлинскаго. Между тѣмъ, посмотрите, кто вносилъ словесный матеріалъ украинскій въ великорусскую рѣчь во время ея литературной обработки? Люди предубѣжденные противъ простонародности уже по одному тому, что захватили отъ польскаго образованнаго, шляхетскаго общества извѣстное всѣмъ пренебреженіе къ простому народу. За неимѣніемъ въ языкѣ московской письменности и въ рѣчи великорусскаго простонародья такихъ словъ и оборотовъ, которые бы соотвѣтствовали новымъ государственно-общественнымъ потребностямъ, они брали изъ украинскаго языка только то, что могло быть терпимо въ новой средѣ, въ которой они очутились необходимыми дѣятелями; все же, на чемъ лежалъ отпечатокъ «простоватости крестьянскаго языка и дубоватости крестьянскаго ума», какъ выразился Бѣлинскій, — все это они считали недостойнымъ появляться въ проповѣдяхъ, законахъ, учебникахъ и чисто-литературныхъ произведеніяхъ. Естественно, что браку осталось слишкомъ много и что въ этомъ браку погребены были сокровища украинскаго слова, незримыя глазами, притупленными чтеніемъ составленныхъ опречь народа писаній.

Еслибы, въ самомъ дѣлѣ, это былъ ни на что негодный соръ, то онъ бы такъ и погибъ въ забвеніи; украинскіе простолюдины *поокали* бы, *погикали* еще съ полвѣка, да и усвоили бы себѣ великорусскую книжно-народную или народно-книжную рѣчь, подобно какимъ-нибудь Зырянамъ; ато нѣтъ! Языкъ, не вошедшій въ великорусскую письменность, выражалъ жизнь, богатую своими особенностями, и засвидѣтельствовалъ свою гармонію и силу во множествѣ изящныхъ произведеній простонародной словесности. Народъ неграмотный дорожилъ своимъ языкомъ и не захотѣлъ съ нимъ разстаться. Предать забвенію памятники народного слова оказалось невозможнымъ для людей образованныхъ, да и сама наука книжная занялась ихъ спасеніемъ.

Не стану распространяться здѣсь о весьма важномъ обстоятельстве: что въ то время, когда дворянскія дѣти поступали въ низшія учебныя заведенія, гдѣ приходилось имъ усвоивать знанія и выражать ихъ посредствомъ искусственнаго общерусскаго языка, они оставляли дома мать и нянекъ своихъ, которыя до тѣхъ поръ говорили съ ними на простонародномъ языкѣ. Заблужденіе нашихъ отцовъ и дѣдовъ, что дѣвицамъ не должно давать такого уметвеннаго образованія, какъ мальчикамъ, было причиною, что жене ая часть средней руки дворянства оставалась вообще мало знакомою съ языкомъ великорусскимъ. О дворянахъ мелкопомѣстныхъ и говорить нечего. Тѣ просто говорили: »Зачѣмъ учить дѣвчатъ грамотности? для того развѣ, чтобъ къ паничамъ письма писали?« Это-то обстоятельство было причиною, что многія матери людей образованныхъ были у насъ вовсе не грамотны или полуграмотны, а неграмотность и полуграмотность дѣлала то, что онѣ съ своими сыновьями, будущими учеными и писателями, объяснялись на томъ самомъ языкѣ, что и какая-нибудь нянька-бабуся. Образованный изученіемъ иностранныхъ литературъ умъ не могъ оставить безъ вниманія красоту материнскихъ рѣчей, непохожую ни на что имъ усвоенное въ школѣ. Онъ естественно давалъ ей цѣну высокую, хотя и не имѣлъ еще средствъ доказать ее литературнымъ способомъ.

Народныя пѣсни украинскія, на которыя обращено вниманіе съ 1819 года, помогли этой оцѣнкѣ. Тутъ мы увидѣли, посредствомъ печати, яснѣе прежняго, какъ прекрасенъ языкъ, о которомъ ни слова не говорится въ учебникахъ и надъ которымъ наши наставники глумятся съ кафедры (1). Сочиненія украинскихъ писателей, воспроизведшихъ остав-

(1) Подобное глумленіе можно было слышать еще недавно въ классныхъ залахъ Кіевского института благородныхъ дѣвицъ отъ одного ученаго му-

ленную нами въ селахъ и хуторахъ жизнь языкомъ нашихъ матерей, довершили наше перерожденіе относительно украинскаго слова. Нашей душѣ любо было въ той стихіи, которою продолжали жить непередѣланные школою спутники нашего дѣтства; мы радостно нисходили съ училищныхъ высотъ въ простонародную толпу, и одна мысль, что мы говоримъ и чувствуемъ то, что говорятъ и чувствуютъ миллионы незахваченныхъ учебниками людей, давала нашимъ умственнымъ силамъ молодую свѣжесть.

Сближаясь съ простонародною жизнью такъ-сказать изъ благодарности за то, что въ ней протекло наше дѣтство, мы увидѣли въ этой жизни вооруженнымъ наукою зрѣніемъ много невѣдомаго нашимъ наставникамъ и, между прочимъ, пришли къ убѣжденію, что простонародная украинская жизнь есть цѣлый міръ самостоятельныхъ понятій человѣка о томъ, какъ ему быть на свѣтѣ. Жизнь эта, какъ мы увидѣли, не такъ мелкодонна и узка, чтобы ее исчерпать наблюдательнымъ умомъ въ теченіе короткаго времени. Жизнь эта посвоему сохранила слѣды глубокой старины славянской и потомъ удержала въ высшей степени любопытные остатки историческаго бытія народовъ, отъ которыхъ болѣе или менѣе зависѣло ея теченіе. Въ ней до сихъ поръ встрѣчаешь характеры, по которымъ не только поэтъ, но и историкъ можетъ воссоздавать личности, затуманенныя лѣтописями и историческими системами. Она, однимъ словомъ, заняла насъ, какъ новая наука, которой до сихъ поръ не было дано принадлежащаго ей мѣста въ ряду предметовъ, подлежащихъ вѣдѣнію свободнаго ума человѣческаго. Отсюда-то, изъ этой таинственной глубины, въ которую начали мы погружаться съ недавняго времени, сила вещей начала, такъ сказать, выбрасывать на берегъ сокровища, показанныя намъ въ обработанномъ видѣ нашими писателями.

Но все, что до сихъ поръ сдѣлано украинскою словесностію, есть не больше, какъ доказательство, что не напрасно образованные Украинцы обратились къ изученію своего простонародья и всего, что составляетъ сложившійся вѣками міръ простонародной жизни.

Человѣчество не пускаетъ въ ходъ всѣхъ своихъ запасовъ разомъ. Многое у него остается до поры до времени въ спряту; многое оно разрушаетъ, передѣлываетъ посредствомъ новыхъ явленій жизни въ иной видъ и потомъ опять обновляетъ забытое вѣками, пренебреженное на-

жа, котораго отецъ, не смотря на продолжительную службу, до сихъ поръ иначе не объясняется, какъ по-украински.

родами бытіе. Къ такимъ дивамъ, которыхъ смысла всё еще не разгадала наука, принадлежитъ воскресеніе Славянскаго міра, а въ Славянскомъ мірѣ — воскресеніе украинской словесности. Дѣятели этой словесности, захватывая въ кругъ разнообразныхъ своихъ трудовъ всю массу говорящихъ по-украински и любящихъ украинскій языкъ, этимъ самымъ заявляютъ человѣчность своихъ стремленій. Самая многочисленность личностей, на которыя распространены братскія заботы украинскихъ мыслящихъ людей, служитъ нѣкоторымъ образомъ порукою въ томъ, что, еслибы это дѣло было не нужно для жизни, елибы оно было утопическою фантазіею только немногихъ людей, то собирательный разумъ заинтересованной въ немъ массы самъ собою рѣшилъ бы его несостоятельность. Для нѣсколькихъ вліятельныхъ умовъ возможно убѣдить въ чемъ-нибудь эфемерномъ аудиторію, или замкнутое общество любителей словесности, возможно даже — какъ это мы и видимъ — создать цѣлый кругъ московскихъ славянофиловъ, измечтавшихъ себѣ какую-то Россію, небывалую для историка и несуществующую для простонародья; но относиться съ кабинетною мечтою къ тринадцати-милліонному обществу не возможно безнаказанно. Сговориться между собою, подобно московскимъ славянофиламъ, украинскій народъ не имѣлъ никакой возможности. Слѣдовательно было бы весьма естественно противодѣйствіе съ его стороны усиліямъ нашихъ писателей, еслибы они были признаны вредными или ненужными. Это противодѣйствіе необразованный народъ всего скорѣе могъ бы выразить совершеннымъ равнодушіемъ къ украинскимъ произведеніямъ, а людъ грамотный — печатнымъ отреченіемъ отъ нашей словесности.

Вмѣсто того мы видимъ явленія противоположныя. Никогда не слышавшій объ украинской словесности выходецъ изъ Украины въ Саратовской губерніи и сельскій житель между Львовомъ и Черновицемъ одинаково сочувствуютъ задушевному стиху Шевченка. Случайно попавшая въ руки какого-нибудь загнаннаго семинариста повѣсть Квитки производитъ въ немъ переворотъ и присоединяетъ его къ народу, отъ котораго его отрознило училище. Уроженецъ Воронежской губерніи и воспитаникъ московскаго пансіона, а потомъ Харьковскаго университета, чтеніемъ украинскихъ пѣсень наводится на прямой путь и является нашимъ роднымъ дѣтелемъ. Рано еще обнародывать подобныя факты, но ихъ у насъ множество. Что же касается до отреченія, то, при всемъ разномыслии съ нами многихъ изъ цивилизованныхъ по-иноземному Украинцевъ, никто изъ нихъ до сихъ поръ не отрекся печатно отъ Шевченка, со-

ставляющаго лучшее украшеніе нашей словесности. Скажемъ болѣе. Съ того времени, какъ украинская словесность, съ изданіемъ *Основы*, пошла болѣе твердыми шагами и всѣ лучшіе великорусскіе журналы заявили свое сочувствіе къ честной, въ политическомъ мірѣ, украинской народности, — трудно встрѣтить образованнаго Украинца, который бы не признавалъ себя Украинцемъ. Но, еслибы появилось даже и много такихъ лицъ изъ Украинцевъ, которые, подобно профессору Срезневскому (природному Ярославцу), объявили бы съ кафедры, что украинская литература — мечта, а украинская народность — выдумка; то участіе множества грамотныхъ людей и повсемѣстное сочувствіе простонародья къ произведеніямъ нашей словесности сами по себѣ служатъ прочною основою дѣлу и обезпечиваютъ его, какъ отъ упадка, такъ и отъ уклоненія въ сторону, противорѣчащую насущнымъ требованіямъ жизни.

Такимъ образомъ простонародность въ украинской словесности не есть свидѣтельство безсилія нашихъ авторовъ писать для выдѣлившейся изъ народа сравнительно малочисленной части Украинцевъ, а напротивъ — залогъ общенароднаго развитія нашей словесности въ будущемъ, на широкомъ основаніи. Европейская цивилизація не представляетъ для насъ чего-то ненавистнаго, какъ для московскихъ славянофиловъ, которые объявили Западъ гнилымъ и изобрѣли какое-то *русское воззрѣніе* на науки и искусства. Мы изучаемъ дружески все, что выработано другими обществами и народностями, но благъ для нашего народа ожидаемъ только отъ своеобразнаго развитія его собственныхъ нравственныхъ силъ и отъ увеличенія средствъ къ жизни на его родной почвѣ. Мы не говоримъ, подобно прежнимъ русскимъ патриотамъ, что мы идемъ быстрыми шагами по пути просвѣщенія. «Ходъ нашъ не можетъ быть очень быстръ, потому что насъ, желающихъ дѣйствовать при свѣтѣ науки, очень много, и для насъ — для людей *громадскихъ* по своему міросозерцанію — не мыслимъ истинный прогрессъ не только для цѣлаго народа, но даже для малочисленнаго общества, пока оно окружено со всѣхъ сторонъ непонимающими его толпами. Медленна должна быть наша работа, но вѣрна. Чѣмъ больше человѣчности видимъ мы въ Украинскомъ народѣ, тѣмъ больше должны мы приложить попеченія о томъ, чтобы каждая сколько-нибудь мыслящая голова понимала ясно другую. Тогда только слово, эта великая сила человѣческой природы, вступитъ во всѣ свои права.

П. Кулишъ.

ПУТЕВЫЯ ПИСЬМА.⁽¹⁾

27 іюля, Гриневъ, Стародубскаго ульзда.

— Какая у васъ рѣка? спросилъ я переправлявшихся на поромѣ со мною козаковъ съ возами дровъ, подъ самымъ городомъ Погаромъ.

— Наша рѣка прозывается Судогость, отвѣчалъ мнѣ одинъ изъ нихъ: вода ужъ очень сладкая, оттого и называется рѣкою Судогостию.

— Я какъ-то въ толкъ не возьму: вода сладкая въ рѣкѣ, оттого и рѣка называется Судогостию.

— Вода сладкая, рѣку и назвали Сладостию; рѣка наша сперва такъ и называлась.

— Какъ же она теперь называется не Сладостию, какъ ты говоришь, а Судогостию?

— Татары такъ ее назвали: по-нашему сладость, а по-татарски судогость, все одно и тоже слово. ⁽²⁾

— Да нашъ и городъ сперва былъ не Погаръ, прибавилъ другой козакъ.

— А какъ же?

— Сперва онъ прозывался Радовое.

— Не Радовое, — Радувуль, поправилъ первый козакъ.

— Это все равно: что Радувуль, что Радовое, а только не Погаръ. Сперва, кто ни заѣдетъ въ нашъ городъ — всѣхъ радовало; а тамъ,

(¹) Первые письма напечатаны въ послѣдней книжкѣ *Основы* за 1861 г.

(²) Это же я слышалъ отъ О. А. Круковского, привѣтливостію котораго я пользовался, бывши въ Погарѣ.

какъ сталъ нашъ городъ горѣть: то нонче пожаръ, то завтра другой... да пожары какіе были? весь городъ выгорить! »какой, говоритъ народъ, это Радувуль? Это Погаръ!« Съ тѣхъ самыхъ поръ и стали называть Погаромъ.

— Для кого Погаръ, а для кого остался все тотъ же Радувуль: у насъ въ городѣ всѣ живутъ по закону, какъ Богъ велѣлъ.

— Я думаю, есть и всякіе?

— Какъ не быть! А все-таки про нашъ городъ ничего дурного видѣ ты не услышишь.... А сколько изъ нашихъ простыхъ козаковъ, сколько въ хорошіе люди вышли, въ чиновные....

— Кто же?

Онъ мнѣ сказалъ нѣсколько именъ.

— Да не то, что вышли въ люди, это бы ничего; а то важно, что въ хорошіе люди: какому бѣ служить и не въ нашемъ городѣ, а онъ служить въ Погарѣ: »я, говоритъ, лечить, учить буду въ своемъ городѣ!« И отъ своихъ ближнихъ не отрекается: приди къ нему родня хоть въ какой свиткѣ — все родня!

Похвалу своему городу, своей родинѣ, вы услышите часто отъ многихъ — только на чужбинѣ; на мѣстѣ же, дома, мнѣ привелось слышать только другой разъ: одинъ разъ я слышалъ въ Ярославлѣ, а другой здѣсь въ Погарѣ.... Что за счастливые въ самомъ дѣлѣ эти два города!

Поднявшись на крутую гору, вы въ самомъ центрѣ города Погара. Много есть на Руси деревень, за какія-то услуги произведенныхъ въ города, и эти города какъ-то неловко назвать городомъ; къ числу такихъ мѣстечекъ по-видимому принадлежитъ и Погаръ городъ, только къ его титулу »городъ« прибавлено извинительное слово: »заштатный«: всё какъ-то не такъ совѣстно.

Мнѣ кажется, что мы только изъ трусливой учтивости называемъ, титулуемъ »городами« Богодуховъ, Валуйки, Нижнедѣвицкѣ, точно также какъ пьяная баба титулуетъ »кавалеромъ«, а часто и »вашимъ благородіемъ« будочника, который ее тащитъ въ часть. Это сходство

еще увеличивается, ежели припомнимъ, что эти славные города тѣмъ только и отличаются отъ не титулованныхъ деревень, что въ нихъ есть разные *суды*, къ которымъ простой народъ причисляетъ и *часть*, въ которую, какъ и вообще въ судъ, безъ денегъ ходить нельзя....

Точно такъ же и въ Богодуховъ, и въ Новый Осколь мужикъ ѣдетъ съ деньгами, только не для покупокъ какихъ: тамъ и купить-то ничего нельзя; а ежели ѣдетъ сюда мужикъ, то, вѣрно, есть *дѣло* какое, въ которомъ могутъ помочь частные, становые пристава, городничіе, исправники.... А потому и эти деревни надо почтить хоть какимъ-нибудь титуломъ, хоть *городомъ* назвать!... Но я долженъ сознаться, что моя гипотеза можетъ встрѣтить возраженія, а потому я приведу примѣръ безкорыстнаго титулованія.

Городъ Елецъ стоитъ на Соснѣ рѣкѣ, и этой Соснѣ Елецъ обязанъ своими многочисленными богатыми мельницами; многія мельницы приносятъ доходу болѣе 1,000 р. сер., и горожане жили себѣ покойно, пока ихъ тщеславіе не одолѣло; и обидѣла Елецъ та же рѣка Сосна, по милости которой и городъ славится своей знаменитой елецкой крупичатой мукой! А вышло и дѣло такое, что и перенести горе было нельзя! И вышло всё отъ ученья: стали дѣти въ училище ходить (въ Ельцѣ купцы есть миллионеры, а потому многіе посылаютъ дѣтей и въ уѣздное училище, гдѣ иногда дѣти ихъ доходятъ и до третьяго класса), стали дѣти географію учить, и выучили по географіямъ господъ Арсеньева и Оболенскаго, что Мценскъ стоитъ на *судоходной* рѣкѣ Зушѣ; Бѣлевъ — на *судоходной* рѣкѣ Окѣ.... Одивъ только почти Елецъ *стоитъ не на судоходной* рѣкѣ Соснѣ! Городу безчестье большое! Какъ тутъ быть?...

На счастье города, городской голова былъ хорошъ, рачителенъ до города; сталъ голова хлопотать — сдѣлать рѣку Сосну въ Ельцѣ судоходною; поѣхалъ въ Петербургъ хлопотать; да ѣздилъ не разъ, не два, а хлопоталъ, говорить, лѣтъ десять, и кончилъ-таки, что назвали судоходною. Пріѣхалъ голова изъ Петербурга съ бумагою, въ которой объявлена Сосна — рѣкою *судоходною*! Отслужили на Соснѣ молебень съ водоосвященіемъ, окропили Сосну святою водою и зажили по преж-

нему; только что Соснѣ дали титулъ судоходной, ато мельницы мелютъ все тѣ же и такую же елецкую крупичатую муку; по судоходной Соснѣ плаваютъ тѣ же суда: у каждаго мельника есть лодка и плавать можно, когда мельница не спущена... все по прежнему; но городъ успокоился: теперь Елецъ стоитъ на судоходной рѣкѣ!... Разказчикъ мнѣ говорилъ, что Сосна уже болѣе 15 лѣтъ какъ стала судоходною и городу чести прибавилось!...

Погаръ городъ, кажется, не такъ честолюбивъ: онъ довольствуется званіемъ заштатнаго города, и съ этимъ званіемъ соединенною властію — частнымъ приставомъ.

Кромѣ этого отличія отъ простыхъ деревень, Погаръ имѣеть уѣздное училище, про которое сказать ничего не могу: я былъ въ вакаціонное время, стало быть и училища видѣть не могъ, но меня поразило то, что въ такомъ городѣ, какъ Погаръ, полный комплектъ учителей; а болѣе всего — разказы, будто во всѣхъ училищахъ Кіевскаго округа — то же!...

Итакъ Погаръ довольствуется званіемъ заштатнаго города; а былъ и Погаръ городомъ. Еще до Татаръ стоялъ городъ Родогостье; потомъ сталъ зваться и Радувуль и Радовое, а наконецъ и Погаръ.... Былъ этотъ городъ и княжескимъ, былъ сотеннымъ мѣстечкомъ Стародубовскаго полка, наконецъ и заштатнымъ городомъ; но какъ взглянете изза Судогости на этотъ городокъ, засыпанный весь садами, то, вѣрно, скажете, что Погаръ — городъ, и городъ, который стоитъ на веселомъ мѣстѣ. Верстъ за десять отъ Бугаевки показываются Погарскія церкви, и вы никакъ не ожидаете найти такой маленькій городъ; прийдя только въ городъ, невольно спросите: для кого же построены 9 церквей? Я въ церквахъ Погарскихъ не былъ, но по видимому можно сказать, что они очень бѣдны.

— Сколько у васъ церквей, сказалъ я козаку-хозяину, у котораго въ хатѣ остановился въ Погарѣ, — а всѣ церкви съ виду бѣдны.

— Бѣдны, отвѣчалъ козакъ: — приходы не большіе, съ чего и богатымъ имъ быть? А приходы такъ бѣдны, такъ бѣдны, что не только церковь, а и поць бѣдетствуетъ! А объ дьяконѣ у насъ и не спрашивай!...

— Дьяконъ еще бѣднѣй?

— Объ дьяконѣ въ Погарѣ не спрашивай!

— Отчего же?

— Да въ Погарѣ дьякона нѣтъ.

— Во всѣхъ девяти церквахъ дьякона нѣтъ?

— Во всѣхъ девяти и нѣтъ!

— И никогда не было?

— Какъ не быть! были, только теперь во всемъ Погарѣ-городѣ ни одного дьякона нѣтъ.

— Отчего жъ такъ?

— А Богъ святой знаетъ!

— Давно вашъ городъ стоитъ?

— Отъ начала вѣка нашъ городъ! Въ нашемъ городѣ сперва самъ сотникъ жилъ.

— Какой сотникъ?

— Чинъ такой былъ: все равно, что губернаторъ; Погаръ стало быть былъ тоже губернія.

— А какъ давно въ Погарѣ сотники были? спросилъ я у козака-хозяина.

— Да и были они еще не такъ давно: были старики-козаки, что и видали сами сотниковъ.

— А теперь нѣтъ сотниковъ, прибавилъ другой козакъ, самой невоинственной наружности, братъ хозяина.

— Отчего же?

— Перевелись!

— Насъ было и въ мужики записали, да такъ ужъ Богъ помиловалъ, да и добрые люди помогли.

— Точно, что добрые люди помогли, подговаривалъ флегматически братъ хозяина.

— Ты знаешь Гриневъ? спросилъ меня хозяинъ.

— Нѣтъ, не знаю.

— Не знаешь. Какъ пойдешь отсюда, отъ Погара къ Стародубу, такъ на половинѣ пути будетъ...

— Къ Погару ближе, перебилъ братъ.

— Къ Погару будетъ ближе, продолжалъ хозяинъ. — Такъ этимъ Гриневымъ завладѣлъ Безбородко. Завладѣлъ Безбородко Гриневымъ, захотѣлъ и Погаромъ владѣть. Сталъ просить царя... царицу: тогда царица была... сталъ просить царицу отдать ему и Погаръ-городъ....

— И отдала бы царица Безбородку Погарь-городъ, добавилъ опять братъ.

— Отдала бѣ, согласился хозяинъ, — да я и говорю, что Богъ помиловалъ и добрые люди помогли: приѣхалъ Кочубей, сказалъ городу, что Безбородко хочетъ за себя взять городъ. Какъ тутъ быть? Кочубей ихъ опять-таки научилъ: взять царскую грамоту.... А царская грамота у насъ царя Алексѣя Михайловича, и въ грамотѣ сказано: быть Погару до скончанія вѣка — городомъ. Взять ту грамоту и идти къ царицѣ просить: не отдавать Погара Безбородку, а оставить по-прежнему — вольнымъ городомъ. Хорошо. Выбрали громадой трехъ козаковъ: первый былъ Козель, другой Розько, а третій Попинака. Взяли тѣ козаки старую грамоту, пошли въ Питеръ. А тамъ въ Питерѣ царица умерла, а сталъ царить царь Павелъ. Царила царица — Безбородко силу большую имѣлъ; сталъ царить царь — Безбородкѣ силы той ужъ нѣтъ!... Показали царю козаки грамоту, царь и указалъ: Погару оставаться по прежнему городомъ. ⁽¹⁾

Около Погара и въ сосѣднихъ уѣздахъ много сѣютъ конопли: начинающая отъ Кромскаго уѣзда, конопли сѣютъ не только на огородѣ, но и въ поляхъ, разумѣется, удобренныхъ подъ конопляникъ; а поэтому въ Погарѣ главная торговля пенькой и въ особенности коноплянымъ масломъ. Мнѣ говорили, что пять-шесть здѣшнихъ купцовъ, главныхъ купцовъ, отправляютъ отсюда до 15.000 берковцевъ чистой пеньки. Эти купцы, скупая пеньку нечищенную, нанимаютъ трепачей ⁽²⁾, т. е. работниковъ пеньку трепать — чистить, большею частію, какъ мнѣ говорили, изъ русскихъ и преимущественно изъ Орловской и Калужской губерній. Нанимаются ли они артелями, или всегда по-одиночкѣ, я утвердительно сказать не могу; но мнѣ кажется, что между трепачами артелей нѣтъ: всякій получаетъ плату отъ пуда очищенной пеньки, лично самимъ заработанную плату, или заработанную цѣлою *семьей*. Главный промыселъ здѣшнихъ жителей — маслобойни, или, какъ ихъ здѣсь называютъ, олейны: олейнъ здѣсь въ городѣ болѣе ста, на которыхъ бьютъ преимущественно шапочный олей, т. е. конопляное масло, а не кошелевый: продавливаютъ масло изъ конопли чрезъ мѣшокъ или колпакъ, сдѣланный изъ шерсти, а не изъ лыкъ, отчего и олей бываетъ лучше; поэ-

⁽¹⁾ Не знаю, цѣла ли эта грамота, но, вѣроятно, здѣсь идетъ дѣло о грамотѣ, которою царь Алексѣй Михайловичъ подтвердилъ городу магдебургскія права.

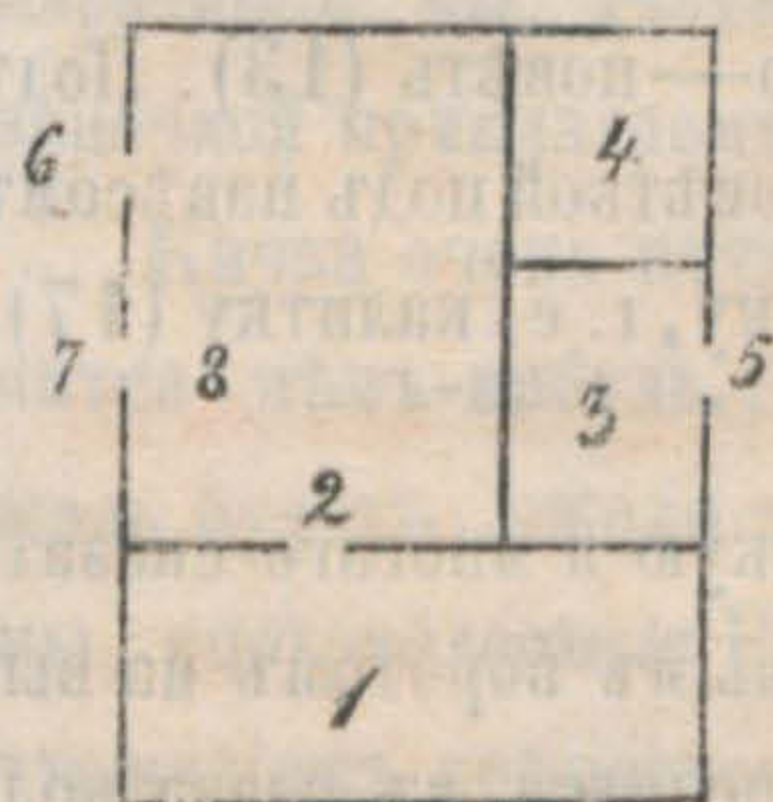
⁽²⁾ По 80 коп. ассигнац. отъ пуда. Хорошій работникъ можетъ перечистить до 5 пудовъ пеньки въ день.

тому погарскій олей, говорятъ, извѣстенъ по всей Малороссіи и даже, прибавилъ рассказчикъ, въ Кіевѣ. Сколько выдѣлываютъ здѣсь олею, я узнать не могъ; но судя потому, что въ Погарѣ и въ окрестныхъ деревняхъ всю зиму по большей части работаютъ однѣ только бочки для олея, вывозимаго изъ одного Погара, то должно предполагать, что выдѣлывается значительное количество. И не одинъ Погаръ занимается маслобойнями, а и по деревнямъ ихъ здѣсь много; мнѣ говорили, что въ Стародубскомъ уѣздѣ есть даже паровыя маслобойни.

Я зашелъ къ С. А. Мефедову; онъ занимается собраніемъ пѣсень, какъ текетовъ, такъ и голосовъ, и потому не удивительно, что онъ близко принимаетъ къ сердцу цѣль моихъ походовъ, и всячески хотѣлъ помочь мнѣ въ моихъ разспросахъ. А какъ онъ самъ уроженецъ Погара, то онъ зналъ, кого спросить, а въ повѣркѣ собранныхъ много свѣдѣній, онъ для меня не могъ быть никѣмъ замѣнимъ.

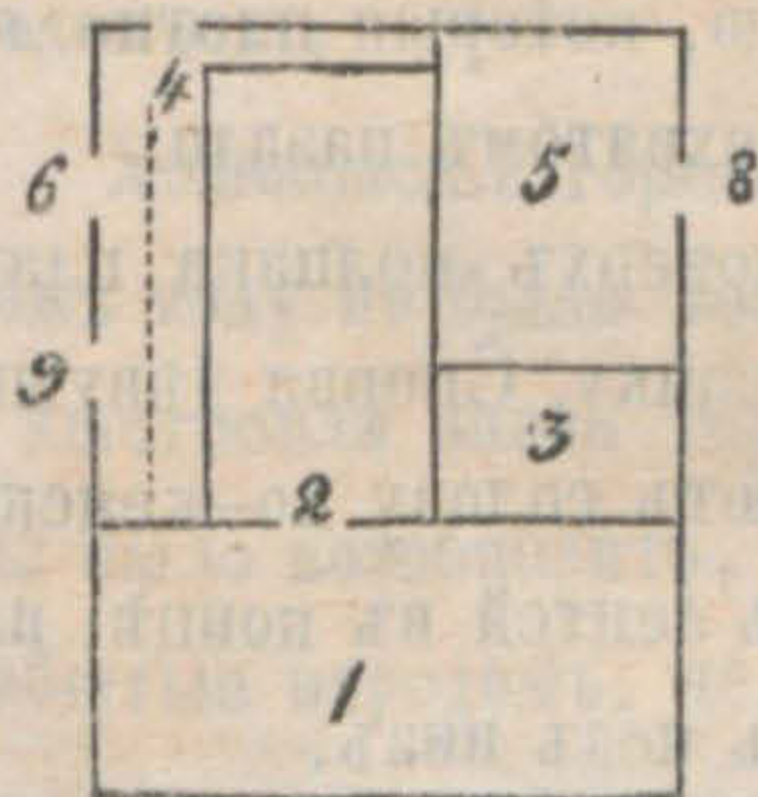
Преподобный Несторъ говоритъ, что въ Россіи жили разныя племена. Мнѣ кажется, что, внимательно изучая бытъ нашего народа, и теперь можно указать на границы поселеній разныхъ племенъ. Но для этого надобно обращать вниманіе на все: на пѣсни, повѣрья и въ особенности на обряды, архитектуру домовъ и расположеніе дворовъ и одежду. Какъ ни просто устройство нашей деревенской избы, но въ разныхъ мѣстахъ—разныя и избы. На первый разъ покажу вамъ два плана: одинъ—избы Малоархангельскаго уѣзда, другой — Стародубскаго.

Черт. 1.



1. Сѣни.
 2. Двери въ избу.
 3. Печь въ $\frac{1}{2}$ аршина или вершковъ 10.
 4. Печь.
 5. Волоковое окно.
 - 6 и 7. Красныя окна.
 8. Передній уголь.
- Кругомъ лавки; кромѣ лавокъ, подвижныя скамьи—услоны.

Черт. 2.

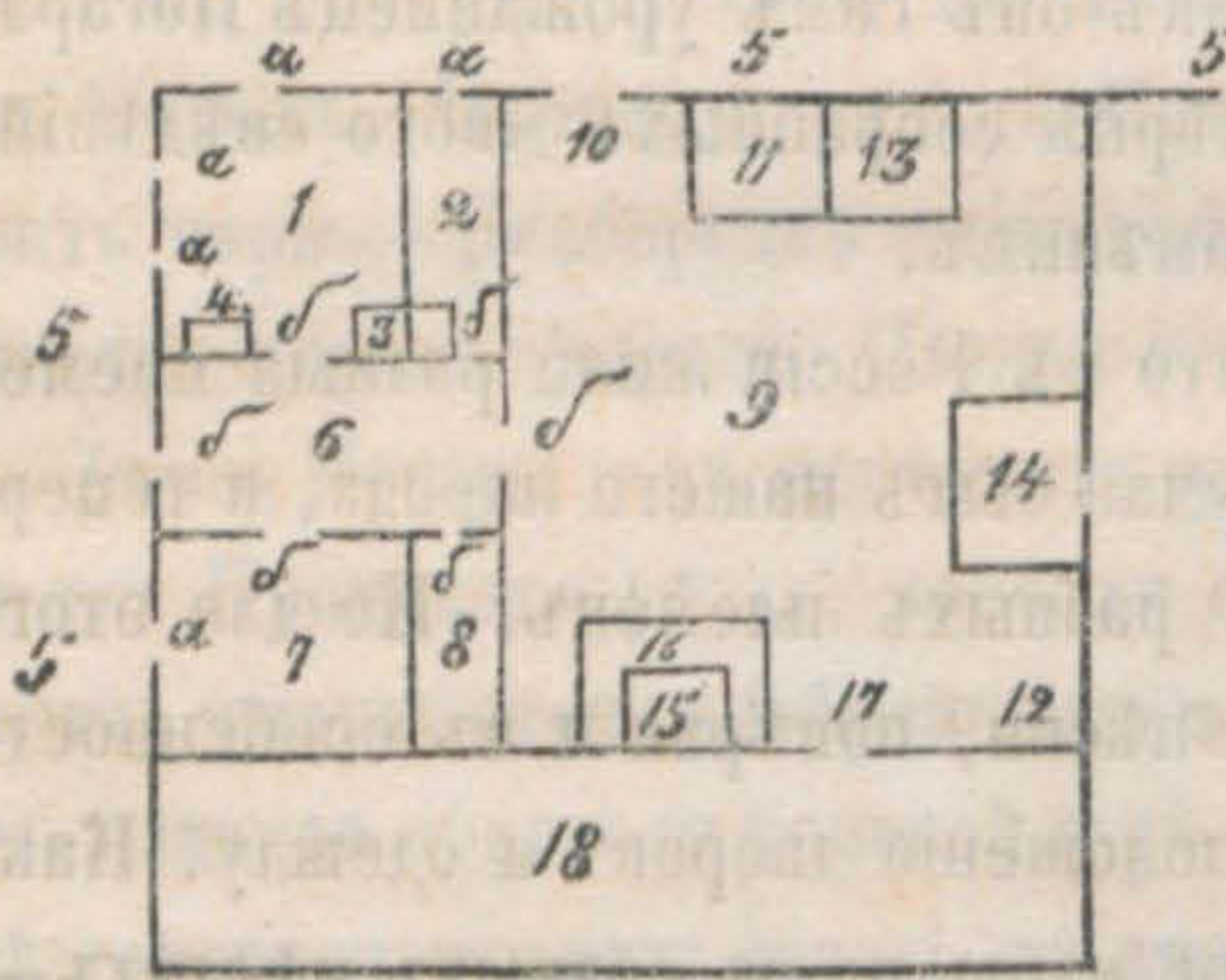


1. Сѣнцы.
2. Двери въ избу.
3. Печь.
4. Куть, т. е. передній уголь.
5. Печь, помость, возвышающійся отъ земли четвертей на пять.
- 6 и 7. Окна, по-русски красныя или косящатыя.
8. Окно польное безъ стекла, по-русски волоковое.
9. Польное окно со стекломъ, волоковое.

Въ Малоархангельскомъ, Ливенскомъ уѣздахъ и вообще къ Рязани и Воронежу, деревни строятся большею частію въ одну линію; старой постройки избы, кажется, обыкновенно стояли во дворѣ, а теперешней — на улицу чаще; во всякомъ случаѣ — въ одну линію: ежели не избами, то дворами; начиная, кажется, съ Никольскаго, Орловскаго уѣзда, деревни стоятъ ломаной линіей; между двумя избами небольшая площадка: на одной сторонѣ ворота въ дворъ, а въ глубинѣ этой площадки ворота на задворокъ, гдѣ сѣно, сохи, бороны. Къ Рязани же и къ Воронежу задворки стоятъ противъ избы, черезъ улицу.

Теперь приложу планъ двора и дома богатаго жителя Погара.

Черт. 3.



Домъ стоитъ на углу улицы (5); вы входите съ улицы въ сѣнцы (6), изъ которыхъ одна дверь (б) ведетъ въ свѣтлицу (1), другая въ свѣтѣлку (2), третья въ пекарню (7), четвертая въ пристѣнокъ (8), пятая на улицу (5) и шестая во дворъ (9); въ свѣтлицѣ три окна (а), въ свѣтѣлкѣ и кухнѣ по одному (а). Печь (3) стоитъ между дверьми, ведущими въ свѣтлицу и свѣтѣлку. Войдя въ свѣтлицу, по одну руку у васъ стоитъ печь (3), по другую судникъ — шкафъ съ посудой. Со двора на улицу ходъ въ ворота (10), около воротъ клѣтъ (11), которая иногда называется хижа и чаще строится въ глубинѣ двора (12). Рядомъ съ клѣткою — повѣтъ (13). Подъ повѣткою дрова, сѣнникъ (14), погребъ (15) съ повѣткой подъ навѣсомъ (16) около другихъ сторонъ двора; черезъ форточку, т. е. калитку (17), ходъ въ садокъ (18).

Теперь перечислю названіе одежды. Про мужскую я многого сказать не могу: свитка, козухъ и бѣлая рубашка съ прямымъ воротомъ на выпускъ, т. е. сверхъ штановъ; въ деревняхъ бросается въ глаза колпакъ, т. е. шапка изъ войлока, очень похожая на круглыя шляпы гречниковъ, только съ полями пальца въ три шириною, которыя плотно лежатъ къ тульѣ; да изрѣдка зипунъ: свита съ перехватомъ назадъ.

Женщины въ Погарѣ повязываютъ голову поверхъ колпака платкомъ; эта повязка очень напоминаетъ козацкую шапку. Сперва дѣвушки но сили одну кладочку, теперь же часто повязываютъ голову по-женски, выпускная только сзади или косу во всю длину съ лентой въ концѣ, или складываютъ вдвое; концы волосъ подкладываютъ подъ низъ.

Какъ женщины, такъ и дѣвушки, носятъ: юбку, которую здѣсь называютъ сподницей, или саянъ, кабатъ-сарафанъ, кохту, шушунъ. Панёвъ въ городѣ не видалъ, въ деревняхъ же носятъ паневы больше *круглыя*, т. е. сшитыя.

У всякой женщины и у всякой дѣвушки есть свои собственныя *скрыни* и *кублы* съ замками, гдѣ онѣ сохраняютъ имъ принадлежащія вещи — наряды, холсты и проч. Скрыня — это сундукъ, а кубла или купель — ушатъ съ крышкой, которая закладывается брускомъ, продѣтымъ сквозь ручки ушата, и послѣ запирается замкомъ.

Ничто въ настоящее время такъ быстро не теряется, какъ старинный костюмъ: что носилось обыкновенно лѣтъ десять назадъ, то теперь сдѣлалось вещью, нужною только для кабинета антикварія. Мнѣ хотѣлось достать для русскаго географическаго общества однодворческой костюмъ Малоархангельскаго уѣзда, и, не смотря на все мое стараніе, новаго всего костюма я достать не могъ. Даже заказать теперь некому: мастера перевелись; и я долженъ былъ довольствоваться подержанными, поношенными вещами.

О головныхъ уборахъ должно сказать тоже: кички быстро уничтожаются, а дѣвушки.... Я вспомнилъ слова одной однодворки-дѣвушки въ Малоархангельскомъ уѣздѣ; она говорила: »На праздникъ-то и мы принарядимся: мы, дѣвушки, волосы въ плетеночки заплетемъ и косу корзиночкой прикладываемъ; ну, а дамамъ этого нельзя.«

Кичка очень неудобна: я не пожалѣю, если она повсемѣстно замѣнится чѣмъ-нибудь... только не плетеночками, не корзинкой.... А жаль будетъ, ежели въ настоящее время не будутъ описаны всѣ костюмы, употребляемые Русскими. Да и многое скоро пронадеетъ: съ уничтоженіемъ крѣпостнаго права, распространится грамотность, а съ грамотностію потеряютъ святость прадѣдовскіе обычаи и забудутся народомъ....

Ходаковскій гореваль, что послѣ московскаго пожара въ двѣнадцатомъ году не были возстановлены въ Москвѣ доисторическія городища, а выстроили опять городъ Москву. Городища, можетъ-быть, и можно бы было возобновить, разрушивши Москву; а старые обычаи, повѣрья, забытые народомъ, нельзя возстановить, хоть бы снова воскресло крѣпостное право, по желанію немногихъ....

Сказавши нѣсколько словъ объ жильѣ, одеждѣ Погарцевъ, надо сказать и объ ихъ языкѣ; не бравши на себя обязанности составлять грамматику ихъ говора, приведу лучше нѣсколько пѣсень, съ удержаніемъ выговора.

1. Пѣсня, когда сѣютъ конопля.

Старенькій дѣдка
 На горыду ходя
 И арé и скародя,
 Канапельки сѣя.
 Мыладая (¹) малодка
 У воротъ стояла,
 Гылубовъ зманила:
 Гúля, гуля, галубчикъ,
 На дѣдовы канóцли!
 Штобъ мнѣ мыладѣ
 Кынапель ни брати,
 И пасканней не мяти!

2. Живная, поется когда идутъ вечеромъ съ жнива домой.

У поле идуть,
 Икъ (какъ) пчолачки гудуть;
 А зъ поля идуть,
 Пѣсенки пають!
 Дѣвки маладыя,
 Серны стальяныя!
 Станавите стали дубавыя,
 Наливайтя кубкí медовыя...

3. Поется на масляной.

Надъ нашимъ, надъ горадымъ Погарамъ
 Стояли, святили мѣсички чатыри,
 Стояли, святили зорички чатыри:
 Молодому Самсоньку — красная Марьичка,
 Красный Софьюшки — мыладой Иванька!

Самсонько, Марьичка, Софьюшка, Ивань — имена случайныя: кого величаютъ, тѣхъ имена и поють.

(²) Молодля, молодка я не умѣю написать совершенно такъ, какъ произносится: Молодая произносится почти какъ мыладая, а молодка — почти какъ малодка.

4. Хороводная.

Заплитайся, плетень, заплитайся!
 Завивайся, труба залатая!
 Заверни, кумка красатая!
 Охъ сирь скраводничакъ!
 Патапивъ малыхъ дѣточекъ,
 Да не въ сирь, да не въ масличко,
 У сахорное яблачко!...

Разплетайся, плетень, разплетайся!
 Развивайся, труба залатая!
 Разверни, кумка залатая!
 Охъ сирь скраводничакъ!
 Патапивъ малыхъ дѣточекъ
 Да не въ сирь, да не въ масличко,
 У сахорное яблачко....

При первомъ куплетѣ этой пѣсни все играющіе заплетаются въ плетень, а при второмъ — разплетаются.

5. Хороводная.

Карагодъ великъ, улица мала,
 Нѣкуды вѣтру прохолодати,
 Жаркому сонцу разгулятися,
 Буйному вѣтру разшататися;
 А усѣ за бабами, усѣ за старыми.
 Мрится вы, бабы, мрится вы, старыя.
 Па три, па чатыри,
 Па семира въ яму,
 У вадну субботу,
 Штобъ была безъ клапѣту.
 Карагодъ великъ, улица мала;
 Нѣкуды вѣтру прохолодати,
 Жаркому сонцу разгулятися,
 Буйному вѣтру разшататися,
 А усѣ за дѣвками, все за красными!
 Идята вы, дѣвки, идята вы, красныя,
 Па три, па чатыри,
 Па семира замужь
 У вадну нидѣлю,
 Штобъ люди глядѣли,—
 У вадинъ танѣчикъ,
 Падъ адинъ вяночокъ!

Подъ эту пѣсню играющіе бѣгаютъ попарно по улицѣ; передняя пара дѣлаетъ ворота: возьмутся рука за руку, и въ эти ворота все про-

бѣгають; поэтому этотъ хороводъ называютъ »бѣгучимъ«, или по-здѣшнему — *бягучимъ*.

6. Хороводная.

Ти чували, ти видали

Маю жену Танку?

»Не чували, не видали

Тваю жану Танку!«

А хоть жа вы не чували, не видали,

Дакъ я самъ бачивъ.

»Хоть жа ты и бачивъ,

Да мы табѣ не дадимъ.«

А я каши наварю,

Сваю жану вазьму.

»А мы кашу паядимъ,

Табѣ жаны ни дадимъ.«

Я пираговъ напеку,

Сваю жану вазьму.

»Мы пираги паядимъ,

Табѣ жаны не дадимъ!«

А я пива наварю,

Сваю жану вазьму!

»А мы пиво попьѣмъ, (1)

Табѣ жаны не дадимъ!«

А я камень подпущу,

Сваю жану вазьму.

»А мы камень перебьемъ,

Табѣ жаны не дадимъ.«

А я стрѣлу подпущу,

Сваю жану вазьму.

»А мы стрѣлу переломимъ,

Табѣ жаны не дадимъ.«

А я перстень подпущу,

Сваю жану вазьму.

»Мы перстень на ручку,

Тваю жану якъ сучку!

Гей, жена, да дому:

Дѣти кричать,

Бсти хочуть.

А на полыцы

Три паляницы,

То имъ дай,

То имъ дай.

Напѣвы пѣсенъ есть и малороссійскіе, есть и великорусскіе. С. А. Методовъ для меня записалъ нѣсколько напѣвовъ.

(1) Попьѣмъ, а не напьѣмъ.

— Не осталось ли какихъ памятниковъ владычества Литвы въ Погарѣ? спрашивалъ я здѣсь одного горожанина.

— Николаевская церковь была сперва костеломъ, а теперь она передѣлана на православную.

— Остались въ этой церкви какія-нибудь книги, образа изъ стараго костела?

— Нѣтъ, кажется; тамъ только остался Галецкій, который тамъ похороненъ.

— Кто такой этотъ Галецкій?

— Галецкій былъ большой воинъ. Я учился у дьякона, онъ тогда еще былъ дьякомъ... мы тогда мели церковь... дьячекъ и уронилъ въ церкви гривенникъ; гривенникъ покотился, да подъ полъ; подняли мостовину и вынули гривенникъ. Такъ я самъ въ ту пору видѣлъ склепъ, гдѣ лежитъ Галецкій. Тутъ же нашли образъ святителя Николая; образокъ небольшой, вершка въ полтора, а вмѣсто рамки — мѣдной блять въ поларшина.

— А грамотъ никакихъ не осталось?

— Говорять, есть грамота царя Алексея Михайловича. Царь той грамотой пожаловалъ Погаръ на вѣки вѣчные быть городомъ.

— Гдѣ былъ сперва городъ?

— Главный городъ сперва былъ на Замковой горѣ; тамъ сперва и замокъ стоялъ.

Замковая гора у самой Судогости, очень крута, и на нее взѣхать можно только въ одномъ мѣстѣ, и то, какъ мнѣ говорили, здѣсь сдѣлана насыпь, а сперва былъ подъемный мостъ. Эта гора имѣетъ видъ урѣзаннаго конуса. Вершина горы — заросшая всякою дрянью площадь въ нѣсколько сажень, и на ней теперь одна только яма: стоявшіе здѣсь войска построили себѣ манежъ, который, выходя изъ города, разорили.

— А кладовъ здѣсь близко не находили?

— Близко не находили, отвѣчала бывшая здѣсь хозяйка, — а вотъ сказываютъ, какое было дѣло: стоялъ столбъ, и все знали, что тутъ кладъ лежитъ; и кто-кто ни-приходилъ къ этому столбу отрывать клада! весь столбъ подкопали кругомъ, такъ что весь столбъ подбили, чуть-чуть и столбъ-то держался: а все клада того никто достать не могъ. Разъ у того столба пасъ малецъ ⁽¹⁾ монастырскій товаръ ⁽²⁾. »Говорять, здѣсь

⁽¹⁾ Мальчикъ. — ⁽²⁾ Скотопромышленники рогатый скотъ называютъ товаромъ.

кладъ лежитъ, думаетъ малецъ, семь-ко я попытаюсь!... Солнце было совсѣмъ на закатѣ, малецъ и началъ копать у самой головы (1) — что отъ столба тѣнь. Копнулъ разъ, другой — жерновный камень!.. малецъ копать еще — золото!..

— А здѣсь кладовъ не находили?

— Нѣтъ, разъ копали подъ фундаментомъ, такъ нашли много платья когда рыли, отвѣчала хозяйка.

— Какое же платье?

— Фартушки разные....

— Еще разъ тоже рыли, напали на могилу, прибавилъ нашъ себе-сѣдникъ: такъ въ могилѣ нашли водку; и водка та была желтая, — сперва хоронили всѣхъ покойниковъ съ водкой.

— Въ гробъ клали водку?

— Не знаю, ти въ гробъ клали водку, ти такъ въ могилу. Не могу того вѣрно сказать.

Послѣ какъ-то мы договорились до братщинъ, которыя теперь въ Погарѣ уничтожились.

— Какъ же вы собирали братщину? Кто ее собиралъ? — спросилъ я.

— Да кому придется, тотъ ее и собиралъ; сперва собиралъ ее церковный староста, а какъ я былъ церковный староста, такъ я не сталъ собирать самъ, а отдавалъ другимъ.

— Отчего же?

— Да такъ: пьянства много, а церкви прибыли нѣтъ: только и барыши, что попу да конторѣ.

— Какой конторѣ?

— Откупщику: водку покупали у откупщика: нашъ городъ былъ на откупу.

— А попу какой же былъ барышъ?

— Попу съ самого начала надо нести кварту водки святить; ну, и несутъ попу кварту водки да платокъ.

— Какъ же собирали братщину, когда?

— У кого престольный праздникъ, тѣ и собираютъ братщину. Самые простые люди ходили по дворамъ, выпрашивали по гривнѣ, а у богатыхъ — сколько дастъ; деньги отдавали церковному старостѣ. Тотъ покупалъ водки, постенки (2), всего, что надо... Спросятся у откупщика,

(1) При копецъ тѣви. — (2) Соты меду.

наварятъ мѣду, а воскъ что выйдеть — сдѣлаютъ свѣчу въ церковь...
накупятъ всего, а остальные деньги, что отъ покунки останется, тоже
на церковь... Придетъ празникъ, — ну, всѣ собираются и пьютъ.

— А изъ другого прихода могли приходить?

— Всѣ могли.

— А женщины?

— И бабы ходили.

— А кто не давалъ денегъ въ братщину?

— Кто тамъ разбирать станеть? Всѣ, кто хочеть—приходи и пей,
сколько хочешь!... Только тамъ на братщинѣ собирались самые про-
стые, а другіе не ходили...

— Считалось неприличнымъ?

— Пьянство было большое!... А тамъ еще на другой, на третій
день стануть свѣчу пропивать!...

— Какъ свѣчу пропивать?

— Кушаютъ постѣнка, стануть варить медъ, останется воскъ; изъ
того воску сдѣлаютъ свѣчу. Кто нонче собиралъ братщину и если не
хочеть на будущій годъ собирать, тотъ отдаетъ свѣчу тому, кто будетъ
на будущій годъ; и свѣчу эту несутъ всѣ, передаютъ охотнику и прида-
ютъ денегъ сколько-нибудь. Ну, и опять пьянство!...

— Гдѣ же собирались братщины?

— Да у кого-нибудь, а больше по братскимъ домамъ.

— А у васъ были братскіе дома?

— И теперь есть; а сперва у всѣхъ были, у швцовъ свой, а у куз-
нецовъ свой; ну, а теперь одинъ только у швцовъ.

— Большой домъ?

— Нѣтъ, такъ хатка: имъ давали за ихъ братскій домъ тридцать-
пять рублей серебромъ только.

— А когда была у васъ послѣдняя братщина?

— Да лѣтъ десять назадъ, а можетъ быть и пятнадцать лѣтъ бу-
детъ, какъ перестали.

— Отчего жъ теперь перестали?

— Да тутъ откупа пошли; сперва водка у насъ была дешевая, а
тутъ пошли откупа, водка вздорожала, братщину тѣми деньгами, что
сперва обходились, ужъ и не справишься.

— Теперь опять водка подешевѣла?

— Подешевѣла, да всё не прежняя цѣна, да и кому собрать брат-
щину? Не для чего!

28 июня. Стародубъ.

— Здорово, почтенный! Не проходили здѣсь два молодца? спросилъ меня погарскій мѣщанинъ, когда я, выходя рано поутру изъ Погара, закуривалъ папироску.

— Не замѣтилъ, почтенный.

— Вѣрно, прошли: забѣгаль въ кузницы — тамъ ихъ нѣтъ... да въ шинкѣ подождутъ.

— А вы куда собрались?

— Идемъ въ Гриневъ: садъ хотимъ скупить.

— Что, какъ нонче сады?

— Плохи, очень плохи! За садъ въ прежніе годы платили 500 р. сер., а нонче за тотъ садъ не знаешь, какъ дать и сто; весна была очень для садовъ дурна: морозы были.

— Много здѣсь садовъ?

— Было много; теперь только стали сады падать: тѣхъ доходовъ отъ садовъ нѣтъ. Бывало, наши погаровцы яблоки возили въ самую Москву; а теперь изъ нашихъ мѣстъ въ Москву ни одного яблока не возятъ: весь яблокъ въ Москвѣ курскій, а нашъ яблокъ здѣсь по нашимъ мѣстамъ весь расходуется: дальше ему ходу нѣтъ.

— Отчего же вы перестали возить въ Москву ваши яблоки? Вѣрно, не выгодно?

— Какое невыгодно! Выгодно, да та бѣда, что народъ въ Погарѣ обѣднѣлъ; въ Москву-то и ѣздить стало не кому.

— А, можетъ, есть и другая какая причина, сказалъ я; — но отчего же народъ въ Погарѣ обѣднѣлъ?

— Какъ въ наши времена, другъ, мѣщанину не обѣднѣть?

— Отчего же мѣщанину? Придутъ плохіе времена — и мужикъ, и баринъ, также какъ и мѣщанинъ, обѣднѣетъ...

— Какъ можно мужика съ мѣщаниномъ сравнить! Мужикъ разорится, коли бѣда какая надъ нимъ стрясется; а пройдетъ бѣда, мужику опять справиться можно; а мѣщанинъ безъ всякой бѣды на разоръ идетъ. Мужикъ что? у мужика земля своя есть, и съ податями справиться можно; пришелъ хлѣбу недородъ — разорился; опять таки есть къ чему руки приложить: къ той же землѣ. А мѣщанину гдѣ взять? что у мѣщанина есть? А съ мѣщанина податей больше собирается: съ нашего брата берутъ и подушныя, и городскія, и квартирныя и земскія сборы... и

солдаты къ тебѣ во дворъ ставятъ, а мало-мальски хата у тебя хороша—офицера поставятъ. Да еще вотъ что тебѣ скажу: чѣмъ ты податями справнѣй, тѣмъ для тебя хуже: ты платишь исправно подати за себя, а я и совѣмъ не плачу; ты за меня и плати: мою душу на тебя положить; твою жъ справку передъ казной тебѣ жъ въ вину ставятъ!... Не слыхалъ ты, любезный, у насъ болтаетъ народъ, что эти порядки скоро у насъ перемѣнятся?

— Нѣтъ, любезный, не слыхалъ.

— А дай-то Господи! А по всему видно, что старымъ порядкамъ не жить долго.

Около обѣдовъ я пришелъ въ Гриневъ, и первое, что мнѣ бросилось въ глаза въ этомъ хорошенькомъ мѣстечкѣ, это мужикъ, бѣдно одѣтый, стоявшій безъ шапки передъ какимъ-то лакеемъ или дворовымъ въ картузѣ, сертукѣ, но безъ сапогъ. Мужикъ объ чемъ-то просилъ лакея, низко ему кланялся, и тотъ по видимому начиналъ было уже соглашаться на его просьбу; но, на бѣду мужика, прошла мимо какая-то дѣвка, лакей хлопнулъ ее около спины; дѣвка засмѣялась...

— Послѣ! крикнулъ лакей мужику и пошелъ съ дѣвкой.

— Паночку!.. просилъ мужикъ.

— Сказано послѣ, такъ и послѣ! прокричалъ на ходу лакей, не останавливаясь.

Мужикъ постоялъ нѣсколько, постоялъ, развелъ руками и тоже пошелъ куда-то.

— Гдѣ, братъ, пообѣдать? спросилъ я его.

— Стунай въ шинокъ.

— А шинокъ гдѣ?

Мужикъ только рукой махнулъ: вѣроятно, ему было не до разговоровъ.

Въ шинкѣ меня встрѣтила Жидовка въ нѣмецкомъ платьѣ, до-нельзя замасленномъ чепцѣ, и до невозможности взъерошенномъ рыжемъ парикѣ.

— Что тебѣ надо? крикнула она на меня не совѣмъ ласково, подвигаясь къ загородкѣ, за которой стояла водка.

— Нельзя ли, хозяйка, сдѣлать у васъ яичницу? спросилъ я ее вмѣсто отвѣта.

— Отчего же? можно! проговорила она совершенно другимъ голосомъ. — Пожалуй сюда, здѣсь лучше... Только мужики сидятъ...

— Почему жъ вы думаете, что я не мужикъ?

— Какъ же можно! Вы яичницу спрашиваете: стало быть не простой человекъ!

Хозяйка юркнула, только мелькнули развивавшіяся на полъ-аршина сзади ленты, тецерь неизвѣстно какого цвѣта, но смолоду, вѣроятно, бывшія желтаго; а я вошелъ въ указанную мнѣ комнату, въ которой принимаются не простые люди. Тамъ я нашелъ тоже не простого человекъ—мѣщанина.

— Здравствуйте, почтенный! сказалъ я ему, войдя въ комнату и сядя на лавку.

— Здравствуйте, любезный! Откулича путь держите?

— Иду изъ Погара въ Стародубъ.

— Такъ-съ! А по какимъ такимъ дѣламъ-съ занимаетесь?

— Такъ, по своимъ дѣламъ.

— Вы не живописецъ? Такъ, можетъ, живописью изволите заниматься-съ?

— Да. А васъ откуда Богъ несетъ?

— Мы торгуемъ краснымъ товаромъ.

— По господамъ ѣздите?

— Нѣтъ-съ, больше по мужикамъ.

— Вы съ коробкой ходите?

— Нѣтъ-съ, какъ можно съ коробкой ходить! Мы на лошади, у насъ лошадь есть!... Это такъ какой-нибудь, тотъ точно можетъ ходить пѣшкомъ съ коробкой!..

Въ этомъ шинкѣ такимъ образомъ я получилъ два урока, какъ узнать простого человекъ отъ непростого: кто требуетъ яичницу, тотъ не простой; кто ѣдетъ на лошади, тотъ тоже не простой.

— Почему же вы по господамъ не ѣздите? спросилъ я разносчика.

— Отъ господъ можно пользу получать, часомъ и хорошую пользу; ну, а съ мужичка лучше.

— Да отчего же?

— Какъ-съ можно мужика смѣшать съ бариномъ! съ барина того не возьмешь, что съ мужика!

— Съ мужика больше?

— Какъ можно-съ! Барину я отдамъ платокъ какой за тридцать серебра: больше не выпросишь; а съ мужика я меньше сорока-пяти за тотъ же платокъ и не возьму! Ато и полтину дастъ!...

— Сколько же вы берете барыша на рубль?

— Этого сказать нельзя: мы такъ никогда и не считаемъ, да и считать того дѣло невозможное!

— Какъ же вы цѣну назначаете?

— А такъ, на это у насъ своя привычка есть; безъ привычки и торговать нельзя!

— На сколько жъ вы въ день продаете?

— А это, сколько Богъ дастъ: иной день на семь цѣлковыхъ; ато Богъ поможетъ—и на десять продашь. Это я разсказываю про эту пору, про лѣтнюю; а зимой лучше: зимой продашь и на двадцать-пять, и на тридцать серебромъ случается.

— А сколько жъ вы на себя въ день прохарчите? На себя и на лошадь?

— Это тоже не ровно: иной день рубль серебра, иной полегче выйдеть денёкъ — и семью гривнами отдѣлаешься... А придется, выпьешь, съ усмѣшкой прибавилъ онъ, выпьешь — и рубля мало! ..

— Такъ ежели вы продадите въ день на семь рублей, въ тотъ день вамъ убытокъ?

— Какъ можно въ убытокъ торговать!...

— Да ежели вы много на себя изтратите?

— Такъ что жъ съ? Сколько ни изтратилъ, все на товаръ разлагаемъ.

— Сколько бъ ни изтратили?

— Сколько ни изтратишь на себя, сколько отошлешь домой: вѣдь дома жена, дѣти, имъ то же пить-ѣсть надо, домой имъ тоже посылаешь; все на товаръ и разкладываешь.

— Такъ считая, вы берете очень большой процентъ?

— Какой большой!

— Какъ же, продадите на семь рублей...

— Да что же, что на семь-съ? Вы извольте положить: товаръ чего стоитъ; ну положимъ, хоть товаръ хозяину стоитъ четыре рубли, ато и всѣ пять; да лошадь прокормить да на себя изтратишь... такъ и выйдеть, что барышъ самый пустой: какой-нибудь рубль серебра достанется .. Да когда бъ все на деньги продавали, а то всѣмъ беремъ: и яйцами и перевеслами... правда и то — продаемъ съ барышомъ...

— А вы гдѣ берете товаръ?

— Да такъ, по городамъ.

— Не на фабрикахъ?

— Колибъ на фабрикѣ взять товаръ-съ, я вамъ скажу: безпремѣнно

было бь выгодно, да только намъ на фабрику къ самому фабриканту и холу нѣтъ!...

— Это же почему?

— А потому: первое дѣло — какой такой у насъ товаръ есть? Товару у насъ есть у кого на сто, у кого много-много на полтора ста рублей... положимъ хоть на всѣ двѣсти, такъ изза такой бездѣлицы ѣхать на фабрику за 500 верстъ и не стоитъ! Это-съ первое дѣло; теперь другое: мы по городамъ кредитъ имѣемъ, такъ въ кредитъ товаръ и беремъ.

— На много берете товару?

— Сколько нужно, столько и возьмемъ-съ; намъ вѣрятъ-съ; а для того намъ вѣрятъ, что мы сами свои дѣла аккуратно ведемъ. Всякій хозяинъ аккуратно любитъ-съ. Возьму я у хозяина товаръ въ долгъ; продамъ тотъ-съ товаръ, сколько слѣдуетъ хозяину — деньги отдамъ; такъ мнѣ хозяинъ-то послѣ того на сколько хочешь повѣритъ....

— Ну однако, на сколько же?

— Да вотъ хоть я: послѣдній разъ отдалъ хозяину тридцать рублей, а товару взялъ на пятьдесятъ рублей.

— И каждый разъ вы за товаромъ сами ѣздите къ вашему хозяину въ городъ?

— Какъ можно! хозяинъ самъ выѣзжаетъ съ товаромъ, или высылаетъ съ кѣмъ.

— Такъ и хозяинъ вашъ беретъ само по себѣ барышъ съ этого товара?

— Ато какъ же? беретъ!

— Ну, а хозяину вашему много барыша отъ вашего товара очищается?

— А кто его знаетъ! Намъ про это никакъ-съ невозможно и узнать-то! Только теперь барыши пошли не прежніе!

— Давно жъ стало барышей меньше?

— А вотъ съ самого указа объ волѣ.

— Это жъ отчего?

— Отчего! Сперва народъ зануженный; другой во весь вѣкъ-то въ деревнѣ просидѣлъ за барской работой; а какъ вышла воля, — имъ и повольготнѣе стало, отпустило имъ-то; то тотъ, то тотъ въ городъ съѣздить, продастъ что, да въ городъ, что нужно изънашего товару, въ городъ и купить.

— У васъ стали меньше покупать?

— Пѣтъ, и у насъ стали больше покупать.

— Отчего же у васъ барышей меньше? спросилъ я, понимая, въ чемъ дѣло.

— Мужики стали цѣну разбирать... больше въ цѣнѣ толку знать.

— Неужели же такъ скоро и цѣну узнали товарамъ? кажется, еще недавно и указъ объ волѣ вышелъ?

— Цѣны-то настоящей они хоть не узнали, да все въ городѣ берутъ по городской цѣнѣ. Ато другіе мужики берутъ товаръ, сами продаютъ... ну, да это, Богъ дастъ, не надолго!...

— Почему же не надолго?

— Просить будемъ, чтобъ мужикамъ запретить торговать, а чтобъ торговать однимъ мѣщанамъ.

— Ну, а какъ васъ не послушаютъ?

— Послушаютъ безпремѣнно: въ Орлѣ сходка объ этомъ была: на сходкѣ и порѣшили: просить, чтобъ мужикамъ запретили торговать, а питались бы они своей землей.

— Ежели же и сходки вашей не послушаютъ, тогда же что?

— Какъ сходки не послушаютъ! Мужики и теперь отъ насъ, отъ мѣщанъ, прячутся.

— Что жъ имъ прятаться?

— Какъ что? а поймалъ да къ становому!...

— Ну, а становой что?

— Становой что хочетъ, то и сдѣлаетъ... и ничего не сдѣлаетъ, да мужику-то къ становому въ гости не хочется!...

Привычная къ гонѣбѣ хозяйка-Жидовка, пока мы толковали, приготовила мнѣ пообѣдать. Не успѣлъ я съѣсть своей яичницы, какъ вошелъ ко мнѣ сперва Жидъ-шинкаръ, потомъ хозяйка съ дочкой или невѣсткой, замужней Жидовкой лѣтъ 12 — 13. Хозяинъ обратился ко мнѣ съ просьбой списать портретъ со всего его семейства. Я отговорился отъ этой чести; но настоящимъ, заправскимъ живописцамъ хорошо бы было нарисовать молодую Жидовку для патологическаго кабинета: такого изнеможеннаго лица, такого неподвижно-тупого взгляда, такой видимой вонючести во всемъ — не скоро встрѣтишь, развѣ только вы еще увидите мальчика монастырскаго служку. Говорятъ, что у Жидовъ это происходитъ отъ ранняго брака; у монастырскихъ служекъ, вѣроятно, отъ какихъ-нибудь другихъ причинъ.

Изъ Гринева въ попутчики мнѣ Богъ послалъ стараго козака ры-

бака, который гдѣ-то здѣсь взялъ на откупъ озеро, какъ онъ называетъ, или прудъ по-нашему.

— У насъ все называютъ озеромъ, говорилъ козакъ; — въ другихъ мѣстахъ называютъ прудомъ, ато ставомъ; а у насъ все зовутъ озеромъ; только въ бумагахъ писать не позволено — озеро, а пиши — прудъ. Тутъ дѣло было по судамъ. Одинъ говоритъ: тотъ-то, такой-то завладѣлъ моимъ озеромъ. А другой пишетъ: что озера никакого тутъ нѣтъ, да и не было никогда. Приѣхалъ судъ, суду денегъ отсыпали, судъ и говоритъ, что тотъ-то, чей прудъ, виновать, пустова просить: никакого озера тутъ нѣтъ, да такого озера никогда и не было!..

Въ это время небольшая змѣйка, испуганная нами, быстро переползла съ дороги на лугъ.

— Э! кажись гадюка-то ползучая! крикнулъ мой старый козакъ.

— Какая ползучая?

— Видишь: гадюка-то ползаетъ.

— Кажется, всѣ гадюки ползаютъ?

— Нѣтъ, есть, что и не ползаютъ, отвѣчалъ козакъ. Ты знаешь, сколько стай ихъ бываетъ?

— Нѣтъ, не знаю.

— Гадюка шести стай бываетъ: стая гаевая, стая гноевая, еще ползучая, летучая; еще подколотная да серёновая.

— И ты всѣ стай видалъ?

— Нѣтъ не всѣ; а летучую видѣлъ.

— Какая же летучая гадюка?

— Летучая гадюка все равно, какъ щука, только съ крылушками съ красными.

— Гдѣ же ты видѣлъ летучую гадюку?

— А это иду разъ я лѣсомъ, а летучая гадюка и летитъ: сама какъ щука, крылья красныя, какъ бумажныя, и языкъ высунула, какъ коньё красное.... Такая страшная, что не приведи, Господи!

— А серёновая какая?

— Серёновой я самъ не видалъ; серёновая гадюка больше бываетъ, какъ серень покажется.

— Какой серень?

— Серень по-нашему называется: великимъ постомъ бываетъ снѣгъ, сверху днемъ разстаетъ, а ночью опять замерзнетъ; вотъ это по нашему и называется — серень.

— Какъ же узнать серёновую гадюку?

— Серёновую-то? Тутъ какъ не узнать! Съ серёновой гадюкой не дай Богъ и встрѣтиться!

— Отчего же?

— Самая страшная гадюка эта серёновая: по серену ползеть — серень таетъ, по травѣ ползеть — трава горитъ!... Коли тебя увидитъ серёновая гадюка, отъ той не убѣжишь!...

— Ну, а кто-нибудь видалъ серёновую гадюку? спросилъ я.

— Какъ, чай, не видать! Никто бы не видалъ ту гадюку, никто бы и не зналъ, что она на свѣтѣ есть!...

— Какихъ же гадюкъ у васъ больше?

— Летучую я только разъ всего видѣлъ, серёновой — совсѣмъ не видалъ; а другихъ видишь зачастую.

— Какую же чаще?

— А тѣ все равно: то самъ увидишь, то услышишь: тамъ скотину попортила, а тамъ челорѣка укусила.

— А случалось, что отъ гадюки люди или скоть умирали?

— Нѣтъ, я не видалъ самъ, а какъ, чай, не бывать? Да и люди говорятъ, что бывало.

— Отчего же у васъ никто не умиралъ отъ гадюки?

— Мы лечимся: сей-часъ, какъ укуситъ гадюка, сей-часъ и бѣжишь ти къ знахорю, ти къ знахоркѣ, — тѣ и лечуть.

— Много у васъ знахорей?

— Безъ нихъ бы совсѣмъ пропали: городско́й лекарь не вылечить.

— Знахори чѣмъ же лечуть?

— Знахори больше наговариваютъ, ато и лекарства у нихъ свои бываютъ.

— Ты не знаешь этихъ лекарствъ?

— Одно лекарство у нихъ у всѣхъ: надо найдти три свѣжихъ могилы, взять земли съ тѣхъ могилъ, прикладывать — дѣлаетъ пользу... только безъ наговору мало помогаетъ и могильная земля.

— А ты не знаешь наговоровъ?

— Нѣтъ, не знаю.

— А видалъ, какъ лечуть?

— Какъ не видать! Укуситъ гадюка, опухъ пойдетъ; знахоръ поставитъ тебя противъ себѣ, да и станетъ отчитывать, — опухъ и пройдетъ. Только не всякій знахоръ всякую гадюку отчитаетъ... Пошелъ у насъ мужикъ на могилки, видитъ на тѣхъ могилкахъ ягоды растутъ, онъ и

сталъ рвать тѣ ягоды; рветъ онъ тѣ ягоды, а гадюка вышолзи изъ могилки, да и укуси его за палець... Палець и опухъ, а тамъ опухъ пошелъ по всей рукѣ... всю руку такъ и рветъ!... Мужикъ побѣжалъ къ знахоркѣ; знахорка стала отчитывать, — рвать перестало, а опухъ не проходитъ. Мужикъ пошелъ къ другому знахорю; сталъ знахоръ отчитывать тотъ опухъ, — опухъ-то больше пошелъ, да еще и рвать опять стало. Тотъ мужикъ кинулся къ третьему знахорю. Какъ тотъ вошелъ къ этому знахорю: »Ты, говоритъ ему знахоръ, ты охочь до ягодокъ; сладки на могилахъ ягодки? Тебѣ, говоритъ, отчитали, да зуба той гадюки не вычитали; надо зубъ вычитать.« — Пошелъ знахоръ съ тѣмъ мужикомъ на могилки, гдѣ ягоды мужикъ бралъ; сталъ знахоръ ту гадюку звать, что мужика укусила за палець, и ползетъ та гадюка: такъ маленькая, побольше пальца. — »Эта, говоритъ знахоръ, гадюка тебя укусила; эта гадюка веѣмъ старшая; ну, да мы съ ней справимся!« — Пошелъ знахоръ съ мужикомъ домой и гадюку съ собой кликнулъ, и та гадюка ползетъ за нимъ!... Пришли они къ знахорю веѣмъ втроемъ: знахоръ, мужикъ да гадюка та; и сталъ знахоръ гадюку допытывать.... Ужъ онъ мучилъ ее, мучилъ....

— Какъ: билъ?

— Нѣтъ, однимъ наговоромъ!... Мучилъ гадюку, да и отпустилъ домой, а мужику говоритъ: »Ты приходи завтра, завтра и дѣло сдѣлаю.« Пришелъ назавтра опять мужикъ къ знахорю.... Такъ что жъ ты думаешь! Зубъ-то той гадюки у того мужика сквозь все тѣло прошелъ!

— Какъ такъ?

— А вотъ какъ: гадюка укусила мужика за палець, а какъ сталъ знахоръ отчитывать, зубъ-то вышелъ въ ногу!

— А ты видѣлъ этотъ зубъ?

— Самъ видѣлъ! да не я одинъ видѣлъ, веѣмъ видѣли: мужикъ тотъ зубъ домой принесъ.

— Какой же зубъ?

— А такъ какъ конопляное зернушко: съ виду и не узнаешь, что зубъ гадюки!...

— Пробовали вы раздавить этотъ зубъ? Можетъ быть, и заправское было конопляное зернушко?

— Какъ можно раздавить! Не то, что зубъ, а самоё гадюку раздавишь — большая вреда бываетъ. Я былъ такъ еще небольшой малецъ. Слышу я, что у гадюки ноги подъ кожей. Убилъ я гадюку, да и зачалъ

ее лупить, съ нее кожу драть... сало-то съ гадюки и потекло по рукамъ все равно, какъ олея.... Доискивался я ногъ у гадюки.... Увидалъ отецъ, прибѣжалъ, меня за чубъ, гадюку закинулъ.... Что жъ ты думаешь? Руки всѣ покраснѣли, свербятъ! Недѣли три знахорка отчитывала, насилу отчитала!..

— А, можетъ быть, и такъ, безъ всякаго отчитыванія бы прошло само?...

— Куда пройти!... У насъ мужикъ нашелъ поросную гадюку, да какъ хватить ее дубиной, а та какъ брызнетъ ему передъ смертію на губу... вотъ третій годъ отчитать никакъ не могутъ....

— Что жъ, болитъ?

— Нѣтъ, болѣть не болитъ, только красно, свербить да мокнетъ. Подсохнетъ мало; это сойдетъ, да опять станетъ мокнуть; просто — на народъ стыдно показаться съ той губой!...

— Да онъ бы въ городъ къ лекарю сходилъ.

— Въ городѣ не помогутъ. Знахорка — какъ можно! знахорка лучше. Одному мужику ужъ въ ротъ влѣзъ; такъ тотъ ѣздилъ, ѣздилъ по городскимъ лекарямъ, а все толку никакого не было!...

— А знахорка помогла?

— Знахорки помогли.

— Да, можетъ быть, и ужъ ему въ ротъ никогда не влазивалъ?

— Вотъ и городскіе лекаря то же говорили; а какой не влазивалъ, когда самъ онъ своими глазами видѣлъ? Спитъ онъ, разинувши ротъ; только слышитъ онъ: ужъ ему въ горло ползетъ; тотъ проснулся, а ужъ только хвостикомъ вильнулъ, весь уже къ нему вползъ!...

— Какая же у того мужика болѣзнь была?

— А такъ: болень ничѣмъ не болень, а такъ: великая тоска нападаетъ.

— Тебѣ далеко идти со мной по одной дорогѣ? спросилъ я послѣ небольшого молчанія.

— Нѣтъ, не далеко; да тебѣ все одна дорога — Царева.

— Какая Царева?

— А эта самая Царева дорога и есть, по которой мы съ тобою идемъ.

— Откуда жъ начинается Царева дорога?

— Начинается Царева дорога отъ самой отъ Дмитровки ⁽¹⁾ и идетъ до самого Стародуба.

(1) Т. е. городъ Дмитровскъ Орловской губерніи.

— Отчего же она прозывается Царевой?

— Да кто ее знает! Разно народъ болтаетъ: одни говорятъ, что когда царь Петръ на Литву подъ Полтаву ходилъ, такъ здѣсь приказалъ дорогу проложить. Тогда здѣсь всё лѣса были; Петру царю нельзя было свою армію здѣсь вести по лѣсамъ да по болотамъ; царь и приказалъ просѣки прорубить, мосты помостить... Оттого, говорятъ, и дорога прозывается Царевой. А другіе болтаютъ, что за Трубчевскомъ былъ царскій винокуренный заводъ; такъ говорятъ, отъ того завода дорога стала царской; кто ее знает!. . Ну, братъ, прощай! мнѣ вираво надо, авось успѣю къ утру Жидамъ рыбки наловить.

— Ты для Жидовъ ловишь?

— Не то, что для однихъ Жидовъ, да кромѣ Жидовъ рыбы-то никто и не покупаетъ; ну, а Жидъ безъ рыбы не дыхнетъ!...

— Дай Богъ часъ побольше наловить!

— Дай Богъ и тебѣ путь дорогу, отвѣчалъ онъ мнѣ, и мы разстались.

Дорога Царева отличается отъ другихъ обыкновенныхъ большихъ дорогъ во-первыхъ тѣмъ, что по Царевой дорогѣ вы почти не видите проезжающихъ, взамѣнъ которыхъ вы видите лѣсъ, растущій на дорогѣ; во-вторыхъ — изобиліемъ верстовыхъ столбовъ: ежели вы пройдете десятки верстъ и не увидите ни одного столба, — не огорчайтесь: придетъ другой десятокъ верстъ и все наверстаетъ: на каждой верстѣ стоитъ двѣ версты; рядушкомъ одна верста старой формы, другая новой; и въ-третьихъ — безлюдьемъ.

— Что, будутъ до Стародуба деревни? спросилъ я встрѣтившуюся бабу, когда мнѣ достаточно надоѣло это безлюдье.

— Да подъ Стародубомъ будетъ Мериновка, отвѣчала та мнѣ.

— А до Мериновки не будетъ-жилья?

— Не будетъ.

— Да вонъ, кажется, дымокъ изза лѣсу; тамъ ктонибудь живетъ?

— Да тамъ никого не живетъ.

— Отчего же дымъ?

— Да тамъ Жидовá живетъ.

— Развѣ Жидовá не люди? сказалъ я и отправился къ Жидовѣ.

Жидъ — шинкаръ и красильщикъ; стало быть, человѣкъ для всѣхъ нужный; но вы удивитесь, видя обращеніе съ нимъ народа: это не пренебреженіе, тѣмъ менѣе не ненависть, но что-то такое, чего я выразить не могу. Народъ здѣшній смотритъ на Жидову, какъ на животное. Ежели

мужикъ просить въ долгъ горьлки, то далеко не уныжается; а между собою о нихъ и при нихъ говорить, не стѣняясь никакими выраженіями и волюнѣ выражая свое объ нихъ понятіе. Миѣ ни въ одномъ кабакѣ не случилось слышать такихъ разсказовъ при женщинахъ, будь она Московка или Малороссіянка, какіе вы услышите при женщинахъ-Жидовкахъ, даже въ трезвомъ видѣ.

Передъ вечеромъ я пришелъ въ Стародубъ.

П а в е л ь Я к у ш к и н ь .

ІУДЕЯМЪ.

Намъ запрещаютъ употреблять названіе *Жидъ*: нѣкоторые изъ тѣхъ, которыхъ мы по простотѣ сердца такъ называли съ незапамятныхъ временъ, оскорбляются этимъ. Трудно заставить Малороссіянь вообще оставить названіе, которое вошло въ привычку, но что касается до меня, то я стану употреблять названіе, которое до сихъ поръ у насъ было въ обычаѣ только въ высококомъ слогѣ. Надѣмся, что этимъ не только не оскорбятся, но примутъ его съ такою же охотою, съ какою мы имъ предлагаемъ его. Это названіе — Іудей. Слово *Жидъ*, съ древнѣйшихъ временъ общеупотребительное у Славянскихъ племенъ, принятое, быть можетъ, изъ Италіи (*Giudeo*), однозначительно со словомъ *Iudei*, но не однозначительно со словомъ *Еврей*, которымъ велятъ намъ называть ихъ. Въ этомъ мы не согласны съ г. редакторомъ *Основы* (VI, 137). Іудей — видовое, Еврей — родовое названіе; это все равно, что названіе Русскіе и Малоруссы, или Бѣлоруссы. Всѣ Іудей — Еврей, но были Еврей не Іудей; а тѣ Еврей, съ которыми мы имѣемъ теперь дѣло, — Іудей. Итакъ, кажется, мы угодимъ вполне и тѣмъ, для которыхъ слово *Жидъ* пахнетъ чѣмъ-то непріязненнымъ, и своему хохлацкому упрямству, чтобы насъ не заставляли называть народъ такъ, какъ мы его никогда не называли.

У насъ возникъ ужасный споръ съ Іудеями. Что же это за споръ? Ужъ не продолженіе ли того, который въ XVII вѣкѣ велъ противъ нихъ нашъ знаменитый Голятовскій въ своемъ «Мессіи Праведномъ», побуждая дѣлать Жидамъ всякія пакости за то, что будто бы они дѣлаютъ пакости христіанамъ? Ничуть не бывало. Этотъ споръ начался съ названія. Это споръ, напоминающій знаменитую ссору Ивана Ивановича съ Ива

номъ Никифоровичемъ. Что же дѣлать? вѣдь ничтожное, повидимому, названіе *гусакъ* довело же до взвѣсныхъ обвиненій въ ехидныхъ и въ ужасъ приводящихъ поступкахъ, и до страшнаго прикосновенія къ дѣлу бурой свиньи! Подобно тому и споръ Іудеевъ съ Малоруссами начинается разрастаться до исполинскихъ размѣровъ. Уже названіе осталось назади; враждебныя стороны готовы перенести свою войну на поле исторіи и статистики; но и за Іудеевъ возстаетъ на насъ вся литературная Великороссія. Враговъ у насъ много, враги сильны. Но дѣлать нечего, убіять постыдно, и *громады* бросать не подобаетъ. Такъ или иначе, а придется, по выраженію Богдана Хмельницкаго, «безъ наименьшаго отклада, всѣ настоящіе господарскіе дѣла и жнива оставивши, зъ добрымъ риштункомъ военнымъ въ совокупленіе войсковое прибувати и на хвалебномъ пляцу военномъ умѣрати и страдалческій, при своей истинѣ и оборонѣ, вѣнецъ пріяти.»

Съ чего склалась колотня, кто началъ? Іудеи. *Основа*, занимаясь своими господарскими дѣлами, коснулась какъ то Іудеевъ и назвала ихъ Жидами, то есть назвала такъ, какъ называютъ ихъ милліоны Русскаго народа, не зная ни Еврея, ни Іудея. За это кто-то, подписавшійся П—въ, написалъ къ редактору укорительное письмо: «какъ де смѣютъ называть Евреевъ Жидами, когда это имя сдѣлалось нарицательнымъ словомъ вообще всякаго плута и мошенника — все равно, былъ ли онъ Еврейскаго, католическаго или православнаго исповѣданія!» По доводамъ г. П—ва, это значитъ, что *Основа* хочетъ пробудить средневѣковую вражду, возвратитъ свой народъ ко временамъ Богдана. Г. П—въ спрашиваетъ г. редактора *Основы*: «доставитъ ли ему душевное удовольствіе, когда разъяренная чернь проведетъ свой неумолимый ножъ по тысячамъ несчастныхъ жертвъ и кровь почти полумилліона Евреевъ безвинно прольется на Украинѣ?» Въ добавокъ г. П—въ присовокушилъ, что только вѣра въ благородство цѣлей и стремленій редактора побуждаетъ его просить письменно, а не печатно, не гласно, не употреблять гнусныхъ выраженій, принятыхъ журналомъ, и замѣнить ихъ національнымъ именемъ.

Очевидно, что г. П—въ страдаетъ невообразимою трусостію, когда употребленіе обычнаго въ народѣ названія могло пугать его видѣніемъ гайдамацкихъ ножей? Судя по себѣ, онъ и въ редакторѣ *Основы* предполагаетъ подобную трусость. Но ошибся: редакторъ напечаталъ его письмо вмѣстѣ съ своимъ отвѣтомъ.

Требованіе г. П—ва было очень странно, претензія его до крайно-

сти наивны. Іудей признавалъ самъ, что названіе, бывшее у насъ много вѣковъ собственнымъ названіемъ народа, сдѣлалось нарицательнымъ словомъ вообще всякаго плута и мошенника. Что же намъ дѣлать? Тѣмъ хуже для Іудеевъ, но пособить этому не въ нашихъ силахъ. Редакторъ *Основы*, по нашему убѣжденію, отвѣчалъ то, что слѣдовало, именно: что слово *Жидъ* есть собственное имя, употребительное для этого народа съ незапамятныхъ временъ, и само по себѣ не заключаетъ браннаго, оскорбительнаго смысла; что презрительный и невыгодный взглядъ на *Жидовъ* въ народѣ не происходитъ отъ слова *Жидъ*, а отъ историческихъ причинъ; и привелъ при этомъ народную думу, гдѣ изображаются тѣ утѣшенія, какія нѣкогда Украинскій народъ терпѣлъ отъ *Жидовъ-орандарей*, находившихся подъ покровительствомъ польскихъ пановъ. Очень кстати было привести эту думу: редакторъ *Основы* отстранялъ отъ себя все, что могъ бы сказать непріятнаго для Іудейскаго племени, а заставилъ говорить самъ народъ. Въ заключеніе редакторъ сказалъ: »До-сихъ-поръ Еврейское племя живетъ особнякомъ среди Южно-русскаго населенія; до-сихъ-поръ оно не имѣетъ ничего общаго съ нашимъ народомъ и не сдѣлало ни одного шага къ сближенію съ нимъ, а, напротивъ, не рѣдко дѣйствуютъ противно духу и пользамъ нашего народа. Для націи ничего не можетъ быть вреднѣе, какъ существованіе посреди нея другихъ народностей, которыя держатъ себя всторонѣ и равнодушны къ ея судьбамъ, или — что еще хуже — стремятся подчинить ее своей власти, или своему вліянію. Взаимное сближеніе, просвѣщеніе понятій, измененіе вредныхъ общественныхъ отношеній — вотъ то дѣло, которому съ пользою и успѣхомъ могутъ посвятить себя люди, желающіе послужить своему народу. вмѣсто того, чтобъ тратить свои силы въ тщетныхъ спорахъ и несправедливыхъ притязаніяхъ, лучше постараемся, отложивъ въ сторону всяческое самолюбіе, внимательно и безпристрастно изслѣдовать зло во всѣхъ его проявленіяхъ; тогда мы откроемъ причину и средства, тогда мы достигнемъ и до взаимнаго пониманія другъ друга, — а пониманіе есть начало примиренія.«

Мы нарочно выписали эти слова, потому что на нихъ-то впоследствии посыпались обвиненія. Послѣдній періодъ, начиная со словъ: »взаимное сближеніе«, показываетъ, что редакторъ вовсе не проповѣдникъ вражды къ Іудеямъ, и слѣдовательно съ этой стороны не честно будетъ нападать на него. Остается то, что стоитъ передъ этимъ: т. е. взглядъ редактора на современныя и на прошедшія отношенія Малороссіи къ Іудеямъ. Здѣсь редакторъ можетъ быть неправымъ: онъ говоритъ, что Іудеи не сдѣлали

ни шага къ сближенію съ Малороссійскимъ народомъ; но тѣ, которымъ это не нравится, пусть представятъ факты Іудейскихъ стремленій къ сближенію съ Малороссійскимъ народомъ. И если факты эти будутъ убѣдительно, то мы надѣемся въ редакторѣ видѣть достаточно благородства, чтобы сознаться въ прежней ошибочности своего взгляда; такъ точно, какъ въ подтвержденіе словъ: «нерѣдко дѣйствуютъ противно духу и пользамъ нашего народа», редакторъ могъ бы привести хоть такой подтвердительный фактъ:

Въ городѣ Радомыслѣ Кіевской губерніи полиція получила свѣдѣніе, что мѣстные мясники Евреи, вмѣсто баранины, продаютъдохлыхъ собакъ; поэтому 16 ноября вечеромъ осмотрѣны были мясныя лавки, и въ одной изъ нихъ найдены три убитыя собаки, съ которыхъ Евреи снимали кожу. Лавка была немедленно запечатана и къ ней приставленъ карауль; но когда на слѣдующее утро полиціи прибыла съ повятыми и медикомъ для составленія акта, то въ лавкѣ вмѣсто собакъ найдена свѣжая говядина самаго лучшаго сорта; между тѣмъ печати, приложенныя наканунѣ къ дверямъ лавки, не были повреждены (*С. П. Б. Вѣд.* 1862 года, № 8).

Также точно слѣдовало фактами опровергнуть мысль, что для націи вредно существованіе посреди ея другихъ народностей, которыя держатъ себя всторонѣ и равнодушны къ ея судьбѣ. Признаемся, мы сами первые въ этомъ отношеніи не согласны съ г. редакторомъ *Основы*, и намъ кажется, что онъ сказалъ не то, что хотѣлъ сказать, тѣмъ болѣе, что съ какой бы точки зрѣнія ни смотрѣть на Евреевъ, они не были равнодушны къ Малоруссамъ и не держали себя всторонѣ: даже дума, приведенная редакторомъ, говоритъ совсѣмъ не то объ этомъ народѣ. Какъ бы то ни было, съ редакторомъ можно было спорить, не соглашаясь, но никакъ нельзя было его упрекать нравственно во враждѣ къ Еврейскому племени и въ исключительной національности, не терпящей сближенія съ другими, коль скоро онъ заявляетъ желаніе этого сближенія.

Не такъ поступилъ *Сіонъ*, іудейскій журналъ, помѣтивши въ 10 № 1861 года статью *Основы* и вопросъ о національностяхъ. Соглашавсь съ редакторомъ *Основы*, что слово *Жидъ* дѣйствительно не имѣетъ ничего оскорбительнаго, — изъ словъ редактора, что «для націи вредно существованіе другихъ народностей, которыя держатъ себя всторонѣ и равнодушны къ ея судьбамъ», *Сіонъ* выводитъ, что тутъ проповѣдуется истребленіе и изгнаніе такихъ народностей, воспоминаетъ пиквизицію, времена варварства и феодализма; тогда какъ все, что высказалъ редак-

торъ *Основы* о необходимости сближенія между Южноруссами и Евреями, ясно охраняетъ его отъ такихъ недостойныхъ намековъ. Считать вреднымъ пребываніе хотя бы Іудейскаго племени на своей родинѣ не значитъ еще проповѣдывать ихъ истребленіе или изгнаніе. Вредъ этотъ можно желать исправить болѣе гуманными, мирными средствами, на какія и указываетъ редакторъ въ общихъ мѣстахъ. По нашему мнѣнію, редактора можно было обвинить за неточность и общность выраженій. Редакторъ виноватъ въ томъ, что хотѣлъ выразиться слишкомъ мягко объ Іудеяхъ, и попалъ въ ошибку. Мы пишемъ теперь смѣло то, что думаемъ объ этомъ, и пусть пожалуй Іудеи поднимутъ на насъ такой же всеобщій протестъ всей русской литературы, какъ на *Иллюстрацію*. Народность, которая только равнодушна къ благу страны, гдѣ живетъ, и держитъ себя всторонѣ, поэтому одному не можетъ считаться вредною: у насъ въ городахъ живутъ ремесленники и торговцы Нѣмцы, Французы, Греки, Татары и проч. Мы не можемъ видѣть въ этомъ ничего дурного, а правду сказать — они по большей части и очень равнодушны къ благу нашей страны. Народность чуждая, живущая среди господствующаго по массѣ туземнаго населенія, бываетъ вредна тогда, когда пользуясь обстоятельствами этой страны, захватываетъ въ свои руки исключительно какую-нибудь вѣтвь общественной дѣятельности и вмѣстѣ съ тѣмъ сохраняетъ свои особыя цѣли и стремленія.

Такими дѣйствительно были у насъ Іудеи. Въ Польскомъ мірѣ, котораго основанія сохранялись и до позднѣйшихъ временъ, благодаря крѣпостному праву, народъ, поработенный панству, могъ только черезъ промыслы, ремесла и торговлю возвышаться и противодѣйствовать сколько-нибудь роковой судьбѣ, постоянно осаживавшей его все глубже и глубже въ печальную яму безправія и страдательнаго терпѣнія. Такъ дѣйствительно и было на западѣ, гдѣ среднее сословіе поставило оплотъ произволу бароновъ, и хотя все-таки не вывезло съ собою разомъ всего низшаго класса, но по крайней мѣрѣ дѣйствовало постепенно на этотъ классъ и послужило на будущее время горниломъ народной самобытной цивилизаціи, дѣйствовавшей на развитіе равноправія. Въ Польшѣ и Малороссіи эта роль не досталась народу: ее заняли Іудеи, народъ, который, по своей древней исторически развитой природѣ, не могъ дѣйствовать иначе, какъ для собственныхъ, отдѣльныхъ отъ туземцевъ цѣлей. Что бы ни говорили Іудейскіе патріоты о гуманности и общечеловѣчности Евреевъ, какіе бы ни приводили отрадные факты изъ сочиненій своихъ раввиновъ, но все это не болѣе какъ второстепенныя явленія еврей-

ской мыслительности, а не духъ іудейства. Довольно знать «Ветхій За-
вѣтъ», чтобъ видѣть, что Іудеи во все время, пока оставались истыми
Евреями, должны были пребывать изолированными отъ другихъ пле-
менъ, почитать себя единымъ избраннымъ отъ Бога народомъ. Въ длин-
ный періодъ своего изгнанія, Евреи питались и питаются надеждою воз-
рожденія и пришествія Мессіи; а эта эпоха представляется въ воображе-
ніи ихъ эпохою власти и могущества надъ всеми племенами земными.
Буквально принимаемая мѣста ветхаго закона (въ христіанской церкви
понимаемая въ высшемъ, духовномъ смыслѣ) прямо указываютъ имъ
на это. Страна, гдѣ живутъ они, не есть ихъ отечество: оно у нихъ
впереди, оно откроется имъ тогда, когда совершится обѣтованіе Мессіи,
а то, что временно соединяетъ ихъ на земли, есть Іудейское племя.
Такимъ образомъ вся дѣятельность истиннаго Іудея должна быть посвя-
щена исключительно пользамъ своего племени. Живучи среди иновѣр-
ныхъ и иноплеменныхъ народовъ, Іудеи не смѣшивались съ ними и иска-
ли среди нихъ только средствъ собственной выгоды, хотя бы она сопря-
жена была и съ невыгодою чуждаго имъ населенія. Сама библія на-
учаетъ ихъ обращать благосостояніе края, гдѣ живутъ, на исключитель-
ное свое благосостояніе: «богатства языкъ снѣси», говоритъ имъ проро-
ческое обѣтованіе. Слова иѣтъ: Евреи народъ вообще чрезвычайно спо-
собный и умный, содѣйствовавшій развитію человѣческой образованности
въ большей степени, чѣмъ сколько намъ представляетъ до сихъ поръ
историческая наука. Важный вопросъ этотъ еще впереди для разрѣше-
нія; но несомнѣнно и то, что они же ему и препятствовали, когда дѣло
касалось вопросовъ болѣе широкихъ, вызывавшихъ новыя силы изъ
глубины подавленныхъ вѣкаши массъ; ибо Іудеи всегда обращались съ сво-
ими стремленіями на ближайшую практическую дорогу, ведущую прямо
къ удовлетворенію ихъ народныхъ цѣлей, а эта дорога была всегда до-
рога угожденій существующей силѣ, — хотя бы и несправедливому про-
изволу. Такимъ образомъ, когда Іудеи расселились въ Польшѣ и Ма-
лороссіи, они заняли мѣсто средняго сословія, сдѣлались вольными
слугами и агентами могучаго панства: они прильнули къ сильнѣйшей
сторонѣ, и было имъ очень хорошо, пока народъ, возставши противъ
панства, не подвергъ своему осужденію и помощниковъ послѣдняго.
Іудеи, имѣя въ виду только свои и своего племени выгоды, стали извле-
кать ихъ изъ тѣхъ отношеній, какія образовались между панствомъ
и хлопствомъ. Такимъ образомъ Іудеи стали *factotum* пана; панъ до-
вѣрилъ ему все свои доходы, свои шинки, мельницы, заводы, или свои

имѣнія и своихъ подданныхъ, даже иногда и вѣру послѣднихъ, когда она, въ глазахъ его фанатизма, перестала имѣть святость. Іудей почиталъ себя дѣйствующимъ справедливо и законно, ибо законъ былъ то, что было угодно сильному классу, правившему страню. Козаки, возставши противъ панства, истребляли Іудеевъ безчеловѣчно. Безъ сомнѣнія, кромѣ поводовъ, вытекавшихъ изъ общественныхъ и административныхъ условій страны, примѣшивался къ этому несчастный христіанскій фанатизмъ; но и то несомнѣнно, что въ Южнорусскомъ народѣ одинъ этотъ фанатизмъ не произвелъ бы такихъ печальныхъ явленій, все равно какъ одна религіозная привязанность къ православію не ополчила бы народъ и на католичество. Этотъ народъ дружилъ же съ Татарами-мусульманами и шолъ съ ними на Поляковъ, дружилъ онъ и съ Поляками, пока Поляки не вывели его изъ терпѣнія. Прислушиваясь къ сужденіямъ Южноруссовъ объ Іудеяхъ, мы не разъ имѣли случай замѣтить, что они рѣдко и мало смотрятъ на послѣднихъ недружелюбно съ религіозной точки. Іудей для Украинца не милъ потому, что онъ считаетъ послѣдняго способнымъ его обмануть, воспользоваться его стѣсненнымъ положеніемъ для своихъ выгодъ, прижать его, если будетъ случай. Въ іудействѣ вообще для Южнорусса есть что-то, если не враждебное, не постоянно тяготящее, то холодное, безчувственное къ его состоянію, прозябающее въ его средѣ только для себя, проходящее по одной съ нимъ жизненной дорогѣ, но къ другимъ цѣлямъ. Онъ знаетъ, что Іудей всегда ему посторонній: высѣчетъ ли его эконокъ — Іудей не почтитъ сочувствіемъ его раны; возьмутъ ли у него дочь на растлѣніе, — Іудей посмѣется надъ его горемъ, а можетъ быть и самъ поможетъ его совершенію; повезутъ ли его сына въ рекруты — Іудей не раздѣлитъ съ нимъ семейнаго горя; неурожай ли у него, пожаръ ли — Іудей не пожалѣетъ объ этомъ, если не увидитъ, что бѣдствія эти простираются на него самого. Нѣтъ у него съ Іудеемъ ни дружеской бесѣды, ни общей трапезы; поселянинъ обращается къ нему только тогда, когда есть нужда и притомъ зная, что Іудей будетъ наблюдать одну свою пользу. Іудей — надобно честь имъ отдать — часто люди въ сущности очень нравственные, хорошіе отцы семейства, не затруднятся пользоваться какъ угодно безнравственностію Южнорусса. На лицѣ этого народа Южноруссы будутъ видѣть начертанную холодною рукою судьбы надпись: »я самъ по себѣ, ты самъ по себѣ«. Между тѣмъ такого отношенія нѣтъ у нихъ положительно ни съ какимъ другимъ народомъ. Всѣ другіе иноземцы, если и стоятъ въ особности отъ народа, то по раз-

ности пріемовъ жизни и болѣе по языку, а не по принципу отдѣленія. Они равнодушны къ вопросамъ національнымъ, но это равнодушіе часто стирается и дѣлается незамѣтнымъ въ частныхъ отношеніяхъ. Напримѣръ, нельзя сказать вообще, чтобъ между Нѣмцами и Русскими была большая симпатія, если принимать массу тѣхъ и другихъ; но въ отдѣльности стоить только Нѣмцу знать по-русски и русскому по-нѣмецки и нѣсколько сходитьса въ нравахъ и понятіяхъ, и между ними можетъ быть даже дружба. И въ самомъ дѣлѣ нерѣдко случается, что Русскій, по принципу и разнымъ взглядамъ нерасположенный къ положенію Нѣмцевъ въ Россіи, имѣетъ у себя искреннихъ друзей между Нѣмцами. Признаемся, намъ не случалось видѣть, чтобы Русскій сошелся и подружился съ Евреемъ; это трудно видѣть даже между образованными людьми обѣихъ націй. Въ Іудеѣ, развитомъ человѣкѣ, нерѣдко Русскій встрѣчаетъ какую-то холодность, сухость, безсердечность: такъ и видно, что за предѣлами его іудейства для него хоть волкъ траву ѣшь. У тѣхъ же, которые принимаютъ христіанство и повидимому отрекаются отъ іудейства, прежнія національныя побужденія нерѣдко замѣняются однимъ сухимъ эгоизмомъ, и вотъ причина, что у насъ къ *віхристамъ* не только не выражаютъ симпатіи, какъ бы можно было надѣяться по отношенію къ новопоступившему въ наше общество, напротивъ, смотрятъ на нихъ недоброжелательнѣе, чѣмъ на сохраняющихъ свою вѣру. Это оттого, что у послѣднихъ видятъ достойную уваженія любовь и преданность своей религіи и своей національности, выкрестовъ же считаютъ потерявшими въ душѣ эту пріютную святыню и не замѣнившими ее ничѣмъ другимъ священнымъ. Разумѣется, бываютъ исключенія, но мы говоримъ о современномъ возрѣніи: такъ привыкли смотрѣть на тѣхъ и другихъ.

Эти характеристическія черты іудейской національности, по нашему мнѣнію, истекаютъ изъ духа ветхозаконности, необходимо долженствовавшей принять образъ отложенія отъ прочаго міра. Послѣ потери Іудеями отечества, они подвергались крайнимъ униженіямъ, въ которомъ находился Іудейскій народъ въ продолженіе тысячелѣтій. Въ исторіи іудейскаго разсѣянія есть сторона въ высокой степени величественная, поэтическая. Народъ, давшій почти всему образованному міру религіозный строй, народъ, положившій фундаментъ всему, что составляетъ сущность нравственнаго развитія, цивилизаціи человѣческаго рода, — народъ этотъ остается со старыми формами недвижимо среди грядущихъ поколѣній. Передъ нимъ совершаются радикальные перевороты, передъ

нимъ исчезаютъ племена, возникаютъ новыя народности, совершаютъ теченіе своей жизни и перерождаются, — а этотъ народъ всё тотъ же, непоколебимъ и крѣпокъ, живетъ прошедшимъ, не глядитъ въ будущее; повсюду гонимъ, попираемъ, унижаемъ; національности, звѣрски враждебныя другъ противъ друга, примиряются и сходятся на одинаковомъ презрѣніи къ бѣдному, проклятому небомъ, отверженному *Жиду*: ему плюютъ въ лицо въ благодарность, когда онъ окажетъ услугу, ожидая за нее куска хлѣба; его сожигаютъ и убиваютъ для потѣхи; чувства совѣсти у народовъ не оказывается, когда идетъ дѣло объ оскорбленіи Жида: Жидъ не человѣкъ, Жидъ хуже собаки! И, не смотря на такую всеобщую анаѹему всего образованнаго человѣчества, это *отребіе* народовъ не падаетъ духомъ: этотъ народъ признаетъ за собою нравственное величіе и превосходство предъ тѣми, кто ругается надъ нимъ; онъ изучаетъ пружины общества, среди котораго осужденъ на безысходное терпѣніе, узнаетъ его слабыя стороны, пользуется ими и, какъ-будто въ посмѣяніе безумія тѣхъ, которые презрительно съ нимъ обращаются, находитъ себѣ въ этомъ негостепріимномъ обществѣ такое положеніе, что овладѣваетъ важнѣйшими вѣтвями общественныхъ силъ, вертитъ королями, панами, баронами, въ его рукахъ торговля, деньги — душа міра. Деньги! »Жидъ любитъ деньги, больше всего любитъ Жидъ деньги«, — повторяется съ незапамятныхъ временъ эта избитая фраза. Дѣйствительно, и въ XII вѣкѣ Жидъ черезъ деньги управлялъ борьбою Итальянскихъ партій, и въ XVI вѣкѣ Жидъ вышелъ на сцену въ геніальномъ типѣ у Шекспира, въ его Шейлокѣ, и въ XIX вѣкѣ тотъ же вѣчный Жидъ является въ многосложномъ образѣ европейскаго банкирства. Этотъ вѣчный Жидъ поймалъ слабую струнку міра и держится за нее и водить міромъ, и міръ былъ обманутъ: міръ думалъ, что Жидъ у него подъ пятою, а самъ и не улышалъ, какъ очутился у Жида на привязи. Іудей совершаетъ изумительную борьбу съ исторіей: исторія осуждаетъ его на бѣдность и нищету, — Іудей овладѣваетъ богатствами міра; исторія осуждаетъ его на невѣжество и одичалость порабощеннаго состоянія, — Іудей дѣлается великимъ философомъ, поэтомъ, композиторомъ; исторія выбрасываетъ его изъ колѣнъ человѣческаго развитія, — Іудей пролагаетъ себѣ собственный путь, заходитъ впередъ и смотритъ иронически на это развитіе, говоря самъ себѣ: »идите, идите, боритесь... я буду смотрѣть и дожидаться; все для меня; безумцы вы, не знаете, что трудитесь, терпите для меня, пренебреженнаго, забитаго, оплеваннаго, грязнаго Жида.« Исторія не разъ грозила стереть Іудей-

ское племя съ лица земли, — и на зло исторіи, Іудейское племя распространяется по всеѣмъ концамъ земли. Жиду говорятъ: «ты хуже всеѣхъ колѣнъ земныхъ», — и онъ не споритъ, онъ кланяется и повидимому соглашается, а въ душѣ у него остается сознаніе превосходства надъ всеѣми. Поразительна черта, которую, безъ сомнѣнія, рѣдкій не испыталъ въ своей жизни, имѣя случай вступать въ дѣло съ Евреями. Вотъ иностранецъ Еврей приходитъ къ вамъ въ домъ съ фальшивымъ золотомъ. » Ты Жидъ! « говорятъ ему. — » Нѣтъ, Боже сохрани! « отвѣчаетъ онъ, и начинаетъ съ презрѣніемъ отзываться о Жидяхъ. » Я честный Нѣмецъ, не извольте меня обижать! « и укладываетъ свой товаръ. И вы чувствуете, что оскорбили его, и готовы просить у него прощенія, чтобы успокоить его оскорбленіе, покупаете у него мѣдь за золото, а онъ смѣется надъ вами. Браните его племя, какъ угодно! Онъ не дорожитъ вашимъ мнѣніемъ; онъ пренебрегаетъ вашимъ словомъ: онъ васъ презираетъ дѣломъ. » Іудей выше всеѣхъ колѣнъ земныхъ «, думаетъ онъ, и доказываетъ это своей гигантской борьбой съ рокомъ, передъ которымъ падали во прахъ сильнѣйшія племена земли. И что ожидаетъ этотъ народъ въ грядущемъ? Что если наше цивилизованное общество, послѣ многотрудной борьбы со своими недостатками и страстями, кидаясь то въ ту, то въ другую сторону, доходя почти до отчаянія и потерявъ вѣру въ свою нравственную мощь, обратится къ этому нѣкогда отверженному народу и призоветъ его, какъ нѣкогда наши предки варяговъ, устроить у себя нарядъ?

Какъ бы то ни было, очень понятно, что Іудей, живя въ обществѣ съ своеобразными древними формами вѣрованія и жизни, съ сознаніемъ особаго для себя будущаго, въ которомъ имъ предстоитъ первенство надъ всеѣми земными племенами, въ обществѣ, которое единодушно пыталось стереть ихъ съ лица земли, — эти Іудей не могли иначе сохранять свое существованіе, какъ овладѣвая слабыми сторонами этого общества для того, чтобы обратить въ свою исключительную пользу его жизненныя силы. Это былъ единственный путь самосохраненія; иначе отъ іудейства давно уже не осталось бы ничего.

Въ нашей родинѣ Іудей дѣйствовали съ такимъ же тактомъ, какъ и вездѣ, и если здѣсь они искомѣтились особеннымъ образомъ, то это зависѣло отъ тѣхъ сторонъ, которыми они воспользовались, найдя ихъ въ землѣ нашей. Слабѣйшая сторона нашего общества, въ эпоху соединенія нашего съ Польшею, состояла въ разрывѣ между панствомъ и народомъ и отношеніяхъ власти перваго надъ послѣднимъ. Іудей ударили прямо въ эту струну. Способствуя порабощенію и униженію народа, они въ

то же время обращали въ свою пользу значительную выгоду, какую получало панство, мазали пановъ по тѣлу собственнымъ ихъ саломъ, какъ выразился одинъ изъ нашихъ старыхъ лѣтописцевъ. Порабощенное состояніе земледѣльцевъ, продолжившееся и впослѣдствіи, причина, поводъ, что Іудеи продолжали держать въ рукахъ промышленность и торговлю, лѣляли барскую лѣнь сильнаго пана и апатичную лѣнь забитаго мужика. Они не питали симпатіи ни къ тому, ни къ другому, а пользовались только извѣстнымъ *statu quo*. Нравственные интересы края и народа существуютъ для нихъ только по отношенію къ себѣ. Столкнулся ли Іудей съ человѣкомъ нравственнымъ, котораго нельзя никакъ искусить на худое, — онъ пользуется, на сколько можетъ, тѣмъ отношеніемъ, въ какое съ нимъ поставленъ; онъ даже можетъ побудить его на какое-нибудь доброе дѣло, но имѣетъ въ виду только то, что ему перепадетъ изъ этого добраго дѣла; но если передъ нимъ субъектъ безнравственный, онъ также станетъ потворствовать его дурнымъ побужденіямъ, чтобы воспользоваться ими. Жившіе въ южныхъ и западныхъ губерніяхъ знаютъ, какъ часто Іудеи развиваютъ у поселянъ склонность къ пьянству, охотно даютъ ему *на боргъ* водки, чтобъ потомъ запутать, разорить, чтобъ все достояніе пьяницы перешло въ ихъ шинки, какъ побуждаютъ поселянъ на воровство и принимаютъ краденныя вещи, какъ услуживаютъ разврату и соблазняютъ женщинъ, какъ умѣютъ извинить всевозможныя страсти, чтобъ довести человѣка до положенія выгоднаго для себя, хотя бы окончательно разрушительнаго для него. Это дѣлается однако не по какому-либо глубоко безнравственному побужденію, не по склонности ко злу, а по холодности и безучастію къ міру, стоящему за предѣлами іудейства. Іудей рѣдко будетъ сознательно дѣлать зло, какъ и добро; онъ посторонній причинамъ, управляющими тѣмъ, что вокругъ него происходитъ; ему посторонни и свѣтлыя и темныя жизненныя явленія: его дѣло — пользоваться ими, когда случай представляется, когда они сами, такъ сказать, напрашиваются быть ему полезными.

Въ такомъ духѣ поступилъ и *Сіонъ*, іудейская газета. По поводу возникшаго спора іудейства съ *Основою*, онъ тотчасъ увидѣлъ у противника то, что во внѣшности показывается слабою формою; это — узкость національности, въ которой могутъ, по расчету *Сіона*, обвинять *Основу*, какъ журналъ, имѣющій цѣлю специальное изученіе одной половины Россіи. Кто привыкъ смотрѣть на Россію и русскую жизнь только съ внѣшней стороны (а такихъ ухъ! какъ много у насъ!), тотъ легко дойдетъ до такого заключенія: писать на южнорусскомъ языкѣ, под-

держивать южнорусскую народность—не значитъ ли расторгать единство русской жизни, не значитъ ли возбуждать народныя антипатіи, готовить въ будущемъ раздвоеніе, раздѣленіе и даже разложеніе государства? и пишущіе по-южнорусски не враги ли политической цѣлости Россіи, противники единовластія?—Кто разсудилъ, что *Основа* и малорусскіе писатели не создаютъ никакой народности; кто знаетъ, что народность русская существовала всегда въ двойственной формѣ, и что изъ потребности сближенія литературы съ народомъ вытекаетъ сама собою необходимость вступленія въ область письменности народнаго элемента обоихъ видовъ, какъ великорусскаго, такъ и южнорусскаго; кто пойметъ, наконецъ, изъ примѣровъ тысячелѣтія прошедшей исторіи, что цѣльность русскаго народа, а тѣмъ менѣе его политическое единство никогда этимъ не можетъ быть нарушено, послѣ того какъ это единство не затерялось, не забылось и, съ добровольнымъ напряженіемъ всѣхъ народныхъ силъ, возродилось даже и послѣ многовѣковыхъ обстоятельствъ, насильственно его расторгавшихъ; кто взвѣситъ все это, тотъ, разумѣется смѣхомъ отвѣтитъ на подобныя опасенія. *Сіонъ*, какъ газета умная, прежде многихъ Русскихъ внутри себя засмѣется надъ этимъ. Но она знаетъ, что не всѣ ясно видятъ вещи, а найдется много такихъ, которые будутъ судить по внѣшнимъ признакамъ нѣкотораго подобія явленій съ явленіями, только внѣшнимъ образомъ имѣющими сходство между собою; на этихъ-то *Сіонъ* и разсчитываетъ, и набрасываетъ на *Основу* такія тѣни: »не въ частномъ употребленіи слова Жидъ усматриваемъ мы опасность, а въ исключительно-національныхъ выраженіяхъ *Основы*, которыя заставляютъ ее предпоставлять національное общечеловѣческому», и проч. Еврейство отходитъ на второй планъ: надобно обвинить Малоросіянъ въ чемъ нибудь по важнѣе: »Вообще«, говоритъ *Сіонъ*, »стремленія исключительно національныя никакъ нельзя назвать плодотворными; онѣ могутъ быть иногда хороши, какъ реакція, и имѣютъ отрицательное значеніе. Особенно же бесполезны и даже вредны эти стремленія, когда они имѣютъ цѣлью разъединить народы, которые, по племенному родству или общимъ политическимъ и политико-экономическимъ интересамъ, должны составлять одно цѣлое. Тутъ дѣленіе не имѣетъ конца, и распри за первенство между отдѣльными мелкими національностями, или между частями одной и той же національности, никогда не дадутъ имъ совершенствоваться въ общечеловѣческомъ развитіи.«

Что это такое, ясно видѣть можетъ всякій. Разумѣется, здѣсь говорится о разъединеніи народовъ—не Южнорусскаго съ Еврейскимъ, по-

тому что поминается о племенномъ родствѣ, въ которомъ мы не имѣемъ чести состоять съ Евреями. Здѣсь *Сіонъ* прямо обвиняетъ *Основу* и всѣхъ раздѣляющихъ одно съ нею общее направленіе въ стремленіи разъединить Южнорусскій народъ съ Великорусскимъ. Въ заключеніе своей статьи *Сіонъ* говоритъ: »Въ высшей степени печально такое положеніе дѣлъ и для литературы, и для самой страны, но еще печальнѣе, что и эту такъ малочисленную публику стараются разбить на мельчайшіе еще кружки, съ своими особыми нарѣчіями и подрѣчіями, внося въ нее такимъ образомъ рознь, — вмѣсто того, чтобы вести ее подъ знаменемъ одного общаго литературнаго языка, помимо мелкихъ племенныхъ распрей, къ великимъ общечеловѣческимъ цѣлямъ, къ распространенію всѣми силами гуманности и образованія въ массѣ народовъ нашего отечества, къ дружнымъ усиліямъ усвоить ему тѣ блага, которыя составляютъ лучшую часть въ достояніи современнаго человѣчества.«

Какъ удачно, какъ ловко Іудеи разчитываютъ на слабыя стороны общества, среди котораго живутъ! Съ одной стороны они возбуждаютъ современныя модныя движенія громкими фразами: »образованности, гуманизма, общечеловѣческихъ цѣлей«, и располагаютъ въ свою пользу все, что имѣетъ желаніе казаться просвѣщеннымъ, современнымъ; съ другой— возбуждаютъ противъ насъ негодованіе великорусскаго патріотизма и даже, если можно, нерасположеніе правительства, выставивъ насъ тайными зложелателями и разъединителями отечественной цѣлости! Все, что Іудеи написали здѣсь, есть ли сколько-нибудь добросовѣстный отвѣтъ на то, что къ нимъ относилось въ *Основѣ*? Противъ чего они спорятъ, что защищаютъ? Назвали Евреевъ Жидами — П-въ оскорбляется; *Сіонъ* признаетъ за своимъ племенемъ это названіе; тутъ спора нѣтъ. Редакторъ *Основы* полагаетъ, что чуждое населеніе, живущее посреди страны, не должно быть равнодушно къ судьбамъ ея — и въ этомъ *Сіонъ* соглашается, только замѣчаетъ, что »отказываться отъ вѣковыхъ особенностей Іудеи могутъ только въ пользу цѣлаго, а не одной какой-нибудь части.«

Здѣсь *Сіонъ* хватаетъ больше, чѣмъ сколько *Основа* желаетъ. *Основа* не заявила мысли, что Евреи должны отказываться отъ своихъ вѣковыхъ особенностей, то есть отъ народности, а только, напомнила что они должны дѣйствовать на пользу, а не во вредъ тому краю, гдѣ живутъ. Что значитъ отказаться въ пользу цѣлаго, а не одной какой-нибудь части? Да развѣ *Основа* или кто-нибудь изъ южнорусскихъ писателей, гдѣ-нибудь и когда-нибудь, выказывали, что могутъ быть условія полезныя для общаго и вредныя для частей, и на оборотъ?

Полезное для Южнаго края развѣ не полезно для Москвы, Вятки, Новгорода? Очевидно, показывая видъ, будто бы понимаютъ съ нашей стороны какое-то раздѣленіе пользы части, то есть Южной Руси, отъ пользы цѣлаго, то есть Россіи,—*Сіонъ* хочетъ очернить *Основу* и Южнорусскую литературу. Въ томъ же тонѣ *Сіонъ*, прѣводя мѣсто изъ *Основы*: «нерѣдко дѣйствуютъ противно духу и пользамъ нашего народа», дѣлаетъ въ скобкахъ такое замѣчаніе: «замѣтите, что дѣло идетъ все только о Южнорусскомъ народѣ.» Да разумѣется *только* о Южнорусскомъ народѣ, во-первыхъ потому, что *Основа* — журналъ, спеціально посвященный изученію Южнорусскаго края, во-вторыхъ потому, что Іудеевъ нѣтъ въ Великороссіи, слѣдовательно ихъ масса не можетъ тамъ дѣйствовать ни въ пользу, ни во вредъ народу. Если бы *Сіонъ* добросовѣстно хотѣлъ возражать *Основѣ*, то долженъ былъ привести фактическія доказательства, что Іудейское племя дѣйствовало къ пользѣ Южнорусскаго края, и разсѣять древнее всеобщее убѣжденіе въ противномъ. Но *Сіонъ* едва-ли въ силахъ это сдѣлать при всемъ искусствѣ защищать себя и представлять свѣтлыя стороны, чѣмъ обладаютъ іудейскіе писатели... *Сіонъ* принялъ обыкновенную іудейскую уловку: зацѣпить своего противника съ тѣхъ сторонъ, которыя считаетъ у него слабыми.

Что должна была отвѣчать на это *Основа* или ея сотрудники? Именно то, что отвѣчалъ Іудеямъ г. Кулишъ, въ своей статьѣ «Передовые Жиды», напечатанной въ IX № *Основы*. Спорить съ Іудеями было невозможно: они свернули съ дороги. А вести споръ о правахъ, или объ отношеніяхъ нашихъ къ общерусской національности и къ нашему общерусскому отечеству съ Іудеями намъ вовсе было не кстати. Г. Кулишъ очень справедливо ограничился указаніемъ, что хорошо понимаетъ ихъ цѣль и оцѣниваетъ приемы ихъ полемики, и при этомъ привелъ имъ на память протестъ, подписанный южнорусскими писателями въ пользу Евреевъ. *Сіонъ* въ отвѣтъ на это въ 24 № напечаталъ вотъ что:

«Въ отвѣтъ на статью въ № 10-мъ «Сіона»: — «Основа и вопросъ о національностяхъ» — въ сентябрьской книжкѣ «Основы» напечатана статья г. Кулиша подъ заглавіемъ: «Передовые Жиды». Статья эта содержитъ въ себѣ не разборъ мнѣній, изложенныхъ въ «Сіонѣ» по вопросу о національностяхъ, а безпримѣрно-наглыя ругательства и ни на чемъ не основанныя обвиненія въ такомъ образѣ дѣйствій, котораго не можетъ не гнушаться честный человѣкъ. Такого рода обвиненія, возводимыя противъ какого бы то ни было органа гласности въ Россіи, по нашему мнѣнію, не могутъ и не должны быть оставлены безъ вниманія рус-

ской литературою. Почва, на которой она стоитъ, не на столько еще тверда, обстановка, среди которой она развивается, не на столько еще благопріятна, чтобы она могла оставаться равнодушна къ дѣламъ подобнаго рода, предоставляя разрѣшеніе ихъ только ближайше-заинтересованнымъ лицамъ и журналамъ. Она должна сама вникнуть въ сущность такого рода обвиненій и взвѣсить, заслужены ли они дѣйствительно, и за тѣмъ отвергнуть отъ себя или тотъ журналъ, который «для достиженія своихъ цѣлей прибѣгаетъ къ неравному оружію, ведетъ свою полемику недостойными литературы способами, оскорбляетъ достоинство печатнаго слова, употребляетъ въ дѣло съ извѣстнаго рода ловкостью и дальновидностью плутовство и хитрость», и т. д., — или же тотъ журналъ, который позволяетъ себѣ, везаслуженнымъ образомъ, такъ клеймить своего собрата, возводя на него безъ всякаго права и основанія такія гнусныя вины. Воздерживаясь поэтому отъ всякаго предварительнаго самозащищенія, мы передаемъ свое дѣло съ «Основой» на судъ всей русской публицистики, и, обращаясь къ ея представителямъ съ просьбою разобрать это дѣло, мы наперель увѣрены, что они вмѣняютъ себѣ въ нравственную обязанность принять на себя такой трудъ и произнести свой приговоръ въ одномъ изъ ближайшихъ номеровъ своихъ журналовъ.»

Опять та же іудейская замашка употреблять въ свою пользу слабыя стороны. *Сіонъ* хорошо знаетъ, какъ въ русскомъ обществѣ теперь въ модѣ гласность, общественное мнѣніе и общественный судъ: ихъ призываетъ онъ. *Сіонъ* тоже знаетъ, что съ требованіями гуманности и равноправности является расположеніе къ Іудеямъ: Іудеи теперь любимцы современной передовой Россіи. Разсчитавши на это, Іудеи смѣло подають на *Основу* жалобу всей Русской литературѣ. При этомъ однако не обошлось и безъ того, чтобы въ жалобѣ не оказалось и невѣрности. Такъ, напримѣръ, курсивныя фразы, очевидно, *Сіонъ* выставляетъ, какъ обидныя для себя. Но, во-первыхъ, онъ ихъ соединилъ изъ разныхъ мѣстъ статьи г. Кулиша, почему имъ и придано усиленное значеніе, во-вторыхъ—нападаетъ на то, чего нѣтъ вовсе у г. Кулиша; такъ, напримѣръ, фраза: «употребляетъ (журналъ *Сіонъ*, по обвиненію *Основы*) въ дѣло съ извѣстною ловкостью и дальновидностію плутовство и хитрость.» Этого сочетанія нѣтъ у г. Кулиша; г. Кулишъ этого не говорилъ. Онъ замѣтилъ, что Іудеи съ извѣстнаго рода ловкостью и дальновидностію вывели заключеніе, что стремленія *Основы* исключительно національныя, — а словъ: *плутовство* и *хитрость*, которыя дѣйствительно были

бы и оскорбительны и невѣжливы, если бы обращены были къ журналу, у г. Кулиша *вовсе нѣтъ*: *Сіонъ* взялъ ихъ изъ протеста, котораго онъ писалъ нѣкогда въ защиту Евреевъ!

Іудеи достигли своей цѣли. Русскіе журналы приняли жалобу и изрекли приговоры. *Русскій Вѣстникъ* совершенно оправдалъ *Сіонъ* и обвинилъ *Основа*. Онъ не раздѣляетъ нашей мысли, чтобъ Іудеи писали для того, чтобы бросить тѣнь на Южнорусскую литературу; для насъ напротивъ, эти побужденія ясны, какъ день, ибо Іудеи отвѣчали вовсе не на то, что говорила *Основа*, а свели полемику на другую дорогу: бросили на сцену совершенно другой вопросъ, не касающійся ихъ: вопросъ о вредѣ южнорусскаго литературнаго движенія, объ опасности разъединенія...

Русскій Вѣстникъ говоритъ:

«По мнѣнію *Основы*, еврейское племя живетъ въ Малороссіи особнякомъ. «До сихъ поръ, говоритъ *Основа*, оно не имѣетъ ничего общаго съ нашимъ народомъ, и не сдѣлало ни одного шага къ сближенію съ нимъ, а напротивъ нерѣдко дѣйствуетъ противно духу и пользамъ нашего народа». *Сіонъ*, какъ органъ русскихъ Евреевъ, не могъ оставить безъ возраженія такихъ сильныхъ упрековъ. Онъ счелъ своимъ долгомъ оправдать свое племя отъ взведенныхъ на него обвиненій. Естественно, что молчать ему не приходилось, когда тѣ, кому онъ служитъ органомъ, подверглись тяжкому обвиненію въ дѣйствіяхъ противныхъ пользамъ пріютившей ихъ страны. Они не могли оставить безъ отвѣта и того упрека, что они остаются особнякомъ, въ эгоистическомъ отчужденіи. Если *Основа* не желала слышать отвѣта *жидовъ*, то она не должна была бы подвергать ихъ такому обвиненію; а коль скоро она считала нужнымъ высказать публично эти обвиненія, то она должна признать и за противниками право отвѣчать на обвиненіе. Можно ли отрицать это право защиты? Честно ли разчитывать на какія-нибудь обстоятельства, которыя будто бы, по нашему чаянію, помѣшаютъ обвиняемому оправдываться отъ нашихъ уликъ? Еслибъ *Основа* подумала хорошенько объ этомъ, то она либо воздержалась бы отъ своихъ обвиненій, либо заранѣе допустила бы право отвѣта, и не удивилась бы этому отвѣту какъ нечаянности, и не пришла бы отъ него въ негодованіе и не стала бы, въ лицѣ г. Кулиша, прибѣгать къ неприличнымъ уловкамъ.»

Ни изъ чего не видно, чтобы *Основа* разсчитывала на то, что Евреи отвѣчать не будутъ. Не видно, чтобъ она не желала отвѣта. Если *Основа* говоритъ, что Евреи не сдѣлали ни одного шага къ сближенію

съ народомъ, съ которымъ они живутъ, то Евреи могли доказывать противное и приводить факты, которые могли бы опровергнуть мнѣніе, принадлежащее вовсе не одной *Основѣ*, но всей Южнорусской странѣ. *Сіонъ* не *отвѣчалъ*, а заговорилъ о другомъ. *Сіонъ* является здѣсь по другому вопросу обвинителемъ, и г. Кулишъ возражаетъ имъ, становясь по неволѣ въ оборонительную позицію. Если бы тотъ же *Сіонъ*, или другойкакой журналъ, безъ всякаго предварительнаго посторонняго побужденія, говорилъ о вредѣ южнорусскаго стремленія и подтвердилъ бы его доказательствами, конечно *Основа* и г. Кулишъ, или кто-бы то нибылъ, вступили бы съ нимъ въ споръ по этому предмету; но, какъ *Сіонъ*, принявшись говорить о своемъ предметѣ, вдругъ сходитъ на другой, къ первому не относящійся, и тѣмъ явно показываетъ, что у него задняя цѣль, — тутъ *Основа* что было отвѣчать? унизительно отвѣчать, когда спрашиваютъ не для вопроса... *Основа* оставалось только замѣтить, что она понимаетъ слишкомъ хорошо переходъ отъ еврейскаго вопроса къ русскому. Въ томъ же *Сіонѣ* говорится: »придетъ время, и можетъ быть въ нашемъ же журналѣ разъяснены будутъ и отношенія нашего племени къ этой во всякомъ случаѣ значительной части Русскаго народа.« По нашему мнѣнію, съ того и слѣдовало было начинать *Сіону*, въ отвѣтъ на заявленное *Основою* мнѣніе Малороссіянъ о Евреяхъ. Тогда споръ *Основы* съ *Сіономъ* могъ бы быть полезенъ: *Основа* старалась бы представить темныя, *Сіонъ* свѣтлыя стороны вліянія Евреевъ на Малороссійскій край; столкновение мнѣній повело бы къ ихъ сочетанію и уясненію еврейскаго вопроса. *Русскій Вѣстникъ* смотритъ на *Основу* такъ, какъ-будто бы она заявляла требованіе, чтобъ Евреи потеряли свою народность и религію. Никогда этого *Основа* не говорила. Она только выставляла то, что было и есть, а не формулировала правилъ и законовъ, и вся филищика *Русскаго Вѣстника* по поводу этого... неумѣстна, чтобъ не сказать болѣе.

Нѣкоторыя фразы г. Кулиша, какъ напримѣръ намекъ на сцену изъ Гоголя, гдѣ Жиды увѣряютъ Запорожцевъ, что они съ ними какъ братья родные, — дѣйствительно рѣзки, но кто вызвалъ ихъ? *Сіонъ*, своею выходкою, въ которой видно побужденіе, которое, по нашему мнѣнію, г. Кулишъ понялъ справедливо, не смотря на негодованіе *Русскаго Вѣстника*. — Выраженіе г. Кулиша *сіонское оружіе*, *Русскій Вѣстникъ* не обвиняясь переводитъ: *доносъ*, и подводитъ г. Кулиша подъ уровень моды. Мы не назовемъ это оружіе доносомъ въ прямомъ смыслѣ, но всё-таки это нѣчто близкое къ такому слову: это расчетъ на возбужденіе

въ обществѣ, и даже въ правительствѣ, невыгоднаго взгляда на своихъ противниковъ. Не г. Кулишъ, а скорѣе *Русскій Вѣстникъ* увлекся модою. Для него при словѣ Еврей существуетъ одна отвлеченная идея равноправности; исторической почвы совсѣмъ нѣтъ; современныхъ отношеній къ юридическимъ и экономическимъ условіямъ жизни южнорусскаго народа онъ и знать не хочетъ: онъ симпатизируетъ къ однимъ Евреямъ, потому что они истцы передъ литературою и общественнымъ мнѣніемъ; а что, если на этихъ Евреевъ подалъ бы жалобу литературѣ простой Малороссійской народъ и представилъ бы во всѣхъ подробностяхъ ту картину многовѣковыхъ страданій гдѣ Евреи были вѣрнѣйшими помощниками, слугами и нерѣдко откупщиками правъ его недруговъ? — До этого народа дѣла нѣтъ: онъ теперь уже не въ модѣ! Его удовольствовались; очередь за одними Евреями! Мы не находимъ, чтобъ *Русскій Вѣстникъ*, успокоивая Малороссіянъ на счетъ преслѣдованій и запрещеній, поступалъ очень кстати, по многимъ причинамъ, не подлежащимъ здѣсь обсужденію....

Русская Рѣчь считаетъ и *Сіонъ* и *Основу* виновными, но *Сіонъ* виновнѣе. *Основу* онъ винить, если мы не ошибаемся, за выраженія г. Кулиша. Ее соблазняетъ между прочимъ эпиграфъ изъ Гоголя, поставленный г. Кулишемъ въ своей статьѣ «Передовые Жиды»: «а знаете ли, пане, что дѣлается?» Но мы замѣтимъ *Русской Рѣчи*, что этотъ эпиграфъ невольно долженъ былъ придти на память г. Кулишу послѣ словъ *Сіона*: «Замѣтите, что идетъ дѣло все только о южнорусскомъ народѣ.» Не понимаемъ, почему *Русская Рѣчь* находитъ неразумными и несправедливыми сказанныя г. Кулишемъ слова: «не восхищаемся тѣмъ, что дѣлали предки ихъ на украинской почвѣ, и не видимъ благословенія небеснаго въ томъ, что дѣлаютъ вообще Жиды въ наше время вездѣ, гдѣ имъ дозволено и недозволено жить.» Все это совершенная правда: не одинъ г. Кулишъ, вся Малороссія въ одинъ голосъ скажетъ тоже, не по однимъ умозрительнымъ теоріямъ о равноправности человѣческаго рода, а по житейскому опыту; а что истинно, то и разумно и справедливо. Русскіе журналисты, живущіе въ столицахъ, не бывшихъ съ Іудеями въ близкихъ соотношеніяхъ, не знаютъ ихъ и судятъ о нихъ только на основаніи общихъ гуманныхъ идей. Малороссіяне ихъ знаютъ поближе и не могутъ отвлекаться до такой степени отъ дѣйствительности и уноситься въ сферу чистыхъ принциповъ: вопросъ о Евреяхъ слишкомъ близокъ имъ прошедшаго и настоящаго; они не въ силахъ потерять подъ собою исторической и современной почвы. *Русская Рѣчь* укоряетъ г. Кули-

ша за слово *недостойная* полемика, потому что сама считаетъ выходку *Сіона* только необдуманною и ошибочною. Но что же дѣлать, если мы не можемъ такъ смотрѣть на этотъ поступокъ? наше чутье и убѣжденіе увѣряетъ насъ какъ нельзя яснѣе, что въ поступкахъ *Сіона* немало обдуманности, напротивъ — ея тамъ черезъ-чуръ много.

Русское Слово, вѣроятно, всѣхъ болѣе сдѣлало пріятнаго *Сіону*. Приведши выписку изъ *Сіона*, рецензентъ, принимающій на себя по приглашенію *Сіона*, достоинство судьи, говоритъ: «не имѣя подъ рукою статьи г. Кулиша, я тѣмъ не менѣе увѣренъ въ точности выписки, сдѣланной *Сіономъ* изъ *Основы*.» Далѣе онъ находитъ оскорбительнымъ слово *Жидъ*, не зная, что самъ *Сіонъ* призналъ это слово не оскорбительнымъ, а далѣе уже глумится надъ г. Кулишемъ не по еврейскому вопросу. Еслибы это была простая журнальная замѣтка о мимотекущемъ явленіи, тутъ *Русское Слово* могло бы смотрѣть и вскользь, если не считаетъ его важнымъ; но *Сіонъ* обращается къ журналамъ, требуя разбирательства, пересуда и приговора. *Сіонъ* былъ предъ глазами у рецензента. Рецензентъ самъ его перепечаталъ, и слѣдовательно показалъ, что за тѣмъ собственное его сужденіе произносится вслѣдствіе такого требованія *Сіона*. Можно ли же произносить приговоръ, выслушавъ только одну сторону? Еслибы *Сіонъ* былъ вполне правъ, *Русское Слово* не избѣжало бы и тогда упрека въ несправедливости, пристрастіи, недобросовѣстности за такой пріемъ суда.

Малороссіане сознаются откровенно, что не имѣютъ вообще симпатій къ Іудейскому племени, среди ихъ родины живущему, которую открываютъ мало знакомые или и вовсе не знакомые съ его отношеніями къ ней великорусскіе журналы, и странно было бы ее навязывать насильно, принуждать Малороссіянъ любить то, къ чему у нихъ сердце не лежитъ, хвалить то, что имъ не нравится. Во имя священной идеи свободы они просятъ уволить ихъ отъ этого. Можно судить справедливость ихъ убѣжденій, а не симпатій или антипатій: онѣ возрасли съ ихъ исторіей; онѣ впитаны въ каждомъ изъ нихъ съ дѣтства; они поддерживаются тѣмъ, что Малороссіянинъ видитъ постоянно на своей родинѣ. Но, при отсутствіи симпатій къ іудейству, несправедливо же и бездоказательно обвинять южнорусскій журналъ и южнорусскихъ писателей въ намѣреніяхъ изгнать Іудеевъ, истребить ихъ, подвинуть на нихъ инквизиціонныя гоненія и тому подобное. Причины нерасположенія (а не враждебности, — ее нѣтъ вовсе) между Малороссіянами и Іудеями въ

тѣхъ и другихъ. Евреи по своей религіи, по своимъ вѣрованіямъ и надеждамъ неизбѣжно должны стоять особнякомъ отъ той страны, гдѣ проживаютъ: иначе они будутъ переродки, а не Евреи. Со стороны христіанъ преслѣдовать Евреевъ — тупая ненависть, сопровождаемая фанатизмомъ часто варварскимъ и безчеловѣчнымъ. До сихъ поръ гражданскій порядокъ въ нашемъ краю былъ таковъ, что Евреи, пользуясь имъ для своихъ цѣлей, могли быть полезны только для внѣшней стороны жизни высшихъ классовъ и, напротивъ, должны были увеличивать тягость и безъ того униженнаго и порабощеннаго народа. Если новый порядокъ утвердится и окрѣпнетъ, — и отношенія Евреевъ къ народу должны будутъ измѣниться. Чего же намъ желать? По нашему убѣжденію — отнюдь не истребленія, не изгнанія и не насильственнаго перерожденія. Намъ надобно желать, чтобы Іудеи получили совершенно равныя права, чтобы имъ дѣйствительно предоставлено было сколько возможно обширнѣйшее поле (¹); но въ такомъ случаѣ, намъ нужно будетъ стараться возбудить въ нашемъ народѣ сильнѣйшую конкуренцію противъ Евреевъ, дабы не дать имъ возможности имѣть въ чемъ бы то ни было монополіи въ нашемъ краю. При полной обоюдной свободѣ, при сообщеніи нашему народу средствъ стать въ полную конкуренцію, — если Іудеи возьмутъ надъ нами верхъ, тогда уже мы не можемъ жаловаться: значить, мы не способны бороться съ ними; тогда какъ до сихъ поръ, еслибъ мы и были на это способны по своей природѣ, то стояли долгое время въ невозможности употребить свои способности и силы. Отъ Іудеевъ же мы ровно ничего не требуемъ: напрасно, поддаваясь къ сторонникамъ этнографической нивелировки въ государствѣ, Іудеи предлагаютъ свою народность въ пользу общерусской; напрасно при этомъ даютъ знать, что они готовы переродиться въ Великороссіяны, но не хотятъ быть Малороссіянами: Малороссіяне этого отъ нихъ и не требуютъ и не желаютъ. Мы сочувствуемъ всякому стремленію Іудеевъ поддерживать и развивать свои вѣковыя особенности; всякое нерасположеніе къ Іудеямъ по религіозному различію есть въ нашихъ глазахъ признакъ крайняго невѣжества и глупаго фанатизма, противнаго духу христіанскаго благочестія. Мы уважаемъ еврейскую религію тѣмъ болѣе, что къ этому обязываетъ насъ высота ученія нашей собственной религіи (Послан. къ Римл. гл. XI,

(¹) Статья эта уже печаталась, какъ мы узнали о новомъ распоряженіи правительства, дарующемъ Евреямъ, окончившимъ курсъ въ университетѣ, равныя съ нами права службы и жительства во всей Имперіи. Искренн сочувствуемъ и радуемся этой мѣрѣ. *Ред.*

23—27). Говорить вещи, противныя Іудеямъ, мы принуждены потому, что историческая истина насъ къ тому обязываетъ; а что касается до *Сіона*, то, сколько бы онъ ни вызывалъ на насъ протестовъ всеѣхъ великорусскихъ журналовъ и великорусскихъ передовыхъ людей, мы все-таки будемъ видѣть въ его выходкахъ единственно то побужденіе, которое привело г. Кулиша въ справедливое негодованіе.

Н. Костомаровъ.

ДОПОЛНЕНИЕ КЪ ПРАВДѢ МОСКВИЧАМЪ О РУСИ.

Gens Moscoviae caeteris omnibus (Ruthenis)
astutior et fallatior esse perhibetur.

Herberstein.

Въ № 14 *Дня* напечатана противъ меня статья г. И. Б — ва: возраженіе на помѣщенную въ *Основѣ* (книжка X) мою статью: *Правда Москвичамъ о Руси*. Считаю долгомъ сказать по этому поводу нѣсколько словъ.

Г. И. Б — вѣ говоритъ обо мнѣ, что я — «тотъ самый, который постоянно проповѣдуетъ о *перевѣсь* въ насъ, сѣверноруссахъ, финскаго и татарскаго начала надъ славянскимъ.» Я не только постоянно не проповѣдывалъ ничего подобнаго, напротивъ, въ двухъ возраженіяхъ на такія точно мнѣнія Поляковъ, напечатанныхъ во II и X книжкахъ *Основы*, доказывалъ противное.

Вспоминая сказаніе, вошедшее въ списки хронографовъ XVI и XVII вѣковъ, гдѣ разсказывается, что Ильменскіе Словене пришли съ юга (Россіи?) и нашли тамъ Славянскій народъ, говорившій бѣлорусскою (!) рѣчью, И. Б — вѣ предоставляетъ читателямъ рѣшить: можно ли опираться на нее, когда мы можемъ читать прямыя и ясныя свидѣтельства достовѣрнаго древняго лѣтописца, и когда притомъ я самъ сказалъ, что это сказаніе обезображено книжною мудростію? Но почему же г. И. Б — вѣ скрылъ настоящую причину, по которой я не считалъ умѣстнымъ отбрасывать это сказаніе въ кучу выдуманныхъ книжниками и вижу въ немъ историческія основы? Это именно то, что важнѣйшія черты этого сказанія сохранились до сихъ поръ въ изустныхъ преданіяхъ народа, а это показываетъ, что тѣ, которые внесли его въ хронографы, не выдумали его

сами, а заимствовали изъ народной памяти. Въ этомъ вся сила. Г. И. Б—въ, конечно, это понимаетъ, но счелъ за нужное не коснуться этого, представивъ дѣло такъ, будто бы я ни съ сего, ни съ того опираюсь на сказку, которую самъ призналъ обезображенною въ нѣкоторыхъ частностяхъ мудростію книжниковъ. Добросовѣстно ли *такъ* возражать противнику? Если бы г. И. Б—въ имѣлъ въ виду дѣло науки, то ему слѣдовало оцѣнивать это сказаніе непременно въ связи съ значеніемъ изустнаго преданія. А коль скоро онъ не упомянулъ о томъ, что мнѣ давало поводъ опираться на сказаніе, то значитъ — имъ руководило личное побужденіе — нанести противнику ударъ, не разбирая средствъ. Какой же результатъ изъ этого? Если кто-нибудь принялъ мое мнѣніе, тотъ не разубѣдится отъ возраженій г. И. Б—ва, когда онъ не коснулся вовсе основанія, на которомъ это мнѣніе построено.

Г. И. Б—въ, не одобряя меня за то, что для пѣсни, записанной въ Новоладожскомъ уѣздѣ, я употребилъ малороссійское правописаніе, сравниваетъ меня съ Французомъ, который писалъ: *Moscou, que les Russes dans leur barbare ignorance appellent incorrectement Moskwa*. Въ этомъ сравненіи нѣтъ никакого подобія; скорѣе былъ бы я похожъ на Француза, который бы написалъ *Moskwa* вмѣсто *Москва*, то есть буквально, не измѣняя выговора, передалъ бы латинскими буквами названіе, написанное русскими. Малороссійское правописаніе не измѣняетъ выговора Новоладожской пѣсни, а только облегчаетъ его. Если въ Новгородской губерніи буква *ль* выговаривается за *і*, то что же тутъ неправильнаго, если я вмѣсто *свѣтъ* напишу *світъ*?

Г. И. Б—въ говоритъ, что въ иныхъ селеніяхъ Московской, также какъ и въ сосѣднихъ съ нею губерніяхъ, можно встрѣтить такой же говоръ, какой я встрѣтилъ съ восторгомъ, (замѣчаетъ г. И. Б—въ; откуда онъ знаетъ о моемъ восторгѣ?) въ Новоладожскомъ уѣздѣ. *Напрасно* г. И. Б—въ не привелъ подобныхъ образчиковъ. Впрочемъ, колонизація Новагорода простиралась далеко; не мудрено, если въ Волоколамскомъ уѣздѣ, составлявшемъ нѣкогда часть Новгородскихъ владѣній, встрѣчаются какіе-нибудь слѣды новгородскаго нарѣчія. Это, во всякомъ случаѣ, было бы любопытно.

Г. И. Б—въ говоритъ, что онъ «сказалъ и ясными свидѣтельствами лѣтописи *доказалъ*, что между сѣвѣрною и южною группою нашихъ Славянъ была значительная разница въ строѣ жизни, и что эта разница состояла въ двухъ историческихъ явленіяхъ — въ генетической связанности и въ преобладаніи городской жизни у сѣверныхъ нашихъ

Славянъ въ такое время, когда на югѣ племена жили спорадически, несвязанными между собою, враждебными группами, и когда у нихъ было слабѣе развитіе городской жизни. « Это онъ сказалъ, но не доказалъ и не докажетъ никогда, по неимѣнію у него источниковъ, сколько бы онъ ни переворачивалъ скудныхъ извѣстій лѣтописца. Вотъ что говоритъ г. И. Б — въ:

«Г. Костомаровъ ужъ просто спрашиваетъ: откуда видно, что у южныхъ Славянъ былъ такой (спорадическій) строй жизни?» Отвѣчаю: это видно изъ того же мѣста Несторовой лѣтописи, изъ котораго видно, что у сѣверныхъ, напротивъ, была генетически связанныя вѣтви колоній. Вотъ оно: «и по сихъ братьи почаша родъ ихъ держати княженъе въ Поляхъ, въ Древлехъ свое, а Дреговичи свое, а Словени свое въ Новгородѣ, а другое на Полотѣ, иже Полочане; отъ нихъ же Кривичи, иже сѣдять наверхъ Волги и на верхъ Двины и на верхъ Днѣпра, ихъ же градъ есть Смоленскъ; туда бо сѣдять Кривичи; таже Сѣверъ отъ нихъ.» Кажется, ясно, какая была разница въ строѣ жизни у Полянъ, Древлянъ и Дреговичей съ одной стороны, и у Новгородцевъ, Полочанъ, Кривичей и Сѣверянъ — съ другой. «

Ничего тутъ ясного нѣтъ для мысли г. И. Б — ва. Изъ этого мѣста видно только, что каждый изъ народовъ жилъ себѣ особо отъ другихъ, и указаны мѣста ихъ жительства. Болѣе ничего. Г. И. Б — въ насильственно толкуетъ по своему предлогъ *отъ* и хочетъ вывести, что народы, которые поставлены послѣ этого предлога, были колоніями тѣхъ, которые поставлены прежде того же предлога. Но предлогъ *отъ* состоитъ въ связи съ глаголомъ *сѣдять*: *отъ нихъ сѣдять* значитъ — за ними помѣщаются. Здѣсь смыслъ предлога *отъ* тотъ же, какъ въ словахъ *оттуда*, *отсюда*. На стр. 3 Лаврентьевскаго списка исчисляются пришедшіе съ Дуная Славяне такъ. «Словѣне, пришедше, и сѣдоша по Днѣпру и прозвашася Поляне, а друзіи Древляне, зане сѣдоша въ лѣсѣхъ, а друзіи сѣдоша межю Припетью и Двиною и нарекошася Полочане, Словѣни же сѣдоша около озера Илмеря, прозвашася своимъ именемъ и сѣлаша градъ и нарекоша и Новъ городъ; а друзіи сѣдоша по Деснѣ и по Семи, по Сулѣ и нарекошася Сѣверъ. Тако разыдеся Словѣньскій языкъ.» Ну, гдѣ же тутъ особая генетическая связь на сѣверѣ, какой нѣтъ на югѣ? Тутъ все — *друзіи* и *ини*, все само-бытно поселяются на своихъ мѣстахъ, а не происходятъ одни отъ другихъ? Древляне — друзіи въ отношеніи Полянъ, и Сѣвера — друзіи въ отношеніи Словенъ Ильменскихъ. Кривичей здѣсь нѣтъ; нѣтъ ихъ и въ

другомъ перечисленіи Славянскихъ народовъ, на стр. 5, послѣ словъ: »се бо токмо Словѣнскъ языкъ въ Руси«. Нѣтъ также въ обоихъ мѣстахъ лѣтописи Радимичей и Вятичей. А между тѣмъ несомнѣнно, что эти три народа—Славянскаго племени. Отчего же ихъ нѣтъ? Оттого, что лѣтописецъ не считаетъ ихъ принадлежащими къ группѣ Славянъ, пришедшихъ съ Дуная. Онъ упомянулъ о нихъ тамъ, гдѣ описываетъ мѣстоположеніе народовъ, живущихъ на русскомъ материкѣ, включая туда и Финскихъ, и потомъ, вычитая изъ общей массы Славянскіе народы, о Кривичахъ не говоритъ такъ же точно, какъ и о Радимичахъ и Вятичахъ. Отсюда для меня ясно, что въ массѣ Славянорусскаго народа надобно отличать *пришлыхъ* и *непришлыхъ* съ Дуная, и къ послѣднимъ слѣдуетъ отнести Кривичей.

Г. И. Б — въ говоритъ: »Г. Костомаровъ просто искажаетъ лѣтописный текстъ. Чтобы Полочанъ оторвать отъ Новгородцевъ, онъ читаетъ: *а друзи на Полотъ* въ знаменитомъ мѣстѣ, гдѣ Несторъ ясно говоритъ, что Славяне (Ильменскіе) держати почаша (княженъе) свое въ Новѣгородѣ, *а другое* на Полотѣ. На это скажемъ г. Костомарову, что въ Лаврентьевскомъ спискѣ чтеніе *а другое* стоитъ безъ вариантовъ, что тоже онъ найдетъ въ Софійскомъ Временникѣ, что, наконецъ, слѣдуетъ читать внимательно.«

На стр. 8, въ строкѣ 10, у меня, въ статьѣ »Правда Москвичамъ о Руси« напечатано: »Словѣни (держати почаша княженъе) свое въ Новѣ городѣ, *а другое* на Полотѣ, иже Полочане.« Далѣе же, гдѣ я разбираю этотъ текстъ, дѣйствительно вкралась опечатка *друзи* вмѣсто *другое*. Г. И. Б — въ видѣлъ ясно, что это опечатка, когда за нѣсколько строкъ передъ тѣмъ самый сплошной текстъ напечатанъ *правильно*, слѣдовательно зналъ, что я не *искажалъ* текста.

Далѣе г. И. Б — въ говоритъ: »что касается до моей мысли о слабости развитіи городской жизни у южныхъ Славянъ, то г. Костомаровъ возражаетъ мнѣ тѣмъ, что въ XII вѣкѣ было болѣе городовъ на югѣ, чѣмъ на сѣверѣ.« Но почему же г. И. Б — въ умолчалъ о слѣдующихъ словахъ моихъ: »Въ глубокой древности у Улучей и Тиверцевъ были города на Днѣстрѣ и по Черноморскому поморью: *сѣдяху по Днѣстру оли до моря, суть гради ихъ и до сего дне?*«

Послѣ всѣхъ этихъ недобросовѣстныхъ увертокъ, г. И. Б — въ сообщаетъ читателямъ, что я сочинилъ басню о Славянофилахъ на церковно-славянскомъ языкѣ, которая показываетъ, что мнѣ плохо знакомъ этотъ языкъ. Не я сочинилъ басню, а назвалъ баснею то, что г. И.

Б — въ сложилъ о Радимичахъ и Вятичахъ, и полагалъ умѣстнымъ, для наставниковъ юношества, сдѣлать къ ней объясненіе, которое писалъ на русскомъ, а не на церковно-славянскомъ языкѣ. Зачѣмъ же г. И. Б — въ сообщаетъ читателямъ, будто я писалъ на церковно-славянскомъ языкѣ? Вѣдь это ложь. Не имѣя образчика моихъ сочиненій на церковно-славянскомъ языкѣ, г. И. Б — въ не въ состояніи судить о моихъ познаніяхъ въ немъ.

Впрочемъ, это, какъ видно, мѣстная Московская замашка — съ плеча подписывать плохія атестаціи. Недавно случилось мнѣ развернуть *Московскія Вѣдомости*; тамъ рецензія «Памятниковъ», изданныхъ графомъ Кушелевымъ-Безбородкомъ подъ моею редакціей. Меня укоряютъ въ совершенномъ незнаніи стараго языка, а въ доказательство приводятъ между прочимъ слѣдующее обстоятельство: въ «пророчествѣ св. Варлаама» читается: *преподобный же отецъ нашъ Варлаамъ святаго ради житія беззлобие душа даромъ пророчества сподобися*. Я читаю: *беззлюбива душа*, и потому напечаталъ: *беззлобие(бива) душа*. Рецензентъ полагаетъ, что надобно читать: *беззлюбиемъ душа*, и сейчасъ дѣлаетъ приговоръ, что я не знаю грамматики, что мнѣ неизвѣстенъ былъ родительный падежъ. Но, кромѣ правилъ грамматики, есть еще извѣстные пріемы выраженія въ нашихъ памятникахъ, до которыхъ мой критикъ, должно быть, еще не доучился. *Беззлюбива душа* есть часто употребительное, какъ-бы условное выраженіе въ житіяхъ святыхъ; такъ, напримѣръ, хотъ въ томъ же томѣ «Памятниковъ» на стр. 247; въ этомъ мѣстѣ, по смыслу, видно то же самое выраженіе.

Н. Костомаровъ.

ЛЮДСЬКА ПАМ'ЯТЬ ПРО СТАРОВИНУ.

СІЧОВІ ГОСТІ.

СПОМІНКА СТАРОГО ДІДА.

Еге, добродію! сидимó оцé ми зь ва́ми вь па́сиці — ніга́дки!... Бо́жа бжолá гудé, кругомъ гречки́ біліють... а коли́сь гулі́ кругъ ме́не не такі бжолі: козаки́ гулі́ небожа́та, да ще не гетьма́нці, — са́ма січова́ во́ля, добродію... Переївъ я вся́кого хлі́ба: помага́въ и па́на́мъ па́нува́ти, помага́въ на́впослі́ и га́йдама́камъ-бра́тчикамъ. Ге! вже то́го не бу́де, що́ бу́ло, а бу́ло жь воно́ на́ щось. Тимъ-то, нічо́го грі́ха та́йти, призна́юсь ва́мъ, добродію, який я бу́въ ду́рний коли́сь... на сво́ю рідну бра́ттю става́въ до бо́ю! да́лебі!...

Роді́всь я на Подо́лі, — то́ мо́я рідна́ Укра́їна, а се́ вже ми́ні на ста́рість чу́жа сторо́на рідно́ю ста́ла, — ши́бну́ла до́ля, куди́ схоти́ла. Роді́всь я вь де́ржава́хъ кня́зя Любоми́рського, коли́ чу́ли, підь По́лоннимъ. Ста́росві́цьке мі́сто, добродію. Добу́вали коли́сь є́го козаки́ и зли́ли вся́кий ступі́нь землі́ кро́втю жи́дівсько́ю, — онъ́ я́ке мі́сто По́лонне! Ну, роді́вшись у підда́нстві́, му́сивъ тимъ ро́бомъ и ході́ти. Взя́ли мене́ ще хло́пцемъ ма́лімъ до за́мку, до па́нівъ, звичи́ли мене́ до ко́ней, до коза́цького оборо́ту, а да́лі и вь на́двірні́ козаки́ записа́ли, бо зро́сту бу́въ я хоро́шого: таки́хъ у на́двірні́ коро́гви́ й підбіра́ли. Велича́всь я коза́цькою збро́єю передь хлі́бороба́ми, и ду́мки не бу́ло вь ме́не, проти́въ ко́го вона́ нагото́влена... Не ху́тко ми́ні о́чі одкри́лись, а все жь, хвали́ти Бо́га, одкри́лись. Ніхто́ мене́ не вмовля́въ: отта́къ и такъ воно́ бу́ло, отта́къ воно́ е́сть, отта́къ бу́де; са́мъ я почу́въ душе́ю, що́ воно́ й я́къ воно́ и до чо́го воно́... та не такъ-то ху́тко дося́гъ са́мого́ дна. Гли́бо́ке дно́ й калому́тне! Чу́ю бу́ло ще зь

мáлку — гайдамаки та гайдамаки, ніби сказати — ледарь якá невірна. Пані на їхъ якъ на вовківъ полюють; селяне їхъ жахаютьця, а Жидъ ажъ пліоне, якъ почуе. То було й сёрдисся, якъ хто гайдамакою налае. Який я гайдамака?... А гайдамаки не съ ко́го й брались, якъ съ такіхъ же панськихъ підданихъ. Інший не вгóдить шляхті на об́лаві, чи на б́енкеті, чи на посылкахъ чо́го не второ́пае, — втікае одъ батогівъ. Іншого не злю́блять панські похлі́бці, — одъ нихъ утікае. А хто, то й такъ не схоче по наймахъ тиня́тись, або въ панському двóрі дові́чнимъ гру́бникомъ пропа́дати, — и сей надума́вшись дму́хне на Січъ мані́вцями.

А тамъ тільки й піджидають Бо́жого літа, щобъ завіта́ти въ го́сті до вельмо́жного панства. Зна́ете, вся та Вкраїна, почавши одъ Дні́пра, ажъ геть підъ Збарáжъ, підъ Замо́стя, все те було ко́лісь козацьке. Купі́ли всю ту зе́млю козаки́ въ Ляхівъ, не за гро́ші купили, а, ка́жуть, запла́тили само́ю щірою кро́в'ю козацькою. А Ляхи́-то, мовля́в, лю́де лука́ві — умо́ви не доде́ржали, собі изно́въ усю́ Вкраїну ажъ по самé Дні́про загáрбали. Такъ козаки́ й ка́жуть: »Ну, ко́лі жъ такъ, панове, то вже ви тутъ господарю́йте зъ Жидово́ю, а намъ у Січъ платіть чиншъ.«

Отó жъ було й хóдять изъ Сі́чи козаки́ за чиншемъ. Отъ імъ са́ме такіхъ було й трéба, що всі вхо́ди й вихо́ди по панськихъ дéржавахъ зна́ють, — зна́ють усі сте́жки й мані́вці по Вкраїні. Пригріе весняне со́нечко, шелесне молодімъ лі́стямъ дéрево, — изні́мутця ро́емъ небожа́та, въ ко́го одéжа вже наскрі́зь сві́титця, — порá міня́ти на са́ети!... Отъ зберéтця їхъ до-ку́ни де́сятківъ, або й со́тень скі́льки, виберуть со́бі ватаж́ка, характэ́рника тако́го, що вже ё́го хибá срі́бна ку́ля візьме, — що козаки́ за нимъ и въ о́гонь и въ во́ду... гáйда на Вкраїну!

У Гетьма́нщину вони́ не ході́ли, бо тамъ пані́ свої, — хочъ и поодава́ли і́нші чо́рту ду́шу, да все жъ изъ Жидово́ю не брата́лись. Хóдять було ко́лі не по-надъ Дні́промъ, то по-надъ Бо́гомъ-рі́чкою, да й до Слúчи добіра́ютьця за сі́човімъ чиншемъ свої́мъ. Де байра́къ глу́хий та глїбо́кий, що тільки зві́рь да пті́ця ё́го зна́е, де хуторéць або па́сіка стоі́ть на о́дшибі, вони́ тамъ передні́ють, а вночі́ якъ смикну́ть — вовкі́ вовка́ми по́ полю рі́щуть.

По́льщею вся та Вкраїна зва́лася, тимъ що Поляки́ нею ору́дували. И сто́яла та По́льща, якъ горо́хъ при дорóзі: лі́нвий тільки́ її не ску́бъ. Розда́въ король усі́ села́ свої́мъ пана́мъ: користуйте́сь ними да й бережі́ть же своé до́бре, щобъ міні́ війско́мъ про ту Вкраїну не турбува́тись. А въ коро́лі и въ само́го гу́ло въ кишéні, бо тоді́ ві́къ бувъ такий на коро́лівъ та на пані́в, що у всіхъ кишéні по́продира́лись. Ну, пані́ жъ

користуватись зуміли, а щоб до-ладу військо спорядити, ту *Українську партію*... згел! то в їх послідне було діло. Спискових було багато паненятъ, що тільки величались ротмістрами та поручниками, а до потреби не такъ-то було їх густо при полкахъ. Гасали вони по панських дворахъ, до павночокъ залицялись, або зъ собаками наввипередки бігали. Одбували Татаръ або січовихъ гостей самі надвірні панські корогви — зъ нашого жъ такі брата, съ підданства.

Отó жъ було якъ наїдуть Січові гості, то похазяйствують у панівъ та вь Жидівъ, якъ у себе у господі, навьючять усякимъ добромъ батовню коней, та й гайда назадъ! Покажутця и слізнуть такъ живо, якъ ніби ввісні приснілись; тільки й знаку, що вь Ляхівъ та вь Жидівъ скрині порожні, та ще хибá що вь іншого душі вь тілі немає. Отакі-то були!

Рідко, рідко коли вдавалось жовніретву застукати їх саме на хазяйстві, хибá зрадою. Атó було прибіжить корогва гусарні, чи рейтаръ, на чутку, що гайдамаки деруть, та полчить тільки сліді одъ підківъ на шляху, та съ тимъ и вернетця. Та вже було якъ и застукують, то й імъ сердешнимъ добре було достанетця. Довелось и міні бути разівъ зо два у тій справі, бо я — собі на лихо — служивъ у надвірнихъ, помагавъ панамъ панувати. Отó жъ разъ стояли ми цілою корогвою вь Полонному замку; князя Любомірського замокъ бувъ. Жили тоді пані Любомірські якъ королі, дарма що Хмельницький їх бувъ трóхи пополохавъ и ворота къ чортовій матері винісь, якъ торóхнувъ изъ гармати Сироті. Отó жъ ми тамъ и вартуємо неznать-чогó, а більшъ для панської пихі. Ажъ ось одного дня, тільки що взялись за ложки, летить гінецъ. Кінь підъ нимъ ажъ хитається, ніздрі роздуло якъ ріжокъ. Заразъ ёго, такъ якъ бувъ у грязі и вь пилу, передъ князя.

— Що такé?

— Гайдамаки на Подолу. Просить лементарь Подольский посілку, бо самі нічого не вдіють.

— А багачко жъ їхъ?

— Сто-кільканадцять комінника.

— Дóбре; завтра самъ зъ військомъ рúшу.

Заразъ ёму дрúгого коня, и виправили назадъ.

Заворушився увесь замокъ: самопали перечищають, кульбаки споряжають, уюки, патронташі пакують. На-завтра, скóро світь, заграно вь труби, рúшили зъ замку. Піхóту и гармати везлі підводами. Трётёго дня стали коло Ялушківъ: тамъ гайдамаки обіклись у гаю. Отó стали лавами. Панъ лементарь прихавъ, подививсь. »Ну, теперъ оддыхайте, та будте

готові на нічъ. Треба дóбре пилнувати, ато віскочять зъ рукъ, якъ мило въ воду.»

Отó одпочівши, якъ наставъ вѣчіръ, пилнуємо ми. Кругомъ гаю поставлено мужиківъ кільки тисячъ исъ ціпáми, а дѣкотрі и зъ рушницями, а за ними, одступівши ступнівъ сто, чи й бiльшъ, стало військо: те, що прийшло зъ самiмъ лемѣнтаремъ, своiмъ чередомъ, а наше своiмъ чередомъ; а було всiхъ тисячъ зо двi: и гусáрѣ, и панцерники, и пiхота, — чого тамъ не було! И всi на ту жмѣню тихъ гольтянáкъ!

Сидимó, багáття скрiзь розiклáли, балáкаємо дѣ що стiха, бо закáзано було одъ старшинi, щобъ Бóже боронi якого гвáлту, а щобъ дóбре чувáли. Я ще тодi бувъ молодий, не знавъ ще, що то за гайдамáки, то дiвно мiнi стало, що такѣ військо на нихъ зiбрано. Отъ и питаю у одного старого гусáрина, що вже ёму ўси рослi-рослi, та ажъ за ўха закрутiлись:

— Щó оцѣ, дiдьку, кажú, — за дiво такѣ сi гайдамáки, що ось на нихъ усi корогви стяглися?

— Эгѣ, кáже, — а ти, хлопку, ще не знаѣшь, що то за звiрiяки? Колибъ у кожного зъ насъ було по дѣсять рукъ, то ще на iхъ мáло, бо тi галгáни оборонiютьця мовъ скажѣнi. Знають, що вже iмъ помiлуваннiя не бóуде, то кiдаютьця на людѣй, якъ iроди, и чáсомъ пробъютця крiзь цiлий повкъ; не то втiчуть самi, та й здóбичъ умчiють. Ось зáвтра побáчишь, якi вони повбiранi. Се въ насъ такъ спорядiлись, бо зъ Сiчи поприхóдили въ однихъ леёвихъ сорочкáхъ та въ телiчихъ шаровáрахъ.

— А якiй же, кажú, — ватажкó тепѣрь iми доводить?

Кáже — Ивáнъ Чупрiна. Пятнáдцять разiвъ ужѣ вихóдить вiшь на здóбичъ, разiвъ скiльки пробивáвсь крiзь нашихъ жовнирiвъ; та вже тепѣрь, здаѣтця, дамó ми ёму пѣрцю.

Отáкъ минула й нiчъ. Стáло на зору займáтись. Колижъ по той бiкъ лiсу, де стояла пiхота, самопáли пукъ! пукъ! пѣрше зрiдка, а дáли разъ-по-разъ. А тутъ зъ гармáти гу! — пiшла грукотнiя по лiсу. Дѣрево трiщить та пáдає. Крикъ, гамъ! Гармáти ревúть, а гуна по рáннiй росi такъ и розлягáетця. Нашi зáразъ на кóней, а селяне, злякáвшись, навтiкачá. А ми тiльки що рúшили iхъ переймáти, ажъ тутъ изъ лiсу душъ сóрокъ гайдамáкъ, всi въ кармáзинi та въ блаватáсахъ, такi гетьмáни вискочили, що ажъ очiма на iхъ не зглiнешъ; и кóней за собóю навъюченiхъ зъ двáдцятѣро ведúть. Вискочили, та якъ удáрять изрáзу на чотiри корогви волóськi, що стояли спѣреду, такъ iхъ и розiдрáли нáдвое. И отъ, якъ бáчишь чáсомъ, лiскавка зъ грóму впадѣ на дýба абó

на густу та стару сосну, та якъ росчахне її одъ гори до низу, то одно гілля на сей бікъ, а друге на той бікъ в'ажко впаде и затріщить: оттакъ ті гайдамаки розвалили велику куну Волохівъ, а са́ми, якъ весною огонь по сухихъ очертахъ, такъ и понеслись по полю, ажъ поле закрасили. А Волохи якъ сунулись на компутовихъ, а тутъ ще й селяне побігли, куди хто втрапивъ, то все такъ змішалось, якъ каша, що вже чортъ би й знайшовъ свою лаву: вертісся кругомъ, якъ коза у череді, та й годі! Опісля вже де-котрі опам'ятались и побігли за ними, та въ пустій слідъ — хочъ тупицею. Гайдамаки вже за селомъ, а село за ними до неба палає...

А тимъ, що були на другімъ кінці лісу, випала інша доля. Ще, кажуть, зъ вечора ватажко Іванъ Чуприна, гріючись коло багаття, постерігъ, що вся н'ужа зъ сорочки зібралась йому до коміра, та й каже: »Оттеперъ же, панове, буде намъ лихо зъ вражими Ляхами: бачите, якъ уся н'ужа зібралась міні до коміра!« То вже гайдамаки, почувши сее, повісили носі и записали собі пропало. Тільки жъ Запорожець не такъ пропадає, якъ прости́й чоловікъ. У нихъ в'овча натура: уміє добре шарпати, уміє жъ и вмёрти, не скіглячи дармо.

Отаманъ и каже: »Розділімось же, панове, на три бат'ови, то кому небудь и поможе Господь вискочити зъ западні, а вкупі — всі пропадем'о. Чекайте, каже, мого гасла съ пист'оля. А якъ поч'єте гасло, заразъ два рази зъ янчарокъ на Ляхівъ грюкніть, та й зъ Богомъ на проломъ!...

Отъ, якъ стало займатись на зорю, вінъ и полізъ рачки на край лісу, щобъ подивитись, що Ляхи роблять. А за нимъ порачкувало зъ десятокъ молодцівъ. И зачепісь одинъ, лізучи, рушницею за гілячку. Рушниця бехъ! а на фалшиве гасло по лісу торохъ! трахъ! — пішла гуркотня. Піхота наша заразъ до лісу, та зъ самопалівъ и затошила. Чуприна лігъ, кажуть, одъ первоі кулі, а гайдамаки ще не встигли впасти на коней и потрапити до ладу, а тутъ ще й ватажка немає. Збілись вони зовсімъ съ пантелику. Отъ же жваво небораки боронілись: убили підполковника ляцького, скількось офицерівъ и зъ сотню лейтаръ. Та й імъ же добре було: разъ те, що грюкава кругомъ, а тутъ зъ гарматъ що ревнуть, то дерево пополамъ, або и усе въ скінки розкочитця и пада на нихъ. Жарко було дуже сіромахамъ. Вібито їхъ мало не всіхъ, а решту пораненихъ и пострілянихъ забрато у полонъ. Найшли самого Чуприну м'ертвого. Здоровий та широкоплечий такий! Лежить в'ивернувшись якъ бикъ, що довго рикавъ підъ різницькою довбнею та завдававъ усімъ стра-

ху, а далі-такі, хочъ який дужий, упавъ сердешний и зѣмлю глібоко вдавивъ, лежить якъ горá, и на мѣртваго ще страшно дивітись. Отáкъ же и той Чуприна, великий та страшній, лежавъ у пишнихъ кармазинахъ рядомъ изъ старімъ дубомъ, що звáлено гармáтою; а бронь при ёмú, и на коні збрúя такá, що нечислені гроші коштúе: сріблó та зóлото, а робóта, робóта жъ такá, що ажъ очі берé! На обóхъ рукахъ у ёго дорогіхъ перстѣнівъ, по кишѣняхъ золотіхъ дзигáрківъ скільки, а грошей, то и злічити неможна. Та й на всіхъ гайдамáкахъ, и коло саміхъ, и коло коней, знайдено сріблá, зóлота и всякихъ дорогіхъ сýконь на великі тисячі. Усé те поділили міжъ сéбе жовніри и лейстрові козаки. Достáвсь и мінні рíгъ съ порохомъ у срібній оправі, та ладівниця підъ срібною бляхою. Та все те, якъ прийшлó, такъ и пішлó: пропáло въ Уманську руїну.

Отó поділивши здóбичъ, порáненихъ одіслáли у Кáмянець на стрáту, а мѣртвахъ закопáли у Ялтушѣвському-такі лісі, надъ шляхомъ, и могíлу надъ нíми насíпали висóку.

Отó булá пѣрва моя справа зъ гайдамáками. А зно́ву ро́ківъ черезъ два пішлá по Вкраїні поголóска, що зза Спнíoхи рíчки вийшла дóбра кúпа гайдамáкъ зъ ватажкомъ *Чортовúсомъ*, та пройшлá ажъ на Поділля, награбувáла сріблá, злóта и всякого добрá, скільки уюкові коні знесúть, и повертае назáдъ лісамы та байраками. Тільки ніхтó не знавъ, де сáме вони тепѣрь и въ якому мiсці вiткну́тця на степі зъ лісу. Трiвóга зробiлись усюди такá, що Бóже тво́я во́ля! Не булó iншоi розмо́ви, якъ про гайдамáкъ. Оце сёгóдні почúешъ, що тамъ и тамъ спалили пáна съ пáнією и зъ дiтками, а зáвтра — що напáли на кля́шторъ и всіхъ ченци́въ кателiцькихъ вiри́зали. Той ка́же, що бáчивъ люде́й якiхсь чудви́хъ, а той, що въ однімъ шинку́ наткнíвсь на сáмого Чортовúса: сидiть за столóмъ въ червóнімъ жупáні, рúки по лóкоть засúкані, по кармази́новихъ рука́вахъ чóрна кровъ жидiвська стiка́е; кружа́е відрóмъ горiлку и нікого не боiтця, бо вмiе такъ зробити, що оце е, а схóче, то й нема́. Що день, то все страшнiйшi чуткi: сёгóдні оце ска́жуть, що въ ёго три сотні молодци́въ, а зáвтра—три тисячі. По дорóгахъ знай товчѣтця Жидовá, зъ усiмъ збiжжямъ утiка́ють то до зáмочкiвъ, то до мiстѣчокъ. Вiславъ князь Любомiрський съ Полоннóго дво́хъ чи трѣхъ Жидiвъ на рóзвiдки, обiщáвъ велику плáту; та Жидовá такъ боялась гайдамáцькихъ ланъ, що повертiлась трóхи поза мiстѣчкомъ, та й вернiлася нi съ чимъ. Тодi призивáе князь менé та Ласунá та Гладкóго, та ще Лободú.

— А щó, ка́же, —козаки! Чи послúжите ви мiнi по вiрi й по правдi?

— Послужимо, кажемъ, — милостивий князю и батьку.

— Отъ же, каже, — вамъ по дѣсять червѣнцівъ на дорѳгу. Ідѳде та привезіте міні певну звѣстку, де гайдамаки и скѣльки їхъ.

Взяли ми, вклонїлись и поїхали усї чѣтверо рїзними шляхами. Дѳвго бївсь я по пущахъ та бездорїжжяхъ, ажъ поки прибївсь до одного хўтора. Лїсь навкругї густий такий, що тїльки небо та зѣмлю вїдко, а хатїнка стоїть однимъ-одна и на бїкъ ужѣ похилилась и въ зѣмлю вросла, а солѳма на їй усѣя одъ мѳху та одъ бурьянў ажъ зазеленїла. Нї дорѳги, нї стѣжки до тїї хатки нема; тїльки поузь сѣмий причїлокъ течѣ невеличкий рївчакъ. Дўмаю собї: вїдно жъ, тутъ нема нїкого. Коли дивлюсь, ажъ у пїдданшї за хатою сидїть дїдъ, сївий-сївий. Брѳви ѳмў повисѣли ажъ на ѳчі, а борода до поѳса. Сидїть и стрўже стрўгомъ дѣржално на рѣтище, а бїля ѳго пїдъ повіткою стоїть зъ дѣсятокъ рѣтовищъ зовсїмъ гѳтовихъ. Отъ я, злїзши съ коня, прийшѳвъ до ѳго, а вїнъ менѣ й не бѣчить, що я йду: стрўже собї та бурчїть щѳсь. Я прийшѳвъ такий-близенько, та й ставъ: послўхаю, що вїнъ бурчїть. Коли чўю, ажъ то вїнъ пїсьню староевїцьку хоче сївѣти, та вже гѳлосъ ѳмў дрижїть и не вїведе, тїльки муркѳче:

Перебїйнїсь прѳспь немного —

Сїмъ-сотъ козѣківъ зъ собїю.

Рубѣе мечѣмъ гѳлови съ плечѣй,

А рѣшту тѳпїть водою.

»Ой пїйте, Лѣхи, водї калїожї,

Водї калїожї болотянїї,

А що пивѣли по тїй Вкраїнї

Медї та вїна ситнїї.«

— Здорѳвъ, дїдўсю!

— Здорѳвъ, каже, — здорѳвъ, сїнку!

Та й не дївїтця-такий на мене. Я дўмаю собї, якъ бї зъ нимъ заговорїти, та й мовчў. А вїнъ тодї пїднявъ свої важкї бїлї брѳвї, та глядъ на мене.

— Э! каже; — а ти що за чоловїкъ?

— Отакъ, кажў, якъ бачъ: чоловїкъ хрещѣний, волочўсь по свѣту та дѳлї шукаю.

— А чи наша вїра?

— Наша, кажў.

— Чѳго жъ тобї, сїнку, трѣба?

— Трѣба, кажў, мїнї напередъ усѳго попоїсти.

— Правда, каже, сінку, правда. Попереду нагодуй чоловіка, а тоді вже й роспітуй.

Зараз пішовъ, несé міні хліба, сала, меду, бо й пасічка въ ёго тутъ невеличка загорожена. Попоївши, я кажú ёму, що хотіли ніби мене Ляхи повісити за те, що я згубивъ панський дзигарокъ, а я втікъ та хочу пристать у гайдамаки, тільки горе моё, що не знаю, де їхъ знайти. Вінъ тоді міні й каже: »Добре, сінку, ідь же отуді й туді, мимо такого й такого дуба, то тамъ їхъ и знайдешъ на урочищі Обозовищі.« А самъ зновъ сівъ, та й почавъ стругати ратище.

Поїхавъ я, ажъ такъ: у яру попідъ густими дубами коні ходять и де-не-де жупани червоніють. Приїхавъ я ближче, ажъ стоить підъ дубомъ козакъ зъ ратищемъ на варті. Я заразъ по-запорозький: »пугу!« А вінъ міні: »пугу! пугу!« А я знову: »козакъ зъ Лугу!«

— А де той козакъ зъ Лугу? крикнувъ хтось товсто изъ лісу. — А ідь лишень сюді!

Я й іду. Дивлюсь, ажъ супротивъ мене іде здоровенний Запорожець зъ усіма, що я ще й зъ-роду не бачивъ: чорні, чорні та довгі та роскішні такі, що ажъ виліскуютьця. Жупанъ на ёму шовковий червоний, ажъ світитця, якъ огонь; шапка червона, похілиста; поясъ золотий; за поясомъ пистолі; при боку шабля; кульбака и стремена — все те въ щірімъ золоті, ажъ горить. А кінь підъ нимъ пречудовної вроди: білий якъ лєбідь, такъ и одбивае одъ зеленого лісу й трави; ти бь сказавъ, що й землі не доторкаєтця. Знявъ я шапку, та й поклонивсь ажъ до кінської гривни; забувъ, що то й гайдамака; такъ би, здаєтця, взявъ та й підостлавъ ёму підъ ноги: стою передъ нимъ, якъ передъ гетьманомъ.

— А що, каже, — брата? Чи наша віра?

— Наша, кажú, вельможний пане...

— А ну, перехрестісь.

Перехрестивсь я, окаянный. Потерло мене трохи, чесна козацька кровъ у мене обізвлася, а про-те перехрестивсь.

— Ну, ідь же, каже, — собі до куріня.

Приїхавъ я, ажъ той курінь увесь обсіпаний валою. Впущено мене черезъ рівъ у ворота. Якъ уїхавъ я та якъ гляну, то въ мене и въ очахъ зарябіло. Півно козаківъ, та все жъ то повбірані такъ, що й не розказати: кармазинъ коло кармазина, срібло коло срібла, золото коло золота. Такъ якъ отъ часомъ зимою зайдешъ у вінницю та присядешъ коло печи погрітись та подивисся, що тамъ у тій печі робитця того жару: и червоне, и жовте и сіне, горить, ходить, мигтить и мріє, ажъ ніби

ворушитця все; такъ у тїмъ таборї ходїли одїнъ поузъ одного гайдамаки: той у червоному, той у жовтому, той у блакїтному, а золото на їхъ якъ огонь сяє, що й очїма не зглянешъ. Насїлу я трόхи освїйчивсь, що вже не такъ дїко мїні мїжъ нїми стало. Поставивъ я свого коня до ясель. Нїхто мене не питає, що я за чоловікъ. Вештаюсь я помїжъ нїми якъ дома. Дивлюсь, ажъ Ласунъ ужé тутъ: ходить, заклавши рўки за поясъ, тїльки вилєтами помахує; зъ старшїми вже за панїбрата, а мене бїцїмъ и не бачить: тїльки погладивъ ўса та бровою моргнувъ, подивївшись на мене зъубоча. А мене зносять такі дўмки: »Вїкажу їмъ Ласунна! Признаюсь, хто я такий! Зостанусь мїжъ Запорозцями!« Такъ товаришъ же Ласунъ: якъ товариша зрадїти? А про те въ мене й дўмка не зворухнулася, що се жъ наші браття?... Годї ще я такъ не змігъ рахувати, — щїро послуживъ шляхтї. А вонї жъ то горонахи мїні радїють, якъ рїдного брата вїтають; дорогá одєжа въ їхъ кўцями, — надївай яку хочъ одєжу. Звїсно, страшнїй судъ настає; Богъ знає, комў жити, а комў вмїрати, то нехай, кажуть, козакъ хочъ передъ смєртю покрасуетця, якъ у городї рόжа, а вїнесе Богъ изъ огню въ дорогїхъ саєтахъ — нехай користуетця на здоровья.

На другїй день приїжджає й Лобода зъ Гладкїмъ. Поприбїрались мужиками и привелї нїби—то коней продавати. Ласунъ самъ и торгувавъ у їхъ, и могорїчъ изъ нїми пивъ, та нїшкомъ и сказавъ, що Чортовўсь жде, поки постягаютьця ёго чати, бо тепєрь ще тїльки двї чатї зїйшлось, а ще двї злўчатця зъ нимъ у Мазєпинїй Могїлї, що завтра ми тудї рўшимо, то щобъ князь бувъ готовий и державъ нόгу въ стремєнахъ, а зъ насъ або Ласунъ, або я, дамó дропакá та князевї й дорогу покажемо. Вїправили тихъ коноводївъ; а самї другого дня пїшли у Мазєпину Могїлу. А та Мазєпина Могїла та єсть то острївъ, увєсь у борў, а кругомъ такє грузькє багно, що нї чоловікъ, нї кїнь, нї собáка не перебредє; а на той острївъ черезъ багно вїсипано три грєблї. Незабáромъ надїйшла ще одна чата зъ великою здобиччу. Отъ, якъ зробївсь пїдъ той часъ галасъ и круганина въ таборї, то я улўчивъ щаслїву годїну, та на коня, та драла. Прибїгъ у Полонне пїдъ замокъ, пїдъ Кїевську браму, стўкнувъ, — не пускають мене, бо не пїзнали: жупанъ на мїні перловий, гўдзики рубїновї, поясъ литїй, шапка соболєва, — та насїлу вже впустили. Заразъ мене до князя. »Такъ и такъ, милостївий князю, ще тїльки однї чати дочекáютьця, та й рўшать пїдъ Костянтинївъ, бо чўютьця на сїлахъ. Трєба поспїшати, щобъ не вїпустити їхъ сь того острова.«

Заразъ усé військо на коней, а піхота на підводи; забрали гармати й порохі, поїхали. А я конёмъ попереду, дорóгу показую. Було то полювання на страшного звіря, що й очі й уха и чуття добре має, а ще луччі — лапи. Заказано підъ великою карою, щобъ ніхто не гомонівъ и люльки не курівъ. Звернули зъ шляху; потяглись лісомъ мовчки, тихо; тільки коли-не-коли кóлесо гарматне чи возовé стукне, наїхавши на корінь, або трісне суха гиліка. Ишли день и нічъ зъ малімъ одпочівкомъ, а далі влізли у такú гущину, у такі нётри, вертепи та вибоі, що ледві-ледві витягали вози та гармати съ того ковтуна. А тутъ нічъ темна така, що тільки навманя вгадуешъ дорóгу. Далі такі, дякувати Бóгу, вийшли безъ пригоди зъ тіи багноюки и вибрались у рідкій бірць. Я злізъ съ коня та зъ радощівъ ажъ зéмлю поцілувавъ. Про Запорóзцівъ ужé й байдуже. Сказано, молодий, хисткий, — нікому було покрепити... Отó жъ скóро вже дійшли и до того пасішника, що ратищá струже. Обскóчили ёго кругómъ и взяли въ свої рúки. А вінъ тільки подивівсь, піднявши вгору брови, та сказавъ: »Отъ же вражі Ляхи-такі пронохали!« а потімъ зновъ посупивсь та й байдужé: знае вже, що коли не сёгодні, такъ завтра смерть. Та такий же старий та сивий бувъ той пасішникъ, що ніхто ёго не бивъ и не лајавъ. Посадили ёго на візъ, ще й сина підмостили, — та й поїхали до Мазéпиної Могили.

Переночувавши въ невеличкімъ сельці, вранці позганяли мужиківъ зъ околиць зъ ралами та зъ сокірами. Було їхъ душъ, мабуть, съ тисячу. Рúшили дальшъ, и вночі прийшли до якогось урочища. Тамъ, відно, колись була таборщина, бо лісу некілька гóней вірубано и позоставались рови й вали. Усовітувавъ тутъ одінъ козакъ перегодити, ажъ поки на небі зайдуть *Козари*. А небо будó чисте якъ хустка и скрізь зóрями заіскрене. Та князь бојвсь, щобъ гайдамаки тимъ часомъ не довідались.

— Не бійтесь, каже, — ніхто сюди не прийде, бо кажуть, що се місце закліате: тутъ, кажуть, по ночахъ відьми та упрі вигравáють свої штуки; съ того-то воно й зветця: *Кúцою Чóрта Слободá*.

Отъ, якъ переждали годинъ зо три, то почали зникати зъ неба зóрі, а на небі червоні плями одъ багаття, що горіло въ гайдамацькому таборі. Рúшили ми тихо и, прийшовши до саміхъ грéбель, порозставляли передъ кожною грéблею по шести гарматъ и рови передъ гарматами пови́ковували, а округі гарматъ піхота стала. Селянъ зъ сокірами розставлено кругómъ попідъ соснами, и скóро гукну́ть по́ разу гармати, заразъ щобъ рубали сосни. А рéшту піхоти порозставляли въ рушніцями понадъ багно́мъ, щобъ стріляти, якъ-щó хто віткнетця зъ лісу. Почало

вже сіріти. Сердешні гуляки сплять собі, и не снітця їмъ, що вже їхъ піймано въ матню.

Ажъ ось з'аразъ изъ самої більшої грєблї шість гарматъ торохъ! а зъ д'ругої увъ одвїтъ — г'у-у! а зъ третїї зновъ — г'у-у! Затріщали и загулі по лісу с'єни; а тутъ вразъ заст'укало тїсяча сокїръ объ дєрево. Ой не вєсело жъ було сїчовїмъ молодцїмъ прокид'атись підъ такий гукъ и т'єскїтъ! Утїхли гармати, давши по два р'ази огню; перестали й сокїри. Я взявъ морську трубу и закричавъ: «Зд'айтесь на ласку панську, бо обг'орнуті кругомъ.»

Ж'адного одвїту. Тихо; тїльки димъ курїть понадъ багнами, підїймаючись угору. Ажъ ось на грєблї затупотїли конї, и крикъ: «Гонї, ловї! Постой, Кирїло!» и поки пїхота вїшала, якъ ось летїть бїсомъ щось на конї и пр'осто промїжъ гармати. Тодї тїльки пїзнали Ласун'а. Погоня гайдам'ацька завернулася, бо ж'арко повїяла пїхота зъ самоп'алївъ; чоловікъ зъ десятокъ покотїлося съ кульбакъ.

Отъ и день розвіднївсь. Окрикнувъ я їхъ трїчі, щобъ здавались. Ажъ за третїмъ разомъ гукнулі зъ лісу, д'обре част'уючи й насъ и нашихъ батькївъ. Зновъ загуркотїли гармати, затріщавъ лїсъ, заст'укали сокїри. Годїнь за три поробїли кругомъ багна засїки, а с'єснами заваїли кругомъ гайдам'ацький табуръ и самїхъ надушіли гїбель. Пр'обували сердєги одстрєлюватись, повїд'азивши на с'єни, а наша пїхота собі брала їхъ на цїль. Та багно було д'уже шир'оке, то не баг'ато вони намъ шк'одили.

От'акъ и день цїлий минувъ. Стукъ та грїмъ та к'урява понадъ лїсомъ. А якъ стемнїло, усовїтувавъ Ласунъ поробїти т'айно на грєбляхъ заваїли зъ гїлякъ, пенькївъ, камїння й хворосту, щобъ кїнно черезъ нихъ не м'ожна було перебр'атись, бо запевне знавъ, що гайдам'аки пїдуть на проломъ. Здався намъ на добро єго совїтъ, бо справдї Чортовусъ, роздїлївши свою ватагу на три к'упи, здумавъ уд'арити разомъ трєма грєблями и прочїстити собі дор'огу.

Чатували ми всю нїчъ підъ оружжямъ, прислух'ались до в'єякого шєлесту. Якъ ось опївночї затупотїли конї, пєрше гл'ухо, а далї все чутнїйшъ, якъ ст'али пїдх'одитъ до грєблї, а нарєштї загула грєбля одъ копїтъ, а гайдам'аки загук'али: «Н'утє, бр'атця: *аб'о доб'ути, аб'о д'ома не б'ути!*» — и припустили навз'аводи. Д'ано їмъ зблїжитись, щобъ стягнутъ усіхъ на грєблю, а потїмъ гу! — заревлї гармати. Отодї вже зробилося спр'ажне пєкло. Що хвилїна, то й гукнутъ гармати, не съ того, то съ того б'оку. А пораненї крич'ять, конї ирж'уть та б'ютьця помїжъ понав'алюва-

нимъ гіллямъ, дѣрево скрізь тріщить та падає, а по бору гуна такъ и розлягаєтця. А нічъ же то темна-темна! Тільки разъ-по-разъ сяє красний огонь зъ гарматъ: сяйне, окаже кругомъ людей, коней, блискучу зброю и рудий димъ хмарами звѣрху, та зновъ и погасне, тільки реве та стогне кругомъ у темряві. Правдїве було пекло. Цілу нічъ стріляли пушкарі, мовъ завязавши очі; тільки чули, що на грѣблі ворочаетця все и кишить якъ у казані. А якъ розвідніло, тоді тільки побачили, якѣ лихо сталоє гайдамакамъ. Думали пробітись, сіромахи, черезъ грѣблю, та, позабивавшись у завали, пропали тамъ, якъ бжолі въ бочці підъ пасішною довбешкою... Якъ бжолі карабкаютця, тонуть и вьзнуть у густій пагоці, якъ виверне пасішникъ у бочку важкі та повні забоцні; такъ вони сердєги, вьзли поміжъ гіллямъ и тонули въ багнахъ. Лежало їхъ багато. Ажъ жаль було дивітись! народъ усѣ здоровий та роскошний, и ківі добрі; та все жъ то те пороздїране картэчами и покривавлене. Лежять бідахи, повивертавшись, густо, якъ снопи на хорощій ніві. Якъ молотники, вставши зрання, стануть у два ряді на довгому току и бьють дубовими ціпами сніпъ за снопомъ, ажъ поки розлетітця увесь соломою, такъ и їхъ порозбівано картэчами, пороздїрано чаунними кўлями на шматкі и перемішано съ потрощеними гіляками и колодямъ. На великій грѣблі, у завалі, знайшли й самого Чортовуса на колоді. Навзнакъ лежавъ сердешний головою на колоді, роскидавши крижѣмъ рўки, а вўси, мовъ дві чорні гадини, ростяглись по колоді, у крові всі, та й позасихали. Картэча вдарила сіромаху саме въ грўди и вискочила въ спїну, распорівши пішний кармазинъ. Кровъ изъ рани потекла и по всѣму жупанові и по золотому поясу, зальла и дорогого білого коня, що лежавъ підъ нимъ ўбитий. Шаблю при Чортовусі и оружжя знайшли пречудовне, та ба: ніхто не схотівъ ёго носіти, бо Чортовусъ бувъ, кажуть, чарівникъ и все те наговорене чарами. Одінъ князь Любомірський не боявсь ні якихъ чаръ и взявъ собі ту шаблю и зброю. Пораненихъ душъ тридцять забрали и повезлі до Полонного на страту, здобичъ поділили поміжъ військомъ, а трупи четвертували и розставляли на паляхъ по селахъ и шляхахъ. Тільки съ того люде ще більшъ набірали собі гайдамацького дўху: якъ покажуться було де січові гості, — вони їхъ криють по пасікахъ, дають їмъ осторогу, а комў нема життя одъ економівъ та дозорцівъ панських, ті й самі зъ гайдамаками панські будінки руйнували. Тільки ми, надвірні, було, за панськимъ приводомъ, ходимо на гайдамакъ. Здавалоє: куді, якѣ добро чїнимо, а ми тільки помагали загнуздувати нашихъ братівъ.

СБЛИЖЕНІЯ И СЛѢДЫ.

II.

ТАРШАНЫ

(ДИКІЯ ЛОШАДИ.)

Видъ нашихъ новороссійскихъ степей производитъ на человѣка, первый разъ ихъ увидѣвшаго, такое сильное впечатлѣніе, что оно неизгладимо остается въ памяти. Ихъ образъ подъ вечеръ, или въ знойное лѣто, своею великостью и безмѣрностью, тишиною и пустынностью, столь же глубоко дѣйствуетъ на воображеніе, какъ видъ океана безбрежнаго и независимаго — на пловца, еще не свыкшагося съ бурями. Будто затишь и не колышнется цѣлый океанъ земли. Но не вѣрьте тишинѣ этого океана: онъ вокругъ васъ колышется и, какъ волнами, разбѣгается широкими логами и оврагами. Тамъ, по углубленіямъ, скалы выступаютъ изъ-за скалъ; тамъ бѣжитъ истомленный ручей, и по сторонамъ видны остатки весенней воды; тамъ роскошно льется рѣка; тамъ раскидываются богатые луга, и по островамъ синѣютъ лѣса. Не видно ни холма, ни пригорка, только могилы, да могилы. Возвышенности, которыя въ другихъ мѣстахъ разнообразятъ страну, какъ-будто выступающая изъ земли, — въ степяхъ замѣнены разнообразіемъ углубленій. Только херсонскія, переконскія и буджацкія степи улеглись не колыхнувшись.

Съ грустью глядитъ на нихъ сѣверный житель Россіи!

Но что были эти степи, поросшія гигантскимъ бурьяномъ и застланныя ковылемъ, за два вѣка предъ нами, даже въ половинѣ прошедшаго столѣтія, когда онѣ были владѣніемъ Татаръ и Запорожцевъ и именовались *Дикимъ Полемъ* у сосѣдей, и *Пустынями* за границею (les

deserts Zaporosens, solitudo)? когда, кромѣ вооруженныхъ запорожскихъ командъ, укрытой въ терну *рушниці* гайдамаковъ, безчисленныхъ стадъ и табуновъ и кое-гдѣ бѣлѣющейся хаты зимовника, ничего не встрѣчалъ смѣлый путешественникъ? Дорогъ не было, кромѣ отвѣчныхъ шляховъ: Муравскаго и Чорнаго, по которымъ шли обозы за солью въ Крымъ, за рыбою на Донъ и Запорожье. Перетянувъ черезъ Днѣпръ, у Никитина перевоза, чумаки мазали свою рубашку и одежду дегтемъ, изъ предосторожности отъ чумы и гадины; добывали изъ воза пику, заряжали рушницу. Въ Ногайской степи уже ни сѣль, ни зимовниковъ не было; хорошо еще, если трава уродила и вода въ «полевыхъ рѣчкахъ» не повысыхала. Отъ запорожской границы до самой перекопской башты, не увидятъ они уже ничего, кромѣ табуновъ или стадъ татарскихъ, весь годъ блуждающихъ съ чабанами, всегда вооруженными ножомъ за поясомъ, такихъ же дикихъ, какъ ихъ лошади.

Было гдѣ погулять и Татарину въ мохнатой шапкѣ и доброму козаку, и дикому коню; но время уничтожило всю вольницу новороссійскихъ степей, и Татарина и козака, котораго оно не могло превратить ни въ пикинера, ни въ желтаго гусара.

Оставляя до-поры, до-времени двухъ первыхъ, обручнѣвшихъ уже, протопластовъ степей, я остановлюсь немного на третьемъ его видѣ — на дикихъ лошадяхъ или *Тарпанахъ*, по мнѣнію профессора Кесслера, переведшихся еще въ прошломъ столѣтіи, по мнѣнію же моего Омелька, еще, можетъ быть, и теперь гдѣ-нибудь *вѣштающихся*, не для того, чтобы укорить уважаемаго профессора, но совершенно по другой причинѣ — для *слѣда*.

При Бопланѣ, во второй половинѣ XVI вѣка, разгуливали по новороссійскимъ степямъ олени, сугаки, лани, кабаны дикіе, байбаки, буйволы, перепелки съ синими ногами, мясо которыхъ было смертельно, и дикіе лошади. »Онѣ ходили табунами, говоритъ Бопланъ, отъ пятидесяти до шестидесяти головъ, и перѣдко заставляли насъ братья за оружіе: издали мы принимали ихъ за татарскую конницу. Дикія лошади неспособны ни къ какой работѣ, и хотя жеребята могутъ дѣлаться ручными, но также ни къ чему негодны, развѣ только для пищи. Мясо ихъ чрезвычайно вкусно и даже нѣжнѣе телятины, впрочемъ на мой вкусъ не такъ пріятно. Смакъ ость его — замѣчаетъ онъ — Украинцы заглушаютъ пряностями, которыми изобильно приправляютъ все свои кушанья: они ѣдятъ перецъ, какъ горохъ. Дикую лошадь усмирить невозможно; она полезна только для мясного ряда, гдѣ конина продается

вмѣстѣ съ говядиною и бараниною. Впрочемъ дикіе кони разбиты на ноги; копыта ихъ разрастаются, дѣлаются толстыми (ибо никто ихъ не обрѣзываетъ) и не дозволяютъ лошади быстро скакать. Такимъ образомъ, заключаетъ простодушно sieur, котораго мы такъ часто тревожимъ, — конь, непокорный волѣ смертнаго, лишается быстроты своей — ясное доказательство божественнаго Провидѣнія, которое предназначило животное это на службу человѣка.»

Позднѣе столѣтіемъ послѣ Бошана, Дитлей, въ *Дѣтскомъ Атласѣ* (Спб. 1771 года), говоритъ, что при волошескихъ и татарскихъ границахъ ходятъ стадами дикія лошади, которыя нѣсколько меньше дворовыхъ, но копыта въ-двое шире имѣютъ, нежели у оныхъ; буджацкіе Татары обыкновенно ловятъ ихъ въ мокрую осень, отчасти убиваютъ стрѣлами, окружая ихъ пристанище и съ ужаснымъ крикомъ вгоняя ихъ въ болото, изъ котораго онѣ скоро выбиться не могутъ. Убитыхъ ѣдятъ, и тогда у нихъ бываетъ праздникъ; пойманныхъ же приучаютъ къ ѣздѣ, а особливо къ бѣгу; ибо онѣ чрезвычайно быстро бѣгаютъ.»

Въ своемъ путешествіи по святымъ мѣстамъ (Pielgrzymka do ziemi świętej, 1839), Головинскій говоритъ: «Но есть еще въ Херсонской губерніи и дикія лошади. Мнѣ рассказывалъ одинъ мѣстный управляющій, что онъ не одинъ разъ видѣлъ табуны дикихъ лошадей, которыхъ пасетъ и сторожитъ жеребецъ; самъ онъ пасется вдали отъ прочихъ лошадей, присматриваясь, нѣтъ ли гдѣ опасности. Жеребецъ смотритъ, чтобы табуны держался вмѣстѣ, и, если замѣтитъ гдѣ-нибудь домашнюю лошадь, заблудившуюся въ степи, забираетъ ее силой въ свою команду. Однажды, если только вѣрить управляющему, онъ, скрывшись ворву, видѣлъ между дикими лошадьми одну домашнюю, и еще въ хомутѣ! Эти лошади малаго роста, но хорошихъ статей и быстры, различныхъ мастей, но болѣе мышатя, а жеребецъ всегда этой масти; только что рожденнаго жеребенка онъ самъ чиститъ. Мѣстные жители умѣютъ ихъ ловить арканами, но, пойманные, онѣ никакой пользы не приносятъ: или сами убиваются, или умираютъ, затосковавшись, или же, освоившись, теряютъ, что называется, фантазію и дѣлаются лѣнвыми. Потому ихъ теперь никто и не ловитъ; онѣ ведутъ свободную жизнь, проводя зиму у стоговъ сѣна.»

Вотъ и есть слѣды, что дикія лошади еще такъ недавно существовали въ Херсонской губерніи. Я съ особеннымъ удовольствіемъ перечитывалъ эту замѣтку Головинскаго, которая не лишала степей первообраза ихъ первобытной пустынности и дикости.

»Но у меня, подумалъ я, есть еще подъ рукой одинъ источникъ: не можетъ быть, чтобы Омелько, туристъ и двадцати-пяти-лѣтній скиталецъ степей, не вынесъ о тарпанахъ чего-либо видѣннаго или слышаннаго.«

— Омельку, дай пожалуйста понюхать табаку, говорю я.

— Съ удовольствіемъ моимъ большимъ, говоритъ и, откидывая полу свитки, изъ кармана, въ которомъ всегда, неизмѣнно былъ *гаманецъ* съ *причандаломъ*, вынимаетъ тавлинку и, давая мнѣ *нюхъ*, самъ *заживае*.

— Скажи мнѣ, *голубе*, правда ли, что одинъ панъ пишетъ, будто уже на вашихъ степяхъ нѣтъ дикихъ лошадей?

— Не вѣрьте, ей Богу, не вѣрьте, что они тамъ пишутъ! Ёдетъ панъ столбовою дорогою да и думаетъ, что ему онѣ на дорогѣ попадутся: *найшли дурныхъ*! А я такъ видѣлъ собственными глазами (ему правильнѣе надо было сказать: собственнымъ глазомъ) около Николаева, верстъ шестьдесятъ къ морю, въ Калиновкѣ, гдѣ уланское поселеніе.

— А давно?

— На третій годъ послѣ смерти вашего дѣдушки (1835). Какъ пошелъ я за границу (¹), то и сталъ я въ Калиновкѣ, у Ситниченка Игната. Добрый, заможный былъ хозяинъ. Въ воскресеніе или въ праздникъ, бывало, сговорятся они съ сосѣдомъ Никитой Совою: »А ну, братцы, поѣдемъ за дичками, стебнуть по брючку!« и меня возьмутъ съ собою. Выѣдешь — степь вокругъ тебя какъ море, только небо синѣетъ. Тамъ яровъ много, есть и рѣчка и большой яръ Сагайдакъ. Весною въ рѣчкѣ есть вода, а лѣтомъ только въ каменныхъ ямахъ стоитъ: дно въ рѣчкѣ, знаете, каменное. Вотъ засядемъ мы въ яру, сидимъ, да и углядимъ табунъ, головъ пятьдесятъ или шестьдесятъ... скорѣй изъ яру; *поприлягаемъ* на коняхъ и подѣзжаемъ *ступою* къ табуну. А жеребецъ, только что замѣтитъ коней, думаетъ, что ѣздовъ на коняхъ нѣтъ, станеть на заднія ноги, въ ноздри *здорово хронне*, сунется до насъ, да и назадъ къ табуну; мы на стадо — и разбиваемъ табунъ на три части; дурное какое-нибудь лошя останется; бѣжитъ до него matka, а жеребенокъ уже увязался до насъ; вотъ тогда сберишь арканъ...

— Какіе же у васъ употребляли арканы, Омелько?

(¹) Т. е. въ Херсонскую губернію.

— Сказано—какіе: волосяные, саженой въ двадцать или тридцать. Якъ *стѣбнѣшь* арканомъ, то на томъ мѣстѣ, гдѣ была голова, очутит-ся хвостъ, а арканъ привязанъ къ сѣдлу. Послѣ придушишь, вымане-жишь, приглушишь и привяжешь до своего коня; такъ и приводишь до-дому; учишь его, учишь,—нельзя ничего сдѣлать; подъ верхъ, при дру-гомъ свойскомъ конѣ, то еще туда-сюда; но въ хомутѣ или въ шлѣѣ нельзя научить. Ляжетъ, визжитъ, хоть ножемъ рѣжь, не встаетъ, а выпряжи — схватится. Вотъ у Ляшенка, два года дикая лошадь была; разныхъ онъ практиковъ доходилъ съ нею — никуда негодится, — только развѣ на ярмарку въ Березовку вывести да продать за два карбованца татарамъ: за-ради мяса купятъ. А Курта, Петро Ивановичъ, тотъ, пра-вда, выучилъ *одгульня*, хотъ своихъ триста головъ лошадей имѣлъ; сказано — для любопытствія: »естъ свои кони, а на дикихъ ѣзжу.«

— Что же это за одгульни?

— Вотъ видите: попасаетъ себѣ мужичекъ конячку, конячка па-сется и все дальше отходить, а мужичекъ спитъ на солнцѣ да потяги-вается; — прибѣжитъ, увидѣвши ее, дикій жеребецъ, огаръ значитъ, и займетъ коняку; а если случится, что займетъ кобылу, то отъ тоеі — одгулень родится; такого еще, пополамъ съ бѣдою, можно подъ верхъ выучить; но *широю дичка* — никогда. А разъ Ситниченко кованого на всѣ четыре ноги свойскаго коня загналъ изъ дикаго стада въ каменную кошару и тамъ поймалъ; одичавѣлъ совершенно. То былъ конь одного купца; за два года совсѣмъ одичавѣлъ; однако купецъ, по-сосѣдеки, за семьдесятъ рублей на ассигнаціи коня выкупилъ. Миѣ одно каторжное лошя штаны на куски порвало. У Рингеля, купца, поймали лошя, обруч-нѣло оно немного, уже стрижакомъ учинилось. Разъ повѣсилъ я шта-ны на землянку, а оно пришло и погрызло. »Чтобъ тебя навѣженного волкъ сѣлъ!« говорю. Что вы думаете! таки въ ту самую ночь и сѣли! въ такую значитъ пору сказалъ.

— А какой они масти?

— Масти они всегда мышастой, только черная полоса идетъ по спинѣ, будто батогомъ кто ударилъ. На видъ хороши; ростомъ будутъ съ добрую двухъ-лѣтнюю конячку, только въ персяхъ такіе складныя, гарныя да дужія; а которыя другой масти, то не ширія дички, а одгуль-ни, копыта какъ у свойскаго коня.

— Какъ же, Омелянъ, я читаю, что копыта у нихъ разрастаются и дѣлаются здоровенными?

— Ей-Богу, не слушайте! Какъ чоботь у себя, такъ я у нихъ копытъ

бачивъ; хоть на присязі скажу. Мало ли что говорятъ? такія и такія — и голова большая... а я такъ видѣлъ своими глазами. Отчего же, я слышалъ, что есть дикія коровы, а не скажу? бо не видѣлъ.

— Такъ съ нихъ и пользы никакой нѣтъ?

— Люди на нихъ не ласы; никакой пользы не даютъ; развѣ только на жиръ бьютъ. Засядетъ человѣкъ гдѣ-нибудь въ ямѣ; убьетъ изъ ружья, сдеретъ жиръ и смѣшаетъ его съ дегтемъ; старыя очень жирны, да и какъ имъ не быть жирными, когда зиму цѣлую около стоговъ трут-ся? Теперь вѣрно уже ихъ нѣтъ. Сильно народно стало, змандровали въ другіе края. Не хотятъ служить человѣку, а когда-то, говорятъ, они людямъ, которыя на тѣхъ мѣстахъ прежде жили, служили; а теперь, видно, не хотятъ служить *чоловікові*.

— Что я слышу, Омелянъ? ты меня опять наводишь на сближеніе, какъ гончаго на тропь за зайцемъ. Видишь ли, одинъ дѣдъ, звали его Геродотъ, еще лѣтъ четыреста передъ Р. Хр., описываетъ, что тамъ, гдѣ Днѣстръ наиболѣе сближается съ Бугомъ, жили самые Скиты (кочевые Скифы), а около нихъ по сосѣдству — Доброконники (Калиппиды), — на тѣхъ самыхъ мѣстахъ, гдѣ теперь Николаевъ, Брацлавъ, Винница, гдѣ Уманщина, гдѣ Конскія Воды, — и говоритъ, что они дуже любили гарныхъ коней, и разводили ихъ.

— Гдѣ же они теперь? спрашиваетъ Омелько.

— Смандровали куда-то.

— Ну, можетъ быть, послѣ нихъ осталась какая пара въ стѣняхъ, одичавѣла, а послѣ и расплодились дикіе кони. Сказано — не хотѣли служить другому народу, пока и не перевелись.

»И я хотѣлъ что-то подобное сказать!« подумалъ я. ⁽¹⁾

(1) По просьбѣ редакціи. Я. Г. Кухаренко сообщилъ слѣдующія замѣчанія о дикихъ лошадяхъ, водящихся до сихъ поръ въ Черноморіи:

Дикія лошади (говоритъ онъ) бываютъ росту малаго, похожи на вятокъ, но не имѣютъ такого правильнаго склада. Вообще они, противу роста своего, имѣютъ голову большую, лобъ широкій, челюсти тоже широкія, грудь посредственную; крупъ у нихъ всегда крутой, округленный; уши умѣренныя, но толстыя; холки нѣтъ, или едва замѣтна; спина-круглая, такъ что сѣдло, крѣпко подтянутое подпругами, едва держится и, при малѣйшемъ ослабленіи, подворачивается; копыта, какъ у горныхъ лошадей, ввидѣ опрокину-таго стакана, и крѣпкіе; мастью — темно-мышастыя или темно-каштановыя, съ чернымъ ремнемъ по спинѣ. Они дики до-того, что, завидѣвъ человѣка, — повозкою ли онъ ѣдетъ, или верхомъ, — поспѣшно убѣгаютъ, скрываются отъ глазъ и на виду ни какъ не останавливаются.

Между дикими лошадьми не мало есть *відгульнівъ* (или *одгульнівъ*, какъ

III.

ENTRÜCKTE HELDEN.

(ЛИЦАРИ-НЕВМИРАКИ.)

У меня, въ хатѣ, на стѣнахъ налѣплены разныя лубочныя картинки: воины на коняхъ, корабли, Ерусланъ пылко - пламенный, Бова великодушный и надменный, Иванъ-царевичъ на бодромъ конѣ съ жаръ-птицею въ клеткѣ. Эти украшенія я налѣпливаю по стѣнамъ для приманиванія къ себѣ моихъ малютокъ — племянника и племянницы, которыхъ я, старый холостякъ, люблю. Придутъ они изъ деревни ко мнѣ, такіе маленькіе. »Покажи, говорятъ, сѣраго волка, дядя!« Дядя ихъ на руки, поцѣлуетъ; а они обнимаютъ его и тянутся или къ воину современному, или къ милому Бовѣ.

назвалъ Омелько), т. е. лошадей *свійськихъ*, ручныхъ, въ разное время попавшихся между дикихъ, которыя охотно ихъ принимаютъ, а особенно кобылицъ. У этихъ лошадей, копыта плоскія, хотя и разрастаются въ величину, но излишки копытъ обламываются сами собою, такъ точно, какъ у лошадей нашихъ степныхъ табуновъ, которымъ копытъ никто никогда не обрываетъ, и они не мѣшаютъ скорому бѣгу. Не очищенное копыто мѣшаетъ только лошади рабочей.

Відгульні бываютъ, обыкновенно, разныхъ мастей, но родящіеся отъ такихъ матокъ жеребята всегда принимаютъ масть и складъ *тарпана*, потому что происходятъ отъ дикихъ жеребцовъ. Не было случая получить породу отъ ручного жеребца и дикой матки.

Табуны дикихъ лошадей дѣлятся на косяки, какъ и наши степные: косякъ можетъ состоять изъ 30 штукъ матокъ (наибольшее число, ато всегда менѣе). Косяки часто соединяются или держатся не вдали одинъ отъ другого. Съѣхать ихъ на равномъ мѣстѣ, хотя пригнувшись на лошадей (какъ говоритъ Омелько), нѣтъ возможности: жеребцы всегда предусматриваютъ опасность. Были случаи, что охотники нагоняли дикихъ лошадей въ клинъ между двухъ тонкихъ бѣлокъ, съ цѣлью загнать ихъ въ болото; но, не смотря на преслѣдующую ихъ облаву охотниковъ, при видѣ явной опасности, они бросаются сквозь облаву, хотя бы то и съ урономъ, какъ это и случается въ такомъ случаѣ почти всегда.

Весною, когда жеребята не имѣютъ еще двухъ недѣль отъ роду, они обыкновенно прилѣпляются къ ручнымъ лошадямъ и остаются между ними; но позже этого возраста жеребенокъ такъ быстръ и смысленъ, что не отстаютъ ни на шагъ отъ матки. Зимною охота на нихъ удобнѣе. Когда поле покрыто толстымъ слоемъ снѣга, дикія лошади пробиваютъ себѣ одну дорогу въ степи къ скирдамъ сѣна, по которой и ходятъ. Нужно знать концы этой дороги, или *трасмы*, чтобы ее съ обѣихъ сторонъ занять охотниками. Это дѣлается не на близкомъ разстояніи. Показавшіеся

Сегодня послѣ обѣда, — а день такой жаркій, — я, заснувши немного, велѣлъ Омельку подать себѣ дыню. Омелько приноситъ ее, замыслова-то постукиваетъ по ней рукою, приговаривая: »Щірая дубовка, настоящая дубовка!« И точно, разрѣзавъ ее, я ахнулъ: аромат былъ необыкновенно пріятный, вкусъ тоже.

— Вотъ и тебѣ кусокъ, Омелько: ѣжь, чтобы зналъ, какія у насъ чудеса растутъ на баштанѣ.

— Я вамъ говорилъ, что на той сторонѣ будетъ добрый баштанъ. Дастъ Богъ, доживемъ слѣдующаго лѣта — еще больше скопаемъ горы и засадимъ. Дыня, нечего сказать, хороша, замѣтилъ Омелько, тонко срѣзывая кожицу съ нея своимъ складнымъ ножомъ, который онъ всегда, по старой привычкѣ, имѣлъ при себѣ на припонѣ, содержалъ въ полной исправности и острилъ. — Ну, а кавуны не выдутъ противъ дынь.

И, чтобы разговоръ не сдѣлался для меня черезъ-чуръ лестнымъ,

съ двухъ сторонъ охотники заставляютъ дикихъ лошадей оставить дорогу и избрать другой, непробитый путь. Такъ какъ глубокія рытвины и крутыя балки въ степи заматаются наноснымъ снѣгомъ, то и случается, что уто-нувшія въ такомъ снѣжномъ заносѣ дикари дѣлаются добычею охотниковъ.

Дикія лошади отъ природы свирѣпы. Онѣ легко перекусываютъ зубами наброшенный имъ на шею волосяной арканъ (*накидальний повалець*). Для этого употребляютъ арканъ пеньковый, длиною до 12 маховыхъ сажень (т. е. по $2\frac{1}{2}$ аршина каждый, или 30 арш. (а не сажень, какъ говоритъ Омелько). Накинувшій дикую лошадь, беретъ арканъ подъ правую ногу (*підъ післище*). Приученный арканый конь сѣдока становится бокомъ, упираясь ногами; петля аркана на шеѣ дикой лошади затягивается, и, отъ прервавшагося дыханія, жертва падаетъ; прочіе сѣдоки быстро спѣшиваются; одинъ хватаетъ за уши изза спины, пригибаетъ голову къ землѣ, прижимая колѣнями шею, другой, тоже изза спины, хватаетъ за пахву и, пронявъ хвостъ дикой лошади между ногъ, держитъ крѣпко обѣими руками его конецъ. Прижавшій къ землѣ голову освобождаетъ на шеѣ затянутый арканъ; дыханье возвращается; тогда, извѣстнымъ порядкомъ, тѣмъ же арканомъ бротають за морду дикую лошадь. Накинувшій арканомъ всадникъ опять подбираетъ покороче подъ ногу арканъ; придерживавшіе за уши и хвостъ дикую лошадь пускають, и она, поднявшись на ноги, стремится въ сторону; за нею подается всадникъ съ арканомъ, а прочіе, сбивая съ произвольнаго направленія дикую лошадь, гонять ее, куда имъ нужно. Это способъ брать живьева. Въ-противномъ же случаѣ рѣжутъ, снимають кожу и жиръ, имѣющій особенное свойство мягчить ремни.

Въ Черноморіи есть до настоящаго времени на степяхъ, между рѣками Ею и Кугосею, табунъ дикихъ лошадей шгукъ до 70 съ *прігульнями* (*відгульнями*), въ верховыхъ балкахъ: Кавалеркѣ и Грузькой. Другой косякъ дикихъ коней водится на верховьяхъ р. Сасыка, на пространствѣ между Новолевушковской и Калниболотской станицами.

Омелько круто поворотилъ его и, съѣвши дыню, сдѣлалъ его историческимъ.

— Вотъ какой богатырь на сѣромъ волкѣ ѣдетъ! а онъ, каналья, на весь скокъ вытянулся, хвостомъ землю мететъ. Гдѣ-то вы, сердечные, теперь подѣвались? Не видно уже васъ нигдѣ!

— И точно, Омелько, гдѣ же они теперь вѣштаются? неужели совсѣмъ перевелись?

— Нѣтъ, они еще и теперь сидятъ за моремъ, и не пускаютъ вотъ такихъ змѣй въ наше царство, какіе, видите, вотъ намалёваны. Какой, смотрите, лыцарь! двѣ головы змѣю срубилъ, одну оставилъ и ѣдетъ, какъ на коню. Вотъ, когда у насъ бываетъ блискавица, это значитъ, что богатыри за моремъ съ змѣями бьются и не пускаютъ въ наши стороны.

— А тебѣ же, Омелянъ, случалось на своемъ вѣку видѣть богатыря?

— Случалось не случалось, а слышать—слышалъ. Былъ въ Стайкахъ одинъ человѣкъ: возьметъ дубка, какъ двумя руками обхватить, и скрутитъ; возьметъ жерновъ, что лежалъ около мельницы, спуститъ съ горы къ Диѣпру, а послѣ опять черезъ день ветащитъ на гору и поставитъ около млина на кантъ; а гора, правда, крутая, двѣ пары воловъ только-только-что могутъ на нее вывезти корцевъ пять-шесть. Вся громада видитъ, что кто-то пробуетъ силу, да никто не знаетъ. »Кто бы это былъ такой?« думаютъ, да не могутъ дойти. Приходитъ батюшка; спрашиваютъ его: »Кто это камень на кантъ поставилъ?« Батюшка только рукою махнетъ. Приходитъ дякъ; спрашиваютъ и дяка. »Что вамъ говорить? каже дякъ; вамъ сказать — на весь міръ сказать, всі знатимуть. Это вдовинъ семилітокъ творить; онъ, какъ на батюшку дохнетъ, то ему не можно на воздухахъ устоять, чуть только подуетъ на него« (1).

— Гдѣ же дѣлся вдовинъ семилітокъ?

— Говорили, что въ Царь-градъ ушелъ, туда, гдѣ Михалко на конѣ Золотые врата держитъ.

— Какой это, Омелянъ, Михалко?

— Ото, видите, когда-то Кіевъ брали Татары, отсыпались отъ нихъ Кіевне валами; но ничего не помогло: лѣзутъ Татары въ городъ, какъ муравьи. Кіевне и задумали отдать городъ; собралась громада, всѣ со-

(1) Ср. *Записки о Южной Руси*, Ш. Кулиша, I, 163.

гласились, только одинъ лыцарь — назывался онъ Михалко — не соглашался. »Панове громада! говоритъ, поганая ва́ша рада! не хóчу я зъ вами ж́йти, Татарину служ́ити.« Да подъ́халъ къ царскимъ Золотымъ воротамъ, поднялъ ихъ на ратищѣ и унесъ съ собою въ Цареградъ. Рассказываютъ старики, что еще разъ будутъ Татары брать Кіевъ, еще разъ знівечать церкви Божі, тогда опять явится Михалко, принесетъ на кошь Золотыя ворота и прогонитъ непріятеля. Онъ и теперь живетъ и всё ѣсть одну прósкурку, которую ему дали изъ Лавры. Вотъ и говорятъ, что около него всё наши богатыри собираются. Вѣрно, и вдовинъ семилітокъ тамъ. (1)

— Почему же имъ, Омельянъ, въ нашихъ краяхъ не жить?

— Я жъ говорю вамъ, что они змѣевъ и разныхъ гадівъ не пускаютъ въ хрещеную землю; а другое, что уже... вѣрно, и тѣ времена прошли; нельзя имъ объявиться. Видите, и засідателей, и приставовъ повыдумывали, — ко всему придерутся. И богатыря сотскіе схватятъ, да какъ отведутъ въ станъ — да въ тюрьму! Богъ знаетъ, сколько бы его водили изъ тюрьмы въ тюрьму; самóму бѣ остобісіло локтями стіни терти. Какъ бы стали брать одни допросы, то не захотѣлъ бы и богатыремъ быть. Нельзя теперь являться никакому чуду. Явится гдѣ-нибудь надъ крыницею икона, — и ту, прости Господи, не оставятъ въ покоѣ.

— Какъ же, Омельянъ? ну, положимъ — богатыря поймаютъ, закуютъ въ кандалы; вѣдь онъ встрепенется — и кандалы вонъ, а самъ — кого хватить за ногу, то нога прочь, кого хватить за голову — голова прочь?

— Ба, ба, ба, Петро Ивановичъ! то было въ старое время, когда еще ружья не выдумали да пороху; тогда стрѣляли стрѣлами. Смотрите на Ивана царевича, какой панциль! гдѣ его пробить стрѣлою! а пулю — не то серебряннымъ гудзикомъ — можно свалить всякаго сильно-могущаго богатыря. А всё-таки (послѣ долгой паузы заключилъ Омелько) есть они и теперь между нами, только потаемо скрываются: начальство есть — нельзя имъ грассовать по-прежнему.

»Куда духъ времени пошелъ!« подумалъ я.

1) Ср. легенду о томъ же въ *Зап. о Южн. Руси*, I, 3.

Кромѣ Михалка, который еще не умеръ, для Украинцевъ цикль Дантовскихъ разсказовъ сосредоточивается еще вокругъ чрезвычайно поэтической личности Вернигоры. Съ представленіемъ Вернигоры соединяются еще древнія мѣологическія понятія, которыя придаютъ особій характеръ его чудесной личности. Вернигора, по народному преданію, родился на лѣвомъ берегу Днѣпра, тамъ, неизвѣстно по какой причинѣ, убилъ брата и убѣжалъ на правый берегъ Днѣпра. Это случилось во время бунта Залізняка; страны, по обѣимъ берегамъ рѣки, вступали между собою въ сношенія; собиралась большая буря. Вернигора, вдохновенный пророческимъ духомъ, отклонялъ народъ отъ кроваваго дѣла, громко предсказывая страшный конецъ его. Съ этой цѣлью странствовалъ онъ по всей Украинѣ. Духъ его узналъ о томъ, что должно быть, въ то время, когда тѣло его было погружено въ смертный сонъ. Вырвавшаяся изъ земныхъ оковъ, душа Вернигоры три дни блуждала въ небесныхъ пространствахъ. Старецъ съ сѣдою бородою ведетъ душу умершаго (какъ *psuchopompas* у Грековъ, какъ *der getreue Eckhart* въ германскихъ сказаніяхъ), показываетъ ему въ райскомъ саду радость благословенныхъ, а въ чистилищѣ — какъ души ходятъ по мытарствамъ; въ аду — какія муки претерпѣваютъ онѣ за разныя совершенныя ими преступленія. Изъ чистилища въ адъ ведетъ висячая перекладина надъ пропастью (мостъ, о которомъ разсказывается въ подобныхъ преданіяхъ всѣхъ народовъ). Такимъ образомъ всюду сопровождая душу и все показавши ей, старецъ наконецъ позволяетъ ей возвратиться къ живущимъ и разсказать на этомъ свѣтѣ все, что она видѣла въ своемъ восторженіи, кромѣ только трехъ словъ, потому что, еслибы она ихъ выговорила, то сей-часъ бы умерла. Вотъ что случилось съ Вернигорой: онъ видѣлъ муки гайдамаковъ, обрызганныхъ кровью, безъ руки и ноги, видѣлъ еще прежде, нежели была усмирена Коліивщина и панъ судья Дубровскій съ паномъ региментаремъ Степковскимъ судили преступниковъ на земли. Во время своего странствованія, Вернигора осматриваетъ и разспрашиваетъ души о томъ, что со временемъ должно быть. Въ концѣ третьяго дня старецъ привелъ Вернигору на перекладину, повисшую надъ ужасною пропастью, изъ которой выходилъ нестерпимый смрадъ трупа; старецъ показалъ ему, что это его брѣнное тѣло, и низвергнулъ его въ пропасть, — и Вернигора вдругъ возвратился къ жизни. То же самое и въ божественной комедіи Данте. Разсказываютъ, что Вернигора не умеръ, что въ Македоны, въ деревню, въ которой онъ поселился, пріѣхалъ кто-то на бѣломъ конѣ и взялъ съ собою украинскаго

чародѣя, сказавъ ему только: »А что? пора уже тебѣ.« При концѣ міра Вернигора явится вмѣстѣ съ всадникомъ на бѣломъ конѣ.

Вернигора принадлежитъ къ числу тѣхъ мифическихъ героевъ, которые, хотя и исчезли изъ видимаго міра, однако не умерли. Очевидно, что это лицо, еще столь свѣжее въ воображеніи народа, смѣшалось съ другими мифологическими лицами языческихъ волшебниковъ: самое названіе Вернигора напоминаетъ о Титанѣ.

Но г. Изопольскій (Dumy i piesni ludu Ukrainskiego) изъ нѣкоторыхъ сказокъ и преданій выводитъ мысль, что Вернигорой звали одного изъ горячихъ приверженцовъ Мазепы — Орлика, или пожалуй, и самого Мазепу, за то, что онъ вздумалъ снять власть Россіи надъ украинскимъ козацтвомъ. Изопольскій приводитъ доказательства:

1) Сидоръ Торопякъ, старый запорожецъ, котораго онъ встрѣтилъ на хашоватскомъ паромѣ черезъ рѣку Бугъ, на вопросъ его: не знаетъ ли онъ чего о Вернигорѣ? отвѣчалъ, что Вернигору помнитъ онъ еще тогда, когда его называли Смыкомъ и Мазепенкомъ; а Вернигорой такъ, для смѣху прозвали его, когда онъ былъ только простымъ козакомъ Корсунскаго куреня; ибо прежде Смыкъ былъ полковникомъ Корсунскимъ.

2) Въ 1828 году пасічникъ Яковъ, въ Павловкѣ, подъ Тирасполемъ, рассказывая о Вернигорѣ, называлъ его Бондаремъ Орличенкомъ, »а Вернигорою прозвали ёго за те, що більшъ хотівъ, ніжъ сила.«

3) Въ 1829 году онъ зналъ въ Липовцѣ столѣтняго старца, который самъ себя называлъ Петромъ Кметою, какъ его называли на Запорожьѣ, а не Кмітою — названіемъ, даннымъ ему за конфедерации. На вопросъ: не помнитъ ли онъ кого нибудь изъ своихъ вождей? запорожецъ назвалъ Мазепу, Вернигору. »Забуваєшь, діду, говорить Изопольскій: ты еще не родился, когда Мазепа умеръ.« — »Что вы знаете! отвѣчалъ онъ: Мазепа умеръ только послѣ того, якъ Січъ зруйновали; и Січъ то атаковали черезъ него, хотя онъ и не жилъ въ самой Січи, а жилъ хуторомъ на корсунскихъ степахъ, назывался Бондаремъ и училъ лобуровъ играть, співать, а потомъ разсылалъ ихъ въ свѣта, чтобы Мазепу славили и на Москаля козака поднимали. Я самъ его видѣлъ; онъ меня до конфедератовъ выправилъ.«

Не все то умерло на Украинѣ, что жило!

П. РЕВЯКИНЪ.

Хуторъ Вовча Долина.

БИБЛІОГРАФІЯ.

Поѣздка въ Южную Россію. А. Аванасьева-Чужбинскаго. Часть I. Очерки Днѣпра. С. Петербургъ. 1861. Въ 8°. Стр. 465.

Книга эта была напечатана статьями въ *Морскомъ Сборникѣ*. Авторъ предувѣдомляетъ насъ въ самомъ ея началѣ, что онъ былъ «командированъ морскимъ начальствомъ, съ цѣлью описать судоходство, рыболовство и вообще бытъ сельскихъ жителей, обитающихъ по Днѣпру и Днѣстру», и этому-то обстоятельству обязаны мы появленіемъ въ свѣтъ *Очерковъ Днѣпра*, которые составляютъ только начало этнографическаго труда г. Аванасьева-Чужбинскаго.

Очеркамъ Днѣпра предшествуетъ у него взглядъ на исторію края, по которому онъ путешествовалъ. Исторія Южной Руси, въ общихъ чертахъ своихъ, благодаря прекраснымъ трудамъ г. Костомарова, уже опредѣлилась достаточно для того, чтобы люди, способные интересоваться этнографіею, могли приступить прямо къ дѣлу, вмѣстѣ съ авторомъ; но, видно, авторъ находитъ установившійся на нашу исторію взглядъ не достаточно вѣрнымъ и только изъ учтивости не сознается въ своемъ разномысліи съ г. Костомаровымъ. Поэтому онъ объявляетъ своимъ читателямъ самымъ внушительнымъ тономъ, что «со временъ Петра (sic) I-го Малороссія выздоровѣла и единодушно признала, что разливъ ея вошелъ въ свое нормальное русло, и тихо, счастливо течетъ по назначенію въ огромный лиманъ Руси, вливающийся въ океанъ человѣчества.» (Стр. 2.)

Успокоительно дѣйствуетъ на душу бесѣда съ подобнымъ писателемъ, хотя новость его взгляда на исторію и поражаетъ васъ нѣкото-

рымъ изумленіемъ. Не то, чтобы онъ въ самомъ дѣлѣ говорилъ новое, но онъ такъ искусно умѣетъ выхватить изъ забвенія мнѣніе какого-нибудь Бантыша-Каменскаго, что оно представляется почти такимъ же новымъ, какъ и мнѣнія московскаго *Дня*. Впрочемъ, г. Аѳанасьевъ-Чужбинскій не чуждъ взглядовъ на прошедшее, истинно-оригинальныхъ, собственно ему принадлежащихъ. Напримѣръ, на стр. 3, онъ говоритъ: »Всѣ эти три народа (Польскій, Литовскій и Южно-Русскій) составляли одно государство и управлялись, каждый, своими собственными вождями или гетманами«. А мы до-сихъ-поръ думали, что гетманы были только начальники военной силы и не болѣе, какъ члены правительства. Мы до-сихъ-поръ воображали, что Выговскій, будучи независимъ отъ Польши, серьёзно домогался отъ польскаго правительства, чтобы ему, будучи гетманомъ (т. е. военачальникомъ), быть, вмѣстѣ съ тѣмъ, и воеводою Кіевскимъ (т. е. гражданскимъ правителемъ). О Польшѣ и Литвѣ мы ужъ и не говоримъ: у насъ давнымъ давно было рѣшено, что тамъ законодательство и управленіе зависѣли вовсе не отъ гетмановъ. Но — какъ теперь видимъ — мы діаметрально расходимся съ г. Аѳанасьевымъ-Чужбинскимъ въ понятіяхъ объ исторіи. Мы, напримѣръ, думаемъ, что Польша сама довела себя до нынѣшняго своего положенія, а г. Аѳанасьевъ-Чужбинскій открылъ, по какимъ-то неизвѣстнымъ намъ документамъ, что »црствъ Божій указалъ настоящую судьбу этого страннаго государства«. (Стр. 3.) Не мудрено, что ему »страшно приподымать завѣсу прошедшаго« (тамъ же), и потому, можетъ быть, онъ не слишкомъ много и приподымаетъ ее, ато бы мы узнали отъ него еще не такія вещи.

Переходя отъ предмета къ предмету съ ловкостью литератора, очень искуснаго въ своемъ дѣлѣ, г. Аѳанасьевъ-Чужбинскій вопрошаетъ иногда своего читателя такимъ образомъ: »Неужели же мы живемъ во времена Петра Великаго (sic), когда можно еще было ожидать недовольныхъ между малорусскими старшинами?« (Стр. 6.) Нѣкоторыя мѣста у него такъ хороши, какъ-будто перомъ его водилъ самъ г. Срезневскій. Напримѣръ: »Многіе изъ земляковъ моихъ пробовали писать по-малорусски, но попытки эти предпринимались для пріятнаго препровожденія времени земляковъ; а не — какъ полагаютъ нѣкоторые — для развитія малорусской литеретуры«. (Стр. 13).

Немного страницъ посвятилъ авторъ историческому введенію въ свою книгу, но много высказалъ. И хорошо сдѣлалъ: теперь мы знаемъ, съ кѣмъ отправляемся въ странствованіе по берегамъ Днѣпра и чего мо-

жемъ ожидать отъ подобнаго проводника. Переходя отъ общаго очерка историческаго къ общему очерку этнографическому, онъ изображаетъ намъ украинскаго поселянина беззаботнымъ и медленнымъ и, спасибо ему, предполагаетъ въ немъ довольно способностей, чтобы сравниться нѣкогда, въ отдаленномъ будущемъ, съ нѣмецкими колонистами по предмету опрятности и благоустроенности сельской жизни. Въ этомъ онъ сходится съ тѣми великими умами, которые на нѣмецкія колоніи взираютъ, какъ на образецъ, поставленный передъ глазами *неповоротливыхъ хохловъ*. Онъ восхищается сравнительнымъ благосостояніемъ этихъ колоній и, подобно онымъ великимъ умамъ, упускаетъ изъ виду общественное ихъ устройство, какъ общинъ самоуправляющихся, и длинный рядъ годовъ свободы отъ всѣхъ податей и повинностей. Съ уюваніемъ, свойственнымъ писателю-чиновнику, онъ смотритъ на пароходы и паровозы, какъ на рога изобилія, отъ которыхъ наши села процвѣтутъ необычайно, и, какъ таковому писателю, ему чвъ умъ не приходитъ, что пожинаютъ только сѣятели и что далеко еще то время, когда наши села будутъ въ состояніи позаботиться сами о своихъ нуждахъ для пользы роднаго края. Грядущая цивилизація представляется ему разсадникомъ всякаго добра между нашими поселянами, не смотря на то, что у нихъ не явилось еще потребности къ своеобразной цивилизаціи; или что пробужденіе этой потребности не поддерживается въ нихъ непризванными цивилизаторами. «Я», говоритъ онъ, «не утоцистъ и не фразёръ (?), но *глубоко* знаю природу племени, о которомъ говорю (!!)» (Стр. 38.) А мы ужъ начинали думать о немъ противное! Но когда человекъ самъ о себѣ говоритъ такъ положительно, что онъ глубокий знатокъ природы изслѣдуемаго племени, возражать противъ этого — дѣло излишнее.

Введеніе въ книгу г. Аванасьева-Чужбинскаго, занятое описаніемъ характера Украинца-поселянина, его домашняго быта, земледѣлія и чумачества, праздничныхъ обрядовъ и народной демонологіи, занимаетъ 52 страницы, которыя производятъ странное впечатлѣніе: кажется, какъ будто эти 52 страницы читаешь не въ первый, а въ десятый разъ. Но, можетъ быть, это на однихъ насъ онъ такъ странно подѣйствовалъ. Всѣ-таки мы остаемся въ убѣжденіи, что г. Аванасьевъ-Чужбинскій, при всемъ своемъ искусствѣ давать исторіи надлежащій, *благоприличный* толкъ, не совсемъ искусно пишетъ введенія.

Книга его дѣлается интересною съ 1-й главы *Попѣдки на Днѣпровскіе Пороги и на Запорожье*. Не пришилъ онъ къ ней чего-то въ видѣ своего «общаго взгляда», а попросту предисловія (въ ко-

торомъ, между прочимъ, ему необходимо было два раза упомянуть о своемъ словарѣ »малорусскаго нарѣчія«, прибрѣтенномъ у него Академіею Наукъ въ 1854 году (1), — къ ней можно бы было приступить съ бѣльшей довѣрчивостію. Описаніе поѣздки въ низовья Днѣпра г. Аѳанасьевъ-Чужбинскій начинаетъ воспоминаніями о Запорожьѣ и говоритъ, что на владѣніе зимовниками имѣли право только *безбрачныя* козаки. Желательно было бы знать, откуда именно почерпнулъ этотъ фактъ нашъ путешественникъ. Съ того времени, какъ существованіе Запорожской Січи дѣлается намъ извѣстнымъ, козаки удалялись изъ своихъ семействъ въ эту крѣпость для военныхъ цѣлей и, чтобы лучше сохранить порядокъ своихъ дѣйствій, а пожалуй и по неудобству положенія Січи, не брали съ собою женщинъ. Безженность сдѣлалась потомъ даже отличіемъ добраго козака, такъ что въ трудныя времена начальническія должности ввѣрялись, говорятъ, только людямъ одинокимъ. Но владѣть зимовниками внѣ Січи никому изъ запорожскаго *товариства* не запрещалось, — по крайней мѣрѣ мы такого запрещенія не знаемъ. Напротивъ, намъ извѣстно изъ актовъ, которые нынѣ печатаются Археографическою Коммиссіею, что Запорожцы, оправдываясь передъ Выговскимъ въ бунтахъ, взваливали вину на безженныхъ бурлакъ, которые приходятъ въ Січъ и уходятъ изъ нея безъ всякой переписи, а себя, какъ истинныхъ Запорожцевъ, называютъ *козаками-зимовчаками* и прибавляютъ, что имѣютъ недвижимую собственность и семейства. Какъ бы ни была распространена на Запорожьѣ склонность къ безженной жизни, но изъ нея едвали истекалъ законъ о владѣніи зимовниками. Мы просимъ г. Аѳанасьева-Чужбинскаго представить доказательства приводимому имъ факту и, въ случаѣ его молчанія, сочтемъ этотъ фактъ фантазіею въ родѣ той, что Поляки, Литвины и Украинцы управлялись гетманами.

Можетъ быть, у него есть и еще фантазіи въ воспоминаніяхъ о Запорожьѣ, но эти воспоминанія довольно любопытны. Еслибы авторъ позаботился о томъ, чтобы придать имъ достовѣрность извѣстныхъ разсказовъ Запорожца Коржа (2), то они сдѣлали бы его книгу необходимою для

(1) Академія сдѣлала честь г. Аѳанасьеву-Чужбинскому прибрѣтеніемъ у него словаря, а словарь, напечатанный до сихъ поръ не вполне, дѣлаетъ честь Академіи, съ такимъ знаніемъ дѣла взявшей подъ свое покровительство трудъ, вполне достойный г. Аѳанасьева-Чужбинскаго.

(2) Эти разсказы были записаны архіепископомъ Гавріиломъ, по указанію А. П. Стороженка, тому назадъ около двадцати лѣтъ. Хотя архіепис-

историка; но нашему автору, очевидно, хочется быть болѣе беллетристомъ, чѣмъ смиреннымъ посредникомъ между преданіемъ и читателями. Въ одномъ мѣстѣ онъ справедливо упрекнулъ г. Скальковскаго въ недостаточномъ пониманіи своего предмета. Намъ приходится сдѣлать это въ отношеніи и къ самому г. Аѳанасьеву-Чужбинскому. Манера его разсказа очень близко подходитъ къ манерѣ г. Скальковскаго, который, имѣя возможность *собрать и издать* безцѣнные матеріалы для исторіи и исторической повѣсти, вмѣсто того захотѣлъ самъ *быть историкомъ и повѣствователемъ*, какъ-будто каждому грамотному человѣку дано — вдыхать жизнь и истину бытія во все, что онъ вычиталъ въ бумагахъ или услышалъ отъ старожилловъ. За такое высококомѣрное притязаніе, произведенія г. Скальковскаго подвергаются беспощадной молотѣ со стороны критиковъ, чтобы добыть изъ нихъ хоть сколько-нибудь насущныхъ зеренъ, но терпѣливыхъ молотильщиковъ до-сихъ-поръ нашлось не много.

Какъ образчикъ неумышленного, легкомысленнаго уничтоженія въ преданіи истинности, свидѣтельствуемой самою его формою, приводимъ двѣ страницы изъ книги г. Аѳанасьева-Чужбинскаго.

Лѣтній вечеръ упалъ на землю. Степь закурилась тонкимъ паромъ. Разбойники выбираютъ это время для развѣдокъ, потому что всѣ на зимовникахъ ужинаютъ. Раздѣливъ съ молодиками трапезу и помолясь Богу, хозяинъ приказываетъ хлопцамъ, гдѣ кому ложится.

— А я, прибавляетъ, лягу возлѣ жеребцовъ.

Разбойничій шпионъ выслушалъ это, и харцизы ожидаютъ удобнаго времени. Часовъ около десяти, когда на зимовникѣ все покоится глубокимъ сномъ, разбойники идутъ къ первому молодику, будятъ его, вяжутъ и велятъ молчать подъ опасеніемъ смерти, потомъ отыскиваютъ втораго и

скопъ Гавріилъ былъ и великороссіянинъ, но онъ, въ передачѣ рѣчей Запорожца Коржа, сохранилъ больше идиомовъ, чѣмъ сохраняетъ ихъ въ своей книгѣ г. Аѳанасьевъ-Чужбинскій, передавая по-своему то, что слышалъ отъ простолюдиновъ украинскихъ. Въ тѣ времена не тѣ были понятія объ украинской рѣчи, что нынче: тогда боялись сдѣлать книгу темною и непріятною для читателей введеніемъ рѣчей украинскихъ. Въ наше время это составляетъ необходимость, которой не чувствуютъ только такіе «истые Украинцы», какимъ рекомендуетъ себя авторъ *Польздки въ Южную Россію*. Такъ какъ А. П. Стороженко зналъ Запорожца Коржа лично и, сверхъ того, бесѣдовалъ съ другими подобными ему Січовиками, то мы не теряемъ надежды, что онъ исполнитъ нашу неотступную просьбу — написать для *Основы* «устное повѣствованіе» всѣхъ ихъ, по памяти и по книгѣ архіепископа Гавріила, на чистомъ украинскомъ языкѣ, которымъ онъ владѣетъ съ такимъ совершенствомъ. *Ред.*

третьяго, и такимъ образомъ перевязываютъ всѣхъ. Собакамъ, разумѣется заблаговременно, подана въ говядинѣ отравы. Разбойники отправляются въ сарай, гдѣ жеребцы, и будятъ хозяина.

— А ну, вставай, полно спать, пане-брате.

Козакъ просыпается, видитъ, въ чемъ дѣло, хватается за саблю... Но его уже держать за руки.

— Гей, хлопці! кричитъ онъ

— Та не гукай: хлопцы перевязаны, отвѣчаютъ ему;—пойдемъ лучше въ хату.

Смиряется хозяинъ и слѣдуетъ за разбойниками. Приходятъ въ хату, зажигаютъ огонь. Хозяинъ взглядываетъ на харцизовъ, стараясь уловить какую нибудь знакомую физіономію: лицо *ватажка* (начальника) какъ будто бы немного знакомо, но на немъ словно написано, что не будетъ пощады.

— Славные у тебя кони, пане-брате, говоритъ ему ватажокъ.

— Добрые кони.

— Мы себѣ отберемъ.

— Та и отбирайте жъ.

— А можетъ и всѣхъ угонимъ.

— Та и угоняйте жъ.

— Теперь показывай, гдѣ у тебя гроши.

— Грошей нема.

— Не брешы, пане-брате, лучше признавайся, такъ мы заберемъ, да и поѣдемъ, а не признаешься, то мы знаемъ, какъ тебя заставитьъ.

— Есть тутъ торба мѣдяковъ.

— Пустяки! ты недавно былъ въ походѣ, да и воловъ немало продалъ.

— Другихъ нема, пораздавалъ товариству.

— Ну, братцы, говоритъ ватажокъ: раскладывайте огня, авось, допытаемся.

Между тѣмъ на дворѣ происходитъ сцена другаго рода.

Одинъ молодецъ, вопреки приказанія хозяина, не легъ возлѣ овецъ, а забрался на *ожерѣдъ* (скирду) соломы. Онъ слышалъ все происходившее. Вструхнулъ онъ немного, но когда увидѣлъ, что молодиковъ перевязали, и услышалъ зовъ *батька* (такъ звали вообще начальника), котораго повели въ хату, козацкій духъ въ немъ пробудился. Онъ осторожно слѣзъ съ *ожерѣда* и подошелъ къ ближайшему товарищу.

— Спишь?

— Нѣтъ, но я связанъ.

— Худо. Съ батькомъ что нибудь дѣлаютъ, — вставай!

Товарищъ освобожденъ, и оба молодика бросаются развязывать прочихъ.

— А что, братцы, есть ли на верху какая *зброя* (оружіе)?

— Да мы еъ Левкомъ ходили на охоту, отозвался одинъ; такъ вотъ тутъ возлѣ сарая двѣ *набитыя рушницы* (два заряженныхъ ружья).

— Ну берите же свои рушницы, а мы *дрюки* (дубины) въ руки, да пойдёмъ выручать батька!

И, вырвавъ колья, молодики собрались. Чуть бѣлѣтся хата, но въ окнахъ показывается свѣтъ, большій чѣмъ отъ свѣчки. Молодики пробираются осторожно. Разбойничій часовой прислонился къ окну и съ любопытствомъ смотритъ въ хату. Одинъ изъ молодиковъ подобрался и хватилъ его коломъ

по затылку. Часовой ни пикнулъ. Его мигомъ обезоружили, и у хлопцевъ прибавились ружье, пистолеть и сабля. Молодежь къ окнамъ. У печки на землѣ разложенъ костеръ. Хозяинъ раздѣтъ до нага, связанъ, и разбойники жгутъ ему ноги медленнымъ огнемъ, выпытывая о деньгахъ.

— А *мърь* (цѣль) въ четырехъ, братцы, говорятъ одинъ изъ молодиковъ. А вы человекъ шесть ступайте въ сѣни.

Четыре разбойника на цѣли.

— Бей!

Залпъ раздается. Четыре злодѣя падаютъ. Прочіе схватываются за оружіе.

До долу зброю (бросай оружіе)! кричатъ изъ оконъ.

Разбойники въ недоумѣніи. Ватажокъ бѣжитъ въ сѣни, но тамъ на него бросаются съ дубинами; онъ стрѣляетъ изъ пистолета, однако его обезоруживаютъ. Черезъ минуту хозяинъ спасенъ, остальные *харцизы* перевязаны, только оставшіеся при лошадяхъ, почувявъ бѣду, убрались по добру по здорову. Вотъ иногда какія сцены происходили въ зимовникахъ. Но не всегда наѣзды разбойниковъ оканчивались такъ счастливо: случалось, что хозяинъ зимовника терялъ все состояніе и погибалъ отъ руки злодѣя. Татары тоже нерѣдко дѣлали на нихъ нападенія, особенно, если зимовникъ лежалъ недалеко отъ Днѣпра. (Стр. 54 — 56).

Можетъ быть, нашъ строгій разборъ вызоветъ и у г. Аѳанасьева-Чужбинскаго такія жалобы на наше «самоуправство», какія онъ вызвалъ у г. Максимовича; но какъ намъ увѣрить, что мы дѣлаемъ свое дѣло изъ любви къ предмету? Пускай за насъ говоритъ то, что мы терпѣливо читаемъ множество вялыхъ, утомительныхъ и часто невыносимо-пошлыхъ страницъ, стараясь найти въ нихъ что-нибудь полезное для любознательнаго общества и предостеречь его отъ вѣры въ ошибочное и ложное. Самолюбіе вообще развито въ людяхъ на счетъ другихъ страстей, и чѣмъ ниже авторъ по отношенію къ предпринятому имъ труду, тѣмъ онъ болѣзненно-самолюбивѣе. По нѣкоторымъ указаннымъ нами замашкамъ нашего официальнаго путешественника, автора знаменитаго словаря, пріобрѣтеннаго Академіею Наукъ, и по его манерѣ *рисоваться*, въ своемъ разсказѣ, тамъ гдѣ *простота* была бы высшимъ его достиженьемъ, — мы боимся, что откровеннымъ мнѣніемъ своимъ задѣваемъ въ немъ очень чувствительныя струны.

Пропускаемъ описаніе Екатериносла а и его ярмарки: это — газетный фельетонъ, легкій, вертлявый, многословный и безцвѣтный. Советуемъ читателю перескочить прямо на стр. 64-ю, гдѣ идетъ рѣчь о лоцманахъ въ приднѣпровскомъ селѣ Каменкѣ. Много занимательнаго рассказываетъ авторъ о лоцманахъ, но, къ сожалѣнію, тоже съ примѣсью фельетонной манеры. На немъ не отражается характеръ мѣстности: въ немъ такъ и видишь петербургскаго праздношатающагося господина, какимъ

то случаемъ занесеннаго въ страну, гдѣ не только люди и ихъ жизнь, но и самая мѣстность говоритъ сердцу инымъ языкомъ. Невольно ждешь отъ автора чего-то строго-спокойнаго и поэтическаго, а онъ вамъ сыплетъ той же дробью, и что объ екатеринославской ярмаркѣ съ ея спектаклями и концертами. Солидность его характера выражается только въ томъ, что онъ впадаетъ въ канцелярскій слогъ и нѣкоторыя историческія имена печатаетъ капителю. Слѣдовало бы ему и слово *князь* начинать большою буквою. Въдъ Потемкинъ былъ не малый вельможа!

Между прочимъ, авторъ выставляетъ злоупотребленія люцманскихъ чиновниковъ (не совсѣмъ обыкновенныя), но говоритъ, что, «сколько-де я могъ замѣтить, внимательно наблюдая *бытъ* жителей, — серьезнаго *ропота* нѣтъ, но всѣ вообще скорбятъ, что у нихъ существуетъ подобный порядокъ». (Стр. 35). Искусное перо! Невольно воскликнешь вмѣстѣ съ миргородскимъ судьей: «Какъ пишетъ этотъ человекъ! Боже, какъ онъ пишетъ!» Другой объявилъ бы свое мнѣніе прямо, или молчалъ, а онъ — ни на ту, ни на другую сторону!

Не малымъ также искусствомъ обладаетъ авторъ по части обрисовки себя порядочнымъ человекомъ. Открытымъ предписаніемъ отъ Новороссійскаго генераль-губернатора онъ дѣйствовалъ, какъ магическимъ жезломъ, когда нужно было достать лошадей за указные прогоны; но волшебная сила открытаго листа производила не на всѣхъ смертныхъ одинаковое дѣйствіе: иногда ему приходилось или платить прогоны неуказные, или войти въ такія отношенія съ жителями, чтобы они о прогонахъ меньше всего думали (что не невозможно въ Украинѣ). Нашъ путешественникъ, какъ человекъ порядочный, изворачивался въ такихъ случаяхъ инымъ способомъ. Вотъ его собственный рассказъ о пребываніи его въ деревнѣ Бырдиной.

Домъ помѣщика стоитъ надъ самой стремниной, и въ немъ прошлый годъ жилъ на дачѣ становой приставъ, станъ котораго верстахъ въ 15, въ селѣ Томаковкѣ. Любви этого становаго къ охотѣ и дачной жизни я обязанъ тѣмъ, что избавился отъ одной неприятности. Надобно знать, что осенью прошлаго года, возвращаясь снизу сухимъ путемъ вверхъ, для того, чтобы пожить въ прибрежныхъ деревняхъ у пороговъ, я не зналъ, гдѣ мѣняются обывательскія лошади. Изъ Кичкаса меня отправили въ Кронцвейнъ, а изъ этой колоніи дали лошадей до Бырдиной. Пріѣзжаю. Деревенька небольшая, овражистая и разбросанная на большомъ разстояніи. Послѣ многихъ разспросовъ мнѣ удалось узнать, что близъ господскаго двора живетъ подпоручикъ, завѣдующій подводами. Я отправился съ *открытымъ листомъ требовать* лошадей до Языковой. Въ простой избѣ на какомъ-то подобіи кровати лежалъ подпоручикъ съ больною ногою... Послѣ

обычныхъ распросовъ подпоручикъ объяснилъ мнѣ, что въ деревнѣ Бырдиной лошадей нѣтъ и никогда не бывало и что подъ этапъ даются волы, но и тѣхъ мнѣ придется ждать до завтра, потому что отправленъ большой транспортъ арестантовъ. Мнѣ такъ хотѣлось быть поскорѣе у себя, хотя бы въ самой бѣдной избушкѣ. Былъ часъ второй пополудни и начинали собираться предательскія октябрьскія тучи.

— Какъ же мнѣ быть? нельзя ли попросить у помѣщика?

— Помѣщика здѣсь нѣтъ. Да у васъ откуда лошади?

— Изъ Кронцвейна.

— Ахъ канальи! Эти колонисты всегда такъ. Да вы вотъ что: Нѣмца по шеѣ и онъ отвезетъ дальше, а вмѣсто прогоновъ покажите ему шишъ; вѣдь вы по казенной надобности.

Объяснивъ подпоручику неудобство подобнаго распоряженія, я узналъ отъ него, что здѣсь живетъ становой, къ которому я немедленно и отправился. Выслушавъ меня, становой надѣлъ ермолку, что вмѣстѣ съ халатомъ придавало ему внушающій видъ, и вышелъ со мною къ воротамъ, гдѣ нѣмецъ, стоя возлѣ фургона, покуривалъ свою трубочку. Предпославъ прежде весьма крупную энергическую фразу, становой началъ приказывать нѣмцу отвезти меня дальше, но нѣмецъ притворился непонимающимъ русскаго языка; я тотчасъ же хотѣлъ вступить въ должность переводчика, но становой величественно показалъ нѣмцу увѣсистый кулакъ, и мой возница въ одинъ моментъ, на плохомъ малорусскомъ языкѣ изъявилъ готовность отвезти меня въ Языкову за прогоны, и если я дамъ ему на водку. Поблагодаривъ грознаго чиновника за одолженіе, я отправился дальше. (Стр. 240 — 241).

Послѣ этого какъ-то странно читать его похвалы нѣмецкимъ колоніямъ, разбросаннымъ по Новороссійскому краю. Если авторъ дѣйствительно находить неудобнымъ распоряжаться съ Нѣмцами и Нѣмками à la становой, то, судя по послѣдней строкѣ нашей выписки изъ его книги, онъ былъ бы благодаренъ, еслибы какое-нибудь болѣе-могущественное существо принудило ихъ къ тому, чего бы отъ нихъ потребовалъ путешественникъ. Не даромъ же онъ говоритъ, что начальство Новороссійскаго края было къ нему очень внимательно и, изъ уваженія къ его порученію, сдѣлало все, что отъ него зависѣло. « (Стр. 115.) Зная взглядъ автора на отношенія начальства къ мѣстнымъ жителямъ, мы читаемъ по своему слѣдующія его слова: »Въ казенныхъ селахъ участь моя нельзя сказать, чтобы достойна была сожалѣнія.« (Стр. 116.)

Чѣмъ больше вчитывались мы въ книгу г. Аванасьева-Чужбинскаго, тѣмъ меньше и меньше недоумѣвали, почему въ ней нѣтъ того, что мы назвали бы дыханіемъ мѣстной жизни, и почему народъ, о которомъ онъ рассказываетъ иногда съ большими подробностями, не представляется нашему воображенію народомъ Украинскимъ? Оттого и потому, что самъ авторъ, чѣмъ больше мы за нимъ слѣдимъ, является передъ нами болѣе

и болѣе официаломъ, т. е. человѣкомъ, котораго могли терпѣть въ своей средѣ Украинцы или страха ради полицейска, или же по своей человѣчности. Довольно прочесть слѣдующее описаніе бесѣды его съ почтеннымъ сельскимъ старикомъ, чтобы видѣть, какъ невкусна должна быть для Украинца бесѣда съ заѣзжимъ господиномъ, который, какъ у насъ выражаются, *бундіючитця по-пáнській*, т. е. не умѣетъ быть тѣмъ, что, въ глазахъ собесѣдника, значитъ — быть просто человѣкомъ, и только.

Избы у крестьянъ бѣдныя, хотя въ нихъ и соблюдается обычная малорусамъ чистота, да и самый народъ какой-то вялый и *неразговорчивый*.

Какъ-то вечеромъ, сидя на завалинкѣ, я подозвалъ одного старика и разговорился.

— Что это, старина, у васъ такъ не весело: молодежь не поетъ пѣсень, даже ребятишки не играютъ по улицамъ.

— Теперь не до веселости, отвѣчалъ онъ: какъ разъ рабочая пора, всякій устанетъ....

— Работаютъ вездѣ, однакоже молодежь свое беретъ, и вечеркомъ въ разныхъ концахъ села дѣвушки и парни выходятъ на улицу.

— Село селу рознь, и что дѣлается у вольныхъ, то не всегда можно въ господскихъ.

— Вѣроятно же у васъ нѣтъ запрещенія?

— Запрещенія нѣтъ, да какъ-то знаете лучше сидѣть молча.

— А подростковъ у васъ не гоняютъ на работу?

— Гоняютъ всѣхъ, развѣ не трогаютъ такихъ какъ я, что ногъ не передвигаю.

— Однако, любезный, и вольные крестьяне въ эту пору не сидятъ сложа руки; напротивъ у каждаго хозяина выходятъ въ поле даже ребятишки. Нѣтъ, ужъ видно выдалось такое молчаливое село.

— А можетъ быть, кто его знаетъ, отвѣчалъ старикъ, почесывая бѣлую какъ лунь голову. (Стр. 240 — 241).

Очень забавно читать въ книгѣ г. Аѳанасьева Чужбинскаго мѣста, гдѣ онъ хвалится своимъ знакомствомъ съ потомками исчезнувшихъ въ этомъ краю Запорожцевъ. «Много мнѣ рассказывали старики о Запорожьѣ (пишетъ онъ), но не какъ самовидцы, а то, что слышали отъ своихъ отцовъ, служившихъ въ войскѣ.» (Стр. 176.) Гдѣ же ихъ рѣчи? Хоть бы одну страницу ихъ подлинныхъ рѣчей представилъ авторъ въ своемъ огромномъ сочиненіи, чтобы на читателя повѣяло съ Низу Днѣпра свѣжимъ воздухомъ! Или онъ пишетъ не для Украинцевъ? Но и Великоруссы нуждаются въ подлинности, когда дѣло идетъ о характерѣ страны и народа.

Еще забавнѣе, когда онъ выдаетъ себя за знатока лѣтописей (это онъ доказалъ въ историческомъ введеніи) и этнографіи, которую онъ

изучилъ, не смотря на то, что наука народознанія только-что возникаетъ у насъ въ Украинѣ. »Какъ природной малорусь, знающей свою родину (пишетъ онъ), какъ чловѣкъ, изучившій этнографію и лѣтописи, я, по крайнему разумѣнію, *дѣйствую откровенно.*« (Стр. 249.)

Въ качествѣ этнографа, который ужъ изучилъ этнографію, а потому бросаетъ ее, какъ ненужный больше букварь, онъ говоритъ: »Малороссія совершенно слилась съ Россіей — — благотѣльные лучи цивилизаціи начинаютъ сглаживать всѣ рѣзкія особенности.« (Стр. 252.) Эти благотѣльные лучи прежде всего подѣйствовали на самого автора и до такой степени сгладили въ немъ всѣ особенности Украинца, что онъ, на стр. 13 своего сочиненія, заговорилъ языкомъ г. Срезневскаго объ украинской словесности. (См. выше.) Въ то же самое время авторъ нашъ пишетъ іереміяду объ исчезающихъ слѣдахъ Запорожской Січи. Камни, очевидно, для него краснорѣчивѣе живыхъ людей, въ которыхъ благотѣльные лучи цивилизаціи никакъ не могутъ изгладить стремленія быть самими-собою, а не чѣмъ-то похожимъ на идеалъ московскаго *Дня*, издаваемаго Иваномъ Аксаковымъ, достойнымъ собирателемъ Земли Русской.

Мы указали, по возможности, на все, чѣмъ книга г. Аванасьева-Чужбинскаго могла бы быть вредна, еслибы читалась легко и пріятно, чего, по собственному опыту, мы никакъ не предполагаемъ. Теперь скажемъ, чѣмъ она можетъ быть полезна для людей, которые готовы добывать нужныя свѣдѣнія о родномъ краѣ изъ самыхъ мутныхъ источниковъ. При всей своей официальнойности и литературномъ ухарствѣ, при всей неспособности своей воспринимать впечатлѣнія наблюдаемаго края съ ясностію ума живого, авторъ собралъ много любопытныхъ свѣдѣній о мѣстностяхъ Днѣпра на Порогахъ и ниже Пороговъ, а также о торговѣ и промышленности Новороссійскаго края. Еслибы существовала такая репорта, посредствомъ которой можно было бы отдѣлать въ его книгѣ все нужное для географіи, этнографіи и статистики отъ всего ненужнаго, и все вѣрное отъ всего фальшиваго, то нѣсколько печатныхъ листовъ *Попѣдки въ Южную Россію* заняли бы самое видное мѣсто въ числѣ матеріаловъ, собираемыхъ ученымъ въ своемъ кабинетѣ для справокъ и соображеній. Но, пока это сочиненіе остается въ настоящемъ своемъ видѣ, — жаль мѣста, которое оно займетъ на полкѣ, и времени, которое надо убить, чтобы выжать изъ нея ея сущность.

Гоголь предъ судомъ обличительной литературы,
Н. Герсевича. Одесса. 1861. Въ 8-ю д. Стр. 171.

Книжка эта изумитъ каждого, кто не лишенъ здраваго смысла и человѣческихъ понятій о нравственности. Еслибы что-нибудь подобное появилось при жизни поэта, можно бы подумать, что это пасквиль одного изъ тѣхъ грамотѣевъ, которые, въ своей мнимой образованности, похожи на варваровъ, находящихъ дикое удовольствіе въ томъ, чтобъ обезобразивать высокія произведенія скульптуры. Но прошло десять лѣтъ со смерти Гоголя — и нашелся человѣкъ, вдохновенный такою нелѣпою злобою къ Гоголю-человѣку и писателю, какъ-будто душа Булгарина воплотилась въ новое тѣло, — это фактъ очень печальный. Это показываетъ, до какой степени злоупотребляются у насъ преимущества школьнаго ученія и мысли, дрессированной дурными наставниками. Это показываетъ также, что значительная часть нашего читающаго люду до сихъ поръ поддерживаетъ то воззрѣніе на нравственность, которое проповѣдывали Булгарины и Сенковскіе подъ именемъ христіанства, общественнаго благоустройства, просвѣщенія и проч. Прежде чѣмъ г. Герсевичъ написалъ свою книгу, онъ, безъ сомнѣнія, выражалъ свои понятія о Гоголѣ не одному человѣку и находилъ людей, слушавшихъ его безъ смѣха и негодованія. Осмѣлившись ее напечатать, онъ, безъ сомнѣнія, увѣренъ, что существуютъ сотни, а пожалуй и тысячи людей, которые съ нимъ согласятся. Это горькая обида не только для каждого, кто дорожитъ возвышенными явленіями русскаго духа и русскаго чувства, но и для тѣхъ, кто вообще уважаетъ благородство природы человѣческой. Мы далеки отъ того, чтобы не признавать въ характерѣ Гоголя никакихъ грѣховъ, а въ его сочиненіяхъ — важныхъ недостатковъ. Гоголь — чадъ своего времени и своего общества. Немного, вѣроятно, создало это общество людей болѣе честныхъ, болѣе готовыхъ на безкорыстное ему служеніе, но не могли его созданія не носить въ себѣ слѣдовъ своего происхожденія. На этомъ основаніи и въ жизни Гоголя можно указать на многое, чего въ наше время не имѣлъ бы уже въ себѣ человѣкъ его натуры. Но забрасывать его грязью по-Герсевичевски никто изъ насъ не имѣетъ права. Оскорблять такимъ образомъ память великаго писателя значитъ оскорблять достоинство русскаго человѣка вообще и наносить ничѣмъ неискупимую обиду лицамъ, которые любили Гоголя, какъ дорогую для нихъ личность. Если бы русское общество оставалось равнодушнымъ къ подобнымъ явленіямъ, это значило бы, что въ немъ нѣтъ еще

общественной нравственности, нѣтъ того для всѣхъ общаго и для всѣхъ дорогаго, что даетъ каждому великому и малому соединенію людей морально-законодательную силу. Мы увѣрены, что, какъ ни ничтожна книжка г. Герсеванова въ литературномъ отношеніи, но ея изданіе не останется постукомъ безнаказаннымъ. Это одно изъ тѣхъ недостойныхъ явленій извращеннаго ума и чувства, которыя заслуживаютъ всеобщаго протеста. Пусть за г. Герсеванова станутъ одни, а противъ него другіе; тогда мы будемъ знать, кто у насъ поддерживаетъ тьму, съ такимъ трудомъ разсѣваемую писателями, подобными Гоголю. Примиренія здѣсь быть не можетъ. Мы ужъ и такъ довольно долго сидѣли въ сумеркахъ понятій о достойномъ и недостойномъ въ общественной жизни. Что касается до пишущаго эти строки, то онъ считаетъ долгомъ своимъ заявить свое разномысліе съ г. Герсевановымъ, какъ собиратель матеріаловъ для біографіи Гоголя, которымъ г. Герсевановъ даетъ превратный смыслъ, выдергивая изъ нихъ клочки, которыя ему кажется возможнымъ перетолковать въ противную сторону и затемняя факты, свидѣтельствующіе о благородствѣ природы Гоголя. Первый листокъ его нелѣпой книжки есть уже наглая ложь, какая когда-либо появлялась въ печати. На этомъ листкѣ напечатано: *Посвящается русской женщинѣ, оклеветанной Гоголемъ*. Вся книжка наполнена доказательствами, что Гоголь былъ *лакей*, въ низкомъ смыслѣ этого слова, что онъ всѣхъ надувалъ, что онъ безпрестанно оскорблялъ родную мать, — ту мать, которая до сихъ поръ живетъ нѣжнымъ благоговѣніемъ къ его памяти! Въ одномъ мѣстѣ (стр. 56) г. Герсевановъ заставляетъ Гоголя заискивать покровительства и у самого Булгарина черезъ г. Максимовича. Это значитъ, что въ письмѣ къ г. Максимовичу одно имя означено буквою Б. Пробѣгая это произведеніе невѣжественной злобы, мы удивлялись ожесточенію, съ какимъ авторъ выискивалъ въ жизни Гоголя все, во что можно было бы ему вцѣпиться, чтобъ потерзать хоть полу одежды великаго писателя. И все это такъ извращено у него, во всемъ такъ мало уваженія къ истинѣ, такъ мало даже простаго приличія, какъ-будто онъ пишетъ для людей самыхъ темныхъ, самыхъ безпутныхъ, — для людей, напередъ ужъ готовыхъ осудить Гоголя какъ писателя, на безславіе, а какъ человѣка — на позорную извѣстность. Мы думали, что со смертью Булгарина перевелись люди, угождающіе вкусу и понятіямъ ни на что негоднаго отребья русскаго общества; но, видно, лживость и предательство гораздо долговѣчнѣе, чѣмъ обыкновенно воображаютъ.

Эти свойства испорченной природы человѣческой не лишены своей энергій, и безъ бою не уступаютъ своего мѣста правдивости и благородству.

Крайне непріятно входить въ подробности сплетень, наполняющихъ книгу г. Герсеванова, но если наше общество производитъ подобныхъ авторовъ, то должно терпѣть и удушливый смрадъ ихъ писаній. На стр. 8, мы читаемъ: *»Чѣмъ же былъ Гоголь? спросять многочисленные его обожатели. Онъ былъ нищій, лакей, ненавистникъ русской женщины, клеветникъ ея, клеветникъ Россіи.«* (Все это курсивъ.)

Мы знаемъ, что Гоголь часто и почти постоянно терпѣлъ нужду въ деньгахъ, т. е. по выраженію г. Герсеванова, былъ *нищій*. Если въ глазахъ, можетъ быть, богатаго автора быть убогимъ — преступленіе, то почему же оно не оправдано въ его мнѣніи благороднымъ отреченіемъ Гоголя отъ наслѣдства, въ пользу сестеръ? Человѣкъ, нуждающійся въ деньгахъ до нищенства и отдающій деревню душъ въ триста сестрамъ — явленіе поразительное для каждаго, только не для автора, который называетъ Гоголя *лакеемъ*, воображая, что быть лакеемъ есть крайняя степень униженія. По нашему, лучше быть честнымъ лакеемъ, чѣмъ писать книги, въ которыхъ оставленъ безъ вниманія благороднѣйшій поступокъ разсматриваемой личности и вмѣняется ему въ преступленіе все — и даже чистота юности. Въ самомъ дѣлѣ (этому трудно повѣрить) г. Герсевановъ вовсе не обратилъ вниманія на отреченіе Гоголя отъ имѣнія, котораго онъ, по закону, былъ единственнымъ наслѣдникомъ, и воспользовался этимъ фактомъ только для самой грубой клеветы: *»отказался отъ своей части имѣнія (говоритъ онъ на стр. 45), помогаль роднымъ — съ условіемъ, чтобы называли его гениемъ и благовѣстили о томъ повсюду.«* Добродѣтельный авторъ никакъ не могъ разминуться еще съ однимъ фактомъ: что Гоголь взялъ на себя трудъ отвезти въ Петербургъ двоихъ сестеръ и помѣстить ихъ въ институтъ. Конечно, Гоголь нашего времени въ институтъ не помѣстилъ бы сестеръ, но въ 30-хъ годахъ это было дѣло несомнѣнно прекрасное. Автору ненавистенъ и этотъ поступокъ. Не находя, какъ обвинить въ немъ Гоголя, онъ приписываетъ это доброе дѣло тщеславію, а на стр. 34 говоритъ: *»Кажется, что на сестеръ онъ имѣлъ своекорыстные виды.«* Чѣмъ же онъ это доказываетъ? Слѣдующею выпискою изъ письма Гоголя къ матери: *»Онѣ, покамѣсть, будутъ переводить и работать для будущаго Погодинскаго журнала и для меня. Я хочу ихъ совершенно пріучить къ трудолюбивой и дѣятельной жизни.«* (Стр. 34.) Это говоритъ человѣкъ, о которомъ, по его еще дѣтскимъ письмамъ, авторъ дѣлаетъ такое заключеніе: *»Но уже въ эти*

лѣта высказывается характеръ его — холодной, черствый, совершенное отсутствіе всякаго чувства, лицемѣріе и деспотизмъ.» (Стр. 9.)

Мать, отпустивъ сына въ столицу изъ патриархальнаго родственнаго круга, опасается за его чистоту. Гоголь отвѣчаетъ ей: »Какъ вы могли, маменька, подумать, что я — добыча разврата, что нахожусь на послѣдней степени униженія человѣчества!... Я готовъ дать отвѣтъ предъ лицомъ Бога, если я учинилъ одинъ развратный подвигъ, и нравственность моя здѣсь была несравненно чище, нежели въ бытность мою въ заведеніи и дома. Что же касается до пьянства, то я никогда не имѣлъ этой привычки.« Г. Герсевановъ даетъ себѣ право по этимъ наивнымъ строкамъ сдѣлать такой приговоръ Гоголю: »Онъ явно сознается въ душевной неспособности любить.« (Стр. 19.) Еслибъ мы не видѣли въ трудѣ г. Герсеванова нравственнаго уродства, мы бы спросили у него: неужели имѣть способность любви значить быть такимъ, какимъ опасалась мать, чтобъ не сдѣлался Гоголь внѣ ея кроткаго надзора? Мы знаемъ, что въ прежнія времена юношескую нравственность основывали почти исключительно на воздержаніи. Мы можемъ упрекнуть старую методу воспитанія въ односторонности, но не знаемъ, какое здоровое человѣческое общество не признаетъ, что юношеская чистота служитъ основаніемъ всего великаго въ нашей дальнѣйшей дѣятельности. Только при дурномъ устройствѣ домашняго и общественнаго быта, при стѣсненіи молодой дѣятельности множествомъ препятствій, при господствѣ предразсудковъ надъ здравыми понятіями о жизни, воспитаніе, основанное на матеріальной чистотѣ, оказывается недѣйствительнымъ и часто ведетъ къ результатамъ противоположнымъ. Если что-нибудь есть общаго между этими послѣдними словами и жизнью Гоголя, то и въ такомъ случаѣ надобно осторожно прикасаться къ его таинственной личности, уважая въ ней благородство природы, которымъ не способно было вполнѣ воспользоваться наше общество. Г. Герсевановъ не щадитъ Гоголя въ своихъ догадкахъ и предположеніяхъ, выдавая ихъ за несомнѣнную истину. Но у него все низость, все преступленіе въ поступкахъ Гоголя. Четырнадцатилѣтній мальчикъ пишетъ, въ 1825 году, отвѣтъ матери на ея извѣстіе о смерти отца и выражается языкомъ, господствовавшимъ во время оно всюду. Строгий его судья говоритъ: »Тутъ есть все, кромѣ того, что всякій думаетъ найти — сыновней горести о потерѣ добраго отца.« (Стр. 10.) Мы вѣримъ, что тоска по отцѣ свела въ могилу сорокалѣтняго Константина Аксакова, а онъ не вѣритъ, что четырнадцатилѣтній Гоголь, скрывавшій отъ товарищей свою святыню — сыновнія

слезы, могъ дойти до отчаянной мысли о самоубійствѣ. «Лицемѣрие, ложь!» восклицаетъ онъ, судя, вѣроятно, о Гоголѣ по другимъ школьникамъ и воображая, что всякая натура стачана, какъ сапоги, на одинъ и тотъ же копыль.

Критика писемъ Гоголя къ матери и сестрамъ у г. Герсеванова чудовищная. Лишь только Гоголь скажетъ: «не предавайтесь мнительности», или что-нибудь подобное, это грубость и дерзость! Лишь только дастъ совѣтъ, это деспотизмъ! Одинъ только разъ похвалилъ онъ Гоголя, да и то какъ-бы съ сожалѣніемъ. Гоголь послалъ на свадьбу сестрѣ 500 р. изъ первой выручки за *Вечера на Хуторѣ*. «Черта хорошая, замѣчаетъ нашъ непостижимый авторъ, хотя нѣтъ тутъ ничего особеннаго.»

Нападая на Гоголя за его юношескую нравственность, г. Герсевановъ уклонился отъ извѣстнаго механическаго ученія о нравственности, которое часто пробивается въ его книгѣ. Уничтожая совѣтъ Гоголя, чтобы молодая дѣвица занималась музыкой и танцами, такъ какъ танцы укрѣпляютъ члены, — онъ говоритъ: «Какъ будто музыка, танцы, укрѣпленіе членовъ составляютъ главную цѣль воспитанія благородной дѣвицы; какъ будто не нужно прежде думать о нравственномъ, умственномъ и религіозномъ воспитаніи.» (Стр. 26.) Дикая неприязнь къ Гоголю до-того ослѣпила его, что онъ забылъ, что на предыдущей страницѣ самъ же сдѣлалъ выписку изъ письма Гоголя въ которой сказано: «внушите ей правила религіи: это фундаментъ всего.» Вѣдь это согласно съ понятіями автора, а между тѣмъ онъ, дѣлая выписку, говоритъ о Гоголѣ: «Наставленія его до того пошлы, что не понятно, зачѣмъ все это напечатано.» (Стр. 25.) Словомъ, недобросовѣстнѣе этой книги мы еще ничего не читали. «Льстя постоянно людямъ нужнымъ (говоритъ авторъ о Гоголѣ, на стр. 45), вознаграждалъ себя родными, изливая на нихъ желчь, переполнявшую его душу, гдѣ не было мѣста ни одному доброму чувству.»

Читатели извинятъ насъ, если мы бросимъ на этомъ приговорѣ перо и не станемъ дальше перелистывать этого жалкого издѣлія бурсацкой грамотности.

Г. Герсевановъ отъ жизни Гоголя переходитъ къ критикѣ его сочиненій, но эта критика ниже всякаго о ней отзыва. Прицая лучшее, что есть въ сочиненіяхъ Гоголя, онъ вдался въ крайность, противоположную крайности г. Максимовича, который не позволяетъ находить недостатковъ даже и въ первыхъ литературныхъ опытахъ великаго писателя.

ПЕРЕГЛЯДЪ УКРАЇНСЬКИХЪ КНИЖОКЪ.

Казки и байки зъ сусидової хатки, перелиціовани и скомпоновани Придирпрянцемъ. Кієвъ (Два випуски). 1850, 1860. (Въ 24 долю листá, стр. 50 и 45).

Кіївъ нашъ — чудний якийся гóродъ. Стоїть вінъ посередъ України; дівитця въ Дніпрó-Славúть; славитця дивáми своїми по всіхъ нашихъ сéлахъ и хуторáхъ; чýемо про ті дивá зъ малóго малечку; рíне до ёго Бóжий людъ літо въ літо зо всії України. Здавáлось би: оттúть-то мýсиль словéсность наша народня процвістí пишнимъ цвітомъ! а вихóдить вонó не такъ. Щó жъ сёмú за причíна? Багáто причíнь, та пічь у хáті. Нехáй усяке домисляётця, якъ знае, а ми скáжемо тільки про самі книжкí, котрі колі-не-колі вихóдять съ кієвськихъ друкáрень.

Годíлось би положíти їхъ передъ собою рядóчкомъ, та й давáти всякíй книзці и книжецці цíну, — нехáй би товариство знало, щó на кієвськихъ гóрахъ преславнихъ виростáе, и якъ вонó приходитця до смакú нашому брату на чужíні; та не такъ-то лéгка все те зібрати и въ свою дóбу про всяку книжечку сказáти слóво. Иноді й рікъ минé, поки довідаеся тúтечки, щó въ Кієві випущено такú й такú книжечку. Підешъ по книгáрняхъ столичнихъ, питаешъ: чи нема чо́го зъ України?... Нічо́го нема! Отъ, перечúешъ черезъ люде, щó надрукóвано щось новéньке, виписуешъ, читаешъ, »а часъ — мовъ віль зъ горí чухра«. Тимъ-то мýсимо вже поря́докъ занедбáти, а котóра книжечка навёрнетця якíмъ случáемъ намъ на очі, про ту й писáтимемъ у *Осно́ві*.

Не скáжемо, щобъ у Кієві — скільки вінъ себе дóсі вíявивъ ріднимъ слóвомъ — панувáвъ чíстий українецький смакъ. Пёрвимъ друкóванимъ писáтелемъ кієвськимъ бувъ п. Карпéнко. Не памятаемо, щобъ хто ще рáнше ёго надрукувáвъ щó въ Кієві рідною мóвою. Васільківські пóвісти якíсь вінъ оповідавъ. Давно ми їхъ читáли, та й дóсі кривимось, спомина́ючи те читáння. Якъ погáно орати, то лúчче вíпрягти! Отъ щó ми порáяли бъ п. Карпéнкові. Такъ де жъ?... У насъ такъ повелóсь у товаристві, щó якъ урóдитця якá недотéпа, чоловікъ ні до чо́го, и лíніве на прóсту яку рóботу, и сонліве тамъ, де трéба обомá úхами слúхати,

дивісь — у писателі вонó берётця. Тимъ-то люде, въ громадї поважні, довідавшись, що оцé мовлявъ авторъ, махають рукою и одвертаютця: нічого съ такимъ чоловікомъ и говоріти. Бо й справді міжъ писателями українськими — хочъ їхъ и máло — найбільшъ такихъ, що надытця, якъ то кажуть — не говівши, не болівши, пасочки ззісти. Міжъ такими недотéпами, що не звикли вчїтись не то съ книжокъ, та и въ сільского розумного люду, перше всіхъ можна вказати на автора оттихъ васильківськихъ повістей. Коли хто хоче знати, що то за безписьмѣнщина друкóвана, що то за ледáчий смакъ оповідання, нехай загляне въ ті книжечкі. Показались вони и зникли зъ очей, и споминати про нихъ не годїлось би тóта; такъ отъ же лихо: що скільки намъ ні впадало въ рúки кїевськихъ книжечокъ, рідною мовою писанихъ, усі вони наче лежали вкупі съ Карпéнковими гниляками, оттими васильківськими теревéнями: такъ одъ їхъ Карпéнківськимъ смакомъ несé! Може, въ Кїеві щó й гáрне надрукóвано, та ми не знаємо, а що вже ті книжечкі, котрі до насъ по сей часъ наверну́лися, то найбільшъ вони бьють у вічі ледáчимъ якимся смакомъ самої мови: наче Ляхи ту мову землякамъ нашимъ поцсували, абó бурсацтво понівечило. Слово жъ словомъ, атó й самé ну́тро тихъ книжечокъ мовъ тобі клóччямъ напхане. Читáешъ и зáразъ бáчишъ, що сей чоловікъ не то зъ великими чужоземними поетами, та й съ Пушкинимъ (що вже жъ и по школахъ ёго товкмáчять) не обізнався; такъ и бáчишъ, що ані истóрия, ані критика, ані этнографія и вві сні ёму не снілися. Піше зъ нечевья та й друкóуе, и дúмае, що, не бóвши розумнимъ чоловікомъ у речáхъ прóстихъ, всёгосвітніхъ, можна щось-пóтне написати про запáсь нашому товариству українському. Справді, хочъ слідомъ нехай хто хóдить за тими людцями, що отті книжечкі нікчёмні друкóють: ніколи вінъ їхъ не побáчить за діломъ пóтнімъ, товариству дúже потрібнимъ діломъ. Немá зъ нихъ ні учителя дóброго въ школахъ, ні судді розумного и працёвїтого, ні господаря слáвного, и не виявили вони себе ані однимъ такимъ друкóванимъ листóчкомъ, щобъ згодївся людамъ сторóннимъ одъ нашої української справи. Отъ же, коли хочете знати, то сї, якъ мовлявъ Котлярéвський, «писарчукі поганихъ віршъ», сї авторі книжечокъ, незгіднихъ и лакéйству на забавку, сї дзвонарі, що дзвóнять у солóмянні дзвóни, — шпéтять, та й не помáлу шпéтять, українську словéсность. Живóть вони не на хмáрахъ, хочъ и літають поза хмáрами: на землі вони живóть, и всяке їхъ бáчить и знае, а бáчивши й знавши, рівняе до тихъ людéй, що, бóвши дúже письменними и головáтими на якé йнше діло, до української словéсности ані дотор-

каютьця. Отъ, и мізкуютъ собі, що воно якась дурниця, бо глянте: отъ и Шульга, чи тамъ Бугай який, отъ и Хилько, чи Костуръ, чи тамъ який Иванецъ, Новакъ, або-що — люде книжкові зъ мальства, по всякій старовині окомъ займають широко и у всякій розумній речі дадуть раду хочъ куді, а чомъ же вони не пишуть по-нашому? Пишуть вони іншими мовами и видно зъ їхъ писання, що вони люде головати, а по-своєму не пишуть... Виходить, що українська словесность справді така дурниця, якъ отъ про неї мовлявъ москóвський *День*. »Живуть люде у одному гóроді, учатця у однихъ школахъ. Хто розумнійший, той пішовъ на висóкі дзиглики и товариство звірило ёму найтруднійші справи по наукахъ и по судахъ, або добримъ господарёмъ у селі вчинився, що всі ёго розумъ на ділі вбачають; а хто науки въ школі не понявъ и такъ собі ні письмённимъ, ні темнимъ изъ школи вийшовъ, той — дивись — книжечкі українські друкюе. Який же въ тихъ книжкахъ буде розумъ, коли сёго чоловічка ніхто ніколи ні въ якому ділі не вважавъ за розумного?« Такъ мусять рахувати, такъ и рахують люде, що на словесность дивлятця не яко на писані теревені, а яко на частину спільнёго діла громадського, діла життя людського, — що ся частина повинна служити на користь всёму товариству такъ само, якъ и всі інші, тільки своїмъ особливимъ способомъ. Коли бъ лóчилося намъ съ тими розсудливими людьми у розмову раховіту ввійти, то ми бъ, може, знайшли, що мовити ї про високоповажнихъ Иванцівъ и Новаківъ и тихъ Бугаївъ и Шульгъ. Не зовсімъ би ми їхъ праведними на їхъ ученому шляху огласили. Ми бъ, може, вернулись у ті часи, якъ формувались їхъ голови розумні и зуміли бъ, може, дорекати їхъ наставникамъ, котрі їхъ у глибоку, давню колію на-віки вправили, або въ таку глибоку ковбаню завели, що вже й до-віку тамъ, якъ раки, мусять сидіти. Зняли бъ, може, ми ганьбу й съ тихъ, що, за їхъ молодого віку, недотёпами славлено, чи то каміннямъ, егóже небрегоша зіждуши. Та не всяке має часъ до самої глибини усяку яву збагнути. Мізкуютъ люде працювати, за своїмъ негайнимъ діломъ, такъ, якъ їмъ на очі наvertsаєтця. Отъ и підпірають своїмъ живимъ словомъ нерозсудливе слово москóвського *Дня*, а черезъ те волóвимъ поступомъ иде наша українська справа. Тимъ-то *Осно́ва*, прочітуючи всякі книжечкі, що съ Києва до неї доходять, хочъ и радіе, що е на світі люде, котрі зъ усієї ніби-то сили коло свого рідного слова працюють, та що жъ, коли все, що виробивъ рідъ людській літературою по іншихъ зéмляхъ, все те мовъ не при їхъ писано? Сумуємо ми тутъ не по-малу, якъ се здаєтця чóдно симъ нашимъ письменникамъ, що мовъ Українцеві не треба того й знати, якъ ін-

ші народи коло свого побиту и коло свого слова порались. Не те, щоб їх собі за взір ставити: се інша річ. Нашъ братъ, поживши поміжъ Німцями, Німцемъ не зробітця, та якось у ёго своє діло твердійше и рівнійше йде, що вінъ на сусідські справи надивівся. А найбільшъ у словесности. Погляньте на тихъ, що починали будувати інші літератури; тажежъ вони були найрозумнійші люде свого часу, — отъ хочъ-би Данте, Петрарка, Гёте, Шіллеръ, отъ хочъ би й Пушкінъ, отъ хочъ-би й воскреситель польского слова — Мицкевичъ. Се такі були люде, що візьми въ ёго зъ рукъ піро та поставъ ёго середъ народнєї ради, то ёго мова найчутнійша буде по всёму краю. А наші оці писателі, що про нихъ зняли ми річъ?... Колибъ зібрати въ якому невеличкому сельці сивоусу громаду, та й вивести ёго речникомъ передъ неї, — наврядъ, чи слухали бъ ёго діди и півгодіни. Згадай, хто знае, 1854 рікъ у Корсунщині. Проявивсь тамъ бувъ речникъ съ письменниківъ. Що жъ? Скепкували ёго неписьменні люде, дарма, що роспинавсь за їхъ справи. Зъ жалошівъ тільки, мовъ божевільного, одъ себе ёго не одганяли. Оттакъ же само й книжечкі оці, що друкують ніби-то для громадської користи. Кому вони и на що потрібні? Треба своє товариство, свій народъ добре знати, коли хочешъ для ёго писати, а свого товариства не знатимешъ до-віку, не знавши, якъ жили, якъ побивались и працювали інші народи и товариства. На Шевченка — часто чуєшъ — здаютьця: що ось, мовлявъ, мужікъ, съ крепаківъ вийшовъ и въ школахъ не бувавъ, та які розумні речі проглаголавъ!... Ой, ой! колибъ-то всі знали, що то за голова́тий бувъ чоловікъ той Шевченко, и яку вінъ школу пройшовъ, попомірявши того шляху, що бодай, каже, більшъ не міряти, и поживши въ столиці зъ усякими людьми! Ми знали Шевченка тоді, якъ вінъ написавъ що-найвищі свої недруківані думи. Не було книжки живої и животворящої, щобъ ёму въ руки попала, та й лежала въ ёго непрочитана. Пушкіна вінъ знавъ напам'ять, дарма, що писавъ не ёго мовою, не ёго складомъ, а Шекспіра возивъ изъ собою, куди бъ ні їхавъ. Ще жъ не забудемо, що Шевченко добре працювавъ надъ малярствомъ и роскидавъ розумомъ по всіхъ малярськихъ школахъ: то мало хіба тамъ було корму для ёго голови? Об'їздивъ Шевченко всю Україну, переговоривъ съ тисячами всякого люду, то се хіба не наука, не бібліотека життя людського? Чували ми ёго критичні розправи зъ ёго устъ и дивомъ не разъ дивували, якъ вінъ глибоко входивъ у саму суть літературного діла. А про-те не скажемо, щобъ Шевченко докичавъ такъ, якъ ми сподівались, свій подвигъ словесний. Захопила ёго хуртовина середъ великого шляху; не дала ёму ли-

ха́ до́ля всього́ того́ вчиніти, для чо́го вінъ на світъ народівся. Написа́въ вінъ дуже́ ма́ло, и одно́ це пока́зує, що не гара́здъ ши́роко осві́тивъ вінъ собі́ ро́зумомъ ту жи́знь, кото́ру му́сивъ малюва́ти въ своїхъ по́эмахъ и думкахъ. Нехай би Шевче́нко мавъ усé те въ голо́ві, що́ мавъ Пу́шкинъ, або́ Мицке́вичъ, — не та́кий би ще́ зъ ёго́ вийшовъ по́этъ, дарма́, що́ дове́лось ёму́ цілину́ ора́ти.

Оце́ усé зва́жуючи, верта́ємось изно́въ до книжечо́кь киевськихъ. Тимъ въ нихъ ма́ло й жи́зні, що́ самі́ їхъ автори́, певно́, живу́ть на світі́ мляво́ и не всі́ свої́ розумо́ві си́ли въ ходъ пуска́ють. Про те́ вже мовчи́мо, що́ інший, мо́же, вроді́вся недоте́пою, и що́, мо́же бъ, ёму́ випадáло па́сти теля́та, а не кни́жки компо́нува́ти. Ні́, міжъ мо́лодіжжю́ трапля́лось намъ чува́ти таке́: що́ по́эти, мовля́въ, nascuntur, то́ не тре́ба доте́пному чо́ловікові́ го́лову сво́ю надъ кни́жками́ су́шити, та́ й життя́ сво́є тре́ба по во́лі на всі́ заводи́ пуска́ти. Чи го́рлка, то́ й го́рлка, чи ве́черниці́, го́ й ве́черниці́; пий, зъ дівча́тами кру́тись безпéчне, а вже́ твій тала́нтъ проки́нетця въ сві́й часъ, и та́кої за́спивáешъ, що́ по всёму́ сві́ті бу́де чу́ти.

А ми ска́жемо, що́ nascuntur и маля́рі вели́кі, и вели́кі строі́телі, вели́кі му́жі грома́дські́ и всякі́ гени́ та́къ са́мо, якъ по́эти, тільки́ не навчи́вшись трудни́хъ уся́кихъ рі́чей, до їхъ ді́ла потрі́бнихъ, зоста́ютьця міжъ лю́дьми ні́ при чо́му. Не шко́ла ро́бить по́эта — се та́къ, та́ по́этъ самъ собі́ ро́бить шко́лу, и въ тій шко́лі пра́цює більшъ, ані́жъ пра́цюва́ли учéні кни́жники по́ гимна́зіяхъ и акаде́мияхъ. До́бре жъ, коли́ життя́ та́къ ёму́ складе́тця, що́ вінъ собі́ самъ ра́ду дасть и до сво́єї меті́, назна́меновано́ї ёму́ одъ Бо́га, дійде́; а бува́є й та́къ, що́ знемо́жетця́ си́лами, та́ й полови́ни до́роги не поду́жає скінчи́ти. (Показа́ли бъ ми на Го́голя, та́ бага́то про ёго́ тре́ба писáти.) Тимъ-то до́бре то́му, хто́ въ шко́лі на́тра́пить на розу́много на́ста́вника и той ё́му́ помо́же на́ ноги зня́тись. Тимъ-то до́бре робі́ли бъ ті́ мо́лоді́ писáтелі́, що́ кни́жечки́ ні́кче́мні дру́ку́ють, коли́бъ не вгана́ли думко́ю за *су́етною сла́вицею* та́ найбли́жчого́ сво́го ді́ла пильнува́ли. Коли́ въ їхъ е́сть ке́бета́ до словéсности, то́ вона́ черезъ трудо́ву нау́ку не за́гіне. Не вся́ка нау́ка су́шить ро́зумъ: су́шить ёго́ тільки́ наві́сний прі́мусъ до нау́ки, якъ отъ бува́є по бу́рсахъ. Чи́е жъ се́рце ко́лотитця́, чита́ючи Мако́лея, Бо́кля, або́ Ші́ллера, чи́ Мицке́вича, въ ко́го духъ займа́етця́ одъ живо́го сло́ва на́ста́вника, то́му певни́ша до́рога́ до исто́рії и по́эзі́, ані́жъ то́му, хто́ съ порóжнімъ това́риствомъ пра́вить тере́вєні́ и но́ситця́ легки́ми думка́ми поза́ хма́рами. Съ тихъ лю́дей, що́ пі́шуть по-на́шому, е́ та́кі, що́ поча́ли ра́но писáти; е́ й та́кі, що́ поча́ли писáти, ста́вши вже́, якъ-то́ мовля́ють, лю́дьми. Не́ма́ зако́ну неодмін-

оного для творчества, тільки доводилося намъ чувати, якъ люде дуже дотепні жалкують: на що вони такъ рано почали писати! чомъ їх не впинивъ ніхто розумний и, якъ-то написано, *власть иміай!* чомъ їх не направлено на добре читання, котре поглинуло бь їх охоту до розумової роботи! чомъ їх не наставлено, якъ треба шільно прислухатись до розмови людей тямущихъ и добромовнихъ! чомъ їмъ заповіді не дано: що *хто хоче бути добримъ оповідачѣмъ, той мусить перше бути добримъ слухачѣмъ!*... Завідують такі люде тимъ, що починають писати, багато вже де-чого въ голові мавши: якъ усякий їх листокъ, про що бь вони ні здумали писати, потрібенъ кому-небудь на діло живѣ, а не на забавку нікчѣмну, и рине зь їх мізкуванія користь товариству, такъ що й своїми очіма бачишь: сѣгодні чоловікъ посадить зернятко, завтра воно принялось, тамъ уже живі ростки пускає, наглянешь єго ще-пізнійше—уже зь єго люде, мовъ зь готового хліба, користуютьця! Не будемъ такихъ спасєннихъ душъ тутъ перелічувати; звернемъ увагу громадську на одного тільки писателя Ревякина, — затімъ, що вінъ оце не давнечко зь своєю працею озвався и єго ще мало хто знає, а писання єго такє спірне, наче въ доброго женця, що ниву своєю зьоравъ нелінуючись, посіявъ добре зерно густєнько и рівнєнько, нидє порожнєго місця не покинувши. Радіючи сєрцемъ, поглядаємо ми на єго працю: »Поможі тобі, Божє, добрий чоловіче!..« вітаємо такъ сєго ділателя чєсного по сáмому єго початку словєсному. Твєрдо йде вінъ своїмъ шляхомъ и, можє, єго шляхъ будє й геть-то далєкий и слáвний.

Оглянемось же тепєрь на *Кáзки и Бáйки зь сусідової хáтки*, що перелицювавъ и скомпонувавъ Придїрїянець. Отъ що вінъ самъ говорить у своїй *Прїказці або передній мові* (ми її надрукуюмо єго правописомъ):

»Не знаю якъ кому, а мыни нема ны чоґо на свити милїйшого, якъ забравшись литомъ у леваду, чы въ садокъ, чы хочь у лись, та простягшысь у холодку пидъ грушею, чы пидъ лыпою, або пидъ дубомъ, а зимою якъ затопытьця грубка, то передъ нею гарнєнько усадовившись, розогривать свои кисточки, а якъ вытопытьця — то на лежаньци, розиславшы повстынку, та пидмостывшы у головы подушку, — ничоґо не робыть и ни о чимъ не думаты, або-жъ пиддавшись думци, литать на неи якъ на крыляхъ и далеко по за-горами и по давнимъ часамъ, а найбилшъ забравшысь ажъ у дитьцки годи прыномьянуть колы, де, що и якъ робылось: тутъ заразъ побачышь хату, у хати людей давно, давно уже *повмыравшихъ*, (та й хаты вже тїєи нема на свити) — на пичи сы-

дыть стара бабуся, нянька ще матусына, биля неи на дныщи зъ гребнемъ и мычкою куховарка, а тутъ моя нянька, кучиръ и ще двое чи трое дивчатъ зъ гребнямы, та насъ дитей двое, ти прядуть або друге що роблять, и хто небуть каже казкы — та якы й казкы! довги та хороши, або страшени, що ажъ морозъ пробыра и волосся дыбомъ стае! та тультыця одно до другого мовъ у хати нема ныкого.

»Ото-жъ якъ вырису я та навчивсь грамоты, почавъ шукать по усеимъ книжкамъ тихъ казокъ, такъ щожъ? Руськыхъ й багацько ъ, мижъ ными нибы то й наши — та не такъ, не по нашому, попадались иньколы й наши — такъ позапыхованы у таки книжки, що не всякому можно й добратыця до нихъ, а де якыхъ вже й на свити нема; ото-жъ шукаючы такъ, пробравсь я ажъ до сусида у Полщу, и тутъ найбилшъ надыбавъ тихъ казокъ, та й почавъ ихъ зпысувать та на свою мову перекладаты, а де якы й видъ себе зпымынаты и злагодывшы такъ, чы мало ихъ — здумавъ соби: може й опричь мене ъ ще такы, що побываютьца за тими казкамы, а ну-жъ я поможу имъ и почну друковаты чы по одній чы тамъ по скыльки прыйдетыця, и якъ що прыйдутыця до смаку, то може и вси передрукую, а якъ пиде наше не въ ладъ, то мы зъ своимъ и назадъ: — нехай зостаеця на дали.

»Що-жъ господа громада на те скаже?»

Поки що скаже громада, а ми зъ самоі сї переднїї мови вбачаемо, що чоловікъ пише по-нашому гараздъ. Трохи въ ёго одзиваетця старої моди словесної, що ниби-то нашому братові все тильки лежня на думці, та дарма: ми любимо зъ себе трощки покепкувати; се вже така въ насъ запорозька вдача. Отъ Ляхи — то вже ні: ті все себе величають та хвалять, що й Господи якими людми здадутця, хто пийме имъ віри! Що до самихъ казокъ, то се добре надумавсь Придирянець, щобъ кинутись сюди-туди по сусидахъ та де-що своє повизволяти. Багато нашего по чужихъ хатахъ позалэжувалось, що не всяке вже й пизнае, чие воно спершу було. Багато, позабїрали въ насъ усякого добра сусиде, багато и самі наші прѣдки по чужихъ людяхъ порозносили. Теперъ тильки й чуюшь: »се винъ изъ польскої мови, зъ москóвськóї мови взявъ«, а воно, Богъ зна коли, було наше »непрóшене й не дане«, тильки що не було въ насъ на Україні захисту все те ховати. Тимъ-то ми дуже похваляемо Придирянцеву думку, тильки прóсимо любого земляка нашего, щобъ винъ яко мóга обчищавъ, щó до нашего добра по чужихъ хатахъ поналинало. Ще тильки дві казочки винъ появивъ, то намъ нема охóти нишпорити по ёго манісінскихъ книжечкахъ, чи нема въ нихъ якої помилки; нехай ужé за

однімъ заходомъ колись про нихъ поговоримо, а тимъ часомъ раємо товариству купувати сі казочки и читати, въ ко́го е дитвора, до казо́къ охоча. Тільки шко́да, що право́писъ на польщи́зну въ нихъ збива́етця. Якъ дали ми одному́ хлопчи́ку, що вівчисъ читати по Шевче́нковому *Кобзареві*, то вінъ и звомпивъ, чи се по-нашому, чи по яко́му и́ншому? Чолові́къ учений не зупі́нитця, хочъ трóхи й скривитця одъ тихъ *чы* (czy), *шы* (szy), *щы* (sczy), а въ дитей мо́ва ніжна, бо то́ ще тільки ма́ти рідного слова іхъ учіла и не чували вони́, якъ той лю́дь розмовляе, що захо́пивъ у свою́ річъ твердо́ї польщи́зни. Нашъ полта́вський Украї́нець, або хочъ и братъ Шевче́нківъ зъ Ка́ніва, съ Ко́рсуня, не вимовить такъ *во-ли*, якъ Ляхъ вимовляе сво́е *woły*, и не ска́же *ми*, якъ Моска́ль прити́сне то́бі сво́е моско́вське *мы*. На́ша вимо́ва займа́е се́редину міжъ *ы* (поля́цькій *y*) и дру́гимъ *и*; то на́ що жъ намъ сво́ї книжкі́ тими́ болгарськими *еры* съ церко́внихъ книжо́къ засивати? Ну, та се річъ не вели́ка; отто́ до́бре, що Придрі́пря́нець га́рно по-нашому́ пи́ше, тільки де-не-де скривить, якъ отъ и въ пе́редній мо́ві: *люде́й, давно́ вже повмира́вшихъ*, або хочъ и въ ці́хъ слова́хъ: *перели́цёванихъ и ско́мпно́ванихъ Придрі́пря́нцемъ*. Овва́! чи въ насъ же до-ладу́ та́кий творі́тель, якъ оце́й *Придрі́пря́нцемъ*? Остерегáючи това́риша на́шого одъ та́кихъ по́милокъ, ми ё́го про́симо на́шого слова́ въ гни́въ не прийма́ти, та й пра́ці сво́єї не занедбо́вувати, ажъ по́ки доведе́ її до са́місінького кінця́. То́ді мо́же, ще ми про не́ї яке́ слова́ ска́жемо.

II. Кулішъ.

Наські Граматки.

Чи чу́ли ви, доброді́йство, сю прі́казку: *зъ молодого́, ка́же, якъ зъ во́ску — що́ хочъ, те и ви́ліпишъ?* а про старо́го бала́кають — *бодáй, ка́жуть, старо́го чортъ вчивъ!* Се, ба́чите, такъ бала́кають лю́де про лю́дей; о́же те жъ са́мо мо́жна сказа́ть, мені́ зда́етця, и про вся́ку словесно́сть. По́кі ще въ словесно́сті нема́ нічо́го твёрдо́го; по́кі въ її, мовъ на ті́ ниві́ весно́ю, що́ зхочъ, те и ви́полешъ, що́ зхочъ, те и зоста́вишъ — кулі́ль отто́й и отті́ будякі́... прі́вички отті́ и ті́ звича́ї, що́ *вхо́дять* вони́ *пуда́ми*, а *вихо́дять* *золотника́ми*, лёгко витре́бля́ть, лёгко одъ іхъ одвика́ть, лёгко забу́вають; якъ же словесно́сть геть

вже підхопілась, або и ко́лосъ викида́, налива́етця, полови́е — якъ то багáто трéба коло то́го ледáчого попововтúзатъця! якъ багáто, тупцю́ючись коло ёго, витолочишь и тако́го, що й кусáть би мóжна! а скільки спичóкъ іноді наженéшь собі и въ рúки, и въ нóги, а часáми и въ нiсь! Та й щó ще іноді бува́: ти ёго зовсiмъ, зъ корiннiямъ витреблiяешъ — »отъ«, дúмаешъ, »и заводу ёго не бúде«; а головкi тимъ часомъ витрúшуютця, насiння сiетця, и дивiсь — на дрúгий годъ зно́ву на нiвi кукiль, зно́ву будякi!..

Для то́го, коли ми не бала́каемо тiльки, а й справдi коха́емо на́шу словéсность, коли не на язицi тiльки вона́ у насъ, а и въ сёрцю, въ ду́шi, — ко́жний зъ насъ повиненъ докладáть рукъ, щобъ допомогти́ чимъ iй молодi, — допомогти́, скільки Богъ подавъ намъ сiли й рóзуму. На те нiчого вважáть, що »який«, мовъ, »зъ мéне письма́къ, який зъ мéне мистéць вивóдить по бiлому чóрне! лю́де тiльки бúдутъ смiя́тьця!«; або: »iдождiмо«, мовъ, »щó ска́жуть старiшi и письмéннiшi!« Тутъ не письмéнство и мистéцтво на́ше потрібнi — знайдутця и на те здáтнi, де трéба; а тутъ трéба голосiвъ: той те ска́же, дрúгий дрúге, трéтiй трéте, — а одъ то́го вiрозумiетця дiло, повёрнетця передъ на́ми зъ усiхъ бокiвъ. Коли ка́жуть, що грома́да вели́кий чоловiкъ, то и одъ то́го, що не одно́ю голово́ю вона́ живé, а багáтьмá. А що лю́де бúдутъ смiя́тьця, — розúмнi лю́де нiколи не смiютьця, якъ-щó ми ка́жемо одъ своéi щiростi, а не одъ чо́го дрúгого; а що засмiётця iнодi який абiякий — и, бáтю! нехай смiётця собі на здорóвья! зъ ко́го жъ ёму́ и посмiя́тьця, якъ не зъ на́шого брáта, прóстого громадя́нина!

Для то́го, добродiйство громадя́не, хочемо оцé й ми подáть гóлосъ — объ на́шихъ граматкáхъ. Не багáто тутъ бúде и то́го дiва, на́шого розумува́ння, а все такi подамо́ гóлосъ; бо старiшi и письмéннiшi мовчáть, ви, добродiйство громадя́не, хоть и бубонитé, та тамъ собі, десь, нiхто не чу́е — такъ подамо́ гóлосъ, мóже загавóрять. А поговорiть объ сёму́ дiли трéба: бо то не жáрти, щобъ одного́ рóку, та вiдано пять грама́токъ ⁽¹⁾! а невсипúщий Кулiшь либóнь готúе ще й шóсту, а зъ Москви либóнь вiпурхне скóро ще й сёма! Дiло, вихóдить, горiть, и дiло не приви́шне. — пéвно, мiжъ щiримъ зерно́мъ есть и кукiлéць... Слúхайте жъ, добродiйство, щó ми собі объ на́шихъ граматкáхъ мiркúемо.

(1) Ми лiчимо тутъ и Тяблiци д. Шейкóвського. На превели́кий нашъ жалъ, ми не зна́емо, чи вони́ вiйшли зъ яко́ю кни́жечкою, чи безъ кни́жечки; одна́че, для дiла все едно́.

Кожному з насъ відомо, що письмачить дитей, а для того и писать граматки, можна двомá способами, чи то методами. Первий спóсoбъ — старосвiцький, вінъ почина одъ б́уковъ, потiмъ идé до складiвъ, а потiмъ и до слiвъ, — се б́ то: дитина повинна попереду запам'ятать якiсь *a* и *б*, потiмъ навчiтьця склáдувать зъ iхъ якéсь *ба*, а потiмъ вже и *ба-ба*. Дрúгий спóсoбъ — недавний, вигадавъ ёго д. Зóлотовъ. Сей спóсoбъ идé до своiй метi уже зовсiмъ зъ другóго бóку: прóсто почина одъ *баба*, идé до *ба*, а потiмъ уже и до *a* и *б*. Новий спóсoбъ тимъ згiдний одъ старосвiцького, що дитина, письмачучись по ёму, не дознае тиi нудóти, що ми колись дознавали надъ оттимi *бря*, *вря*, *тма*, *мна*, виучуетця скорiше читать и, мiзкúючи разъ-въ-разъ у себе въ головинятi, привика думать; а гiрший вінъ одъ старосвiцького тимъ, що однiмае у вчителя бiльше часу, и що вчитель повиненъ тутъ б́ути не тiльки чоловiкомъ терплiчимъ, розсúдливимъ и охóчимъ проказувать дитинi, а й геть то письмакомъ. Бо якiмъ побитомъ вчитель неписьмакъ — ну, хоть, примiромъ, дякъ якiй, що дáльше *фáри* абó *iнхвими* не заходивъ, якъ-то ще вінъ и бувъ тамъ; абó такъ собi дóбрый чоловiкъ, що школярi, мовлявъ, школярáми, а то такi й баштанú не трéба забувать, чи тамъ пасiки — якъ, кажú, такiй вчитель дiйде до премúдрости *голоснихъ* и *приголоснихъ*? абó розчовпé и викона такú науку новóго спóсoбу (Азбука по методъ Зóлотова для южно-русскаго края): »По здéсь«, каже Азбука, »опять надо предварительно познакомить ученика въ изустномъ разговоръ съ тiми звуками, которые изображаются гласными буквами. Для этого лучше всего было бы довести его самого до сознания отдiльнаго существованiя этихъ звуковъ посредствомъ различныхъ вопросовъ или вообще разговора, вынуждающаго употребить въ отвéтъ какое-нибудь междометiе; но если это оважется затруднительнымъ, то учитель долженъ самъ употребить такiя междометiя, какъ *a!* *o!* *э!* *у!* и обратить на нихъ вниманiе ученика.« Та се такá наука, що глядiть лишéнь, чи всякий вчитель погúла, що и въ парафiйльнихъ школахъ! Одтóго, намъ здаётця, що хоть Зóлотiвський спóсoбъ и лúчче старосвiцького, и хоть ми повинни побиватьця, щобъ вінъ шiрився у насъ и приймався, не вважаючи, що зъ нимъ для вчителя хлопотно (бо не учень для вчителя, а вчитель для учня); одначе, поки, що, *поки*, мовлявъ, *судъ та право*, — письмачення по новóму спóсoбовi б́уде у насъ бiльше *ria desideria*, и безъ *граматокъ*, *написанихъ по старосвiцькому спóсoбовi*, намъ обiйтись не мóжна. Тiльки тодi, якъ въ нашихъ недiльнихъ школахъ, якъ отъ и въ первi Полтавськi (на вéi ми покладаемо ве-

лику надію), перевёрнетця не одна и не дві тисячі хлопятъ; якъ обь пісьмаченню не одъ азівъ и б́уки («бері», мовлявъ, «граматку въ р́уки»), а одъ ба-ба, ва-ва, во-ля, не тільки розійдетця скрізь пого- лоска изъ городівъ и такіхъ сілъ, якъ отъ роска́зуе д. Стронінъ про Ряшки (часописъ *День*), а и б́удуть тамъ пісьмєнні по новому спó- собові, — тоді тільки можна б́уде сказатъ видавцямъ наськихъ гра- матокъ, що «ѓоді вже», мовъ, «добродійство, тоѓо д́ива одъ азівъ»; а до тоѓо — пишть, добродійство, усякі, пишть! гядить тільки... Од- на́че, не трéба забуватъ порядку.

Кóжна граматка, чи б́уде вона на́писана новімъ, чи старосвіцькимъ спóсобо́мъ, повинна весті до своєї меті якъ найлєгше.

Пєрва и найвальнїша тутъ полєгкїсть, спільна обомъ спóсобо́мъ, въ тїмъ, щобъ починатъ одъ слівъ, найлєгшихъ въ пісьмаченню, и пóтїмъ, помалєньку и не переска́куючи, итї до в́ажчихъ и в́ажчихъ, покї и до сáмихъ важкїхъ. Тутъ слова куцєнькі и слова, щó діти знають прáве одъ колїски, абó щó лáсятъ бїлше дїтську ува́гу, чудні для їхъ и д. и д. вважа́ютця за лєгші, а слова довгі, мєннє речєй невидїмихъ (духъ, на- дїя, скорб́ота), примєннє (кля́тий, грундзєваний, копáтельний), замїсць- мєннє (менє, єѓо, самїсїнь иї), глаго́ли (сум́ую, підневїжую, жаха́юсь), приглаго́ля (навпакї, позáторїкъ, стовбу́ла), замїсць-глаго́ля (овва́ ой!), мїжслїввє (абó, чи, о́же) и передслїввє (икъ, бїля́, коло́) — за в́ажчі; слова зъ б́уквами голосніми и приголо́сними — за лєгші, а зъ півголо́сними — за в́ажчі; слова зъ склада́ми прóстими (ба, ва) — за лєгші, а зъ вїверненими (аб, ав) — за в́ажчі, зъ серєднними (ваб, бав) ще в́ажчі, а зъ на́ростомъ (бва, вба) — и ще в́ажчі и д.

Подївемось же, якъ добродійство видавці наськихъ граматокъ викó- нують сей пєрший приказъ пісьмачєннє, и спєрво на́перву заглянемо въ граматкї Золотівські (1).

И Полта́вська и Деркачівська граматкї, и Тяблїці д. Шейкóвсько- го, починáють одна́ково — зъ двускладóвихъ слівъ зъ прóстими склада́ми (а граматкї ще и зъ вїтинкою на пєршому склáді); дáльше жъ, въ гра- матка́хъ ужé одинъ поря́докъ, а въ Тяблїцяхъ другїй. Граматкї одъ

(1) Ихъ дві у насъ: вїмениная по́переду *Азбука по методъ Золотова для южно-русскаго края*, влáсность 1-ї Недїльнєї шкóли въ Полта́ві, Полта́ва, 1861 р., цїна 5 к. ср. (я її б́уду звать *Полтавською* граматкою), и *Україньська Граматка* Илька́ Деркача́, Москва, 1861 р., цїна 5 к. ср. За та- кївську граматку ми вважаємо и вїречєні по́переду, вїданї д. Шейкóвсь- кимъ (въ Кїїві), Тяблїці.

двускладовихъ зъ прѣстими складáми идуть до трѣхскладовихъ, чотирѣхскладовихъ и д. зъ прѣстими жъ складáми; одъ сихъ до слівъ зъ складáми вѣверненими и серѣдинними и д. — а Тяблиці одъ двускладовихъ зъ прѣстими складáми до вѣверненихъ и серѣдиннихъ; одъ сихъ до слівъ трѣхскладовихъ зъ прѣстими и не зъ прѣстими складáми и д. Коротко мовлячі, граматкі уважають за вáжче въ словахъ непрѣсті складі и півголосні, а Тяблиці — лічбу складівъ.

Одчого се Тяблиці дають тутъ перевагу лічбі складівъ, при установі у себе порядку, — не знаємо, бо вѣкладу способу при їхъ нема. Хіба чи не зъ приміру тяблицъ Золотова? чомъ же не пішли за приміромъ ёго граматки? у всякому разі, одначе, намъ здаётця, що д. Шейковський помиляётця. Дитина у Золотівські граматці почина одъ прѣстихъ складівъ *ба, ва, га*; а коли вона одъ їхъ почина и дѣбре їхъ зна, то лѣгше їй зробить зъ їхъ *ба-ва-га, ва-ба-га* и д., нѣжъ *аб, ав, аг, або бва, вба*. Такѣ розумування ствержаётця и спѣткомъ надъ письмáченнямъ, чужимъ и нашимъ власнимъ: нехай дитина ўчитця наветъ по старосвѣцькі граматці, де есть *складі*, а въ складáхъ *бря, вря, гря*, якъ и *ба, ва, га*, а все такі лѣгше їй прослѣбезувать яке-нѣбудь *ба-бѣ-ся, бе-рѣ-за*, або и *ру-ка-вѣ-ця, не-ре-ко-тѣ-по-ле*, нѣжъ *ін-ше, сѣм-но, мрі-ти*. На перевагу лічби складівъ, намъ здаётця, не можна згодитьця наветъ и въ такому разі, коли д. Шейковський уважа свої Тяблиці не за *граматку для письмáчення*, а тѣльки за прибраний ярмісь для мяшкуріння въ читáнню; бо чомъ и тутъ не йти за порядкомъ, щѣ вінъ лѣччий и на дѣброму розумуванню покладаётця? Д. Золотовъ повиненъ бѣти для насъ приміромъ дѣти, покѣ ми розуміємо ёго правду; а нѣ — ми ї свѣй рѣзумъ маємо. Додамо ще, що для приміра двускладовихъ зъ *вѣверненими* складáми у д. Шейковського (се есть и у д. Золотова, въ ёго упражнѣніяхъ), мѣжъ іншими, притѣчені и такі слова: *а-бо, а-би, и-ва, о-ко* и д. Сѣго вже ми зовсѣмъ не розуміємо. Щѣ жъ тутъ *вивертáлось*?

Зъ півголосними видавці граматокъ и видавець Тяблицъ такъ повѣдятця — що до порядку: Полтавська зaráзъ берѣтця за їхъ пѣсля вѣверненихъ и серѣдиннихъ складівъ, Деркачівська и Тяблиці — зкѣнчивши зъ складáми зовсѣмъ ⁽¹⁾; а що до примірівъ: для *ѣ* въ серѣдині слівъ (*зѣ-*

(1) Ми кажемо *зкѣнчивши* и про Деркачівську граматку, хотъ, правду сказаť, вона сѣго дѣла и не зкѣнчила зовсѣмъ, бо про складі зъ на́ростомъ въ ї нічѣго нема. Хіба д. Деркачъ дѣма, що, побалакавши объ серѣдиннихъ складáхъ, нічѣго турбуватъця объ складáхъ зъ на́ростомъ — се бѣ то, що дѣтїні однаково вáжко читáть и *страва, складѣ, якъ и ва́нна, ряднѣ*?

хавъ зъ господи, *пъяний*), у д. Деркачá примірівъ нема ніякихъ, для *ѣ* и *ь* тежъ въ середині и для *й* на скінчі въ Тяблицяхъ нема примірівъ особно (¹). — Объ недостаці примірівъ, здаётця, нічого и балакать, бо річъ видіма, що її неповінно б́ути; щó жъ до порядку, то, якъ на насъ, шанóвна Полта́вська грама́тка да́ромъ пішла тутъ у слідъ Азбуки Зо́лотова. Намъ здаётця, що потурбува́вшись надъ склада́ми ви́верненими и се́рединними, треба за́разъ же прийма́тьця за склади́ зъ на́ростомъ, а по́тімъ уже́ ити́ и до півголоснихъ *ѣ*, *ь*, *й*. Такий поря́докъ бу́де вели́кою полéгкістю — вчи́телеві, щóбъ ростолкува́ть, а дити́ні, щóбъ зрозу́міть — щó то воно́ за на́рість, и якъ ёго́ вичи́тувать треба (куп-лю, з-куп-лю; топ-лю, з-топ-лю и д.), а тимъ ча́сомъ для перехóду до півголоснихъ (до *ѣ*) не зрóбитця одъ се́го ні трóхи ва́жче.

Зъ слова́ми, трудніми по озна́ку, и грама́тки и Тяблиці оберта́ютьця до́сить ува́жно: одна́че, кукіле́ць есть и тутъ. Такъ въ Полта́вські грама́тці, въ пер́вому на́веть стисі, сто́ять слова́ *діло*, *де́що* (я вже не кажу́ про *ліхо*, *су́хо* и д.), въ Деркачівські — *щиро*, *цїле* (четве́ртий стихъ), въ Тяблицяхъ (I-ша Тяб.) *б́ути*, *абó*, *абі*, *аіа*, *але* и д. Пра́вда, що одно́ діло—говори́ть, зъ бо́ку дівлячись, а дру́ге—роби́ть, одна́че, пра́вда и те, що попо́нявшись добре́нько, свого́ мо́жна такі допя́стись — и всю́ди, а въ се́му ділі и поготі́въ. Шанóвний вида́вець Полта́вської грама́тки на́казуе вчи́телеві, щóбъ, не роскрива́ючи ще грама́тки, ко́жне сло́во ростолкува́въ дити́ні, щó бу́де чита́ть, и не ки́давъ се́го діла до́ти, по́ки не довіда́етця, що розчовплó; те жъ са́ме, хотъ трóшки и не такъ, на́казуе и шанóвний д. Дерка́чъ. До́бре естé, доброді́йство, роби́те, що да́етé такú нау́ку: дитська́ голова́ бу́де тимъ у се́бе шаруди́ть, думати́, розуми́ть; бу́де слезе́зува́ть слова́, зна́ючи до́бре, щó вони́ есть. А якъ же тра́нитця такий вчи́тель, щó хотъ и зъумі́въ би вамъ, мені́, ростолкува́ть до́бре — ну, примі́ромъ, хотъ *де́що* — та не зъумі́е се́го зроби́ть дити́ні? Та хотъ би́ и ко́жний зъумі́въ се зроби́ть, и дити́на сякъ-такъ зрозу́міе сло́во — чомъ не братъ ле́гшого замі́сь ва́жчого? чомъ не роби́ть такъ, щóбъ сказа́въ тільки *жа́ба*, *ма́ти*, *ха́та* и д. и д. — за-

Зверта́емо ще ува́гу д. Деркачá, що въ сло́ві *осі́ка*, притóченому у ёго́ для примі́ру се́рединного скла́ду, тако́го скла́ду нема́. Таки́х недóгляді́въ въ грама́тка́х не повинно́ б́ути.

(¹) Есть примі́ри въ дру́гихъ Тяблицяхъ; але́, якъ на насъ, то лу́чче б́ь їх тамъ не бу́ло, бо вони́ тільки перебаранча́тимуть вчи́телеві въ і́ншому ділі: треба́ бу́де, ради́ їх, приде́ржувать школяра́ и заво́дить річъ про півголосні́, коли́ иде́ діло, на при́кладъ, о двускладо́вихъ зъ се́рединними скла́дами.

разъ въ головиняті у дитини: »а, се«, мовъ, »жаба, мати, хата! бачъ, які вони!«, и придивляеться, сміеться, потімъ усімъ розказує. Такимъ способомъ пісьмачення буде ити якъ по маслові; бо не буде дитини нудить, буде хотітьця їй дальше и дальше, чи не знайде ще *Кісі, Прісі, мамісі...* Я знаю одну дитину, що матінка, бавлячись, учила їноді азбуки (зъ азбуки діло почалось), и якось показала слово *батько* — а батькомъ звала дитина одного шановного добродія, що дуже любило, лікаря. Що жъ би ви думали? одірвуть потімъ не можна було одъ граматки! Оце було надають куколь, играшокъ всякихъ, щобъ забуло ту граматку (малé ще дуже було и хвореньке, боялись рано допускать до пісьменства), то гляди покине й куклі, й играшкі, и вже де-небудь въ затинокъ надъ книжкою.... И які жъ то, Боже, було оце радощі, якъ щонебудь розберé и буде вонó знакóме — *мати, голубъ, діти!* Такъ вонó, правé самó собою, и пісьменства дійшло. — Ви скажете, добродійство, що се приміръ для вчителя, а не для видавцівъ граматокъ, що ёму одному можна довідатьця, якими словами учень ёго бiльше буде заохочуватися, и, дивлячись по томú, складувать для ёго слова зъ складної азбуки; видавцеві жъ граматокъ на всіхъ, якъ то кажуть, угодить не можна. Такъ, правда ваша; одначе и видавець граматокъ повиненъ намотать собі на усъ, що коли, мовъ, вонó такъ, и коли я буду прибирать, хоть на першихъ порáхъ, слова, що огúльне дітямъ подобаютьця, бiльше їмъ свідомі — скоріше дійдú меті, нiжъ ставлючи слова, що, може, вони и хорóші слова, золоті, та й твёрді жъ, якъ зóлото.

Одначе, забалакавши объ сёмú ділі, объ труднихъ по ознаку словахъ, ми бiльше óгъ-що мали на мислі. У насъ на Україні, якъ ви самі добре знаете, не всюди однаково говорять: Полтавщина зъ Чигиринщиною, Задесенщина, Київщина, Волинь, Подоль, наші браття Галицькі Русини, колiсь то Запорозці — Черноморці и д. — все то одміна. Не велика вонó, правда, и одміна, а якъ глiбше кошнуть, то и зовсімъ вонó малá одміна; а все такі дещиця есть: есть речі, що въ однімъ місці такé для їхъ мєння, и въ другімъ инáкове; абó есть мєння и однакове, та не однаково всюди вимовляеться и д. Оттакiхъ одмінъ, понáшому, въ граматкахъ не повинно бiти нічого: трéба, щобъ въ їхъ були тільки такі слова, що вони по всіхъ нашихъ палестинахъ уживаютьця однаково; а то вийде такé діло, що и вчитель и учень стануть передъ якимъ словомъ и бiдуть дивітьця на ёго, *якъ теля на нові двєрі* — зъ граматки не буде усюди тиі корiсті, яка зъ неі повинна бiти. Опісля ми сю рiчъ зачєпимо ще разъ, хоть трóшки и зъ другого бóку, а тутъ тільки покаже-

мо, якіхъ би, понашому, слівъ въ граматкахъ и Тяблицяхъ неповинно бѹти. Въ Полтавські граматці ми примітили такихъ слівъ п'ятеро: *аж-но* (ажъ), *мозгъ* (мізокъ, мѹзокъ; *мозгъ* одъ народу ми нігде и не чували), *гроши* (гроші), *мукá* (рідко, *борошно*) и *лася* (гáся: *лежить лася простялася* и д.); въ Деркачівські — семеро: *гáбá* (кажуть, що въ народі де-где есть, а ми нігдѣ не чули), *жáля*, *балáси* (рідко), *фóльга* (сухозлотиця), *образóчекъ* (образóчокъ), *кúряво* (кúриво?) и *почекáи* (постривáй, подожді); въ Тяблицяхъ бiльше двадцáтка: *гíра* (гíря? и чи «гíря мокотíря», чи гíря вагí?), *зори* (зорі, чи отъ зорíть?), *мíра* (мíра?), *але* (одначе, óже), *óчи*, *гроши*, *двери*, *плéчи* (óчі, грóші, двéрi, плéчі), *вáпно* (вáнна), *Гóнта* (гонть, чи Гóнта), *дérти*, *подérти* (дрáти, подрáти), *зáвше* (зáвжди, завсегдá), *над-то* (дúже вже и д.), *раска* (ряскá?), *тюрма* (турма), *чóботъ* (чóбíть), *зрíти* (зúздріти, чи здрíти? чи, мóже, — дохóдить, поспівáть?), *зáпусти*, *обóра*, *агрéстъ* (въ лiвобóчнi Украiнi зовсiмъ и не зрозумiють: тамъ *пущéння*, *кошáра* чи *зáгорода*, *áдрусъ*), *стиль* (стiль) и *кáчуръ* (селезень).

Теперъ погляньмо на граматки, написанi старосвiцькимъ способомъ (1), — якъ вони виконують той первий приказъ?

На превеликий нашъ жалъ, повиннi ми визнати, що добродiйство видавцi, окрiчъ д. Шейковського, не роблять тутъ ничого, абó прáве ничого, для полéгкiстi дiтeй. Объ перви Кулiшiвські граматцi згадувати тутъ ничого: якъ видавалася вона, тодi ще до писемачення такъ не доконувались, якъ стали доконуватьця потiмъ, и видавцевi трóдно було, бiлшъ — мiншъ, не шти въ давню тропу; а дрóгi ёго граматцi и граматкамъ Кобзарiвськi и Гацукiвськi — се бъ ужé и не годилось. Все, що вони зробили супротивъ граматокъ стародавнiхъ (нехай добродiйство не забувае, зъ якого бóку я тутъ дивлюсь на дiло), те, що викинули отти нуднi *бря*, *вря*, *гря*; а дáльше — одъ бúковъ прóсто переступáють до вiршiвъ.... Дóбре, якъ дiти одъ сáмого *азъ* та *бúки* приохóчуютця смакувати въ хорóшому, що видавцi побивáютця объ iхъ голови и сёрцю; одначе граматка, добродiйство, напередъ усёго повинна бѹти граматкою: повинна попередъ дати способъ, якъ найлéгше виучитьця писемству, а потiмъ

(1) Ихъ пять: д. Кулiшá двi (перша 1857 р. цiна 50 к. сер а дрóга 1861 р. СПб. цiна 5 к. сер.); К. Шейковського (*Домáшня Нау́ка, Почáтки*, Гiвiвъ 1860 р., цiна зъ дрóгою кни́жкою, *Вiшнi Почáтки*, якъ оглашае д. Деркачъ, 30 к.), незабúтого Кобзаря нашого (*Букварь южно-русский*, СПб, 1861 р. цiна 3 к. ср.) и Микóли Гацука (*Украiнська Абéтка*, Москва, 1861 р., цiна 15 к. сер.)

ужé и обь чимь иншимь побиватьця. Д. Гацукъ въ свої *Присвітці* каже: »Маючи кресъ, щобъ дати латвійшу и заласнійшу змогу свіччитись малому у налэжнихъ ёго основахъ, я спочатку прибравъ невеличкі та аже жь суто-простолюдні вірші... а усі *ба, бра, бря...* якъ нікчёмні и важко-утомліві, я витруту, сподіваючись, що такъ б́уде гарздъ, и матиметця зъ т́ого налэжний сќутокъ в́учнямъ«. Матиметця, добродію, учнямъ налэжний сќутокъ, якъ починатимуть вони *читать* одъ суто-народнихъ віршівъ; т́ільки жь попереду тр́еба імь *в́вчитьця* читать... Ну щ́о, якъ-би по в́аші граматці (чоѓо, вибачайте, ми ні одні дит́ині не бажали б́ъ) та ставъ би в́чити письменству який дякъ, в́читель парафіяльної школи и д. — подумайте т́ільки, якъ би се воно роб́илось! »Эмъ а-ма«, проказуе в́читель, и дит́ина и собі *эмъамака*: »Эль е-ле... эсь е-се... энъ зъ мякою зупинкою—нь...« — пролізли п́ерву ст́ажку. Пролізли — починajúть зно́ву: »Эмъ а-ма«... пот́імъ втр́ете, вдесяте, вдвадцáте. »А ну,« каже в́читель, »теп́еръ ти самъ!« — не втну, от́че!.. сп́иткн́увся на п́ервому жь сќладі! бо дит́ині ст́ільки рáзомъ наказали и *зупинокъ* якихсь, и *лэсівъ*, и *сэсівъ*, и безъ усякого то порядку, що воно якъ у лісі, ні за віщо головиня́ті ухоп́итьця, щобъ згадувать, де воно бувало.... »Э«, каже в́читель, »який же зъ тебе д́урень! ну, сл́ухай же!« и, проказавши ще разівъ зъ пять, — »ну?« каже. »Эмъ а-ма«, ковизить школя́ръ—осточорт́ило вже ёму се— »эль е се-малесь...« крутькі, млинкі, штурханці, аб́о и пр́осто б́ідну дит́ину — черезъ ст́лэць, та й одп́рчять.... А якъ же, л́изучи дáльше («зл́ізъ на ст́овпчикъ»), та набад́урали який сќладъ, що вже бувъ, и дит́ина ёго не прочитала?... А дит́ина ёго не прочитá, бо заб́уде; не прочитá, якъ набад́ура и въ тр́етій и въ деся́тий разъ. Бо се все одно́ (аб́о ще и не одно́, а въ деся́ть въ двáдцáть разъ трудн́іше, бо ви вже *великі*, ви вже письма́къ, а дит́ина — *маленька*, нэзмислень), якъ б́и ви, не зна́ючи кита́йської м́ови ні одного́ словéчка, забаж́али її в́читьця, не затв́ержуючи слівъ, а т́ільки л́изучи, зъ зб́ірословомъ, по які кита́йські кн́изці дáльше и дáльше.... Чи, м́оже, ви д́умаете, що воно б́уде зъ тимъ *маленькимъ хлопчи́комъ* якъ-неб́удь ина́ково? Якъ же воно б́уде? м́оже, д́умаете, що дякъ, в́читель парафіяльної школи, стáнуть на п́ерві ст́язці и почnúть мяшкурить дит́ину, якъ отъ мяшкурять її по Золотівському сп́особові? Эѓе!... Та хоть би и такъ — ком́у жь тутъ б́уде дяка? вамъ?.... и нащо жь тоді зќладували ви сво́ю граматку не по Золотівському сп́особові?...

Ми не шутку́ючи ка́жемо, що, пона́шому, коли починáть въ граматка́хъ зъ віршівъ, то л́учче вже не витру́чувать от́тихъ, якъ ви ка́жете,

вікчёмнихъ и важко-утомливихъ *ба, бра, бре*; бо хотъ и попону́дитця надъ ними зцёршу дитина дуже, та все такі скоріше дійде свого. Бакаючи, вакаючи и гакаючи разъ-въ-разъ, вонó такі розчовпé, або хотъ не розчовпé, то самъ язикъ налама́етця, що трéба казати *ба, ва, де б-а, в-а*, а не *бі, ві, або бу, ву*; якъ же почати зъ такої суспиці, що після *ма—ле*, після *ле—се*, тамъ *енъ зъ мякою зупинкою*, то нескóро, дуже нескóро дійде вонó сёго. Ми знаемо одну землячку, дівку, що бажае вивчитця письмёнству, якъ тільки здола́ бажать дівоче сёрце, що кохае, та письмёнство на перешкодi.... И що жъ би ви думали? Отъ уже три місяці, пішовъ четвёртий, якъ побива́етця бiдолашна зъ тимъ письмёнствомъ, ко́жний день одъ ранку прáве до вéчора, не даючи собі пiльги, — а и трéхъ слiвъ не прослебезу́е, щобъ не зробить помилки: *наша* скаже *наші, наше — наша...* не зна́ певно, який складъ якъ вимовлять. А одчóго? одтóго, що після азбуки заразъ почали зъ віршiвъ.

Що ми сказали тутечки д. Гацукові, те жъ саме, на превеликий нашъ жаль, повинні ми сказати и объ Кулішiвськi и Кобзарiвськi грама́ткахъ. Чу́ли, певно, всі три, и д. Гацукъ, и шанóвний д. Кулішъ, и незабúтний Кобзаръ, що въ iхъ спóсобовi есть якась ва́да, и для того перви́ віршi подiлили на складi, — такъ чи багáто жъ се?

Намъ зда́етця, що грама́тка старосви́цького спóсòбу новiнна почи́натця не одъ складiвъ и не одъ віршiвъ, а, якъ у д. Шейкóвського, одъ слiвъ ⁽¹⁾ подiленихъ на складi, зъ порядкомъ въ слова́хъ легки́хъ и трудни́хъ; тільки тутъ повиненъ ще бúти, чòго вже нема́ у д. Шейкóвського, порядокъ по склада́мъ на голоснi, се бъ то: щобъ въ ко́жному стисi ко́жне сло́во ма́ло одну́ яку-небу́дь голосну́ (та ще бъ до́бре, якъ би скла́домъ зъ такою голосно́ю почина́лось сло́во, або хотъ була́ на ii витiнка). На при́кладъ:

Стихъ 1-й.

Ба́-ба, ба́-ня, ва́-ва, ва́-да, Га́-ля, га́-ся, га́-ва и д. и д.

Звiсно, тра́плятця складi, що трудно до iхъ, або и зовсiмъ немо́жна прибра́ть примiрiвъ, якихъ трéба, — ничòго, се не вiлика ва́да! такі складi мо́жна й минати: учень наломитця до iхъ въ дрúгихъ склада́хъ (яко одми́нні, вони́ бiльше ки́даютьця въ óко и лéгше бúдутъ затвёржувать-

(1) Тiльки, звiсно, не притóчуючи для примiра слiвъ, що не всiоди у насъ ужива́ютьця и д., якъ и попереду ми сказали. Въ Домáшнi Нау́ци у д. Шейкóвського есть багáто такихъ слiвъ: гедза, джу́ра, джу́ма, дзюра, саджа, фаля, ульга, ендза, и д. и д. — дуже багáто!

ця); а не затвердять, и то не велика вада: все такі легше, и учневі и вчителеві, войдуться потімъ, въ віршахъ чи въ чімъ тамъ, зъ кількома десятками мало-свідомихъ слівъ, ніжъ зъ багатьма сотнями. Звісно тежъ, що порядкові по словамъ *на склади* буде часто становитьца на перешкоді порядокъ по словамъ *легкимъ и труднимъ*; такъ се вже кожний видавець, зглибнвши діло, зауважить, де й чому дати перевагу, або якъ привести все до згоди. Не треба тільки забувати, *що и для кого пишешъ, а — свідьба знайде сорочку.*

Опрічъ полєгкості, що ми тутъ объ її говоріли, есть ище и інші: 1) (тежъ спільна обомъ способамъ, Золотівському и старосвіцькому) — приточувати для читання по верхахъ, що найлегше для дитського розуму, а якъ-що можна, то й найтривніше для єго; 2) (въ граматкахъ Золотівськихъ — бо въ старосвіцькихъ се була бь дарма праця) — викладувати способъ, чи то давати вчителеві науку, якъ найлучше; 3) (въ граматкахъ старосвіцькихъ) — прикладувати до азбуки кунштики, щобъ діти затвержували її за іграшки, — и інші.

Що до першої полєгкості, то ми багато объ її не будемо балакати; скажемо тільки, що понашому найлучше для читання (бо и найлегше) можна знайти у дд. Гаццука (1) и Шейковського (у першого: віршики, що діти співають граючись, колядки, думки, брехеньки різні, приказки, прислів'я и д.; а у другого: приказки, прислів'я, загадки, байки и д.); а найтрудніше — въ граматкахъ Кулішівськихъ и въ Кобзарівській (псалми, вірші, думки, молитви и д.; есть и приказокъ потрошку). Граматка, добродійство, попередъ усєго повинна бути граматкою — знову скажу.

Тежъ коротко скажемо и объ другі полєгкості, науці вчителеві. Понашому, викладувати сю науку такъ добре и такъ розумно, якъ вїложена вона въ Полтавські граматці, — лучше, здається, и бажать не можна. Самъ д. Золотовъ повиненъ тутъ геть. Відно добродій, що писавъ її, добре зглибивъ дитську натуру и багато думавъ, якъ зъ нею обертатьца треба. Объ Деркачівські жъ граматці, сєго вже не можна сказати. Зъ якої, приміромъ, ради наука въ її розбита на частини и поставлена різно въ стихахъ, а не передъ стихами вся вкупі? Самъ же видавець каже, що все те, що написано до вчителя, сей повиненъ прочитати *загоді* — чомъ же *загоді* и не написати її всю? Се тільки дає вчителеві способъ думати, що «пробігну», мовъ, «скрізь до вчителя,

(1) Звісно, що *Запорожця* єго до найлучшого ми ніякимъ способомъ не лічимо.

щобъ сякъ-такъ довідатьця, въ чімъ діло; а потімъ ужé, передъ кожнимъ стихомъ, будú вичітувать, щó мені робіть«; тоді якъ вчитель думать такого не повинень ні за що, а повинень думать, що ёму поцѣреду треба добре знать діло, та тоді вже и підстуаютьця до ёго. Абó зъ якої причини наказуе грамáтка такъ учить: спѣршу вчитель проказуе слова, а учень промовля за нимъ и д.; потімъ, »побáчивши, що школяръ добре запамъятувавъ ко́жне слóво, росказуе ёму, що ко́жне слóво визначае«. Намъ здаётця, що коли для примірівъ прибрані такі слова, що ще й росказувать про їхъ треба, то се вже такъ треба робіть, якъ наказуе Полтавська грамáтка—не приступаючи ще до читання.

Що жъ до кúnштиківъ, то вважаемо за свою повинность повести обь їхъ річъ трóшки просторіше.

Кúnштики до азбуки підбіраютьця, якъ всякому це відомо, для того, щобъ дитині лѣгше її навчаться, се бó то: кúnштики будуть до себе привáблювать, и дитина, розглѣжуючи їхъ, забажа довідатьця и щó коло їхъ. Побáчивши, приміромъ, півня: »бачъ«, ка́же, »и півень! такі зовсімъ справжній півень! и серѣжки, и косиці, и ніжку прикóрчивъ... а се жъ щó коло ёго, ненáче хвiртка, абó одвiрки?« — »Се«, ка́же вчитель, чи бáтько тамъ абó мати, »не, така бóква... Бачъ«, ка́же, »пiвень, пь-івень, пь, — оцѣ и есть не«. — »А оцѣ зъ голóвкою«, пита зно́ву дитина, »ненáче прóрвані пiздрi?« — »Се эръ, ръ, rrr-рушнiця...«. Звісно, що дитина забúде и не и эръ на сей разъ; забúде вонó їхъ и вдрúге и втрѣте, а мóже и вдесяте и вдвадцáте; однáче прійде такі порá, якъ що кúnштики не надоiдять, що вонó таки почне и замiчать, що то, мовъ, де ненáче хвiрточка — не, зъ вiрваними нiздрами — р, то с ротъ роззiвило... тiльки отто хто ёго зна — слобождáнъ якийсь, чи щó. Для того, кúnштики повинні, разъ, такі бутъ, щобъ не надоiдали дитині, а вдрúге, щобъ вони якъ найскоріше нагадували дитині бóкви; а для того: 1) треба малювáть їхъ, коли не мистецько, то такъ хлѣстко, щобъ дитина зразу вбачáла, що то, мовъ, пiвень, а не индикъ; 2) треба вибирáть для їхъ такі речi, щобъ вони усякі дитині були свiдомi и, яко мóга, для неi цiкáви; 3) обходить такі речi, що дитина мóже звать їхъ и иншимъ мѣннямъ, нiжъ пiдписано; 4) щобъ рiчъ вь кúnштиковi була самá по собi, а не частиною другói речi; 5) коли пiдбiраетця не однá рiчъ, а кiльки, треба щобъ однá була зъ сáмого перѣду и велика, иншi — малѣнькi и ззáду, вь далени кúnштика и д.

Д. Гаццукъ (тiльки у ёго одного и есть кúnштики) не викáнуе, якъ слiдъ, ни одниei зъ сихъ потребiзнъ... Абó того мáло сказáть, що не

виконує якъ слідъ: якъ переглédили ми кúштики и згадали, що оцé бѣ то для полéгкості дітямъ,—намъ жаль, дúже жаль зробíлось на д. Гаццука! Такъ жаль, що у насъ вíхопилось ушиплíве, и мóже непра́ведне, слóво, що мовъ, »коли не пiцъ...« Гiрко, мóже, шанóвному видавцевi почúти такú собі дяку, за свою щiру пра́цю — а пра́ця, вiдно, щiра була, та й не малá; одна́че такъ воно́ було, и ми повиннi сказáть всю пра́вду....

Мiжъ рéчами для своїхъ кúнштикiвъ вiнъ прибравъ и такі, що не тiльки школярi, а й дé-хто зъ тихъ, що їхъ учiть бúдуть, не чúли нiкóли й не бáчили (iурта, дóвбишъ и д.); есть такі, що хотъ и чúли, та не бáчили (татарвá, запорóжець); для *м* намалёваний кацапъ чи пилипóнъ, якъ ёго дiти бúдуть звать, и пiдписано *москáль*; для *у* — кажáнъ и пiдписано *упiръ*, для *о* голова зъ великимъ усомъ и оселédцемъ и пiдписано *оселéдець*; для *а* янголъ и пiдписано *áнголъ*; запорóжець зъ рáтищемъ въ руцi и коня́ держiть за пóвiдь — *запорóзець*, а на конi и безъ рáтища — *iздець*; стоiть гармáта, до васъ хвостóмъ (трéба такъ дúмать, що воно́ гармáта), и зъ панiвки огóнь, а зъ бóку гармáшъ би то, фiтiль коло панiвки — пiдписано *гармáшъ*; якiйсь добродiй въ козáчi одéжi, повернúвшись до васъ спи́ною, зъ вiдрá коня́ наповáе коло коло́дзя — *козáкъ* и д. и д. А якъ помалёванi кúштики! Надъ iншими, по-дúмавши, та ще якъ и пёрва бúква тутъ стоiть, ви мóже бѣ и догада́лись, що примiромъ, воно́ *бунчúкъ*, *булавá* (гатьмáньська), *лихтáрня*, *чабáнъ*; а вже що цуциня́ (пiдписано *щеня́*), *ятка*, *дóвбишъ*, *но́чви*, *слобождáнъ*, то, кажú не шуткúючи, ви бѣ їхъ нiкóли не пiзна́ли, якъ бi не пiдписано: цуциня́ разъ пока́жетця вамъ порося́мъ, и вдрúге медведчя́ воно́, чи-що; *ятка* — зовсiмъ бжоляникъ, *но́чви* — ненáче домовiнка малéнька, *дóвбишъ* — вiдно, якiйсь Донъ кáшу мiшá въ казанáхъ лóжкой; а вже що *слобождáнъ*, то святi ёго знають, и що воно́ такé! такъ вiдно собі чоловíга, а мóже и панъ... А якъ до лиця́ *украiнськi* граматци́ оттá лю́лька денщи́цька, чи ефре́йторська! кану́ра для отто́го медведчя́ти: дощана́ криша, сама́ дощана, крúгла дiрка — зовсiмъ ти въ Москвi абó въ Петербúрсi загля́нувъ въ який двiрь! абó оттá *бревéнчата* хáта (зъ вiкномъ у хiжi), що отъ вони́ для облези́ру надъ Ковенськимъ тра́хтомъ... Нi, добродiю!

Поговоривши объ нашихъ граматкáхъ, я́ко объ *граматкáхъ*, теперъ би годiлось ще помiркува́ть объ їхъ, я́ко объ *наськихъ* граматкáхъ — кстáти отъ и зачепiлись за *украiнщину* — помiркува́ть, що́, мовля́въ, — якъ понáшому: чи щiре воно́ тамъ все наське, чи тiльки наськимъ пома́за-

лось? такъ се, добродійство, такé діло, що якъ зачепишъ ёго, то и до завтрёго, якъ то кажутъ, не розчепишся; та, якъ правду казати, може у насъ и хісту не стане виконати ёго, якъ слідъ велить. Для того, ми зробимо тільки увагу, що:

1) Въ Українські граматці все повинно б́ути понашому, одъ палятурки, одъ заголову, до *кінéць*, (звичайно опр́ичь то́го, що конéшне потрібно: молитовъ и примірівъ для славянської и москóвської азбуки, коли такі въ граматкахъ есть). Бо чомъ инáково? хто б́уде письмáчить, ті, певно, розуміють українську мóву, а хто б́уде письмáчитьця, ті найбільшъ, иншої и не розуміють. Та й те ще трéба сказати, що приміромъ, в́иставъ москóвський заголовъ, абó наветъ на москóвський кштальтъ скóваний: »А ну, куме«, попросить бáтько, мáти, пішовши въ ряді купувати граматки, »прочитай, будь ласкавъ!« — «Азбука по методъ Золотова. Букварь южно-русскій... Домáшня наука... Абéтка Українська...» — »Ні, ні! мені трéба *граматки*, пошукáй, будь ласкавъ, граматки!«

2) Братъ въ граматкі коли не все, то я́ко мóга б́льше, щó зложено самімъ наро́домъ (звісно, не тако́го, якъ отъ у д. Гаццука *Запорóжець*, якъ ми и попереду сказáли, а пісéнь хоро́шихъ, оповіданъ и д.: тутъ въ великі пригóді стане *гальмазна кн́ига*, якъ висловився незаб́утий нашъ Кобза́рь, »Записки о Южной Руси« Куліша), и, я́ко мóга, уникáть компоновáного. Бо черкnúть по ўху якимъ словцемъ, виразомъ абó и всією мóвою *насъ*, се ще не велика вáда: хвалить Бóга, наші ўха попризвичáювались до вся́чини змáлку, и ми самі, нехáй здоро́ві б́удемо, не одъ тихъ грошей; алé черкnúть по ўхові яко́го хлопчика-селякá — се вже инше діло! А хто въ насъ, щóбъ »святъ«, мовъ, »естъ и непороченъ?« Поки ще словéсность на́ша не стáла твёрдо на но́ги, и ми самі ўчимось у оттіхъ селяківъ, ми д́уже стóрожно повинні зъ нею до їхъ підхóдить—найпáче на пёршихъ порáхъ, письмáчучи їхъ; а то в́ийде такъ, що ми калам́утимо водицю, що самі жъ її пьемó.

3) Братъ пісні и д. л́уччого склáду, чи то редакці́, и л́уччої мóви, не вважаючи, що се, мовъ, не *моё*, не Подóльське тамъ, чи за-Десéньське; а якъ за л́уччу мóву найбільшъ вважа́етця Полта́всько-Чигирі́ньська, то братъ сю остáтню, зоставляючи свою мóву для другóго діла—для споружéня української огúльної мóви.

И напоследокъ—4) братъ *азбуку, писáння* (чи то орхтогра́хвію) и *письмо* (чи то *начертáніе* б́уковъ); одна́че, объ с́ему трóшки б́льше трéба побалáкати.

Азбука въ граматкахъ Кулішівськихъ, а та́кожъ въ Кобзарівськихъ и

Тяблицяхъ д. Шейкóвського, взята нестемени́нько така, якъ и въ граматка́хъ москóвськихъ, въ писáнні жъ—д. Кулішъ идé за писáннямъ, щó воно́ и звѣтця *Кулішівськимъ* и вживáетця теперъ найбільшъ въ на́ші словесности, се бѣ то: *ы* и *ь* ви́кинуті и натомі́сь поставлені *и* и *і*; *ѳ* и *ѵ* тежъ ви́кинуті и вже безъ заміну; додані *ѣ*, *є* и *г*. Д. Шейкóвський идé за тимъ же писáннямъ, тільки въ Тяблицяхъ не вбачáється *є* и *г* (не зна́ємо, чи то припа́дкомъ, чи д. Шейкóвський не вважá їхъ бiльше за потрібні—въ Домáшні Нау́ці вони́ есть, тільки *г* iншого пісьма́), а незабу́тий Кобза́рь нашъ: *ы* и *и* ста́вить, де ми ста́вимо *и* и *і*, одна́че часами идé тутъ и за Кулішівськимъ писáннямъ; *є* и *г* у ёго нема́, *ѣ* и *е* вживáе безъ розбо́ру, есть наветъ *ь*. На чи́ сторони́ тутъ перева́га, и якé писáння вважáємо ми за способніше, доброді́йство довіда́етесь тро́хи зго́домъ; тужъ же ми ма́ли на мiслi одно́; зверну́ть тільки ува́гу, що и въ граматка́хъ, и въ Тяблицяхъ, азбука зъ писáннямъ порiзнілись.

Одъ чо́го ся рiзня вiйшла, ми гара́зденько не зна́ємо. Объ *ы* и *ь* д. Кулішъ ка́же, що пер́ша у ёго поставлена въ азбу́ці тільки для то́го, що воно́ есть у церкóвнихъ кни́гахъ, а затiмъ и въ старосвiцькому писáнню, а дру́га «ра́ди церкóвної мо́ви». До́бре, певно для то́го жъ зоста́влені *ѳ* зъ *ѵ*; а *ѣ* ⁽¹⁾, *є* и *г* чомъ не воста́влені въ азбуку?

Ми дума́ємо, и певно шанóвний д. Кулішъ на те згодiтця, що коли́ у насъ сво́я мо́ва, то повинна́ бiти и сво́я азбука — нічо́го за чужiмъ прiводомъ ходiть! бо якъ такъ робiть, що и на се вважáть и на те вважáть, то ми розведемо́сь въ на́ші азбу́ці, ненáче сметана́ въ борщi — тільки, мовля́въ, що забiль: що коли́ прiйдетця намъ приточiть чи й на́писать що славя́нське, то ми напи́шемо ёго́ славя́нськимъ же пісьмомъ, якъ пи́шемо москóвське москóвськимъ, польське польськимъ,—або́ и такъ ще зроби́мо: для *ы* и *ѵ* у насъ есть *и*, для *ѳ*—*хт* (*кси* и *псаломъ* Моска́лі заміща́ють же черезъ *кс* и *пс*?), а для *ь* есть *е*, чи яка́ тамъ iнша бiква, що приберу́ть для яко́го го́лосу. Ко́ротко мовля́чи, ми дума́ємо, що вида́вці на́сськихъ граматокъ повинні́ въ се́му́ ділі такъ робiть, якъ зроби́ли Полта́вська, Гатцукiвська, Деркачiвська и Шейкóвська гра́матки́, щó въ азбу́кахъ воста́вили тільки́ ті бiкви, щó вживáють въ сво́єму писáнню; а якъ зъ славя́нськимъ и москóвськимъ пісьмомъ намъ ча́сто треба́ оберта́тця, робiть ще и такъ, якъ зроби́ли тро́хи пер́ві двi зъ ви́мененихъ граматокъ: приточу́вать на скiнчi азбу́ки ти́єї и дру́гоi мо́ви,

(1) Ми *ѣ* вважáємо за особли́ву бiкву, бо вона́ ма́ сво́й го́лосъ, щó одъ зу́пинки не мiня́етця: се́го́ и се́го, те́хнутъ и те́хонуть

одзначаючи особно б́укви, одмінні одъ нашихъ, та ще приточуючи и при-
міри для читання—тоді и ко́зи б́удуть ситі, и сіно ціле. Писання жъ ви-
давці граматокъ, та и саме пісьмо, повинні вживать такé, які на той
часъ вживаютьця и въ словесності. Коли хто сі остатні вважае за не-
прігідні для нашої мови, думае, що оттакъ би л́учче, нехай пише въ ча-
сописяхъ, говорить въ грамадахъ⁽¹⁾—посудять, и розсудять, зъ того щось
та такі вийде; а тимъ часомъ все такі нехай робить, щó и всі роблять. Бо
якъ б́удемо ми, щóбъ все по своєму, та ще й нема́ надъ ми, то зъ с́его
отъ-що тільки вийде: візьме дитина яку книжку, навчившись письменству,
а тамъ зовсімъ ина́ково надрюковано: »оце«, скаже, »яка дурна книж-
ка!«— а книжка, може, й д́уже розумна! а якъ ростолкуе хто дитині,
якъ и щó, то, може, дитина й и́нше скаже.

А для того, що до писання, насъ не задовольняють ні Кобзарівська,
ні Шейковськівська, ні Гацуківська граматкі. Ми згожаємось зъ д.
Шейковськимъ (якъ певно и самъ вінъ зауваживъ зъ замітки, щó ми
заразъ зробили), що для *дз* и *дж* намъ потрібні самостайні б́укви;
с́его ма́ло: ми зъ радістьдушею перейдемо до ёго б́уковъ для сихъ при-
голоснихъ, коли на те б́уде грамадське во́лмо, хоть ми въ свої гро-
маді и на и́нше згоділись; ми згожаємось, тежъ що не тільки зъ *з* и *ь*,
а и зъ *е*, *е* и *у* у насъ не ладнитця (та и зъ *ф* тежъ); ми думаемо, що
и объ ёго *у* зъ кавичкою, чи Гацуковому *укъ*, треба б́ь гаразденько
намъ подумать, — а все таки скажемо, що поки судъ та право, пишть,
добродійство, граматкі, не одщеплючись одъ словесності; бо якъ б́удете

(1) Въ тутешні громаді бувъ ужé такій приміръ: судачили, що треба въ
особливихъ намъ приго́лоснихъ для *дз* и *дж* (бо престо́гидосно сл́ухать,
якъ *дзъкають* тамъ, де треба *дзенькнуть*, и *д-жекають*, де *джека*), и объ
тімъ, що треба б́ь що-небудь зробити зъ *з* и *ь*, бо щось зъ ними у насъ
не ладнитця. Користуємось зъ с́его случаю и кличемо на пораду громади
Київську, Полтавську, Чернігівську и д. Тутъ розсудили, що приго́лосні
потребні и прибрали, для дрюку: замість *дж*—*ж*, тільки щóбъ середня па-
личка виходила и́жче стяжки (*ж*), для *дз*—*д*, тільки щóбъ лівий гачокъ
бувъ трбшки довший с́упротивъ правого (*д*); а для рукбписі: для *дж*—*ж* зъ
хвостикомъ — отъ якъ ко́лись въ прописяхъ було пишуть (*ж*), а для *дз*—*д*
зъ закарлючкою вгорі до *з* подббною (*д*). Объ *з* и *ь* такъ розсудили, що
вигнать їхъ зъ дрюку и нато́місь завести які б́рики — не згідно для дрюка-
рень (а для того убіточно для видавцівъ книжокъ), бо треба ко́жну пра́ве
приго́лосну ма́ти трехъ со́ртівъ, а користи зъ того пра́ве ніякої, одна́че —
и зоставлять с́его діла, якъ було воно́ до с́его часу, не йде. Розсудили для
того, щóбъ *ь* и *з* зоставить, тільки *ь* ставить *всюди*, де приго́лоска ма́ко
вимовляетьця, а *з* тільки передъ голосніми въ середині слівъ, якъ у д.
Шейковського въ »Дома́шні Нау́ці« (зыхав, пъяний).

робить інаково, то, не згадуючи вже, що *concordia parvae res crescunt*, або ви знівечите багато даромъ кошту, або учні знівечять багато даромъ часу.

Для того жъ насъ не задовольня и пісьмо д. Гацукá, або просто, воно здаётця намъ Бігъ зна чимъ... Д. Гацукъ каже, що Петрівська азбука не згідна для нашої мови — чимъ же, повашому, згідніша церковно-славянська? чи не тимъ, що треба було викинуть зъ неї 13 б́уковъ, а потімъ, удавшись до старописей, набратъ *инъ, итъ* и д. — се б́ то того, чого въ славянці нема? Та и що зъ того вийшло! все такі зостались приголоси *дж, дз*, що ні въ азбуці, ні въ старописяхъ (славянськихъ) не знайшлося б́уковъ. *Гудзь, дренджолята, дава, джиджулітьця, дзвинъ, бджола, джуръ, дзида, дедзкать, дзіндзіверъ* и д. и д. — що зъ ними робить? хіба ради славянки чи не вітрутнуть їхъ? або, зкрутивши шийкі, зробить зъ їхъ, вибачайте, *гузь*, чи *гудзь*, та щобъ такъ и заклékли *гузями* навіки вішні? Добримъ би слóвомъ згадали насъ наші онуки и правнуки, що ми такъ хóроше уміли шанувать добро нашої мови!.. Та хоть би и справді славянка згідніша була одъ гражданки (а вона, яка есть, такі ані трóшки не згідніша, бо що въ старописяхъ було, то не її власність), то длячого одтр́увать пісьмо, що ми до ёго привікли, у всёго прáве люду європейського уживáетця, лéгше и л́учче для друку и для рукописі — не такé карячкувáте, карлючкувáте? Ну, коли вамъ прина́ла вже до душі яка *зázначка* (чомъ же не *оксія, исó, варіа, камóра?*), беріть її, та порáдившись зъ громадою, и пригавáйте до пісьма, що всюди уживáетця, якъ отъ зробіли у насъ зъ *є*; а не загрундзёвуйте мови въ росторóпшу, що и підступітьця до неї ч́удно. Се той же «Ужинокъ», та тільки на́ інший ладъ!

Опрічь того, що прýмо належить до пісьмáчення, въ граматкáхъ наськихъ есть ищ́е д́ещиця, що вже для іншої причіни притóчено. Такъ, въ д́еякихъ есть молитви (въ Кулішівськихъ и Кобзарівські), лічба (въ др́угі Кулішівські, Кобзарівські, Шейковськівські, Гацуківські и Деркачівські), ќунштики (въ Кулішівськихъ — гáрні, найпáче для п́ершихъ б́уковъ, тільки мáло зъ їхъ корісти для дітей, и въ Гацуківські — погáні, якъ отъ и тá, що Запорóзецъ б́е ну́жу, — не въ грамáтці б́ ёму се добіть). У д. Кулішá есть ще опрічь т́ого коротéнька священна д́іпись и на́ука христіянської віри, про нашъ край (въ об́охъ граматкáхъ), щóтниця, поглядъ на Бóжу прáвду (въ п́ерві грамáтці) и д.; у д. Гацукá: про лічбу, про доб́у потóчну, про грóші.

Що зъ с́его нужніше для грамáтки — тр́удно сказáти. Намъ д́уже

подобалось у д. Гаццука (щó то, якъ бї не оттє грундзюваннѣ, та ще дєщиця!) про лічбу, про добú потóчну, про свѣта и про грóші; (¹) одначе не мóжна сказáть, щобъ и щó дрúге не годїлось. Одно тїльки здаётця пєвне, щó якъ тепєрь не тї вже чáси на граматкї, щó булі колїсь — щó, видаючи грамáтку, чоловікові усєго хотїлось подáть дїтямъ, не вважáючи, щó, мóже, тимъ и не всї покорїстуютця — и такъ якъ тепєрь багáто видáвцївъ и д. и д.; то, понáшому, нїчого тепєрь силкувáтьця, щобъ граматкї усюди и для всїхъ булі згїдні (чогó и не мóжна зробїть), а трєба такъ робїть, щобъ згїдні булі хотъ для дєкого, та якó мóга, бїльше. Притóчимо прїклади. Якъ бї ми писáли для бїдóти и, примїромъ, Золотївську грамáтку, то ми бъ притóчили тудá и зъ щóтницї дє-щó и зъ дїшисї и д.; вважáючи на те, щó колї зъумїють учїть по Золотївському спóсобу, то пєвно зъумїють навчїть и ще дє-чогó, а тимъ чáсомъ не трєба бúde купувáть другїхъ книжóкъ; а колї бъ писáли старосвїцьку грамáтку, то ми бъ всї щóтницї и дїшисї геть, бо їхъ не втнє и вчїтель, щó бúde по нáшї грамáтцї вчїть, а притóчили бъ: про нашъ край, якъ отъ зробївъ д. Кулїшъ, або про лічбу и лїкъ, про мїсяцї, про свѣта и д., якъ зробївъ д. Гаццукъ. — Не мєнше пєвнимъ, абó ще и бїльше, здаётця намъ и те, щó не слїдъ би объ такїхъ рєчахъ вхóдить въ роспрáву въ граматкáхъ, якъ отъ зробївъ д. Кулїшъ на свої дрúгї. Ми знáємо, щó колї насъ гризúть, то й одгризáтьця трєба; одначе на все

(¹) Трєба, одначе, сказáть, щó есть тутъ у д. Гаццука дє-щó, на щó трúдно згодїтьця. Не згáдуючи про грóші, пропущено: *копá* — шїдесáть, хотъ на сю кóпу бїльше лїку, нїжъ на пятїдесáтну (*снопї, яйця*); *три четї* (бїльше *четь*, а не *чїть*), и *пóлудень*; ми нїколи не чúли щóту на кóпи, починаючи зъ *копá кїпъ*; *кóпанка* съ ознáкомъ *копá* (*кóпанка* — кóпана кринїця: кóпанка чортївъ твоєму бáтьковї, трїста копанокъ чортївъ и д.); *днїця* (чúли: *сúтки, добá*), *спозарáнокъ* (чúли приглаголля: *позарáнкахъ, спозарáну*), *задобїдъ* и *пообїдъ* (*задобїдня, дообїдня* и *передобїдня* годїна, и *пообїдня*); *схїдень, спáдень, стúдень* и *тєплїнь* (*схїдсóнця, повернúвшись на схїдсóнця, икъ схїдсóнцю*); *захїдсóнця; пївдєнь, на пївдєнь, икъ пївднїю; сїверя* (до сїверї, икъ сїверї, — есть и глабóль *сїверить*); *провїсєнь* (не чúли про сóрокъ святїхъ), *дарнá субóта* (*великóдна субóта*), *десяту́ха* (*десята пятниця*), *Воздвиженїе Чєсною Хрєста* (*Воздвиженїе, абó Чєсною Хрєста*), *Пєршї Параскї, Дрúгї Параскї* (*Парасочкї*), *Кривá Недїля* (*Пущáлна*); ми тежъ не чúли, щобъ *кавунáми* на Спáса розгївлялїсь, на Рїздвó вїршувáли *зрáнку* (пїсля обїда) и щобъ починали косїть въ *Клечáнну Субóту*; *кутjá дїдова* и д. бїльше зветця *Багáта Кутjá, свѣтвечїрь*, а *Багáта Кутjá* (Гаццукóва) — *Щєдра Кутjá*. Ми вїписали се все, бо дúмаємо, щó зъ такїми рєчами, найпáче въ граматкáхъ, трєба дúже стóрожко обертáтьця. Мóже ми въ чїмъ помїцáємось — сказáли, щó знáємо.

есть своё місце: пишѣть въ часописяхъ, пишѣть на іншихъ виданняхъ — де хочте, а тільки не на томѣ, що видаетѣ для дѣтѣй. Книжка зъ наукою повинна бѣти для дитини святощю, якъ батько, якъ мати, якъ усѣ святе, — и чимъ пізніше воно довідаеця обѣ сварахъ, колотнечахъ, підступахъ и обо всѣмѣ, що такъ часто у Божихъ людѣй, що пишуть книжки, трапляеця и одъ чоґо такъ боляче робитця молоді душі, тимъ лѣчче и для науки, и для дитини. Вамъ, може, лучалось, що отъ бувъ у васъ вчитель — святій чоловікъ, розумний, якъ на Бога — на ёго дивились (такъ дитина вважає тихъ, що пишуть книжки), и потімъ якось ви довідались, що ёго хтось полаявъ, въ чимсь нехорошому дорікавъ, а вінъ ёго полаявъ, въ нехорошому дорікавъ, або и самі ви захопились на таке — згадайте, що зъ вами діялось! Одже те жъ само бѣде и зъ вами и зъ вашою граматкою, якъ дитина прочита, що ви написали. А подумайте, якъ ще який необачний вчитель та почне дитині толкувати, розказувать, додавать свого!.. Може вамъ, добродію, щиро нами шануваний за ту велику працю, що піднімаєте для нашої словесности, прикро такѣ чути; але намъ здаеця, що ми менше бѣ васъ шанували, коли бѣ не все сказали, що думаемо — такъ намъ здаеця.

Одже, здаеця, ми все сказали, що хотіли! Може, добродійство громадяни, ви поганите мене, що я, мовъ, до всякої дурниці докопуюсь, а тимъ часомъ, може, мало поговоривъ обѣ томѣ, обѣ чимъ би більше всѣго треба? Що жъ, добродійство, може и ваша правда! такъ нуте жъ и ще хто: я жъ спервонаперву сказавъ, що той те скаже, другий друге... Абѣ, може, вамъ би бажалось почути, »а яку жъ«, мовъ, »купувать?« Ну, про се, добродійство, самі вже міркуйте: що знавъ, я сказавъ, наветъ ціну виставивъ, а ви вибірайте до вподоби... Одно тільки скажу, що коли не жаль вамъ бѣ дѣтѣй, а дурнихъ грошею доката, и ви забажаєте вдатця до... самі догадайтесь, до якихъ! то купуйте разомъ и ще яку-небудь, щобъ було по чомѣ и вчитця, и переучуватьця...

* * *

МОЯ ИСПОВѢДЬ.

ОТВѢТЬ ПАНУ ПАДАЛИЦѢ,

по поводу статьи, въ VII книжкѣ «Основы»: «Что объ этомъ думать?» и письма г. Падалицы въ X книжкѣ.

Есть-же люди, которые притворяются непонимающими, когда это имъ нужно. Это единственная мысль, посѣтившая мою голову послѣ прочтенія письма г. Падалицы, въ октябрьской книжкѣ *Основы*. Приѣмъ этотъ вовсе не новъ и, сколько намъ извѣстно, очень въ ходу у езуитовъ всѣхъ временъ и націй, равно какъ и притворное добродушіе, которымъ г. Падалица старается подделастить свою взволнованную желчь. Отвѣчать г. Падалицѣ очень трудно, потому что онъ, посредствомъ вышеупомянутаго приѣма, всегда найдетъ средство понять не то, что написано, а то, что ему нужно; — но такъ-какъ отвѣтъ мой можетъ послужить для гласнаго уясненія кой-какихъ оспариваемыхъ имъ фактовъ и тѣмъ, хоть въ нѣкоторой степени, способствовать уясненію настоящаго состоянія Южно-русскаго края: то я рѣшаюсь отвѣчать, хотя и убѣжденъ, что голосъ мой для г. Падалицы будетъ голосомъ въ пустынь. Отвѣчаю на языкѣ, который я успѣлъ изучить лучше, нежели украинскій.

Я упрекалъ *Варшавскую Библиотеку* (Biblioteka Warszawska), — какъ утверждаетъ г. Падалица, — не въ томъ, что она не издала документовъ, доставленныхъ ей г. Горжковскимъ изъ Ватиканскаго архива, а въ томъ, что она помѣстила самовольные выводы, сдѣланные изъ актовъ, еще не изданныхъ и не повѣренныхъ критикою, и въ томъ, что эти голословные выводы имѣли характеръ площадной брани, направленной

противъ Южно русской исторіи и историковъ, что эта брань была именно ловлею рыбы передъ неводомъ. Имѣла-ли *Варшавская Библиотека* возможность издать свои акты, или нѣтъ, — я ровно ничего объ этомъ не знаю, но пересматривая вышедшіе и повседневно выходящіе акты, издаваемые въ разныхъ мѣстахъ Россіи, — я, дѣйствительно, сильно подозреваю *Варшавскую Библиотеку* въ томъ, что она, не желая ихъ подвергнуть критикѣ, нашла для себя болѣе выгодною роль угнетенной невинности. И въ самомъ дѣлѣ, смѣшны, вѣдь, становятся эти намеки на будто бы существующія преграды, когда дѣло идетъ объ исторіи XVII столѣтія; вѣдь не все сознаютъ тождественность свою съ отдаленными предками, и не все чувствуютъ себя лично оскорбленными при открытіи истины, касающейся давно-минувшей старины. Серьезно-ли г. Падалица думаетъ, что *Варшавская Библиотека* встрѣтила непреодолимые препятствія со стороны лицъ, во что бы то ни стало желавшихъ отстоять честь Хмельницкаго? Подумайте, г. Падалица — и вы навѣрное улыбнетесь, хоть про себя; — знаю, что публично вы не рѣшитесь искренно въ этомъ сознаться: *это было бы не своевременно (nie na dobre)*.

О содержаніи и достоинствѣ повѣстей г. Горжковскаго я ровно ничего не говорилъ; вы можете найти въ статьѣ, подавшей поводъ къ вашему возраженію, ясно высказанную мысль, что повѣсти г. Горжковскаго до насъ еще не дошли, слѣдовательно мы объ нихъ ничего сказать не можемъ; — откуда же вамъ пришло въ голову, что я занимаюсь ловлею рыбы передъ неводомъ, и сужу о повѣстяхъ, которыхъ не читалъ? — стыдно читать одно, а утверждать, будто читали совершенно противное. Недоумѣваешь, какъ васъ понимать: прикидываетесь ли вы непонимающимъ, — или вы просто неграмотны, или, по крайней мѣрѣ, не крѣпки въ грамотѣ. Вѣдь замѣтка, сдѣланная *Варшавскою Библиотекою*, будто древне-классической литературой нельзя доказать тождества шляхты Польской съ народомъ Украинскимъ, и недовѣрчивость къ сочиненіямъ, писаннымъ иезуитами и издаваемымъ въ типографіи propagandae fidei — это не оцѣнка повѣстей г. Горжковскаго; — вамъ стыдно, г. Падалица, притворяться умышленно жертвою такого qui pro quo.

Сочиненія Лелевеля, Морачевского, Мацѣвскаго — мнѣ извѣстны; я всегда ихъ уважалъ и теперь уважаю, какъ заслуженныхъ труженниковъ науки, какъ добросовѣстныхъ ученыхъ; но они, вѣдь, на Украину высказали взглядъ совершенно противоположный *Библиотекѣ Варшавской*, пану Горжковскому, вамъ, г. Падалица, и вообще всеѣмъ ejusdem generis, теперешнимъ публицистамъ и журналистамъ Поль-

скимъ. Неужели эти ученые только и трудились, въ Польской литературѣ, для того, чтобы подѣ ихъ, заслуженную трудомъ, дарованіемъ и добросовѣстностію, извѣстность, прятались всякіе шляхетскіе публицисты, съ которыми они не имѣли да и не имѣютъ ничего общаго въ своихъ убѣжденіяхъ, — чтобы потомъ, подѣ покровомъ всеобще принятаго авторитета, шляхетскіе публицисты бросали грязью во все то, что не пляшетъ по ихъ дудкѣ? Развивайте, господа, мысли высказанныя Лелевелемъ, Морачевскимъ и Мацѣвскимъ; согласно съ ихъ добросовѣстными выводами, поступайте въ наукѣ и жизни, и тогда только ссылайтесь на ихъ авторитетъ; но пока этого вы не сдѣлали, — зачѣмъ вамъ надѣвать напрасно лъвиную шкуру? — не мудрено же узнать, кто подѣ нею кроется. Другое дѣло — ссылаться на Короновича; — его *Слово Польской исторіи* (Słowo dziejów Polskich) — краснорѣчивый панегирикъ шляхетству, полнѣйшій сводъ всѣхъ езуитскихъ силлогизмовъ, которые такъ упорно, такъ долго и съ такимъ полнымъ успѣхомъ смиренныя отцы проводили, да и теперь еще проводятъ въ шляхетскомъ обществѣ; на Короновича вы можете не стѣсняясь ссылаться: *similis simili gaudet*; но не страшайте насъ этимъ авторитетомъ: мы имѣемъ основаніе не вѣрить, что шляхетскій порядокъ былъ идеаломъ гражданскаго и политическаго устройства, — что Украинскій народъ былъ — въ слѣдствіе законна природы — сборомъ разбойниковъ, черню, достойной кола и розогъ; — будьте увѣрены, что Короновичъ не убѣдитъ насъ своими разсужденіями и софизмами; насъ бы убѣдили (если бы можно было допустить возможность ихъ существованія) только доказательства положительныя, фактическія, представленныя людьми вполнѣ сознающими въ себѣ и другихъ нравственное человѣческое достоинство. Прошло невозвратно золотое время, когда діалектически-хитро-сплетенныя софизмы принимались за научныя доказательства *ad majorem Dei gloriam*.

Сочиненія Грондзкаго, Рудаускаго, Твардовскаго и другихъ историковъ и публицистовъ XVII вѣка, мнѣ тоже извѣстны; но я не знаю — къ чему вы на нихъ ссылаетесь; что они по большей части говорили правду — это такъ; но именно эта, ими высказанная, правда и доказываетъ всю несостоятельность, всю неправду шляхетскаго порядка вещей; каждый изъ нихъ скажетъ вамъ, съ чувствомъ горькаго упрека, что шляхтичи безжалостно гнетутъ народъ, что они притѣсняють козаковъ, что фанатически преслѣдуютъ греко-восточную церковь, — что въ пользу шляхетскихъ словесныхъ интересовъ они жертвуютъ благомъ всей республики, и т. п. Если ссылкой на нихъ вы хотите доказать, что

среди Польскаго народа были люди, понимавшіе зло современнаго имъ общества и протестовавшіе противъ него, — то я съ этимъ вполне согласенъ, — но только прибавлю, что вы ошибаетесь, считая ихъ представителями тогдашняго Польскаго общества, ибо протестъ ихъ оказался безсильнымъ, былъ отвергнутъ шляхтою, остался гласомъ вопіющаго въ пустынь. Если-бы ихъ голосъ снискалъ какое нибудь къ себѣ уваженіе, то, конечно, послѣдовали бы реформы въ быту Польской республики, согласныя съ требованіями, — между тѣмъ какъ съ начала XVII по конецъ XVIII вѣка, — мы видимъ — общественное состояніе идетъ все къ худшему: фанатизмъ религіозный, сословный эгоизмъ, неуваженіе правъ личности, порабощеніе крестьянъ, самоуправство во всѣхъ отрасляхъ общественной жизни, развиваются все болѣе и болѣе.... И послѣ этого вы требуете, чтобы мы питали уваженіе къ шляхетской старинѣ, причинившей столько вреда нашему народу изъ-за нѣсколькихъ — правда честныхъ, но фактически безсильныхъ — личностей. На этотъ счетъ мы замѣтимъ г. Падалицѣ et C^o, что въ прошедшемъ, какъ и въ настоящемъ, ни подъ какимъ видомъ, ни въ силу какой-бы то ни было теоріи, честное, но безсильное слово немногихъ, не въ состояніи вознаградить нечестныхъ, но за то фактическихъ неправдъ всѣхъ; что голоднымъ и оскорбленнымъ на дѣлѣ никто не въ состояніи втолковать, что оскорблявшіе ихъ нравственно и отнимавшіе у нихъ матеріальныя средства къ жизни поступали честно, потому что былъ только сотый человѣкъ, не раздѣлявшій такого образа мыслей. Вы желаете, г. Падалица, чтобы грустное прошедшее послужило урокомъ въ настоящемъ — превосходное желаніе! — Отъ васъ-же и зависитъ его исполнить: если вы убѣдились изъ прошедшаго, что католически-шляхетская пропаганда на Руси повела къ самой грустной развязкѣ, то откажитесь отъ этой пропаганды; если вы увидѣли, что личное и поземельное положеніе крестьянъ вызывало постоянное съ ихъ стороны противодѣйствіе, то обращайтесь съ ними погуманиѣе да надѣлите ихъ землею; если для васъ яено стало, что колонизація верхнихъ слоевъ Руси розорвала ея народное единство, но тѣмъ не менѣе не пошла въ прокъ Полякамъ, такъ уговорите шляхту, живущую на Руси: пусть она старается искренно сдѣлаться снова Русскою. Да, г. Падалица! пользуйтесь уроками прошедшаго: — мы навѣрно отъ этого не будемъ въ проигрышѣ. Съ своей стороны, мы также не упустимъ ими воспользоваться: исторія учитъ насъ, что шляхетскій порядокъ и езуитизмъ противны духу нашего народа и вредны для его жизни, что нужно безпрестанно противо-

дѣйствовать имъ и охранять отъ нихъ народъ всевозможными средствами: мы это сознаемъ — и позаботимся, чтобы эта наука не была для насъ бесполезною. Вы, г. Падалица, утверждаете, что исторію повернуть нельзя, и что въ настоящемъ слѣдуетъ принять иной масштабъ при размежовкѣ народностей: — это такъ, и поэтому то, что можетъ быть объясняемо въ прошедшемъ духомъ времени, невѣжествомъ и т. п., непростительно въ настоящее время. А въ настоящее-то время, польская публицистика, на основаніи неизмѣняющаго практическаго значенія историческихъ данныхъ, рѣшается утверждать, будто на правомъ берегу Днѣпра нѣтъ Руси, а только суцая Польша. Въ доказательство того, что это направление — не моя выдумка, могу вамъ указать цѣлый рядъ журнальных статей и брошюръ Польскихъ, вышедшихъ въ послѣднемъ полугодіи, доказывающихъ, что Руськой народности нѣтъ, что языкъ Русинскій есть провинціализмъ Польскаго, едва отъ него отличающійся мѣстнымъ выговоромъ и т. п. Полюбопытствуйте напримѣръ, заглянуть въ любую Галицко-Польскую газету (*Czas, Przegląd, Głos*), или прочтите въ декабрьской книжкѣ 1861 г. *Библиотеки Варшавской* статью г. Феликса Жоховскаго о Русинскомъ языкѣ, или статью о Свято-юрцахъ, или потрудитесь пересмотрѣть №№ 304 — 310-ый *Варшавской Газеты* (*Gazeta Warszawska*): статью *Korrespondencja ze Lwowa*, или прочтите вышедшую во Львовѣ брошюру г. Генриха Шмитта, подъ заглавіемъ: *Nѣсколько безпристрастныхъ словъ о Руси* (*Kilka słów bezstronnych, o kwestii Rusińskiej*), или брошюру, вышедшую въ Парижѣ подъ заглавіемъ: *Семейный Совѣтъ* (*Rada Familijna*) и т. д., и тогда скажите по совѣсти — кажется-ли это только мнѣ, или въ самомъ дѣлѣ Польскіе публицисты хотятъ доказать, что край между Карпатами и Днѣпромъ — есть край Польскій?

Вы сомнѣваетесь, захочетъ-ли нашъ народъ муштроваться по моей командѣ: — да кто-же вамъ сказалъ, что я мечтаю объ этомъ? — желаніе заставлять другого плясать по своей дудкѣ — это давняя привычка польской шляхты. Я могу стараться изучать и заявлять, по мѣрѣ пониманія, нужды народа, степень его развитія, его потребности; могу способствовать его образованію, — но навязывать ему что-нибудь задуманное мною а priori, я никогда бы не рѣшился! это манера, которой, еще разъ повторяю вамъ, г. Падалица, до сихъ поръ держались одни шляхтичи. Только у нихъ однихъ напередъ придуманъ одинъ и единственный — по ихъ мнѣнію — спасительный путь для народа, по которому они, по волѣ или по неволѣ, желали бы потащить его; но въ томъ-то и дѣло,

что истинные друзья народа не такъ должны съ нимъ поступать: они должны сознать все его громадное величіе, — должны сознать, что вести — куда бы то ни было — народъ не въ ихъ правѣ и не въ ихъ силѣ; что ихъ задача — только помочь народу въ образованіи, въ достиженіи самосознанія, а тамъ онъ самъ себѣ придумаетъ цѣли — вѣроятно несравненно высшія и разумнѣйшія, чѣмъ-бы предложили ему хоть-бы мы съ вами, г. Падалица. Истинные друзья народа не ломаютъ себѣ голову надъ далекимъ будущимъ, но если они люди дѣла и если имѣютъ средства, то стараются о народномъ просвѣщеніи, объ улучшеніи матеріальнаго быта крестьянъ, объ отысканіи лучшихъ средствъ для достиженія той и другой цѣли; они готовы скорѣе 100 разъ сознаться публично, что ошиблись въ своихъ заключеніяхъ о той или другой народной потребности, чѣмъ навязывать народу то, въ чемъ онъ не нуждается, или то, чего онъ не хочетъ.

Далѣе. Г. Падалица приводитъ въ пользу Польскаго правительства, то, что оно не стѣсняло слова и два раза приглашало Русь къ политической уніи безъ всякаго насилія. Это справедливо. Я никогда и не думалъ утверждать, чтобы Польская старина не имѣла свѣтлыхъ сторонъ; я увѣренъ въ томъ, что дѣйствительно въ Польшѣ была золотая, законная свобода — но только для шляхтичей; дѣйствительно, рѣчь и голосъ шляхтича Польскаго-ли, Русскаго или Литовскаго, никогда не былъ стѣсненъ. Дѣйствительно, шляхту Южно-Русскую и Литовскую, не только Польская шляхта пригласила къ союзу, но и подѣлилась съ нею своими правами: — но какая-же польза отъ этого народу, который голоса не имѣлъ не только въ управленіи государственномъ, не только въ сеймѣ, но и въ судѣ, въ который его не пускали ни въ роли истца, ни въ роли отвѣтчика — защищать свои личные права? Что за польза народу отъ того, что кто-то куртуазно обращался съ его шляхтою, когда именно эта куртуазія и убила его собственную жизнь? Шляхетство, вѣдь, было формою, выработанною Польскою общественною жизнью; общественное самоуправленіе, — это постоянная цѣль, къ которой стремился Украинскій народъ. Конечно, для Южно-Русскихъ бояръ выгоднѣе было принять Польскій порядокъ вещей — и они его приняли — но вмѣстѣ съ тѣмъ измѣнили и своей народности; опершись на чужой принципъ, они почувствовали, что разошлись съ жизнью своего народа и — ополячились: эта тождественность Поляка и шляхтича, Русина и народнаго человѣка и понышѣ у насъ продолжается. Больно, право, смотрѣть на тщетныя усилія нѣсколькихъ отдѣльныхъ лицъ, которыя хотятъ примирить народ-

ные интересы съ польскими понятіями: они не находятъ нигдѣ точки опоры и раньше или позже должны будутъ отречься отъ того или другого. Народъ, вѣдь, всегда оставался вѣренъ своей народности, или, правильнѣе, самому себѣ; онъ, оставленный боярами, шагъ за шагомъ отстаивалъ *свое* — и козацкими войнами и *купными* судами и гайдамацкими загонами, и когда наконецъ — сбитый съ ногъ, окровавленный, онъ былъ запряжонъ въ шляхетскій плугъ, и тогда его не оставила его вѣчная думка — вѣчное желаніе реакціи противъ шляхетскаго принципа, который, въ его глазахъ, является наглою несправедливостью. Вслушайтесь, г. Падалица, въ народную рѣчь, въ народную пѣсню, поговорку, — вникните въ живую, оригинальную, логику любого изъ бывшихъ вашихъ крѣпостныхъ, и вы увидите, на-сколько вѣрно мнѣніе, выраженное лучшимъ знатокомъ Украинскаго народа:

Пóки Рось зовѣтця Рóссю,
Дніпрó въ море ллетця —
Пóти сѣрце Украинське
Съ пánськимъ не зживѣтця.

И потому, г. Падалица, не маните насъ шляхетскими вольностями; мы вамъ скажемъ: «кожухъ, може, й теплий, та не на насъ шитий» и притомъ, по духу нашего народа, вполне намъ противный. Послѣ этого трудно не засмѣяться, г. Падалица, надъ наивностію вашихъ вопросовъ: «чѣмъ мы теперь васъ обижаемъ, что мы дѣлаемъ или думаемъ недобраго для васъ...» А вотъ что, г. Падалица: вы желаете увѣковѣчить въ Южной Руси шляхетство; вы желаете задавить Южно-Русскую народность — и для этого не пренебрегаете никакими средствами; народъ хочетъ поземельной собственности, и по милости вашей не можетъ ея пріобрѣсть; вы не могли отказать ему въ надѣлѣ, но не забыли позаботиться о баснословно-высокихъ цѣнахъ выкупа; вы не только сами не способствуете просвѣщенію народа, — но стараетесь завалить дорогу желающимъ того — сплетнями, баснями, ложными доносами. Вы рачительно заботитесь о подавленіи всего того, что сколько нибудь проявляетъ мѣстную народность: вспомните, г. Падалица, все послѣдствія похоропъ Шевченка, въ Каневѣ — вспомните исторію букварей; вспомните все то, чего я, въ настоящее время, не могу гласно и подробно высказать, но объ чемъ вы, вѣроятно, лучше меня знаете — и тогда повторите свои наивные вопросы, если хватитъ у васъ... смѣлости.

Къ какому это народному говору между Вислою и Днѣпромъ совѣ-

туете вы мнѣ прислушиваться? Я его слышу давнымъ-давно и могу васъ увѣрить, г. Падалица, что если въ западной части означенной вами территоріи, онъ можетъ быть и народный (положительно не смѣю утверждать), то надъ Днѣпромъ онъ — чисто шляхетскій. Въ свою очередь, совѣтую вамъ, г. Падалица, вслушайтесь въ гомонъ хоть-бы собственнаго села, и разсудите добросовѣстно (хотя-бы только про себя), что тутъ общаго съ Вислою, и съ нашею шляхтою, съ здѣшнимъ шляхетскимъ гомономъ?—»Дурить себѣ, та не дурить свѣту«, да и собственное ваше самообольщеніе, не знаю, будетъ ли продолжительно и послѣдуетъ ли за нимъ пріятная для васъ развязка? По моему, вы потратите и силы, и средства, и время на то, чтобы самимъ себѣ напѣвать колыбельную пѣсню, а потомъ вамъ самимъ будетъ стыдно, когда останетесь позади жизни народа, недавно еще вышедшаго изъ-подъ вашей опеки....

Вѣрный шляхетской тактикѣ, вы, въ своемъ письмѣ, выдвигаете намекъ о Коливщинѣ. Но вы сами, г. Падалица, знаете, что это ложь: сколько-же разъ изустно и письменно сказано, и на дѣлѣ доказано вамъ было, что единственное оружіе, которое мы желаемъ доставить нашему народу, это не ножъ, не коса — а совѣсть и наука. Стыдно-же вамъ притворяться не слышащимъ и не понимающимъ; еще стыднѣе пользоваться такимъ оружіемъ, какъ папическій страхъ вашихъ собратій, да официальные его послѣдствія. Что касается историческаго значенія Гонты и Залізняка, — правда, мы гордимся ими, какъ народными представителями своего времени, потому что они такими были дѣйствительно; не мы-же виноваты въ томъ, что шляхта держала народъ въ невѣжествѣ, оскорбляла и обижала его повседневно въ нравственномъ и матеріальномъ отношеніяхъ и потомъ дорого за это поплатилась; въ вашей власти устранить причины, пережившія, къ-несчастію, реакцію, а мы именно потому, что не желали-бы никогда ея повторенія, и хотимъ позаботиться о распространеніи просвѣщенія въ народѣ. Мы увѣрены, что въ такомъ случаѣ выйдетъ реакція иного рода, что споръ рѣшится совѣстью и наукою, и Гонта нашего времени будетъ вооруженъ уже перомъ или краснорѣчіемъ. — — Вы-же, притворяясь, что этого поворота не понимаете, все-таки хватаетесь передъ публикою за горло!—оставьте эту гнусную комедію. — —

Вы утверждаете, что я ломаю стулья изъ-за мнѣнія о Богданѣ Хмельницкомъ, не согласнаго съ моимъ мнѣніемъ: — опять притворство, опять умышленное нецониманіе!—Да имѣйте вы себѣ какое вамъ угодно

мнѣніе о Хмельницкомъ, или о какой угодно другой исторической личности, — только доказывайте свое мнѣніе научно, добросовѣстно, а не голословно, ругней, потому-что всегда найдете людей, которые будутъ васъ упрекать въ этомъ, не ломая стульевъ, по вашему сравненію, а высказывая лишь простую истину: что бездоказательная брань порочить только ея автора и выказываетъ его нравственную несостоятельность.

На счетъ актовъ Кіевской Коммиссіи мнѣ нечего вамъ сказать, послѣ ея собственнаго отвѣта, помѣщеннаго въ октябрьской же книжкѣ *Основы*. — Вы утверждаете, что Коммиссія выбираетъ умышленно только тѣ акты, которые не подходятъ подъ идеаль, созданный вами о прошедшемъ Польской республики; — да откуда же вы знаете, что въ книгахъ Главнаго Архива есть другіе акты? Хотя я недавно занимаюсь въ Архивѣ, но могу васъ увѣрить, что вы ошибаетесь. Конечно, Польская шляхта имѣла свои свѣтлыя стороны, но эти стороны она успѣла проявить только въ своей публичной, политической дѣятельности, — во внутренней же жизни она высокой нравственности не предъявляла: — она постоянно притѣсняла крестьянъ, гнала козаковъ, преслѣдовала греко-восточное вѣроисповѣданіе, самоуправничала по отношенію другъ къ другу, а тѣмъ-болѣе по отношенію къ людямъ простаго званія и т. д. Жалобы, иски, слѣдствія, протесты и т. д. по поводу этихъ проявленій вошли въ гродскія и земскія книги; — какимъ же образомъ вы требуете отъ Коммиссіи, издающей слѣды всѣхъ этихъ дѣлъ, чтобы она вамъ доставила матерьялы для апотеозы шляхты, да еще по вашему, аргюгі поставленному идеалу? — Но вы все-таки не вѣрите, вы все-таки подозреваете, что отъ васъ Коммиссія прячетъ какіе-то шляхецкіе клейноды? — Такъ зачѣмъ-же кто нибудь изъ Польскихъ писателей — хоть бы г. Падалица, вмѣсто того, чтобы писать притчи о кислицахъ, не возьметесь отыскивать да издавать этихъ клейнодовъ? Вѣдь Коммиссія открываетъ всякому свободный доступъ въ Архивъ; мало того, она два года назадъ приглашала, во время выборовъ, дворянство Кіевской губерніи составить изъ среды себя другую коммиссію, которая бы параллельно съ нею вела свои труды. Г. Иванишевъ составилъ было даже проектъ этой коммиссіи, который и предложилъ дворянству — но что же? Заняться дѣльнымъ научнымъ трудомъ не хочется? или можетъ быть страшно убѣдиться на дѣлѣ, въ несостоятельности собственныхъ упрековъ? Конечно, легче поднимать въ журналахъ ложныя обвиненія, голословныя

клеветы, легче писать остроумныя притчи о садовникахъ, да заподозрѣвать чужой долговременный и добросовѣстный трудъ, особенно передъ малосвѣдущею и легковѣрною публикою. Но будьте увѣрены, г. Падалица, что изъ людей, сколько нибудь понимающихъ дѣло, никто вамъ не повѣритъ до тѣхъ поръ, пока вы, или кто нибудь изъ вашихъ сотрудниковъ, не укажетъ, какіе именно акты Коммиссія умышленно передъ вами скрываетъ. Потрудитесь, г. Падалица, представить хотя бы нѣсколько ссылокъ: все-же возраженія ваши будутъ тогда серьезнѣе; даже и въ такомъ случаѣ, когда ваши ссылки окажутся ложными, подобно тѣмъ, которыя вы представили въ полемикѣ съ г. Костомаровымъ, гдѣ вы ссылались на небывалыя статьи Статута Литовскаго и *Volumina Legum*; а то голословныя притчи ровно ничего не доказываютъ: »Воду вари, вода и бѣде«, говоритъ пословица.

Не знаю, къ какому десятку людей угодно вамъ было причислить меня при этомъ случаѣ, но смѣю васъ увѣрить, что я не принадлежу ни къ тому, который потворствуетъ клеветѣ, потому только, что она высказана самонадѣянно и безстыдно, ни къ тому, который боится вступить за истину, угождая мнѣнію окружающихъ его людей. Послѣ сказаннаго, г. Падалица, предоставляю вамъ искать себѣ судей, хоть бы они были, по вашему желанію, и изъ Цыганъ.

Вы вступаетесь за г. Горжковскаго — превосходно. Но что мнѣ за дѣло до того, былъ ли онъ съ вами друженъ, или нѣтъ? ходилъ ли онъ пѣшкомъ или ѣздилъ верхомъ? покупалъ ли онъ бумаги на торжкахъ, или отыскивалъ ихъ на чердакахъ? — я ему всего этого не ставлю въ вину. А вы въ моемъ обвиненіи г. Горжковскаго слона-то и не примѣтили — я вѣдь предалъ гласности слѣдующіе факты: 1) что г. Горжковскій похищалъ книги и рукописи въ библіотекахъ и архивахъ, въ которыхъ ему позволяли заниматься. Вотъ напримѣръ, разпросили бы вы, почему никого изъ постороннихъ лицъ не пускаютъ въ Черниговскую семинарскую библіотеку, съ того времени, какъ въ ней побывалъ г. Горжковскій? Да впрочемъ, если вы съ нимъ жили дружно, такъ онъ вамъ вѣроятно рассказывалъ свои подвиги, потому что онъ ими имѣлъ обыкновеніе хвалиться, какъ дѣломъ высоко-патріотическимъ. 2). Я обвинялъ г. Горжковскаго въ томъ, что онъ не издалъ самъ ничего изъ собранныхъ имъ матеріаловъ и что упряталъ ихъ неизвѣстно куда, не дозволяя такимъ образомъ другимъ ихъ разработывать. И потому вамъ, г. Падалица, если вы хотите отстоять добросовѣстность г. Горжковскаго, слѣдуетъ: 1)

доказать, что онъ чужихъ книгъ не похищаль, 2) указать на изданныя г. Горжковскимъ матеріалы, 3) объяснить, гдѣ находится его собраніе и на сколько оно доступно публикѣ. Пока вы этихъ условій не выполните — клянитесь сколько вамъ угодно въ пользу его честности, умиляйтесь самымъ аркадскимъ образомъ надъ его частными добродѣтелями и т. п. — все таки мои обличенія останутся въ полной силѣ и вы ихъ не опровергнете.

Вы возражаете далѣе, что если г. Горжковскій поступилъ въ духовное званіе, такъ въ томъ грѣха нѣтъ; — но я вѣдь упрекалъ его не духовнымъ званіемъ, а въ томъ, что онъ поступилъ въ *іезуиты*. Неужели, для васъ г. Падалица, слово *іезуитъ* требуетъ коментаріевъ? Развѣ вы не знаете, какіе плоды принесла ихъ дѣятельность всей Европѣ? развѣ вы считаете ее благотворною для Польши? развѣ думаете, что мы не знаемъ, сколько зла этотъ орденъ принесъ нашей родинѣ? Или, можетъ быть, вы полагаете, что *іезуиты* въ настоящее время сдѣлались изъ волковъ овцами? Стыдно вамъ притворяться, г. Падалица, и доходить до такого юродства, будто бы вы въ самомъ дѣлѣ и не слышали ничего объ орденѣ Лойолы и думаете, что *іезуитъ* и всякій другой священникъ — это все равно? или можетъ быть вы, по слѣдамъ *Польской Газеты* (*Gazeta Polska*), захотите доказывать, что *іезуитовъ* въ настоящее время нѣтъ, что это мифъ, темное преданіе глубокой старины, названіе направленія, а не извѣстной корпораціи и т. п. Но предупреждаю васъ — это путь скользкій; вѣдь вы должно быть знаете или догадываетесь, что я въ состояніи рассказать вамъ кой-какіе происки и анекдоты, отъ которыхъ если и удерживаюсь въ настоящее время, такъ дѣлаю это навѣрно не изъ уваженія къ смиреннымъ отцамъ, а только потому, что слишкомъ дорожу собственнымъ человѣческимъ достоинствомъ и желаю избѣгнуть вмѣшательства лишняго судіи въ нашу полемику.

Вы утверждаете, что *Польская Газета* по ошибкѣ настойчиво повторяла свои намеки на Унію; я сначала тоже самъ думалъ; но объясните, какъ это такъ случилось, что она не захотѣла поправить своей ошибки, когда ее объ этомъ просили, а напротивъ того, отвѣчала болѣе чѣмъ двусмысленно?

Въ заключеніе вашей статьи, г. Падалица, вамъ угодно было обратиться къ моей личности съ эпитетомъ »перевертень« — Я вамъ за это искренно благодаренъ — не потому, чтобы я волагалъ, что моя личность

особенно интересна для васъ или для кого нибудь изъ читающихъ, и не потому, чтобы я самъ слишкомъ о ней заботился, а потому, что разъясненіе сказаннаго вами эпитета хоть сколько нибудь поможетъ цѣлой группѣ людей опредѣлить себѣ свое положеніе въ южно-русскомъ краѣ. Да—г. Падалица, вы правы! Я дѣйствительно »перевёртень«, —но вы не взяли во вниманіе одного обстоятельства, именно того, что слово »отступникъ« не имѣетъ само по себѣ смысла; что для составленія себѣ понятія о лицѣ, къ которому приложенъ этотъ эпитетъ, нужно знать, отъ какого именно дѣла человѣкъ отступился и къ какому именно присталъ; иначе слово это лишено смысла — это пустой звукъ. Дѣйствительно, вы правы. По волѣ судьбы, я родился на Украинѣ шляхтичемъ; въ дѣтствѣ имѣлъ всеѣ привычки паничей, и долго раздѣлялъ всеѣ сословныя и національныя предубѣжденія людей, въ кругу которыхъ воспитывался; но когда пришло для меня время самосознанія; я хладнокрѣвно оцѣнилъ свое положеніе въ краѣ, я взвѣсилъ его недостатки, всеѣ стремленія общества, среди котораго судьба меня поставила, и увидѣлъ, что его положеніе нравственно безвыходно, если оно не откажется отъ своего исключительнаго взгляда, отъ своихъ заносчивыхъ посягательствъ на край и его народность; я увидѣлъ, что Поляки-шляхтичи, живущіе въ южно-русскомъ краѣ, имѣютъ передъ судомъ собственной совѣсти только двѣ исходныя точки: или полюбить народъ, среди котораго они живутъ, проникнуться его интересами, возвратиться къ народности когда-то покинутой ихъ предками и неусыпнымъ трудомъ и любовью, по мѣрѣ силъ, вознаградить все зло, причиненное ими народу, вскормившему многія поколѣнія вельможныхъ колонистовъ, которому эти послѣдніе за потъ и кровь платили презрѣніемъ, ругательствами, неуваженіемъ его религіи, обычаевъ, нравственности, личности, — или же, если для этого не хватитъ нравственной силы, переселиться въ землю польскую, заселенную польскимъ народомъ, для того чтобы не прибавлять собою еще одной туземной личности, для того чтобы наконецъ избавиться самому передъ собою отъ грустнаго упрека въ томъ, что и я тоже колонистъ, тоже плантаторъ, что и я посредственно или непосредственно (что впрочемъ все равно) питаюсь чужими трудами, заслоняю дорогу къ развитію народа, въ хату котораго я залѣзъ непрошенный, съ чуждыми ему стремленіями, что и я принадлежу къ лагерю, стремящемуся подавить народное развитіе туземцевъ и что невинно раздѣляю отвѣтственность за ихъ дѣйствія. Конечно, я рѣшился на первое, потому что сколько ни былъ испорченъ шля-

хеткимъ воспитаніемъ, привычками и мечтами, мнѣ легче было съ ними разстаться, чѣмъ съ народомъ, среди котораго я выросъ, который я зналъ, котораго горестную судьбу я видѣлъ въ каждомъ селѣ, гдѣ только вла- дѣлъ имъ шляхтичъ, — изъ устъ котораго я слышалъ не одну печальную, раздирающую сердце пѣсню, не одно честное дружественное слово (хоть я былъ и *паничъ*), не одну трагическую повѣсть о ислѣвшеи въ скорби и безплодномъ трудѣ жизни... который, словомъ, я полюбилъ больше своихъ шляхетскихъ привычекъ и своихъ мечтаній. Вамъ хорошо извѣ- стно, г. Падалица, и то, что прежде чѣмъ я рѣшился разстаться съ шлях- тою и всѣмъ ея нравственнымъ достояніемъ, я испробовалъ все пути примиренія; вы знаете и то, какъ были съ вашей стороны встрѣчены все попытки уговорить вельможныхъ къ человѣчному обращенію съ кре- стьянами, къ заботѣ о просвѣщеніи народа, основанномъ на его собствен- ныхъ національныхъ началахъ, къ признанію южно-русскимъ, а не поль- скимъ, того, что южно-русское, а не польское; вы были, вѣдь, свидѣ- телемъ, какъ подобныя мысли возбуждали, вначалѣ, свистъ и смѣхъ, потомъ гнѣвъ и брань, и наконецъ ложные доносы и намѣки о коли- вщинѣ. Послѣ этого, конечно, оставалось или отречься отъ своей со- вѣсти, или оставить ваше общество: — я выбралъ второе, и надѣ- юсь, что трудомъ и любовью заслужу когда-нибудь, что Украинцы при- знають меня сыномъ своего народа, такъ-какъ я все готовъ раздѣ- лить съ ними. Надѣюсь тоже, что, со временемъ, среди Польскаго шля- хетскаго общества, живущаго въ Украинѣ, поворотъ къ народу и созна- ніе необходимости трудиться на его пользу — раньше или позже станетъ нравственною потребностью не только отдѣльныхъ лицъ — какъ теперь, а вообще всехъ, кто въ силахъ будетъ обсудить свое положеніе и свои обязанности, и не предпочтетъ мечты насущному, вызванному собствен- ною совѣстью, дѣлу. Итакъ, г. Падалица, вы правы! я — *перевертень*, и я горжусь этимъ, такъ-точно, какъ я гордился бы въ Америкѣ, еслибъ сталъ аболіціонистомъ изъ плантатора, или въ Италиі, еслибъ, просвѣ- тивъ свой образъ мыслей, я изъ паниста сдѣлался честнымъ, трудолю- бивымъ слугой общенароднаго дѣла.

Вотъ все, что я хотѣлъ вамъ сказать на вашъ отзывъ, г. Падалица; понимайте или не понимайте сказанное мною, притворяйтесь слѣпымъ или неразумѣющимъ: это — какъ вамъ угодно. Позвольте только при- бавить одинъ благой для васъ совѣтъ: помните, г. Падалица, что тотъ, кто, подобно вамъ, столько разъ напоминаетъ другимъ о истинѣ и правѣ,

долженъ самъ строго имъ слѣдовать; что человѣкъ, отстаивающій добросовѣстно какое бы то ни было убѣжденіе, долженъ просто отвѣчать на возраженія, безъ увертокъ, безъ пропусковъ, безъ юродства, потому что, въ противномъ случаѣ, онъ постоянно будетъ набиваться на горькую, но вѣрную пословицу: *Брехнёю свѣтъ перейдешъ, та назадъ не вѣрнесся.*

Владиміръ Антоновичъ.

ХАРАКТЕРИСТИКА

русскаго и польскаго законодательства о крѣпостномъ правѣ ПО ОТНОШЕНІЮ КЪ МАЛОРОССІИ.

Для малороссійскаго народа и одно воображеніе — записаннымъ быть въ крѣпости, по примѣру великороссійскихъ крестьянъ — ужасно и несносно.

Григорій Политика, депутатъ 1767 г.

I.

19 февраля исполнилось чаиніе милліоновъ русскаго народа, существовавшего, нѣсколько столѣтій, подъ бременемъ неестественныхъ отношеній, устроенныхъ на опеку крѣпостнаго права. Съ уничтоженіемъ этого права навсегда, открылся, для цѣлаго сословія, путь къ благоденствію, которое немыслимо, пока народъ лишень гражданскихъ правъ...

Но заключается ли въ законодательномъ прекращеніи крѣпостнаго права рѣшительное и полное торжество освобожденія? поставленъ ли имъ русскій народъ на вѣрномъ пути къ уравниенію правъ сословій, раздѣленныхъ, до-сихъ-поръ, силою исторіи? есть ли у насъ неоспоримыя гарантіи того, что при новыхъ, едва возникающихъ, отношеніяхъ земледѣльцевъ и землевладѣльцевъ, образованность и промышленность найдутъ посреди русскаго народа все условія для быстраго и правильнаго развитія, отъ котораго, и только отъ него одного, какъ доказали публицисты, зависитъ общность интересовъ гражданъ, безсиліе произвола, свобода и равенство передъ закономъ, и прочность національныхъ союзовъ? Говоря другими словами—такова

ли радость русскаго народа, получившаго свободу, по манифесту 19-го февраля, которой былъ бы приличенъ стихъ поэмы, воспѣвшей покореніе Трои, безпредѣльное торжество Ахейнъ и апотеозу могущества національнаго духа? или намъ ближе теперь гимнъ освобожденныхъ отъ рабства египетскаго Евреевъ, передъ которыми впереди были бѣдствія скитальчества въ пустынѣ, отступничество и забвеніе вождями о благѣ порученнаго имъ народа? Вправѣ ли теперь филантропъ сказать: «днесъ отпущаеши раба твоего, по глаголу твоему, съ миромъ», и почитать на лаврахъ, предоставивъ дѣло освобожденія его собственнымъ силамъ? Вотъ вопросы, которые были прежде закрыты фактомъ законнаго существованія крѣпостной зависимости и завѣсою историческихъ предразсудковъ, а теперь выступаютъ на первый планъ въ жизни русскаго народа, и неотступно ждутъ своего разрѣшенія. Или землевладѣльцы, — разставшись безъ горечи и злобы съ своими привилегіями, благоразумно поймутъ настоящее положеніе свое посреди отсталой массы, — не станутъ антагонизмомъ своихъ эгоистическихъ интересовъ задерживать успѣховъ ея благосостоянія, соединеннаго съ развитіемъ матеріальныхъ и нравственныхъ потребностей, и тогда исторія внутренней жизни народа пойдетъ быстрыми шагами впередъ, или же охраненіе дарованной Монархомъ свободы ляжетъ всею тяжестью своею на правительство, и въ такомъ случаѣ эманципація личности только медленнымъ и невѣрнымъ шагомъ будетъ пробиваться у насъ сквозь сѣти искусственной регламентаціи и репрессивныя мѣры, которыми она будетъ то полагать предѣлы своекорыстнымъ стремленіямъ одной стороны, то сдерживать нетерпѣливыя желанія другой. Пока еще это вопросы, на которые намъ отвѣтитъ будущее. Несомнѣнно одно, что «самый благотворный законъ, не можетъ сдѣлать людей благополучными, если они не потрудятся сами устроить свое благополучіе подъ покровительствомъ закона». Довольство, по словамъ манифеста, пріобрѣтается и увеличивается не иначе, какъ неослабнымъ трудомъ, благоразумнымъ употребленіемъ силъ и средствъ, строгою бережливостію, и вообще честною жизнію.

Положеніемъ 19 февраля уничтожены законы, поддерживавшіе крѣпостныя отношенія, и служившіе, конечно, важнымъ препятствіемъ къ развитію внутренней жизни общества. Всякій законъ имѣетъ своею задачею сообщить новому, имъ вводимому, или же существующему учрежденію логическую опредѣленность, или такую отвлеченную фор-

му институціи, отъ которой зависитъ удобство осуществленія и легкость возстановленія, при нарушеніяхъ, признаннаго права. Существованіе закона, какъ формы, указываетъ на содержаніе, на самое проявленіе его въ дѣйствительности. Если дѣйствительность русской жизни приняла въ себя учрежденіе, подобное крѣпостному праву, не сокрушила его съ перваго начала всею силою неблагопріятствующихъ ему условій, и сохраняла цѣлыя столѣтія это мертвящее начало, то нѣтъ никакого сомнѣнія, что въ нашемъ обществѣ есть стихія, вызвавшая и поддерживавшая крѣпостное право. Отмѣнить законъ—значитъ уничтожить форму права, отнять у него тѣ гарантіи, которыя онъ сообщалъ обычаю своею опредѣляющею и охраняющею силою, слѣдовательно ослабить дѣйствіе элементовъ, враждебныхъ развитію общества на началахъ свободы и справедливости. Но уничтоживъ законъ закрѣпляющій, далеко нельзя разъ навсегда покончить съ самимъ источникомъ крѣпостнаго права, съ тѣми недостатками общественнаго организма, которые привели Русское государство къ раздѣленію его подданныхъ на полноправныхъ гражданъ и имъ подвластныхъ, къ привилегированному положенію однихъ на счетъ другихъ и къ безличному, *de facto* и *de jure*, существованію массы. Правительство, отмѣняющее законы о крѣпостномъ правѣ, дѣйствуетъ настолько, насколько, въ прежнее время, отъ его же власти происходило утвержденіе и охраненіе, своими постановленіями, дурнаго учрежденія.

II.

Сохранившіеся съ XV в. историческіе памятники даютъ возможность прослѣдить исторію введенія въ Южной Руси крѣпостнаго права, первый разъ подъ покровительствомъ польскихъ законовъ и во второй по присоединеніи ея къ Московскому государству.

Какъ въ Польшѣ, такъ и въ Россіи крѣпостное право явилось результатомъ антинаціональныхъ стремленій шляхты и бояръ, которые, по своему общественному положенію и по власти дѣйствовать на народъ, взяли на себя обязанность устраивать общественное благо, но, вмѣсто того, отдались заботѣ о своихъ частныхъ интересахъ, и, для достиженія собственныхъ выгодъ, считали всякія средства позволенными. Главною пружиною на этомъ пути были подзаконныя дѣйствія,—и потому насилие и произволь, ограничивавшіе мало—по—малу права земледѣльцевъ, всегда предшествовали изданію ограничительныхъ законовъ, которые являлись на готовую почву частнаго деспотизма и безправія.

Литовско—русскіе землевладѣльцы, подъ властію Рѣчи—Посполитой, держались, въ этомъ отношеніи, корпоративной связи, дѣйствовали энергичнѣе и зашли, въ дѣлѣ юридическаго уничтоженія личности подвластнаго земледѣльца, гораздо далѣе, чѣмъ козацкіе старшины, переименованные впоследствии въ русскіе дворянство. Образцомъ заговора первыхъ на свободу земледѣльцевъ можетъ служить напечатанный въ I томѣ *Памятниковъ кievской комисіи* уставъ о *людяхъ похожихъ*, въ воеводствахъ Полоцкомъ и Витебскомъ 1551 г. Въ уставѣ этомъ, землевладѣльцы, желая прекратить ненавистныя имъ переходы отъ одного вотчинника къ другому людей, называвшихся тогда вольными или похожими, опредѣляютъ условія, на которыхъ можно принимать такихъ людей, и обезпечиваютъ исполненіе ихъ штрафомъ, которому долженъ подвергнуться тотъ, кто станетъ принимать или водворять ихъ, довольствуясь болѣе легкими повинностями. Король подтвердилъ это постановленіе въ 1563 г., и, въ угоду землевладѣльцамъ, приказалъ обложить, въ своихъ имѣніяхъ витебскаго повѣта, похожихъ людей такими повинностями, какія установили землевладѣльцы, и наконецъ только въ третьемъ литовскомъ статутѣ (разд. X, арт. 12) явился законъ, который ограничивалъ право перехода похожихъ людей, называвшихся *вольными*, въ противоположность оичистымъ людямъ, или подданнымъ.

Козацкіе старшины дѣйствовали въ—одиночку, безъ сеймовъ и сеймиковъ, безъ духа корпораціи и надменнаго величія, заимствованнаго изъ феодализма Западной Европы и перенесеннаго на почву шляхетской Польской Рѣчи—Посполитой. Употребляя въ своемъ официальномъ языкѣ скромныя названія низайшихъ подданныхъ, вѣчныхъ рабовъ и царскаго подножія, и не ища, по ихъ словамъ, въ своихъ сношеніяхъ съ московскимъ и петербургскимъ дворомъ ничего больше, кромѣ царской милости, они, въ то же время себя не забывали и, какъ показали послѣдующія событія, не уступали литовско—русской шляхтѣ въ корыстолюбивой настойчивости сдѣлать посполитыхъ людей своими бесплатными работниками. Послѣ возстанія и переворота, совершившагося въ Южной Руси, подъ предводительствомъ Богдана Хмельницкаго, рушились всѣ ограниченія свободы украинскаго земледѣльца, и ему открылся свободный путь къ пріобрѣтенію тѣхъ личныхъ и имущественныхъ правъ, которыми пользовались козаки и шляхта. Вмѣстѣ съ другими сословіями, призывалось грамотами русскіихъ государей къ избранію гетмановъ и малороссійское посольство. Оно участвовало на *радахъ*, отчего

послѣднія назывались *черными* или *черневыми*. Не было законнаго ограниченія личныхъ правъ крестьянъ, сидѣвшихъ на земляхъ, жалованныхъ гетманами съ утвержденія государей, въ вѣчность, и отдававшихся гетманами во временное владѣніе, для исправленія службы, по тогдашнему выраженію—«*до ласки ко wsparтю, къ вспоможенію дома*». Въ указахъ о производствѣ первыхъ ревизій въ великороссійскихъ губерніяхъ и московской Украинѣ, выраженіе «*человѣкъ малороссійской породы*» принималось за синонимъ свободного человѣка. Малороссійцы, переселившиеся въ великороссійскія губерніи и на земли московской Украины, запрещалось записывать въ окладъ за помѣщиками и въ дворянскихъ селахъ, а самовольно поселившихся предписывалось выселять на прежнія мѣста ⁽¹⁾. Первое ограниченіе права свободного перехода посполитыхъ крестьянъ заключается въ указѣ 10 декабря 1763 г. (Полн. Собр., 44,987). Въ указѣ этомъ говорится, что посполитые, частыми переходами съ мѣста на мѣсто, подвергаютъ себя крайнему разоренію и нищенству; посему, *для ихъ добра и покоя*, предписано пребывать имъ на тѣхъ мѣстахъ, гдѣ застанетъ ихъ указъ. А если кто изъ нихъ захочетъ перейти, то поступать имъ на точномъ основаніи правъ малороссійскихъ, въ статутѣ литовскомъ изображенныхъ, т. е. чтобы никто изъ владѣльцевъ не принималъ посполитаго человѣка безъ письменнаго отпуска отъ того, за кѣмъ онъ прежде жилъ. Въ случаѣ отказа владѣльца выдать такой отпускъ, оставляющій его долженъ былъ дѣлать объявленіе о своемъ переходѣ въ ближнихъ судахъ, на основаніи разд. 12, арт. 24. Такимъ образомъ, въ 1763 г., малороссійскіе посполитые крестьяне были поставлены въ тѣ отношенія зависимости отъ землевладѣльцевъ, въ которыхъ находились, по статуту, *вольные* люди. Но укрѣпленія, соотвѣтствующаго состоянію *ойчистыхъ* людей литовскаго статута, или сословію *людей* (холопей) и *крестьянъ*, по уложенію царя Алексѣя Михайловича, въ Малороссіи не было до указа 3 мая 1783 г., которымъ безусловно воспрещенъ посполитымъ крестьянамъ переходъ съ мѣста на мѣсто.

И такъ, крѣпостное право въ Малороссіи, какъ доказываютъ официальные документы, косвенно признано русскимъ законодательствомъ только во второй половинѣ XVIII столѣтія; но крѣпостная зависимость, *паны* и *подданные*, существовали на дѣлѣ еще задолго до изданія тѣхъ указовъ, которыми ограничено и отнято у посполитыхъ право пе-

⁽¹⁾ Полное Собр. Зак., ук. 1736 г. (6891) и 1738 г. (7388).

рехода. Малороссійскіе старшины, хранившіе въ своей памяти идеаль польскаго государственнаго порядка, устраивали бытъ земледѣльцевъ, по выгодной для нихъ мѣркѣ литовскаго статута. Дошедшее по преданію опеки начало замлевладѣльцевъ надъ замледѣльцами, въ духѣ польскихъ учреждений, господствовало въ малороссійскомъ обществѣ XVII и XVIII столѣтій, подчиняло себѣ дѣйствительную жизнь, и переносилось въ офиціальнй языкъ, не нуждаясь ни въ какихъ новыхъ законодательныхъ опредѣленіяхъ. Такимъ—образомъ, въ универсалахъ и грамотахъ о пожалованіи селъ обыкновенно писалось: «опредѣляемъ села и якіе въ оныхъ имѣются дворы», — чѣмъ устранялось, по началамъ польскаго права, право на землю посполитыхъ, живущихъ въ этихъ дворахъ. Въ тѣхъ же актахъ пожалованія употреблялось выраженіе: «*Войты, зась, съ посполитыми людьми (опричь козаковъ, которіи при своихъ вольностяхъ имѣютъ ыти непарушимо захованы)* отдавали—бѣ подданическую повинность и послушенство безъ всякой противности». Этою мѣрою опредѣленіе повинностей посполитыхъ поставлялось въ зависимость не отъ свободнаго договора ихъ съ владѣльцемъ земли, на которой они сидѣли, а отъ обычая и возможности произвольнаго нарушенія его со стороны сильныхъ ⁽¹⁾.

При такомъ стѣненіи de facto гражданскихъ правъ посполитыхъ, было совершенно естественнымъ явленіемъ, тоже перешедшее по преданію отъ польско—русской шляхты, стремленіе малороссійскихъ землевладѣльцевъ XVIII вѣка—отнять у посполитыхъ право перехода, бытъ—можетъ, одно остававшееся у нихъ средство противодѣйствовать жестокости и несправедливому вымогательству сребролюбиваго пана. И вотъ стихотворецъ Климентій еще во время гетмана Мазепы называетъ посполитыхъ, выходящихъ на слободы, бунтовщиками противъ своихъ пановъ, и совѣтуя послѣднимъ пестязать непослушныхъ, говоритъ это не какъ книжникъ, разобщенный съ жизнью, но имѣетъ, безъ всякаго сомнѣнія, передъ глазами живую дѣйствительность, въ чемъ ручаются и характеръ стихотвореній, и скитальческая жизнь автора, среди малороссійскихъ простолюдиновъ. Въ Полномъ Собраніи Законовъ есть также свидѣтельства о томъ, что, въ первой половинѣ XVIII столѣтія, производились, въ большомъ числѣ, въ присутственныхъ мѣстахъ, дѣла о *привлащеніи* (завладѣніи) въ Малороссіи *значными*, или *старшинами*, козаковъ съ ихъ землями ⁽²⁾.

(1) Универсалы гетмана Апостола, въ матеріалахъ для отечественной исторіи, г. Судіевка. стр. 64 и 65.

(2) Ук. 1725 г. (4631) и 1738 г. (7527). Для такого *привлащенія* существо-

Свидѣтельства современниковъ, изображающія своекорыстное стремленіе малороссійскихъ старшинъ къ пріобрѣтенію и неразборчивость ихъ въ средствахъ, которыя они употребляли при захватѣ войсковыхъ земель, исполнены столь рѣзкихъ чертъ, что нельзя не видѣть въ нихъ направленія всего высшаго сословія въ Малороссіи. Замѣчательнень въ этомъ отношеніи докладъ гетмана Разумовскаго правительствующему сенату (Полн. Собр., 1763 г. 11812) о необходимости разбирательства слѣдствіемъ многочисленныхъ споровъ о земляхъ. Многія лица, имѣвшія земли во временномъ пожалованіи отъ гетмана, испрашивали на нихъ царскія грамоты, безъ вѣдома гетмана, вопреки основнымъ статьямъ о присоединеніи Малороссіи, да притомъ и самыя грамоты эти оказывались сомнительными. Земли, временно-пожалованныя, передавались въ другія руки, по наслѣдству, по куплѣ и другими способами. Полковники, не имѣя никакого права раздавать войсковыя земли, выдавали на нихъ универсалы, по своему усмотрѣнію, а иногда, сложивъ на время свое полковничество, подъ видомъ болѣзни или подъ какимъ-нибудь другимъ предлогомъ, и учредивъ на то время полковника *наказного*, получали отъ послѣдняго себѣ на дачу деревни, а потомъ возвращались опять къ своему полковничеству. Кромѣ того, они брали уступки на земли въ войсковыхъ мѣстечкахъ, селахъ и деревняхъ отъ громады, т. е. отъ всѣхъ живущихъ въ ней козаковъ и мужиковъ, съ засвидѣльствованіемъ священника, будто-бы за подаліе въ церковь (которое состояло иногда въ однѣхъ крашенинныхъ ризахъ). Такимъ образомъ, объясняетъ гетманъ, отобранны у козаковъ и мужиковъ многія земли, лѣса, озера и проч., а о надахъ таковыхъ угодій сама громада, яко простолюдины неграмотные, свѣдома никакого не имѣютъ.

III.

Въ закрѣпленіи земледѣльцевъ, какъ въ Польшѣ, такъ и въ Велико-

валъ термицъ, занятый отъ Поляковъ: о привлащаемыхъ говорилось, что они поступаютъ въ протекцію. Напримѣръ, въ описаніи имѣній, принадлежащихъ гетману Данизу Апостолу по с. Марчихиной Будѣ, прих. Лосиленскомъ, показанъ житель Григорій Несинъ, о которомъ говорится, что онъ имѣетъ купленный козацкій дворъ, и, живучи въ протекціи гетмана, платилъ рублей 8, а прошедшаго 733 г. принять въ компутъ козацкій, и чиншу козакуючи не платитъ. (Матеріалы для отеч. исторіи, г. Судіенка, т. I, стр. 30).

устройству большихъ хозяйствъ, и которые одни пожинали плоды юридического уничтоженія личности простолюдина. Положительная сторона ихъ вины заключалась въ вещественномъ и нравственномъ насилии надъ меньшими братьями, (которые терпѣли отъ нихъ *de facto* и *de jure*, на основаніи неспрошенныхъ у правительства привилегій), и отрицательная— въ томъ, что дворяне ничего не сдѣлали, для улучшенія участи себѣ подвластныхъ; что, расточая свои матеріальныя средства, по внушенію суетности и сословнаго тщеславія, они забывали о благоразумномъ употребленіи этихъ средствъ, — а это одно, безъ всякихъ законодательныхъ и правительственныхъ мѣръ, могло привести общество къ устройству правильныхъ экономическихъ отношеній, основанныхъ на взаимной пользѣ земледѣльцевъ и землевладѣльцевъ. Виноваты, конечно, и крестьяне: безъ нравственныхъ пороковъ въ крестьянинѣ и крѣпостное право не могло бы найти мѣста въ юридической сферѣ нашего общества. Наконецъ, виноваты также прежнія феодально-правительственныя системы: правительства обвиняются за ихъ вѣру во всемогущество административныхъ мѣръ, за легкомысленное подчиненіе лица государству, за обольстительныя предположенія, что опекою можно создать народный трудъ, обезпеченіе личныхъ и имущественныхъ правъ, умственную жизнь и благосостояніе подданныхъ; что, поручая сотни и тысячи людей безграничной опекѣ одного лица, будетъ ли оно человѣкъ призванный для публичной дѣятельности, или учредитель фабрики, можно соблюсти общественную пользу, оставить подвластнымъ неприкосновенною нѣкоторую долю ихъ правъ, и подвинуть ихъ мѣрою ограниченія къ благоразумному и энергическому употребленію того, что у нихъ осталось. Въ настоящее время вѣра въ могущество воспитательной дѣятельности правительствъ и въ состоятельность сильной административной централизаціи мало-помалу слабѣетъ, благодаря болѣе точнымъ изслѣдованіямъ государственныхъ наукъ и публицистикѣ. Теперь иные виды и желанія должны руководить законодательною и правительственною дѣятельностію европейскихъ государствъ, если они хотятъ развитія нравственныхъ и экономическихъ силъ народа. Но какъ ни велики передъ судомъ исторіи ошибки правительствъ, допустившихъ законное существованіе величайшей изъ несправедливостей, было бы несправедливо винить только ихъ, за то, что они не создали гарантій личныхъ и имущественныхъ правъ, что они допустили насилие и произволъ, сперва не юридическіе, а потомъ облекшіеся въ форму крѣпостнаго права, и что, въ минуту уничтоже-

нія закона о крестьянахъ, сфера гражданскихъ отношеній общества представляется несвободною отъ тѣхъ недостатковъ, которые составляютъ препятствіе успѣхамъ благосостоянія. Ошибка подобныхъ мнѣній заключается въ ложномъ пониманіи задачи правительственной дѣятельности, а источникъ ихъ—въ избаловавшей европейскія общества государственной опеки, въ склонности требовать отъ государства того, что мы сами должны для себя дѣлать.

Руководящее начало всякой правительственной дѣятельности должно состоять въ *охраненіи общественнаго благосостоянія и содѣйствованіи ему*. Правительство дѣйствуетъ для благосостоянія всѣхъ членовъ общества вмѣстѣ, а не каждаго въ отдѣльности; частное же право принадлежитъ частнымъ лицамъ, какъ ихъ личное достоинствѣ, а не въ качествѣ подданныхъ государства. Отстаивать свое частное право и защищать его отъ несправедливости составляетъ обязанность каждаго. Только приносящему жалобу на нарушителя гражданскихъ правъ дается судъ и справедливое возстановленіе нарушеннаго права. Государство, въ отношеніи суда, не измѣняя характера своей правительственной дѣятельности, устраняетъ только препятствія правосудія, беретъ на себя попеченіе о томъ, чтобы доставить частнымъ лицамъ, учрежденіемъ судовъ, повѣренныхъ, адвокатовъ и пр., возможность приносить жалобы и возстановлять нарушенное право путемъ судебного рѣшенія и полицейскимъ, въ случаѣ надобности, принужденіемъ къ исполненію его. Но самой защиты права суда правительство не принимаетъ на себя и относитъ ее къ индивидуальной сферѣ права. Посему обезпеченность личныхъ и имущественныхъ правъ возможна только тамъ, гдѣ отдѣльные члены общества, понявъ истинную цѣну своихъ частныхъ правъ, привыкли видѣть въ правосудіи обезпеченіе ихъ частнаго и общественнаго блага, дорожатъ имъ, и умѣютъ поставить судебные органы подъ контроль общественнаго мнѣнія, которое одно только и можетъ создать изъ нихъ истинныхъ служителей правды. Такое отношеніе общества къ суду требуетъ сознанія своихъ гражданскихъ правъ, умственного развитія и энергіи общественной дѣятельности. Всѣхъ этихъ условій не доставало Малороссіи въ концѣ XVI вѣка, въ эпоху окончательнаго развитія крѣпостнаго права въ Польшѣ, и въ прошломъ столѣтіи, когда крѣпостное право въ другой разъ было признано уже русскимъ правительствомъ. Между тѣмъ и другимъ укрѣпленіемъ разница только въ томъ, что противъ перваго крестьяне могли возстать и произвести переворотъ сни-

зу, — что, впрочем, не принесло, какъ послѣдствія показали, желанной пользы; а подъ гнетомъ послѣдняго укрѣпленія, они оставались, пораженные, въ безмолвномъ спокойствіи, но съ глубокою печалью въ сердцѣ, до тѣхъ — поръ, пока правительство отмѣнило несправедливый законъ, и законодательнымъ актомъ даровало имъ то, чего ихъ предки добивались путемъ кровавой рѣзни. Трудно сказать, чѣмъ было бы южнорусское общество въ такомъ случаѣ, когда бы польскіе короли были въ силахъ остановить во-время гибельное распространеніе привилегій шляхты и предупредить переворотъ отмѣною законовъ, утвердившихъ крѣпостное право. Но не подлежитъ никакому сомнѣнію то, что украинскій народъ, обѣдѣвшій и изнеможенный вслѣдствіе кровавыхъ войнъ XVIII столѣтія, не въ силахъ былъ вступить на путь самостоятельнаго развитія и выработать собственными средствами тѣ гарантіи частныхъ правъ, которыя служатъ основою общественнаго благосостоянія. Безсильны были въ этомъ отношеніи нравственно-усталые и доведенные до крайней апатіи тѣ изъ простолюдиновъ, которые, по свидѣтельству современниковъ, приготавливали на зиму хлѣбъ въ такомъ только количествѣ, какое необходимо было для ихъ продовольствія, оставляли его въ хорошее лѣто несжатымъ, а, въ случаѣ голода, отдавались въ работу и подданство тому, кто не забывалъ оставлять запасы на черный день. Правительственное установленіе крѣпостнаго права, при такомъ жалкомъ состояніи общества, не могло имѣть большого значенія. Насиліе и произволь могли дѣлать сами-собою то, что и сдѣлали. И не будь указа 3 мая 1783 г. о воспрещеніи *посполитымъ* перехода, крѣпостное право хотя не имѣло бы характера публичнаго установленія, но при безграничномъ могуществѣ произвола на одной сторонѣ, — при нищетѣ, вещественномъ и нравственномъ безсиліи — на другой, отисшенія угнетенныхъ и ихъ угнетателей, и подъ другимъ, какимъ угодно, именемъ все-таки были бы безчеловѣчны, и успѣшно развязать ихъ можно было бы только преобразованиемъ, съ примиряющимъ характеромъ правительственной мѣры. Остановить развитіе неестественныхъ отношеній могло одно высшее сословіе, которому, по образованію и общественному положенію, принадлежала передовая роль. Удерживаясь отъ злоупотребленія власти, отъ притѣсненія тѣхъ, которые не умѣли и не могли себя защищать, оно не заслужило бы обвиненія исторіи въ распространеніи нищеты, не помѣшало бы развитію въ народѣ довольства и умственной жизни. Но козацкіе старшины

и малороссійскіе дворяне не были воодушевлены патриотическими желаніями, не сдѣлали, до послѣдняго времени, ничего, что давало бы имъ право на признательность потомства, и такимъ образомъ, простой народъ, оставленный внѣ всякаго общественнаго движенія, вступаетъ на новый путь жизни, безъ яснаго пониманія своихъ личныхъ правъ и умѣнія благоразумно употреблять и охранять ихъ.

IV.

Въ Польшѣ, крѣпостная зависимость, какъ институція публичнаго права, въ XVI вѣкѣ, достигла формальной опредѣленности и догматической полноты. Все населеніе государства дѣлилось на шляхетское и не-шляхетское. Первое владѣло землею на земскомъ правѣ, и отправляло военную службу; второе платило подати, не могло владѣть участкомъ земли, превышающимъ опредѣленный, очень умѣренный, размѣръ; не имѣло права дѣлать *осады* (поселенія), такъ-какъ этимъ правомъ пользовались только тѣ, которые, по выраженію польскаго права, получали отъ короля шляхетскую вольность, и *осадникъ* на *грунтѣ* (землѣ) податнаго челоуѣка обязанъ былъ исполнять повинности (1). Податные, по польскимъ законамъ, не пользовались правомъ государственной службы и не имѣли мѣста въ войскѣ; имъ запрещалось владѣть по куплѣ и закладной, и вновь пріобрѣтать сѣла, мѣстечки и другія имѣнія, состоящія на земскомъ правѣ. Въ уставѣ о *волокахъ*, *ревизерская инструкция* предписываетъ измѣрять все земли, купленные крестьянами и *заставныя*, потому-что крестьянинъ и все его имущество принадлежатъ королю. Крестьяне — *кметти* не имѣли права оставлять земли, на которой сидѣли; въ противномъ случаѣ, они должны быть безусловно возвращаемы на мѣсто жительства, какъ бѣглые (2). Въ Литовскомъ Статутѣ (ст. III, разд. X, арт. 13), говорится: Вольный челоуѣкъ простаго стану, который, сѣвши на чьемъ-либо грунтѣ, высидитъ на немъ 10 лѣтъ, а потомъ захочетъ отойти, онъ самъ, или дѣти его, обязанъ заплатить полученное имъ (отъ землевладѣльца) вспомошествованіе и еще десять копѣ. Но если онъ уй-

(1) Мацѣевскаго *Historya Prawodawstw Słowianskich*. т. II, стр. 136—140 и въ Полн. Собр. Зак. указъ прав. сен. 1784 г. (13,907).

(2) *Si quis alicui acciperet Kmethonem possessionatum, vel haeredem...* Vol. Legum. 1544 г., т. I, стр. 373.

дети безъ позволенія пана, то послѣдній можетъ отыскивать его въ теченіи 10 лѣтъ, — и, по отысканіи, бѣжавшій становится его подданнымъ, отчичемъ. Крестьяне не вправѣ были имѣть, въ судебныхъ мѣстахъ, хожденіе по дѣламъ, помимо своихъ помѣщиковъ, которые за нихъ во всемъ отвѣчаютъ и защищаютъ ихъ передъ судомъ. Они подлежали суду духовныхъ и свѣтскихъ владѣльцевъ своихъ, которые имѣли право подвергать ихъ всякимъ наказаніямъ и даже лишать жизни (1). Крестьяне королевскіе подлежали суду старостъ, державцевъ и тиуновъ, которымъ поручены королевскія имѣнія. Судопроизводство это составляло изъятіе изъ земскаго права. Высшею инстанціею, для разбора споровъ между державцами и поселянами, были суды референдарскіе при особѣ короля (2). Человѣкъ простаго стану, за убійство шляхтича, подвергался *квалифицированной* казни, что ставило это преступленіе наравнѣ съ *patricidium*. За убійство шляхтичемъ хлопа, третій литовскій статутъ опредѣляетъ убійцѣ смертную казнь; по прежнимъ же статутамъ, и вообще по господствовавшему, въ то время, взгляду польскаго права, убійство наказывалось *головщиною* и тюремнымъ заключеніемъ. Но доказательство убійства статутъ литовскій вообще затруднялъ требованіемъ свидѣтельства шестерыхъ шляхтичей, а при недостаткѣ ихъ, позванный къ отвѣту шляхтичъ могъ выполнить самъ—третей очистительную присягу (3). Изъ податныхъ лучшимъ положеніемъ пользовались мѣщане, жители городовъ, пожалованныхъ магдебургскимъ правомъ. Владѣя городскими имѣніями, они имѣли свои общественные суды и расправу, но не пользовались политическими правами, и, составляя изъятіе изъ земства, не могли владѣть землею на земскомъ правѣ. Проведенная законодательствомъ грань, между людьми шляхетскаго и нешляхетскаго стану, была, кажется, непроходимой и не допускала никакихъ сближеній ни во имя семейныхъ связей, ни ради однородныхъ занятій шляхтича и посполитаго. Такимъ образомъ, вдова шляхетскаго стану, выходя замужъ, безъ воли родственниковъ, за человѣка простаго стану, нешляхтича, навсегда теряла свое достояніе, не только то, которое далъ ей мужъ, но и свое приданое. Шляхтичъ, который, поселив-

(1) Рехневскій, въ *Русскомъ Вѣстникѣ*, май 1838 г.

(2) Herbarz, Нѣсецкаго.

(3) *Dzieła Tadeusza Czackiego* т. II, стр. 203.

шивъ въ городѣ, сталъ бы производить торгъ, держать шинокъ, мѣрять локтемъ, или отправлять ремесло, терялъ свое шляхетство.

Для козаковъ, земледѣльцевъ, отправлявшихъ военную службу (занятіе привилегированнаго сословія), польское законодательство не дѣлаетъ въ этомъ отношеніи изъятія, хотя, находясь на службѣ, они, пока принадлежали къ своей военной корпораціи, пользовались особымъ войсковымъ правомъ. Но въ домахъ своихъ, они и ихъ семейства тѣ же подданные. Сообразно съ этимъ, въ эпоху козацкихъ войнъ, Рѣчь Посполитая, въ договорахъ своихъ съ козаками, то признавала, то не признавала право ихъ на грунты, смотря потому, на чьей сторонѣ было счастье оружія. Напр., въ урочищѣ на Масловомъ-Бродѣ, приказано возвратитъ козакамъ земли, которыми они владѣли наследственно; на Медвѣжьихъ-Лозахъ объявлено, что козакъ не можетъ жить на землѣ прежняго пана своего, если не хочетъ ему повиноваться (1). По договору Бѣлоцерковскому, козакамъ назначалось жительство въ коронныхъ имѣніяхъ Кіевского воеводства, и дозволялось переселяющимся туда продать свое имущество безъ всякаго препятствія со стороны пановъ (2). Чтобы перейти человеку простаго стану огромную бездну, отдѣляющую его юридически отъ шляхетскаго права, литовскій статутъ указываетъ ему одинъ невѣрный путь—рыцарскихъ подвиговъ. (Лит. стат. 1588 г. Временникъ 1854 г. кн. 19). Начало строгаго и полнаго раздѣленія всего общества на два сословія, въ юридическомъ языкѣ Польши, выразилось тѣмъ, что, начиная съ XVI столѣтія, мало—по—малу сдѣлались въ немъ неупотребительными разнообразныя названія сельскихъ жителей *кльтей*, *солтысовъ* и проч., пользовавшихся въ прежнее время нѣкоторыми видами гражданскихъ и политическихъ правъ. Мѣсто ихъ замѣнило общее названіе для всѣхъ земледѣльцевъ: *подданные* (3).

Характеристическую черту польскаго института крѣпостнаго права составляютъ: теоретически—строгая опредѣленность принятаго законодательствомъ начала аристократіи крови и догматическая полнота его опредѣленій, недопускавшая, повидимому, совмѣстнаго существованія другихъ ему противоположныхъ началъ ни на дѣлѣ, ни тѣмъ болѣе,

(1) Исторія Соловьева, томъ X, стр. 70 и 111.

(2) Памятники кievской комисіи, томъ II.

(3) Рехневскій, въ Русскомъ Вѣстникѣ, май 1858 г.

въ буквѣ закона. Подобное законодательство есть явленіе того вѣка, когда думали, что можно сдѣлать народъ счастливымъ безъ свободы и участія его въ умственной и общественной жизни и оставляя благосостояніе его подъ ненадежной защитой военной доблести и нравственного превосходства представителей демократически-образованнаго союза ихъ господъ. Забвеніе нравственной пользы темнаго люда, между-прочимъ, занисало на хартіяхъ польской письменности забавное теперь для насъ мнѣніе, — что употребленіе въ литературѣ языка чуждаго распространяетъ между иностранцами славу народа и представителя его, короля, и тѣмъ самымъ вызываетъ народъ на патріотическіе подвиги (*). Изъ этого одного, намъ кажется, можно вывести, что въ заблужденіи большинства, участвовавшаго въ составленіи законовъ о крѣпостномъ правѣ, была своя доля искренности. Нельзя не вѣрить польскимъ писателямъ, которые свидѣтельствуютъ о хорошихъ нравахъ стариннаго польскаго дворянства, о сознаніи лежащихъ на немъ обязанностей, и умѣніи благоразумно пользоваться своими правами надъ подвластными. Нельзя отвергать истины и въ словахъ тѣхъ, которые указываютъ на войны Хмельницкаго, какъ на доказательство хорошихъ, въ прежнее время, качествъ польской аристократіи, благодаря которымъ Украина населилась и обогатилась до того, что могла выносить эти войны. Еслибы большинство не искренно ошибалось, то оно слышало бы вошій противъ него голосъ человечества, и ему не удалось бы дѣло юридическаго уничтоженія народа; оно бы пало само-собою, какъ падаютъ вообще дѣла заговорщиковъ, замышляющихъ, съ безнравственною цѣлю, ниспровергнуть законный порядокъ.

Но какую бы мягкостью и человѣчностью ни отличалась вначалѣ опека просвѣщенныхъ польскихъ пановъ надъ ихъ подданными, но заблужденіе, положенное въ основаніе несправедливаго учрежденія, взяло свое. Неумѣренная роскошь и безграничное корыстолюбіе пановъ, въ вѣкъ порчи нравовъ, съ безпутствомъ дурно-дисциплинированнаго войска, въ связи съ религіознымъ фанатизмомъ іезуитовъ, скоро переполнили мѣру народнаго терпѣнія. Южнорусскій народъ, въ своихъ кровавыхъ войнахъ за свободу, искалъ не уменьшенія панщины, не безбѣднаго существованія подъ опекою своихъ пановъ, но поборалъ аристократическій принципъ своихъ повелителей, высказывавшійся сло-

(*) *Dzieła Czackiego*, т. I, стр. 73.

вомъ и дѣломъ въ отрицаніи гражданскихъ и политическихъ правъ простаго народа, въ обидномъ ученіи, будто послѣдній призванъ работать на пана для собственнаго своего счастія. Никакая сдѣлка не возможна была между враждующими сторонами, когда дѣло шло о общественномъ ихъ принципѣ, о вѣрованіяхъ, составлявшихъ сущность и природу національностей, когда господа—повелители и возмущившіеся ихъ подданные вывели на арену борьбы своихъ представителей, — до глубины души, искренно и самоотверженно—преданныхъ поборниковъ ихъ дѣла. При такомъ отношеніи сторонъ, можно было *сломать, но не погнуть*, и—дѣйствительно, Польша, послѣ козацкихъ войнъ, начала быстро стремиться къ упадку; не пережила своей борьбы за крѣпостное право, и пала жертвою ложно—понятаго аристократизма и неестественнаго примѣненія его въ юридически—уродливой формѣ.

Крѣпостное право, какъ величайшая несправедливость въ общечеловѣческомъ смыслѣ, находило и въ самой Польшѣ своихъ порицателей въ лицѣ, тѣхъ лучшихъ представителей общества, которые, нравственно возвышаясь надъ сословными предразсудками, не изгоняли изъ души своей чувства человѣческаго. Польская литература всегда, и въ особенности въ то время, когда сообщилось ей уместное движеніе, вызванное въ Европѣ реформаціей, не умолкала въ своемъ протестѣ противъ угнетателей простаго народа, и не переставала защищать ея человѣческія права. Въ странѣ, возведшей рабство въ свой жизненный принципъ, въ *быть или не быть* своего политическаго существованія, всегда возвышался голосъ защитниковъ угнетенныхъ: — этотъ утѣшительный фактъ примиряетъ съ исторіей Польши. Приведенная, во 2 томѣ сочиненій *Чацкаго*, выдержка изъ трактата Олизаровскаго: *De Politica hominum Societate* 1651 г., исполнена живыхъ словъ, которыя, несмотря на недостатокъ реальности вообще въ политическихъ наукахъ того времени, никогда не утратятъ своей цѣны, какъ выраженіе самой искренней любви къ человѣчеству и горячаго возраженія противъ насилія возвышенной души, недопускающей никакихъ сдѣлокъ съ притѣснителями. «Никакими постановленіями», (писалъ Олизаровскій) «короли не могутъ наложить рабства на своихъ подданныхъ, такъ—какъ противъ такихъ постановленій законы божескіе, естественное и общечеловѣческое право. Никакими законами нельзя узаконить несправедливости, которая, какъ бы долго она ни была терпима, не можетъ сдѣлаться справедливостью, или обратиться въ право обычая».

Защитники свободы говорили горячо и страстно, въ—особенности потому, что ихъ противники также всецѣло и страстно были преданы своему принципу. Не въ духѣ польской аристократіи было, признавъ фактъ закрѣпленія подданныхъ, молча пользоваться имъ для своей наживы, и соблюдать благоразумную осторожность. Принявъ и проводя въ законодательствѣ съ строгою послѣдовательностію догматическое начало раздѣленія общества на людей *простаго стану* и *шляхетныхъ*—благородныхъ попечителей ихъ, польская аристократія старалась найти высшее раціональное оправданіе идеала своего государства. Истощивъ все средства тогдашней государственной науки для доказательства, что масса народа должна находиться въ рабствѣ, ученые защитники цанства прибѣгали къ такому софизму: «мы не совершаемъ никакой несправедливости относительно нашихъ крестьянъ, потому что несправедливыми можно быть только относительно тѣхъ, кого мы подчиняемъ себѣ противъ воли; но нѣтъ несправедливости тамъ, гдѣ отдаются нашей власти добровольно (*quia injuria non fiat volentibus, sed invitis*). Долговременное же терпѣніе польскихъ крестьянъ доказываетъ, что они не противъ воли намъ повинуются».

Такое желаніе господства и вмѣстѣ презрѣніе и упрекъ своимъ подвластнымъ за то, что они повинуются,—совершенно въ духѣ средневѣковаго романтизма, который весь сложился изъ крайностей, противорѣчія и бессмыслицы. Подобная аргументація находится въ полномъ согласіи съ нравами того времени, когда честь принимали за краеугольный камень общественнаго зданія, но полагали ее въ формѣ, а не въ сущности; когда рыцарь, не явившійся на вызовъ смерти, видѣлъ, по выраженію Бѣлинскаго, честь свою погибшею,—и въ то же время не боялся увидѣть опозореннымъ свой гербъ, выходя на большія дороги грабить купеческіе обозы; когда занятіе, въ городѣ, торговлею и ремеслами влекло за собою потерю шляхетства, а продажа вина и различныхъ съѣстныхъ и хозяйственныхъ припасовъ въ селеніи, своимъ же собственнымъ крестьянамъ, не считалась дѣломъ компрометирующимъ рыцарское достоинство.

Воспитанные въ духѣ средневѣковаго романтизма польскіе защитники крѣпостнаго права, посмѣваясь надъ слабостію людей, ими угнетаемыхъ, и презрительно бросая въ нихъ грязью за то, что сознаніе свободы не поднимало ихъ на энергическую защиту своихъ человѣческихъ правъ, забывали, что драма съ преступнымъ нарушеніемъ нравственнаго порядка и съ немедленнымъ торжествомъ естественнаго пра-

восудія, въ трагической катастрофѣ послѣдняго акта, существуетъ только въ искусствѣ, и что исторія въ жизни обществъ не рѣдко откладываетъ возмездіе высшаго правосудія за совершившіяся неправды на неопредѣленное время и взыскиваетъ съ грядущихъ поколѣній за грѣхи ихъ предковъ. На высотѣ шляхетскихъ привилегій, польскіе паны не хотѣли внимательно заглянуть въ души стоявшаго подъ ними народа. Иначе они узнали бы, что не нравственное ничтожество трусовъ удерживало южно-русскихъ земледѣльцевъ въ безмолвномъ повиновеніи ихъ повелителямъ, но что источникомъ ихъ терпѣнія было то обще-человѣческое чувство отвращенія къ кровопролитію, которое заставляетъ человѣка переносить нарушеніе собственныхъ, насущныхъ, выгодъ. Они увидѣли бы, что уничтоженіе свободы народа не исключаетъ въ немъ тѣхъ нравственно-человѣческихъ чувствъ, которыя, въ рукахъ исторіи, нерѣдко служатъ орудіями ея праведнаго мщенія. Послѣдующая судьба Польши показала ложность принятаго ею начала государственнаго устройства, и засвидѣтельствовала предъ лицомъ исторіи право Южной Руси на независимое отъ нея существованіе.

V.

Совершенно другимъ характеромъ отличается крѣпостное право въ Россіи. Крѣпостное право здѣсь существуетъ, быть-можетъ, также давно, какъ и въ Польшѣ; какъ здѣсь, такъ и тамъ по крайней-мѣрѣ, по памятникамъ 16, 17 и 18-го столѣтій—пока правительство не выразило заботы своей о гражданскихъ правахъ крестьянъ владѣлецъ земли заставляетъ крестьянина работать на себя, не встрѣчая, со стороны закона, никакихъ ограниченій для мѣры своего требованія повинностей; судить крестьянина, подвергаетъ его наказаніямъ, и безприсятетвенно налагаетъ руку на пріобрѣтенное имъ имущество. Русскій крестьянинъ, поселенный на землѣ помѣщика, представляется какъ нѣчто ему принадлежащее, но во взаимныхъ отношеніяхъ ихъ явственны преимущественно черты не юридическаго, а фактическаго владѣнія. Если послѣднее на дѣлѣ и доходитъ до совершеннаго уничтоженія личности подвластнаго человѣка, то зато законодательство въ своихъ опредѣленіяхъ представляется очень осторожнымъ. Признавая установившійся въ дѣйствительности порядокъ вещей, какъ необходимый фактъ, оно не считаетъ нужнымъ много о немъ распростра-

няться, и, касаясь проявлений власти землевладельцевъ надъ подвластными имъ крестьянами, издаетъ постановленія, по большей части, имѣвшія значеніе политическихъ мѣръ—въ видахъ охраненія государственнаго интереса. Опредѣляя юридическія отношенія крестьянъ настолько, насколько это было нужно съ государственной точки зрѣнія, русское законодательство вообще оставляетъ въ сторонѣ частныя имущественныя отношенія крестьянъ, и тѣмъ самымъ предоставляетъ—если не все, то очень многое—произволу тѣхъ, которымъ предоставило для достиженія своихъ цѣлей и большія преимущества власти. Юридическая сторона существующаго установленія оставлена была русскимъ законодательствомъ безъ вниманія. Опасеніе быть послѣдовательнымъ, и нерасположенность къ анализу установившихся и отчасти признанныхъ верховною властію правоотношеній были причиною того, что въ русскомъ законодательствѣ, за исключеніемъ не многихъ попытокъ послѣдняго времени, послѣ жалованной императрицею Екатериною II грамоты дворянству, нѣтъ юридически—выработаннаго опредѣленія отношеній одного сословія къ другому; что все зданіе крѣпостнаго права, въ—особенности до 1785 г., представлялось послѣдствіемъ правительственныхъ мѣръ, умѣстныхъ и терпимыхъ дотолѣ, пока онѣ согласны съ государственными видами. Но какъ скоро законодательство признало владѣніе недвижимыми имѣніями на правѣ полной собственности, а не для государственныхъ цѣлей,—сперва для дворянства и городскихъ состояній, въ жалованныхъ грамотахъ 21 апрѣля 1785 г., потомъ для свободныхъ сельскихъ обывателей 12 декабря 1801 г. и для помѣщичьихъ крестьянъ 3 марта 1848 г., то это новое начало гражданской полноправности ввѣхъ членовъ общества оказалось въ противорѣчій съ прежнимъ характеромъ законодательства, подчинявшимъ лицо государству; и когда явилась затѣмъ потребность анализа фактовъ и юридической оцѣнки взаимныхъ отношеній, установленныхъ между землевладѣльцами, во имя государственнаго интереса, то русское законодательство окончило тѣмъ, что совершенно уничтожило личное право помѣщиковъ на крестьянъ, признавъ этимъ всю несообразность,—съ духомъ современнаго общества, — идеи рабства, въ мыслѣ римскаго и германскаго законодательствъ.

Уложеніе царя Алексѣя Михайловича и статутъ великаго княжества Литовскаго оба носятъ на себѣ характеръ законодательствъ, извѣстныхъ въ исторіи права подъ названіемъ *земскихъ уложеній*: въ основаніи обоихъ преобладаніе государственнаго начала и мысль о

землѣ, какъ источникѣ государственныхъ повинностей. Все, что живетъ на землѣ, составляющей территорію государства, и пользуется хотя бы и самую незначительную частицею ея, обязано выполнять повинности. Дворянство, владѣя помѣстьями, обязано нести государственную службу, средства для которой оно извлекаетъ изъ земли, находящейся въ его владѣніи, и изъ труда поселенныхъ на ней крестьянъ. Отсюда—забота правительства и законодательныя мѣры направлены къ тому, чтобы доходы дворянства не оскудѣвали, и чтобы имѣнія ихъ не оставались впускѣ крестьянами, совершенно прикрѣпленными къ землѣ или пользующимися ограниченнымъ правомъ перехода. Крестьяне не относились къ государству непосредственно, но, доставляли средства своему помѣщику нести службу, и тѣмъ самымъ косвенно служили государству. Взаимныя отношенія помѣщиковъ и крестьянъ, какъ личныя, такъ и имущественныя, стоятъ на второмъ планѣ и опредѣляются этими законодательствами въ такой только мѣрѣ, какой требовала того политическая точка зрѣнія. Но, несмотря на множество оставленныхъ обоими законодательствами пробѣловъ въ этой области, Литовскій Статутъ, гораздо болѣе, чѣмъ Уложеніе, захватываетъ юридическую сферу крестьянъ и оканчиваетъ, какъ мы видѣли, полнымъ уничтоженіемъ личности во имя государственнаго начала. Крестьяне, по Уложенію, прикрѣплены къ землѣ. Перешедшіе отъ одного владѣльца къ другому, считаются бѣглыми и возвращаются съ ихъ *животами* прежнимъ владѣльцамъ¹, по жалобѣ сихъ послѣднихъ и по розыску сыщиковъ. Уложеніе ничего не постановляетъ о правѣ помѣщиковъ наказывать своихъ крестьянъ, но *de facto* судъ и расправа надъ крѣпостными людьми принадлежали помѣщику, который былъ карателемъ ихъ за всѣ проступки, противъ его самого и противъ другихъ крѣпостныхъ людей. Въ XVII столѣтіи въ помѣщичьихъ дворахъ были тюрьмы, кандалы и колодки, для содержанія людей провинившихся и для обузданія непослушныхъ. Уложеніе опредѣлительно высказалось только объ изъятіи изъ подсудности помѣщику разбойныхъ и убійственныхъ дѣлъ, и грозитъ наказаніемъ господамъ за лишеніе жизни ихъ крестьянъ (XXI, 79).

Право помѣщика чинить расправу и наказаніе надъ своими крестьянами оставалось дѣйствующимъ въ русскомъ законодательствѣ до послѣдняго времени. На основаніи XV т. Св. Зак., изд. 1857 г., тѣ изъ проступковъ и преступленій помѣщичьихъ крестьянъ и дворовыхъ людей, которые не влекутъ за собою лишенія всѣхъ правъ состоянія, когда сіи преступленія или проступки учинены противъ помѣщика или

его семейства, подлежат расправѣ самого помѣщика или управляющаго имѣніемъ. Проступки же и преступленія, учиненные крѣпостными хестивъ людей постороннихъ, подлежатъ расправѣ помѣщика въ такомъ лишь случаѣ, когда самъ обиженный будетъ сего просить.

Въ Уложеніи нѣтъ постановленія, которымъ бы предоставлялось крѣпостнымъ право на отдѣльное имущество, равно не имѣется и такого закона, который прямо лишалъ бы ихъ этого права.

Главную характеристическую особенность русскихъ законовъ о помѣщичьихъ крестьянахъ какъ XVII столѣтія, такъ и послѣдняго времени, составляетъ то, что крестьяне эти, называясь крѣпостными людьми, составляли, среди сельскихъ обывателей иныхъ наименованій, отдѣльный видъ съ юридическими его особенностями, довольно рѣзко отличающимися это состояніе отъ другихъ земледѣльцевъ. Русское законодательство, вообще мало склонное къ рефлексіи, невыработало такого понятія, которое, соотвѣтствуя польскому названію *подданныхъ*, обнимало бы собою всю податную массу, или людей *простаго стану*. Русское названіе *крестьянинъ*, явившееся, какъ полагаютъ, въ монгольскій періодъ, когда все населеніе, съ финансовою цѣлью, было прикрѣплено къ мѣсту жительства, хотя обнимаетъ всѣ виды земледѣльцевъ, платящихъ подати, но, по своему значенію, далеко отлично отъ понятія о крѣпостныхъ людяхъ. Множество видовъ земледѣльческаго податнаго населенія, извѣстныхъ теперь подъ общимъ названіемъ государственныхъ крестьянъ, сохраняютъ въ официальномъ языкѣ свои историческія названія, пользуются гражданскими правами, въ—особенности послѣ указа 1801 г., которымъ дозволено имъ пріобрѣтать недвижимыя ненаселенныя имѣнія, и хотя не имѣютъ правъ политическихъ и права вступать въ государственную службу, окончательно отнятаго указомъ 14 октября 1827 г., но со стороны закона для нихъ не слишкомъ затрудненъ переходъ въ другія высшія -оо словія.

VI.

Въ Малороссіи, по присоединеніи ея къ Московскому государству, вводилось крѣпостное право двумя путями: во-первыхъ, путемъ обычая, пережившаго въ преданіи политической переворотъ, вызванный козацкими войнами,—чему способствовало то обстоятельство, что, по договорнымъ статьямъ Хмельницкаго съ царемъ Алексѣемъ Михайловичемъ

оставлены въ Малороссіи дѣйствующими прежнія права, слѣдовательно, для всего земскаго населенія и городовъ, неполюющихся привилегіями,—Статутъ великаго княжества Литовскаго былъ обязательнымъ. По Литовскому Статуту, какъ мы видѣли, весь народъ политически раздѣлялся на шляхту и не—шляхту, или людей *простаго стану*. Между тѣмъ, въ малороссійскомъ обществѣ, демократически—устроенномъ при Богданѣ Хмельницкомъ, такого раздѣленія не существовало, и потому, всѣ постановленія Статута, въ основаніе которыхъ принято это сословное раздѣленіе, ставшее уже анахронизмомъ, не должны бы были имѣть практическаго значенія. Но они ничѣмъ не были замѣнены и примѣнялись къ дѣламъ, съ явнымъ нарушеніемъ справедливости. На эту несправедливость въ малороссійскихъ судахъ, во времена Елисаветы, указывалъ правительству Тепловъ, въ его запискѣ о не порядкахъ, которые происходятъ отъ злоупотребленія правъ и обыкновений, грамотами подтвержденныхъ Малороссіи (1).

Вторымъ путемъ къ водворенію въ Малороссіи крѣпостнаго права, послужило законодательство правительства, которое, рѣшенія свои по частнымъ дѣламъ, касающимся всего края, основывало частію на постановленіяхъ Литовскаго Статута, частію на соборномъ уложеніи и новыхъ указахъ (2). Такимъ образомъ, по указу 1763 года, ограниченъ былъ *переходъ посполитыхъ людей, съ целью предохранить ихъ отъ разоренія и нищенства*. Наконецъ, 3 мая 1783 г., правительство, вводя въ Малороссіи подушную подать и раскладку ея между частными лицами внутри самахъ обществъ,—въ видѣ мѣры обезпеченія исправнаго взысканія, повелѣло поселянамъ, подъ страхомъ наказанія, оставаться въ своихъ мѣстахъ, гдѣ кто записанъ по ревизіи, для извѣстнаго и вѣрнаго, какъ выразился законъ, полученія казенныхъ доходовъ и въ отвращеніе всякихъ побѣговъ, къ отягощенію *помѣщиковъ* и остающихся въ селеніи обывателей. Оба эти указа, изъ которыхъ первый имѣлъ характеръ опеки на пользу простаго народа, а послѣдній былъ уже мѣрою финансовою, на пользу государетва, нисколько, повидимому, не касались существа юридическихъ отношеній *помѣщиковъ* и крестьянъ. Но, не смотря на это, ими вполнѣ распрост-

(1) Записки о Южной Руси, г. Кулиша, т. II, стр. 186.

(2) Полн. Собр. Зак., указы: 1756 г. (10,534); 1758 г. (10,836); 1759 г. (10,997); 1760 г. (10,132); 1766 г. (12,733); 1767 г. (13,029) и 1784 г. (13,907).

ранены на Малороссію великороссійскіе законы о крѣпостномъ правѣ, выраженные главнымъ образомъ въ жалованной дворянству грамотѣ 1785 г. и дополненные впоследствии указами, которые содержали въ себѣ, какъ общіе законы для всей имперіи, такъ и мѣстные—для Малороссіи. Этимъ двоякимъ путемъ,—путемъ преданія, служившаго проводникомъ польскаго вліянія, и путемъ регламентаціи правительства, установилось въ Малороссіи крѣпостное право. Оно, безъ всякаго сомнѣнія, имѣетъ свои особенности, ему одному свойственныя; но, къ сожалѣнію, существо этого права еще мало изслѣдовано, что должно приписать недостаточному вниманію литературы къ господствующимъ обычаямъ въ земледѣльческомъ быту малороссіянъ; а при одномъ знаніи законовъ о крѣпостномъ состояніи, общихъ для всей Россіи, безъ ближайшаго знакомства съ обычаями, мы никогда не будемъ въ состояніи опредѣлить, чѣмъ обязаны малорусскіе крестьяне великороссійскимъ законамъ и гдѣ оканчивается вліяніе Польскаго права (1).

Сообразно съ общимъ характеромъ русскаго законодательства, въ губерніяхъ малороссійскихъ, Черниговской, Полтавской и Слободско-Украинской или Харьковской, наряду съ помѣщичьими крестьянами, остались земледѣльцы свободныхъ податныхъ состояній, которые носятъ общее названіе государственныхъ крестьянъ и пользуются гражданскими правами, владѣніемъ землею на правѣ собственности и правомъ иска въ общихъ судебныхъ мѣстахъ, хотя эти права подлежатъ нѣкоторымъ ограниченіямъ по видамъ попечительства и управленія (2).

(1) Впрочемъ, при составленіи новаго Положенія о крестьянахъ, законодательство приняло во вниманіе господствующее въ Малороссіи начало личнаго владѣнія и подворное пользованіе землею, въ противоположность существующему въ Великороссіи понятію общины, какъ владѣльца земли. Круговая порука, по великороссійскимъ законамъ, примѣненная къ платежу повинностей обществами въ Малороссіи, по всей вѣроятности, получила тамъ свои мѣстные отличія; но какія именно — намъ не извѣстно.

(2) Въ губерніяхъ Черниговской и Полтавской, въ которыхъ земледѣльческое населеніе состоитъ изъ государственныхъ и помѣщичьихъ крестьянъ, численное отношеніе въ пользу первыхъ. Такъ, въ губерніи Черниговской государственныхъ крестьянъ обоюга пола 674,336 душъ, а помѣщичьихъ 353,622 души, въ Полтавской—государственныхъ крестьянъ 955,499, а помѣщичьихъ—681,672. Въ составъ населенія государственныхъ крестьянъ вошли, главнымъ образомъ, Малороссійскіе козаки, войсковые посполитые,—въ числѣ которыхъ были отданные прежде на бузаву, и, по уничтоженіи гетманства, сдѣлавшіеся государственными, приписанные къ магистратамъ и ратушамъ (ук. 26 октября 1721 г. 13,263, п. 6); приписанные къ генеральной и полковымъ артиллеріямъ (тамъ же, п. 7); монастырскіе и церковные (ук. 1787 г.). Въ общемъ

VII.

Изъ сравненія характеристическихъ особенностей Польскаго и Русскаго крѣпостнаго права, господствовавшаго въ Малороссіи, намъ кажется, можно вывести слѣдующія заключенія:

1.) Первое изъ нихъ выросло въ колоссальный институтъ публичнаго права, обнявшій собою, во имя государства, все гражданскія права подвластнаго народа. При его формальной определенности и догматической полнотѣ, отмѣнить несправедливый законъ, какъ послѣдствія показали, было очень трудно, потому что, за буквою догматическаго закона, исчерпавшаго собою все, и высказавшаго въ заключеніе, что подданный, все его имущество и самая жизнь принадлежатъ пану, не оставалось уже мѣста никакимъ противорѣчіямъ и никакимъ комбинаціямъ гражданского и публичнаго права. Возможны были только въѣра въ принципъ и политическій фанатизмъ. Напротивъ, русскіе законы о крѣпостномъ правѣ, неполные, непоследовательные, исполненные на каждомъ шагѣ противорѣчій, расплывающіеся, такъ сказать, въ разнообразныхъ административныхъ, полицейскихъ и финансовыхъ мѣрахъ, подходившіе только издалека, не прямо и робко, къ принципу крѣпостнаго права, и не осмѣлившіеся никогда создать для него юридическую формулу, сами въ себѣ носили зародыши своей непрочности, что и должно было вести къ уничтоженію самого права, какъ скоро анализъ и юридическая оцѣнка коснулись его казуистическаго содержания. Русское законодательство, признавая гражданскія права многочисленныхъ классовъ свободныхъ податныхъ состояній, и предоставляя крѣпостнымъ пріобрѣтать недвижимую собственность, этимъ самымъ налагало руку на свое дѣло: ибо, съ одной стороны, невозможно быть собственникомъ, и не имѣть въ то же время личныхъ правъ, и съ другой стороны, даруя гражданскія права государственнымъ крестьянамъ, и отказывая въ нихъ крѣпостнымъ, отличавшимся исторически отъ первыхъ только тѣмъ, что, по какой-то случайности, даже иногда на памяти ближайшихъ поколѣній, они сѣли на земляхъ,

числѣ государственныхъ крестьянъ Черниговской и Полтавской губерній наиболѣе козаковъ. Въ Черниговской губерніи, по 10 ревизіи, ихъ 210,738, и въ Полтавской—383,231 душа. (Матеріалы для статистики Россіи Мин. Гос. Им., выпускъ III, и г. Троицкаго—о крѣпостномъ состояніи).

отданныхъ помѣщикамъ, а не на казенныхъ, правительство этимъ самымъ показывало, что оно не вѣритъ въ принципъ крѣпостнаго права, и что высшая государственная правда требуетъ его отмѣны. При многочисленности, въ Русскомъ государствѣ сословій, пользующихся гражданскими правами, русское дворянство не составляло такого замкнутого круга, какъ польское шляхетство. Безъ корпоративнаго духа и безъ сословнаго фанатизма, оно было привязано къ факту крѣпостнаго владѣнія, доставлявшаго ему большія выгоды, но не восходило мыслию къ принципу и не самообольщалось представлениемъ нравственнаго превосходства своего сословія. Вотъ почему русское дворянство не выставило такихъ энергическихъ защитниковъ крѣпостнаго права, какъ Іеремія Вишневецкій, который также искренно вѣрилъ въ справедливость этого права, какъ и въ истину догмата католической церкви о непогрѣшимости и главенствѣ папы,—ни такого краснорѣчиваго оратора, какъ воевода Кисиль, который, высказывая, въ одномъ своемъ ораторскомъ опытѣ, тезисъ:—«крестьяне—пашенные невольники,» вѣроятно, не допускалъ и мысли, что отъ него можно требовать доказательствъ этого догматическаго положенія. Съ другой стороны, благодаря тому же отсутствію, въ русскомъ дворянствѣ, замкнутости и корпорации, оно, въ лицѣ образованнѣйшихъ представителей своего сословія, оказало дѣйствительное сочувствіе правительственной мѣрѣ уничтоженія крѣпостнаго права. Въ этомъ сочувствіи представителей дворянства общественному благу заключается, по нашему мнѣнію, доказательство того, что съ великимъ дѣломъ освобожденія крестьянъ совершился рѣшительный и глубокій переворотъ въ общественномъ строѣ русской жизни,—и потому для крѣпостнаго права немислимъ поворотъ назадъ; что настоящее прекращеніе крѣпостнаго права въ Малороссіи совершилось при болѣе благопріятныхъ обстоятельствахъ, чѣмъ то, которое было послѣдствіемъ козацкихъ войнъ, такъ какъ, при измѣнившихся нравахъ высшаго сословія, съ одной стороны, будутъ среди его люди истинно—прогрессивныхъ стремленій и, съ другой, правительство всегда найдетъ среди него такихъ исполнителей своихъ предначертаній, которые, съ живымъ сознаниемъ общественнаго долга, будутъ противостоятъ незаконному торжеству грубой силы, произволу и всякой неправдѣ, которое вредитъ интересамъ всего общества, безъ различія сословій и состояній.

2) Но при всемъ этомъ никакое самообольщеніе не позволяетъ намъ забыть, что начало благотворнаго переворота произошло сверху, а не вну-

самаго общества, путемъ взаимныхъ и добровольныхъ уступокъ одного сословія другому; что отъ общества требуется еще много усилій для того, чтобы усвоить новый взглядъ на взаимныя отношенія, чтобы уравненіе гражданскихъ правъ всѣхъ классовъ общества было не однимъ писаннымъ закономъ, но дѣйствительнымъ и непреложнымъ результатомъ успѣховъ общественнаго развитія.

Въ—особенности длинною должна показаться перспектива предстоящаго внутренняго развитія малороссійскаго общества для тѣхъ, кто, на основаніи прошедшаго и извѣстнаго, станетъ пытаться будущее и неизвѣстное. Объ этомъ обществѣ, въ 1763 г., писали, «что во всей Украинѣ ни единого изъ купцовъ капиталистовъ нѣтъ, который бы купечествомъ знатенъ былъ. Всѣ ихъ продукты или худо заведены и въ торгъ не годятся для выпуска, или въ маломъ числѣ родятся. Географическое положеніе, малая домашняя консомация и границы, тяжелымъ тарифомъ затрудненныя, послѣдній духъ ихъ къ промысламъ умертвили; а притомъ пожитокъ отъ виннаго куренія, не многимъ трудомъ пріобрѣтенный, остатки въ нихъ склонности къ заведенію другихъ промысловъ, востребовали. Ни фабрикъ, ни рукодѣлій; люди бѣдны, наги, а частію — голодны.»

Такимъ былъ украинскій земледѣлецъ во второй половинѣ прошлаго столѣтія, и нѣтъ основаній предполагать, что съ тѣхъ поръ бытъ его слишкомъ улучшился. Напротивъ, усилившейся внѣшній запросъ на продукты земледѣлія черезъ черноморскіе порты отозвался въ Малороссіи общимъ стремленіемъ помѣщиковъ заводить хозяйства въ большихъ размѣрахъ, основанныя на панщинѣ, такъ — что, по свѣдѣніямъ, доставленнымъ въ послѣднее время помѣщиками, большая часть ихъ имѣній, въ Полтавской губерніи, издѣльныя; оброкъ встрѣчается очень рѣдко, и пѣшіе крестьяне, или работающіе безъ скота, составляютъ болѣе 73% общаго числа крестьянъ — работниковъ. Нельзя сомнѣваться, думаемъ, въ томъ, что матеріальное благосостояніе крестьянъ въ Малороссіи стоитъ на весьма низкой степени, а безъ матеріальнаго довольства, безъ привычки, которой нельзя пріобрѣсть мгновенно употреблять собственный трудъ въ свою пользу, дѣлать сбереженія, невозможны ни уваженіе къ чужому праву, ни энергія промышленной дѣятельности. Достоинно, поэтому, серьезнаго вниманія замѣчаніе, сдѣланное г. Рехневскимъ, (*) на

(*) Статя о польскихъ крестьянахъ, въ Русскомъ Вѣстникѣ за май 1858 г.

основаніи примѣровъ изъ исторіи освобожденія крестьянъ въ Царствѣ Польскомъ, что крестьяне, неимѣвшіе долго права собственности на землю, не могутъ стать на ту точку зрѣнія, чтобы видѣть въ самихъ себѣ — лица самостоятельныя, а въ земляхъ, находящихся въ ихъ пользованіи, — чужую собственность; они видятъ въ чиншѣ не договорную плату за аренду, но какую — то повинность, простое видоизмѣненіе повинностей и налоговъ, на нихъ лежавшихъ, и думаютъ только о томъ, какъ — бы освободиться отъ этого налога. Только одна собственность, только одно увеличеніе матеріальнаго богатства крестьянъ могутъ утвердить въ народѣ юридическое воззрѣніе, и послужить залогомъ того, чего напрасно мы стали бы добиваться отъ правительства — гарантіи гражданской справедливости.

Прежде всего, нужно быть собственникомъ, для того, чтобы умѣть цѣнить благодѣянія частнаго права и справедливаго примѣненія его, несмотря ни на какія постороннія вліянія. Въ этомъ смыслѣ, каждый шагъ, направленный землевладѣльцемъ къ несправедливому и насильному вторженію въ имущественную сферу освобожденнаго крестьянина, носитъ на себѣ характеръ косвеннаго нарушенія общаго блага, и достоинъ осужденія, и передъ официальными органами правосудія, и передъ печатнымъ и изуственнымъ судомъ общественнаго мнѣнія. Помѣщики, не препятствуя и, если можно, поощряя успѣхи благосостоянія крестьянъ, какъ вліятельнѣйшіе по состоянію и образованію члены общества, должны постоянно оставаться на высотѣ праведнаго достоинства, которое бы всегда и неизмѣнно стояло на — сторожѣ тамъ гдѣ встрѣчается опасность увлеченія эгоизмомъ и непростительнаго, раздѣленія личныхъ и общественныхъ интересовъ. Предстоящій путь неизвѣстенъ и длиненъ, и нѣтъ сомнѣнія, что на немъ будутъ своего рода недоразумѣнія, уклоненія и препятствія. Многое зависитъ отъ крестьянъ и еще болѣе отъ помѣщиковъ, по вѣчному закону евангельской правды: *ему же дано много, много и взыщется*. Къ — счастью, мы живемъ въ то время, когда право и обязанности опредѣляются не отвлеченными только теоріями, но на реальной почвѣ видимыхъ и осязаемыхъ примѣровъ исторической дѣйствительности. Такимъ образомъ, въ остзейскихъ губерніяхъ, помѣщики убѣдились, что крестьянинъ, пользующійся большею или меньшею степенью матеріальнаго довольства, больше имѣетъ надобности въ произведеніяхъ, принадлежащихъ помѣщику, охотнѣе беретъ на себя работу и умѣреннѣе въ своихъ требованіяхъ, чѣмъ бѣднякъ, который, при скудо-

сти своихъ потребностей, можетъ оставаться въ оцѣпенѣннн бездѣйствіи. Послѣдній, безъ привычки къ медленному, но постепенному и вѣрному обогащенію себя собственнымъ трудомъ, желаетъ матеріальнаго довольства только подъ условіемъ, чтобъ оно вдругъ къ нему пришло, и потому можетъ изъ всѣхъ силъ упорствовать въ превосходящемъ справедливость возвышеніи платы за свой трудъ. Примѣръ остзейскихъ губерній поучителенъ еще въ томъ отношеніи, что, по отчетамъ тамошнихъ экономическихъ обществъ, помѣщики принимаются учреждать школы, для распространенія грамотности въ простомъ народѣ, въ то самое время, когда, при совершающемся переходѣ отъ барщиннаго хозяйства къ вольнонаемному труду, они дѣйствительно обѣднѣли, и когда чрезмѣрное возвышеніе полунищими работниками задѣльной платы заставило ихъ прекратить нѣкоторыя хозяйственныя производства. Въ этомъ мы видимъ краснорѣчивое доказательство того, что собственный хозяйственный интересъ помѣщиковъ требуетъ поднятія нравственнаго уровня крестьянъ, и что безъ этого невозможно благосостояніе ни тѣхъ, ни другихъ, такъ—какъ обоюдный трудъ и взаимный обмѣнъ услугъ составляютъ единственно—вѣрное основаніе всякаго богатства.

— кій.

30 мая 1861 г.

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

VI.

Москаль Кирило. (*)

(Роска́зувавъ ца́ринний дідъ біля селá Війтовцівъ).

Колись перехо́домъ сто́явъ у на́шому селі́ москаль, Кири́ломъ зва́вся, ще й те́перь дехто изъ старі́хъ люде́й ёго́ памя́та. И що́-то вже! ска́зано, вродитця́ такé—не ступе́, щобъ чо́го не вчині́ти, на всі шту́ки бувъ ма́йстеръ: чи почне́ роска́зувати що́, дакъ тількі́ ёго́ слухай. Гово́ре, гово́ре до самі́ського ра́нку, и не ко́нче,—такъ и розі́йдутця́; чи, гляди́шь, назбіра́ кругъ се́бе и парубкі́въ и дівча́тъ, и старі́хъ и ма́ліхъ, да якъ почне́ коверзува́ти та прикла́дувати—ре́готу, ре́готу! А дядьку́ кові́нька на́ руку, самъ любі́въ ві́кинути словце́; да оце́ якъ почну́тъ у двохъ,—дебъ хто що́ не робі́въ, усі́ тутъ. Дарма́, що́ Моска́ль, а по-на́ські, мовъ хлі́бъ рі́же, ніко́ли спроста́ не одка́же.

— А що́ робе́ кова́ль?—спита́ оце́ дядько́.

— Жі́нку су́ше на ві́садкі́,—приміро́мъ одка́же.

Розумі́й—тобъ то́ би. Усі́ позвика́ли до ёго́ ре́чи, ко́жне зра́зу тја́мило, що́ до чо́го, проти́ чо́го й якъ. Да чи то́ одно? Чи прирі́вня́тъ ко́го до чо́го, чи настраха́тъ ко́го, чи вті́шить, чи вѣ́ закла́дъ

(*) Въ разказахъ зъ наро́днихъ устъ мы сохрани́емъ особенности мѣстнаго говора. Напр. *мо* вмѣсто *мо́же*; *говоре* вмѣсто *говори́тъ*; *тра* вмѣсто *треба* и т. п.

бітьця, чи наввіпередки бігти, чи зопсувати що, чи дати чому ладъ—усе вінъ. А який пэдкий бувъ до їжи та до горілки! Було оце закїичешъ, та й самъ не радъ,—такий витребенькуватий—»Ти, « каже, »гбстѣ повиненъ дббре шанувати, а въ тебе й борщъ не гарячий (а зъ борщю ажъ пара йде); и каша зъ мишятиною, и лбжка погрїзена и мїска зъ дїркою.« Не зтїмисся, якъ виїсть, а клянѣтця, що вітекло; сїплешъ другу, а друга течє ще гїршъ. Де вінъ те все мїстївъ—Богъ єго святїй знає,—тїльки самому не дасть и попоїсти за своїми вїгадками.

— А що, въ тебе є чїмъ пельку розмочїти?

Тїльки вінъ ту пельку якось чудно називавъ. Піднесешъ чарку, а вінъ тобі одно денцє вертá.

Одного рáзу, здаѣтця поминки були, людцївъ такі чимáло зібралось, и вінъ; дакъ до того припáло, що зъ кўхличка частувáлись. Дві чáрочки такїхъ гарненькихъ жїнка купїла на мїстї, умїсне на той день, дакъ ще не обнеслї дє—котрихъ, якъ нї одної не стáло. Чують—хрумтїть щось у москалї въ ротї.

— Щб ти оце їси? — спитáла дядина.

— Хрїнъ,—каже. (Покїйникъ хрїнъ любивъ).

Такъ—таки обїдвї й поївъ. Да чи то єму одїнъ разъ и однї чаркї їсти? До пбчи не перекажешъ усєго.

Въ книжкахъ бувъ тэмний чоловікъ, такъ якъ би оце й ми грїшнї, а все знавъ, що й якъ на небї; и звїдкї той мїсяць узївся, и чого небо блакїтне, и на якїхъ збряхъ якї дўши живуть, и що тамъ дїетця зъ нїми, и все, що нї загадáешъ, усє знавъ, усє вмїв, усє творїв, усюде бувъ и все бáчивъ,—такийто вже проїдїсвїть. Де вінъ то тєпре повертáетця? мб на якїй зорї, а мб дїтей колихá, бо—казавъ—ожєнитця, якъ найде жїнку до сподббї; то дї єму рбкївъ до тридцáтка було та мабуть ужє стїлкїжъ, якъ вийшовъ зъ полкомъ: тб—то жалю було! Усє селб провбдило. Я єго до сáмого гброда вїзъ.

Гбдївъ три, чи й бїльшъ, усє тїльки й розговбру, що про єго. Сміємось, було, зъ Остапа Мєтеля, якъ вінъ єго двїчі одурївъ, да такъ одурївъ, що самїму найстáршому въ пеклї не одурїть хрещєного чоловіка. Кирилб, грїхъ казати, не бувъ злбдїй, такъ, щобъ що нїшкомъ підцўпить та й нїшкомъ збўти. Нї, а колї кравъ, дакъ кравъ въ очевїдячки,—туманбмъ бравъ. На що Остапъ,—цáрство небєсне,—бувъ головá—чоловїкъ й багачъ на все селб, й то-

го двічі на сотню карбованцівъ одуривъ. Про це я хочу вамъ розказати.

Кирило, кажú, бувъ не злодій, и Бóже борони, щобъ вінъ обидивъ бідного чоловіка, й товаришівъ своїхъ трімавъ у рукахъ: »Ти«, каже, «коли хочешъ уже гріхъ на дúшу прийняти, то стережись багатого чоловіка: ёго незобидишъ колесомъ або поросямъ; а бідний на те колесо побиваетця тиждень, чи й більшъ: то поквiпсися на бідного,—вiкажу.» И такі такъ, що й не чúтно було, щобъ де-хто вшкóдивъ, а мало не рікъ стояли. Правдiвий бувъ чоловікъ, не зъ тихъ, що »очи наглянуть, то й руки достануть;« а такъ, кажú: замо́жнёго чоловіка, то iноді й підiсть карбованцівъ на кілька, и самъ же зiразь вiкаже: »я« каже, »не злодій и не кравъ, а вчивъ и за науку бравъ. Тому не трiбнi грóшi, до кóго миръ хорóший.« И отáкечки дóбрый часъ бúде вамъ вивóдити, що вінъ не така людина, котра, якъ вінъ казавъ, »очима зéмлю iсть.« Вінъ оцé щó покладé зробiть, то усiмъ и розкаже. Кóжного рáзу, було, Остапу Метелю допiкае, що вінъ неучéний и що ёму дурницею не обiдетця ёго наука: »Багатiй да озирáйся: чужiй пiть, чужá й сорóчка сúше;« и кiнчить тимъ, що самъ нахваляетця пошкóлити. А Остапъ слúха да люльку смóкче,—вживавъ небожъ. »Я самъ на рікъ по трéчi до Києва iзджу,—менé не одуришъ; знаю усi вáшi хiтрощi!« одкаже ёму, да такъ и розiйдутця.

Дакъ ось же слухáйте, якъ одуривъ.

Отó, одного рáзу прокинувся Остапъ и вийшовъ на двiръ. Ужé такъ почало на свiть благословiтьця; коли чúе, щось óха,—прислúхуетця, ажъ у лёху, да такъ вáжко óха, що вінъ ажъ злякáвся; до лёху, ажъ лiда вiдчiнена й чужá драбина пристáвлена, а вь серединi, звiсно, тёмно, нiчóго не вглéдишъ, тiлько чúтно, що óха. Остапъ якъ ставъ, такъ и охолóвъ, да вже свiжéнький вiтерéць довiвъ ёго до рóзуму; и хóче, и боiтця обiзвáти; далi повернувъ у хáту та до жiнки:

— А вставáй лишень!

— Ще, каже, рáно. Дай одiнъ сонъ перележу.

— Вставáй, каже, бо на двóрi лихá годiна скóилась.

— Дощъ, чи щó?—питаетця.

— Та не дощъ! Уставáй! Якiйсъ гаспидъ у лёху сидiть.

Жiнка схонiлась, чимъ-дужъ нахопiла свитянку, засвiтила ка-

ганець, иде и труситця. Прийшли у двоухъ, постаѣли біля дверець, и не знають, що казати. (А лехъ—знаете, якъ у насъ роблять? викопають яму, обставлять її дѣревомъ та очерѣтамъ, зроблять верхъ та й закидають той верхъ землею, а посередині зоставляють дірку на льду. Колись, то й не запірали такіхъ лехівъ; недавно се повелось, и то у дѣ-котрихъ тільки). Отó вони постаѣли біля тихъ дверець, та й трусятця обое. У жінкі й каганець изъ рукъ випорснувъ та въ дірку й шурхиувъ; а въ середині óха та й óха.

— Хто тамъ у леху? — въ—півголоса спитавъ Остапъ.

Не озиваетця

— Хто тамъ?—у—друге спитавъ.

Мовчить. Остапъ й онімівъ. Лізти боітця: усякъ бувá! дума, мó нечїста сила підвóде на лихо.

— А озовісь ще разъ, — каже жінка. — Се, мабуть, злódий: ось й драбіна чужá.

— Хто такій óха? кажи!

Колі й чүтно немóвъ изъ могили такій страшний гóлосъ:

— Щобъ тобі уста заціпило, щобъ тобі добра не було! На що на—нічъ кїдаешъ роздзяплений верхъ?

— Да се мабуть чи не Кирило!—озвáлась жінка.—Кирило, се ти?

— Не якій бїсь! охъ, охъ!

— Що се зъ тобою стало, чогó се ти утерébився въ лехъ?

— Щобъ тобі терéбило три дні и три нóчі оті рúки, що не знають свогó діла! И дѣ се вїдано кїдатель на́нічъ такъ лехъ? Тепре що хочъ роби, хочъ у домовїну кладї!—Ледві домовивъ Кирило—и зновъ почавъ стогнáть: такъ—то ёму бъ то вáжко!

— Тажъ погрібъ бувъ зачїнений! Отъ щобъ я не дїждáла свїта Бóжого бáчить, колі не своїми рука́ми зачїни́ла! Я жъ та́кі вчóра не пьяна була, ще памятаю — однесла горщечокъ сметáнки паровóї, вїлізла, зачїни́ла, та ще й підóшвою придавила, щобъ при-сіло.

А Остапъ росказувавъ ще спочáтку: вінъ та́кі такъ и думавъ, що підвóде канáльський москаль; дакъ же опісля, якъ вїйняли ёго, дакъ на ёму лпця не вїдно,—та́кий ставъ.

— А лїзь, Остапе, до ёго,—каже жінка.

Полїзь Остапъ, делі й вона зъ другимъ каганцемъ. Дївлятця,—лежить Кирило и ногá въ ёго ненáче вїломлена, и не зведётця самъ. Роздивлюютьця, ажъ и тогó нема, и тогó нема, и макїтри

зъ масломъ нема и баріло горілки вінято, и горщечокъ, що бувъ зъ сметаною паровію, розлуплений лежить.

— Оце, — каже жінка, — злодіі побрались.

А Остапъ руки сціпивъ та тільки плечіма ворухить, такъ-то ёму чудно: »И обікрадено,« дума »и москаль лежить! Вже жъ би, якъ бй вінъ самъ господарювавъ отутечки, то хочъ би ноги цілі були, або хочъ би втікъ, оголивши лёхъ... И рózуму не приберешъ! Мабуть такъ, що хтось оце обікравъ та на друге лихо й ляду покинувъ. Вісадили того москаля якось на верхъ, а вінъ пробі: »Вези до лазарета, або въ штабъ повковий! Ти«, каже, »брешешъ, що тебе обікрадено! Брехнею не відбудеся, а поставишъ москаля на свій кошть, або самъ підешъ; бо зъ мене тепре якъ зъ бика молока, а мені ще 15 літь добувати! Удруге будешъ зачинять...

Да якъ зачавъ, якъ зачавъ, дакъ у бідного Остапа и ноги не стоять.

Жінка божитця, клянётця, що сама заперла, дакъ ні: москаль ий віри не йме; а самъ зробився мовъ зъ вòску. Унесли ёго до хати, Остапъ тупае біля ёго, Остапиха тожъ.

— Що жъ, — каже, — будемо оце робіти?

— Ужéжъ, одказуе москаль, — та не байдики битъ. Не гай часу, запрягай.

И все ляка, що »приплатися,« а въ страха, звісно, очі великі. Остапу здавалося, що ёго вже на шибеницю ведуть.

— Я, каже, усімъ тобі раднісінський запомогті, тільки не ідь до лазарету; короватиму тебе самъ; повітового лікара привезу.

А москаль ні на що не згòджується, тільки й слова, що *веди*.

— Я тобі, каже, й грішми... тільки мовчі.

Москаль якъ розлютуетця: »що ти мені зъ своїми грошіма! у мене своїхъ нігде подіть.« Делі такъ би то й притіхшавъ: »Хіба я твоіхъ 50 карбòванцівъ не бачивъ? мені ноги не купіть за все твоє добро.

— Да воно такъ-такі такъ, ваше благородіе, а розсудіть самі, поздоровъ Бóже васъ, чимъ я тутъ вінень?

Да якъ почавъ благати зъ жінкою! дакъ такі скінчивъ, — якъ би ви думали, на скількохъ? на шестидесяти и пяти карбòваньцівъ и відрò гарілки! Заразъ и за могоричёмъ пославъ дівчину, та ще й заказавъ ий, щобъ нігде а ні цвірінькнула про цю оказію. Делі такъ ёго той óстрахъ взявъ, що завернувъ дівчину и самъ сходівъ.

Отó вони вѣпили, закусіли чимъ Богъ пославъ, умóвились, щобъ казати: на перелазі бѣ то нóгу вѣвернувъ. Остапъ запригъ волівъ, зсадівъ ёго на візъ та й одвізъ на кватіру. А вінъ, бісівъ синъ, приста́вивсь; самъ ёго обікра́въ зъ товаришемъ, товаришъ той поперенóсивъ усé въ свою схóванку, а вінъ не удовольни́вся ти́єю пожі́вою, та й зоста́вся въ лѣху! »Не хóчетця,« ка́же, »пѣшки йти до дóму, я тутъ заночую, а вранці, мóже, менé Остапъ підвезé до дóму.« Да́къ отъ же такъ и тра́пилось, якъ ка́завъ.

Щó бѣ же ви думали? се ще не кінéць, якъ—то ка́жуть, «се ще тѣльки прѣказка, а ка́зка впереді». Ось слуха́йте, щó далі.— Тó—то сміху́ бу́ло! Але перше да́йте докажу́.

Забра́въ моска́ль грóші, и не те щобъ ма́ло ёму́ тѣхъ грóшей бу́ло, а такъ—»ще«, ка́же, »недо́учений Остапъ, то тра довчи́ти«.

Нагле́дивъ вінъ у Оста́повихъ сѣняхъ са́ло,—тоді якъ вивóдили ёго сажáть би то въ дорóгу; оскóма взя́ла дия́волового сѣна. »Не я бу́ду« дума́, »ко́лі те са́ло да ти въ ме́не не кúпишъ.« И то́гбжъ та́кі дня у вѣчері́ я́кось укрався́ въ сѣни, злізъ на ко́бру, а у прóстого чоло́віка, звісно, не́ма стѣлі́ въ сѣняхъ, да́къ злізъ, ка́жу, на ко́бру, вѣжда́въ, якъ усі́ поляга́ли та посну́ли пер́вимъ сномъ, — а пер́вий сонъ то са́мий наймі́цніший, — скара́бкався по ла́тамъ та по ключі́намъ до то́го са́ла; а воно́ бу́ло у са́мому верше́чку до крóкві причѣпле́не віре́вкою. Вінъ ту віре́вку но́жёмъ, са́ло й бебѣхну́ло на зѣмлю. И духъ ёго святи́й зна́е, якъ воно́ не рóзсі́лось! Тро́хи згодомъ ба́че, що въ хаті́ тѣхо, мовъ по-ме́рли—такъ сплять, злізъ до дóлу, прочині́въ двѣрі́ и вѣкотивъ те са́ло на двіръ, а за со́бою зачині́въ якъ слі́д сѣни. До са́ла, щобъ підня́ть, да́къ не поду́жа; вінъ тоді́ ёго відкати́въ ажъ до лі́си, та й пішо́въ підъ ха́ту; зна́въ, де Остапъ спить,—у те ві́кно й поча́въ стúкати.

— Остапъ, а Остапъ! чуешъ? Остапъ!

И всé стúка у шѣ́бку.

Остапъ озва́вся.

— А одягні́сь лишень та вѣйди́ сюди́.

— А щó тамъ таке́? чи не по́раетця́ хто зновъ у лѣху́?

— Ось вѣйди́ лишень,—побáчишъ.

Остапъ вѣйшовъ,

— А щó но́га? пита́етця.

— Та ледві хожу! (и умисне кульгає)—а тутъ якъ на той часъ, звеліли сáло переноситъ на рóтний двіръ.»

— Якé сáло?»

— Купіли москалямъ икъ прáзнику, та йродову грéблю прорвáла вода, и вози тамъ позастрявáли, дакъ оцé кáзано переносити; а ти самъ знаэшъ, якá тéпре мой сáла; тамъ ма́бутъ пудівъ зъ пьять е, а я самъ себе ледві ношу.

— Торікъ полагодили, та й прорвало? та ма́бутъ ти брешешъ?

— Щобъ я до східь-сонця світу не побáчивъ, коли я хоть на стілечко збрехавъ!

И показавъ на пúцці кришечку.

А Остапъ зъ просоня не дослúхавъ, якъ той клянётця, та й вірить.

— Яка жъ моя порáда бúде?—пита.

— Купи.»

— Навіщо воно мені? у мене своє ціле.

— Дрúге бúде.

— Да откаси́сь! щó ти оцé, мовъ той пришелéпуватий, скарбовé сáло продаешъ? та зъ тебе шкúру здійнуть, а мене туді запруть, де й горобці не плóдятця.

— Цить, цить! я то знаю, щó роблю. У насъ е за́йве, трóхи гиршеньке, та дарма. Нічóго не бійся, купи́й, подивись якé...»

— Да хочъ бi воно було переякé, а я ёго й дурно не озьму.

— Дакъ на що жъ я ёго носивъ? хiбá щобъ отúтечки тiльки зъ тоббю побалáкать?

— А хiбá я тебе прохавъ? звичáйне дiло, ти самъ причiна.»

— Ну, якъ хочъ, дакъ неси́ жъ самъ на рóтний двіръ,—а я не донесу́.

— Далéко... остiне несучi... гмъ! Дакъ якъ же оцé? и продаешъ, и на рóтний двіръ... тутъ щось да не такъ.!

— Кажу́ тобі, коли купи́шъ, е чiмъ обмiнiть. Да щó зъ тоббю балáкать! коли кáжуть—неси́, дакъ неси́.

— Лúчче однесу́, а купи́ть не куплю. Пiддáй.»

Москаль пiддáвъ.

— Важкé бiсове сáло, Гóсподи мене прости́! ма́бутъ такъ, що й моé понесé на терезáхъ.»

— Менi нічого було брехáть: кáзавъ тобі, що такóго сáла ти й до вiку не iстимешъ.

Да вже не умію вамъ сказати, чи москаль такъ ужé розохотивъ, чи Остапъ почувся, що така вага ёму не підъ сілу, тільки дійшли вони до воріть, Остапъ осадивъ сáло на ворітницю та й каже:

— Чудно вонó якось оцé у ночі сало купувáти.

— Тимъ чудно, що вперше, — одказуе Москаль.

— А щó за ёгбó?

— На старé? (тоді якъ—разъ грóші обновлялись).

— Кажі!

— Дванáдцять.

— Дéвьять.

— Лáманимъ шагóмъ меншъ не озьмú.

— Дéсять.

— Этъ! тільки часъ гáешъ. Коли взявся за вужъ, то не кажі, щó не дужъ.

Вразький москаль якъ тільки помітивъ, що у тóго зашибáе охóта купіть, дакъ зáразъ не тимъ и гóлосомъ почáвъ.

— Бері одинадцять! — каже Остапъ.

— Несі, несі!

— Ходімъ до хáти.

— Да тільки хутчій шукай грóшей, бо мені багáто ще дíла: — трéба дírку лагодить.

— Зáразъ, зáразъ. А могорічъ зáвтра?

— Зáвтра.

Одсúнувъ Остапъ комóру, вийнявъ грóші, одлiчívъ 12. Москаль ще й жалкуе, що дешевó продавъ.

— Ти, каже, хочъ бi копу набáвивъ. «

— Ні, каже. Лúчче зáвтра на обiдъ приходъ варениківъ iсти.

Такъ отó вони и розiйшлись — Остапъ до хáти, а москаль у шинóкъ.

— Де се ти бувъ? — питае жiнка — звiря тiюкавъ?

— Натiюкавъ такого звiря, що тобі й бáчить не доводилось. —

Та спи, зáвтра почувешъ.

Поснúли вони собі.

Встáла жiнка до корiвъ, шука дiйниці, ажъ бáче — у сiняхъ бiля стúпи сáло; вона гулькъ у—верхъ — нема сáла. »Оцé жъ«, дúма, »одiрвáлось, дакъ вiнъ (то бъ то чоловiкъ) одвернúвъ ёгó къ стú-

пі. « И байдуже собі, немовъ такъ и треба. Отó подоіла корівъ, ухóде въ хату, а чоловікъ ще на лаві лежить и протирає óчі.

— Бачила сáло?

— Бачила; треба, ма́бутъ, на ёго ми́цнішу вірѣвку.

— А ва́жке сáло?

— Авже́ жъ ва́жке.

— Щó жъ ти не пита́ешъ, скільки давъ?

Жінка й óчі вітри́чила.

— Десь ти, — ка́же, — не віспавсь?

— Да та́кі й не віспавсь. Да́къ га́рне сáло?

— Ти ненáче малá диті́на: якъ тії́жъ да́къ тії́жъ.

А чоловікъ дума́: »Му́се бу́ти догоді́въ, ко́ли не пита́е, а мо́ вже бачила Ки́рила, да́къ переказáвъ.«

— А щó, то́бі Ки́рило нічо́го не ка́завъ?

— Я́кій Ки́рило? моска́ль?

— Э́ге!

— Де́жъ би я ё́го ба́чила? А хіба́ щó?

— Се ё́го сáло.

— Я́ке?

— Щó біля́ сту́пи.

— Хіба́ ти подарува́въ?

— За двана́дцять.

— Чи ти зду́ривъ? а ми щó бу́демъ їсти? годова́ного ка́банá нема́, а тако́го сáла не ку́пишъ за та́кі гро́ші.«

И ма́бутъ отта́къ би вони́ до обідь бала́кали, не розумію́чи одно́ дру́гого—да́къ убігла дівчина и ка́же:

— Ма́мо, сáла нема́: хтось укравъ.

— Ні, до́ню, то воно́ відірва́лось; біжі подиві́ся,—та́мъ біля́ сту́пи.

И ма́ле, звісно, побі́гло диві́тьця.

— Я́ке сáло одірва́лось?—пита́е Оста́нъ, диву́ючись.

— Ти вже й забу́въ, що ні́чу робивъ? Иді́, подиві́ся, то й по́ бачи́шъ.

Війшовъ Оста́нъ, и вго́ру дівитця и на сáло дівитця, да тільки очі́ма блі́ма; делі у́даривсь рука́ми обь по́ли: »Щó жъ о́це я наробі́въ, ка́же: сво́е сáло ку́півъ? Верну́всь у хату́ та до жі́нки: Бий же мене́ тепе́рь, жі́нко, усі́мъ бий: кача́лкою, рогаче́мъ, ку́лака́ми, горшка́ми...« И якъ поча́въ... А въ жі́нки ажъ банькі́

повилáзили, тільки хреститця: Щó се зъ нимъ стáлось? чи не укусила оцé ёго скажéна собáка?

— Чи ти знаéшь, щó зо мною стáлось?

— Ти зъ глúзду зъìхавъ?»

— Эгé!

Жінка прожогомъ зъ хáти! дакъ вінъ ужé тамъ я́кось їй розказáвъ усю причíну.

— Щó теперъ бúдемо робíть? питаётця їй.

— А щó теперъ бúдешъ робíть? трéба дрúгихъ двана́дцяти щобъ тільки мовчáвъ; бо люде прохóду не давáтимуть. Отóй гáпчишинъ Грíцикъ,—тамъ такий уíдливи́й: зáразъ учéпитця. »Купи вь мене свиню, абó теля́ своё влáсне!« Сорому́ не оберемо́сь, заплати́ двадцять, хай тільки мовчíть.

Иде́ чоловікъ на моска́леву квати́ру, несé чоловікъ грóші платíть за нау́ку. Питае́ на порóзі:

— »Чи дóма моска́ль?«

— Дóма, ка́жуть,—тільки щó прийшо́въ; такий пья́ний, якъ гарíлка; підъ прíвалкомъ и засну́въ.

Нема́ чо́го робíти! верта́ Оста́пъ до дóму, ба́че—на ви́гоні зібра́лись люде и регóчуть.

— Добрíдень!

— Добрíдень!—усі гурто́мъ сказа́ли.

— Да́къ скі́льки ти, Оста́пъ, за своё са́ло заплатíвъ?—питае́ одíнь.

Оста́пъ одра́зу побілі́въ, якъ глі́на.

— Я... та й замо́вкъ.

— Шинка́рко! о, шинка́рко! да́къ скі́льки?« гукáе дрúгий до шинка́рки.

— Да ка́завъ би то двана́дцять и мого́ричь сёго́дня.«

— Зови́ на мого́ричь ка́же трéтій:—такий мого́ричь зрóду у пе́рше!

— А скі́льки ти ёму́ заплатíвъ за те́, що попорядкува́въ у тебе́ вь ле́ху?

— Якъ? пита́; а самъ ажъ—не те́ що глі́на, а—білі́ший ще ставъ.

Такъ и такъ розка́зують ёму́.

— Тепе́рь, каза́въ Кири́ло, и ти учéний.

Такий то бувъ той Кири́ло, нехай царствуе, коли ёго́ земля приняла́, и живе́ та хлібъ—сіль жуе́, коли ще дёржитця на світі; а дру́гимъ ра́зомъ мо ще що́ згадаю про ёго́.

А. Яценко.

То про се, то проте.

Охрімъ Семеновичъ Плахтій, чоловікъ поважений и письменний, що неділі ходіть до церкви, на криласі читае и голосомъ дякові підтягае, а ни коли то середъ церкви й апостола утне. Тимъ ёго въ насъ не звать просто Охримомъ, а величають по батюсьці Семеновичъ. Прійшовши Охрімъ Семеновичъ відъ служби Божої, пообідавши собі мобенько, взявся до Псалтиря и вже дочитавсь, »якъ тін на колесницяхъ и тін на коняхъ« коли йде близький ёго сусідъ Онисько:

— Боже поможи, съ празникомъ будте здорові.

— Спасибі. Будь и ти здоровъ, сідай у насъ.

— Дякую; нехай сідае въ васъ усе добре. А подивітця, Семеновичу, яка буде у насъ сёго року масниця, восьма чи девята?

Розгорнувъ Семеновичъ святці, подивився та й каже:

— Ні, сёма.

— Якъ то? хиба великого посту буде більшъ, якъ сімъ неділь?

— Ні, сімъ рівно.

— Эге, а коли жъ буде теплаго Олэкси?

— А ось побачимо.

Подивився знову та й каже:

— У середохресну неділю.

— Ну, добре. А въ який же день припада великдень?

— Ото чудасія! обізвався сміючись Семеновичъ.— У неділю!

— Якъ—то у неділю? Адже сей рікъ високосъ?

— Ну, такъ що жъ?

— А те, що мабу́ть не прийде́тця въ неділю, а хиба въ понеділокъ.

— Э! ні вже, брате! Якъ не припада у середу вшестя (*), а въ четвергъ, такъ-такъ и великдень все буде въ неділю.

— Эге, бачъ! А баба Пузарка казала, що у понеділокъ; та я й самъ такъ думазъ. Ну, а чогожъ то такъ, що Різдво буває у сеі-реду и въ пятницю?

— То инше діло. Воно, бачъ, виходить зъ дня, а зъ числа не виходить; а великдень и вшестя виходють зъ числа, а зъ дня ні. Великдень що-року все буває въ неділю, а вшестя у четвергъ, и пасхалія такъ показуе.

— Эге онъ якъ, а скажіть же зділайте милость, на Різдвянихъ святкахъ дякъ читавъ мині гісторію про прекрасного Ёсина, и про тіхъ що на місяці одинъ другого трима на вилахъ, та я ніякъ въ повккъ собі не возьму, хтожъ таіі кого убівъ, чи Кавель!!! Кавеля!! чи Кавеля! Кавель?

— Та вже хто кого убівъ, то убівъ, аби убівъ, — а ходімо лишъ до корчми, та подивимось що тамъ діетця.

— А якъ ходімо, — то й ходімо.

Може, люде добри, ще хто зъ васъ небувъ у нашому краю и незна нашого звичаю; ось я вамъ заразъ розкажю. — Шо Божоі неділі чи празника, після обіду, хлопці та дівчата сходятця до корчми оптанцювать, а хозяіни и жінкі збіраютця на іхъ подивитись, та побалакать де очімъ, а підъ часъ и чарку горілки вишть.

Отъ зібралось біля корчми людей вже чи мало, музики грають, а парубокъ зъ дівкою танцюе та приговарюе: Грай риби дамъ! а старійші люлькі запаливши, посідали собі на присні та й балакають.

— Ні вже мабуть нікому такъ нетраплялось, якъ мині у ту неділю, почавъ Омелько.

— Якъ що запитали ёго?

— А ось слухайте: поіхавъ я до торгу, — и вже трохи що недоіхавъ до города, коли наздоганя мене якась жінка, и несе за плечима чи малий кошіль, тай каже: дядьку голубчику підвези мині будь ласкавъ кошіля, ходила по гриби, та дуже утомилась, я тобі за те що небудь перекину; — а що даси? каже чотирі шаги, добре й то думаю собі, а вона вража баба, достала заразъ съ кішені гроши та й дала, поставила на возъ кошіль та йде собі зъ заду, а далі и

(*) Вознесеніе.

шмигнула чогось на бік; а я тимъ часомъ наздогнавъ Панька Шерепу—здоровъ бувъ! здоровъ каже,—а нумъ—іхать разомъ? ідьмо каже Панько; отъ ідимо собі та балакаємо, коли озирнувся невидно моєї жінкі, ну думаю собі ще наздожене; ідимо вже й городомъ а іі ще не видно, розказую проте Паньку, а вінъ и отповіда, небійся свого не покіне: отъ приїхали вже й на базаръ и стали въ ряду а баби немає, а ну подивлюся які тамъ гриби, а кошіль накритий ряднинкою и завязаний матузкомъ, коли дивлюся а тамъ манюсенька дитинка спить и соску у роті *трима*. Охъ міні лишенько, опутивъ руки та й ставъ якъ пень; а далі трохи очумавшісь и кажу Паньку: охъ біда брате; яка? — ось подивись, — а вінъ якъ глянувъ такъ и руками сплеснувъ, а далі трошкі зъ годомъ и говоре — ну вжежъ мовчи, накрій и завяжи якъ було,—и коли ще е твое щасте, то кідай воза та йди четь; послухавъ я Панька, накривъ и завязавъ кошіль, пійшовъ ставъ підъ лавками та й дивлюсь;—а москалі такъ и *швиндають* по базару якъ би що у кого зъ воза стягнути; отъ одинъ дуже бистрий москаликъ, іде просто до мого воза, покрутився, та дивитця що коло воза нема нікого и на ёго нехто не вважа, схопивъ зъ воза кошіль та й давъ тягу, а я тоді завернувъ воза та й переїхавъ геть на друге місце—и вже спродався, коли пре москаль кошіль назадъ та й питає Панька: а де той каже чоловікъ що діти продає? а Панько ёго питає, якій чоловікъ? а самъ ніякъ неможе *утриматися* отъ сміху, такъ вінъ небога подивився, подивився, та й потягъ назадъ, а я худчій на втікача, та вже очумався якъ опенився дома, такъ отъ яка була міні штука.

Зареготали всі а Хома й каже:

— Подякуй ще Паньку що порадивъ якъ позбутця того добра, а то булабъ тобі халепа.

— Эге ще й яка.

— А той сердека, обіззався знову Хома, мабуть теперъ що дня виносе кошіль зъ дитиною на базаръ та шукає свата.

— Добре Омелькові підхопувъ Свірідь, що ёго москаль виратовавъ, а я такъ ледві відъ москалівъ відкрутився.

— Якъ! коли? спитавъ Охрімъ.

— А отъ тої зими, разъ у ночі узяли мене москалі, — щобъ я бачъ показовавъ імъ дорогу, а було дуже *сковзко*,—підввязавъ я підъ чоботи підківкі тай вийшовъ, а москалівъ такого багато, вони заразъ почепили міні заплечи *тарабанз* та й кажуть: глядижъ коли нехо-

чешъ, щобъ бувъ битий, то йди попереду; пійшовъ я а самъ думаю якъ би тутъ у світі Божому відъ їхъ відкрутитись; отъ промандрували вже верстівъ съ п'ять коли не більшъ, а тутъ ще треба й ти черезъ круту гору, потягнувъ я, мініжъ нічого, а москалі усе *сковзаються*; вилізъ я на гору та й ставъ трохи спочити, коли дивлюся, а москалі ще підъ горою, а я тоді зъ плечей той бісівъ тарабанъ, та якъ шпурну ёго підъ гору, а самъ якъ *шкрабнувз*, такъ тільки мене й бачили, а москалі якъ гукнуть, постривай ось ми тобі дамота замною,—але дежъ тамъ, якъ тільки якій висунетця впередъ, такъ носомъ и заоре и мабуть їхъ тоді дуже багато побилось, а я собі повернувъ у долину та у гаї нахуторі у дядька и переночувавъ; а до дому вернувся вже у вечері.

— Чортъ зна що базіка, обізвався Гриць, ось послушайте що я вамъ розкажу.

— А ну, ну, що? запитали сусіди.

— А отъ що, три чи чотирі тигодні минуло, якъ я отвозивъ зъ екомонії у городъ до панівъ индикі, качкі и усяку всячину, а тройка коней добрихъ, отъ доїхавъ до *перетикі*, спинивъ біля корчми коней—и пійшовъ виштіть чарку голірки та запалити люльку, бо свій гаманецъ згубивъ десь въ дорозі, а тутъ ще якійсь чоловікъ спитавъ куди іду,—колибъ каже подорозі тобъ попросивъ підвезти, я й кажу що іду у городъ, алежъ неможу взяти бо nebude де сісти, та й вийшовъ заразъ зъ корчми, коли дивлюсь нема коней и воза, я за корчму, туди, сюди, нема; питаю чи небачивъ хто, кажуть ні; а головка моя бідна! що міні робить, але дивлюся слідъ знати що коні потягли просто, я заними вискочивъ на гору нема, а слідъ знати, я ну бігти, споткавъ якогось чоловіка спитався чи небачивъ? а вінъ и каже, що трема кіньми недуже давно поїхали два жіда а я тоді ну ще швидче я бігти, и вже добре *змордувався*, а жідівъ невидно, але недалеко передъ мене іде поштаръ; наздогнавъ я ёго, та давъ чотирі гривні и три шаги, такъ вінъ и взявъ мене; приїхали у городъ, а жідюга моїми кіньми вже вертає назадъ и на возі нема нісогісенько, я ёго й спинивъ, а тутъ ідуть два десятникі я й попрочивъ їхъ, такъ вони узяли жіда зъ кіньми и мене, та й *попровадили* до чесного пристава; отъ одинъ десятникъ остався зъ нами, а другій пійшовъ у канцелярію, коли трошкі зъ годомъ виходе до насъ самъ чесний приставъ та й питає: а що се? а я склонився низенько та й почавъ розказовати,—вислухавъ вінъ мене та й повівъ за собою

жіда и дуже довго ёго тамъ тримавъ, а далі вийшовъ та й каже мині підождижъ тутъ чоловіче, заразъ усе твое вернетця, та й пійшовъ назадъ, жіда пустили а коні завернули въ двіръ.—Отъ ждавъ я ждавъ, ажъ мині вже надокучило и занудило, коли йде чесний приставъ та й питає мене: а що скажешъ? а я знову склонився та й кажу, я той самий Ваше благородіє, що просивъ за коні та за пропажу; а вінъ витрощивъ на мене очи, якъ затупотить ногами, та якъ грімне: коли каже ти мині говоривъ я тебе ніколи небачивъ, ти брешішъ, Э! та у тебе мабуть и коні крадени, засадить ёго въ сібірку, приказавъ та й пійшовъ додому.—А нещастежъ мое думаю собі, а тутъ вже и хватальний вийшовъ бачъ провадить мене до сібірки. Ну що тутъ мині робить, я до нёго кланяюсь та прошу: помилуйте мене пустить,—а самъ тиць ёму въ рукі коповика, а вінъ подивився на мене та й каже: ні, за півкарбованьця не можна ослобонити, такъ я тоді витрусивъ съ кашука остатні сімъ шагівъ та й побожився що більше немаю; узявъ вінъ якось ті гроші та й сказавъ, ну вже нема що робить зъ тобою, ідьже та швидче, та гляди щобъ не побачивъ пристава, ато запевно засаде въ сібірку; такъ я поклонився узявъ коні та поїхавъ.—Приїхавъ на базаръ, ставъ та й думаю, кудижъ теперъ іхати до пана, и вже просто до дому, а істи такъ захотілось, що здаетця й чортабъ зъївъ, та немаю за що купити; а переварухи, бодай імъ заціпило, такъ и зінають: та кричить свату ходи до мене гарячихъ хляківъ, а друга, та хто почне у мене книша гарячого, а одна проклята просто підъ самимъ ухомъ якъ засокоче: ходить лишень нічинкі або серця за шага відріжу.—Къ почувъ я що пічинка та серце, такъ такъ бы здаетця и проковтнувъ усе разомъ та—ба нема грошій, а тутъ ще й самого наче хто за серце тисне, алежъ думаю собі вже що буде то буде, а треба трохи підкинуть конямъ сіна та й іхати до пана, та тільки що ставъ бра ть зъ воза сіно, коли дивлюсь тягнетця жідівська свита, мабуть якъ утікавъ відъ чесного пристава, такъ съ переляку забувъ її на возі.—Э! стривай же ти проклята невіра, хиба вже нехто не буде купувати, ато одразу продамъ, а одинъ якійсь и питає—а що свату продаєшъ свиту?—продаю; а що за нее? п'ять карбованцівъ;—Э! трохи богата буде, возьми каже трихъ копою; ні кажу: якъ що тее, то чотирі зъ копою; а вінъ тоді: нехай же буде не потвоєму й не по моему—а побожому, бери каже чотирі рівно, сказавъ та й руку прибавъ, такъ я й отдавъ;—купивъ заразъ: оселедця, чехоню, пічінкі

серця и паляницю та й завернувъ до корчми, випивъ, зъ тої мороки, за гривенника и чотирі шаги, сівъ собі на возі, напоївъ гарненько та й поїхавъ до пана, та ще й не заїхавъ у двіръ, а панъ вже й питає:

— А що то, Грицю, ти приїхавъ зъ порожнімъ возомъ?

А я тоді и почавъ хлипаючи розказовати, а самъ усе ёму кланяюсь:—Щожъ, пане! прошу вашої милості, коли вже у самого чесного пристава та у хватального нема правди, то вже гаспидъ ёго зна, де її теперъ на світі й шукать.—А панъ подивився та й каже:—Брешішъ, вражій сину, мабуть у дорозі напився горілки та зачавъ зъ кімъ лаятися та битись, а зъ воза все й постягали.—Ні, пане, кажу, не бився ні съ кімъ,—коли я кому що, або що, то нехай міні Богъ зна що... отъ що!—Щожъ, їздивъ самъ панъ до чесного пристава, а далі и зо мною, такъ щожъ: не бачивъ, каже, мене та й годі. Такъ панъ намъявъ-намъявъ міні чуприну та й заграбовавъ волика! Такъ отъ яка теперъ у світі правда...

— Ну вже, обіззався Панаєъ, що панъ заграбовавъ, то нехай такъ и буде, а тожъ самъ чесний приставъ, промінявъ християнську душу на пархатого жіда.

— Та що тутъ довго балакати, сказавъ Хома, коли я самъ бачивъ у Каплунівці на ярмарку хватального перехреста, а вже зъ такого чоловіка—що буде добре, коли вінъ зъ того тільки й слуге, щобъ зъ насъ гроші обдірати.

— Та цуръ їмъ, тимъ чеснимъ приставамъ и хватальнимъ, заговоривъ старий Охрімъ: нехай вони собі здорови будуть, та насъ дурнівъ учать, якъ треба на світі жити; алежъ здаєця часъ вечеряти,—ходімте хлопці до дому.

Отъ піднялись, попрощались одинъ зъ другимъ—та й пішли кожний своєю дорогою.

Оедіръ Вілшаньскій.

Чиновничество, съѣхавшееся съ разныхъ сторонъ и укомплектованное мѣстными волонтерами изъ-за пропитанія, изъ-за возможности не кончать гимназическаго курса и изъ-за надежды на подачку, представляетъ акціонерное общество своего рода, у котораго край словно на откупѣ.

Офицерство, не принятое ни въ одномъ изъ высшихъ домовъ, не видящее другой книги, кромѣ приказовъ, стоитъ надутое, особнякомъ, по квартирамъ, словно въ чужой, непріятельской странѣ и занимается выправкою солдатъ, доводя ее до невѣроятнаго совершенства въ своемъ родѣ.

Кущество—Еврей, это ужъ просто тайное общество, съ утра до вечера обдумывающее средства уничтоженія путей прямой, правильной торговли, ради развитія самаго уродливаго торгашества, рассчитывающее на затруднительное положеніе производителей, на совершенное отсутствіе всякихъ статистическихъ и комерческихъ свѣдѣній и всякой поддержки не-еврейскаго кредита, а — главное—рассчитывающее на вѣрную подмогу днемъ и ночью другаго, акціонернаго, общества.

Духовенство здѣсь трехъ родовъ. Раввины не составляютъ отдельнаго класса; духовная дѣятельность ихъ, хотя и отзывается отражательно (рефлективно) въ жизни Подолянъ, но она, для не-Еврея, такіе потѣмки, что, во избѣжаніе рѣзкихъ, грубыхъ ошибокъ, я лучше удержусь отъ характеристики здѣшняго еврейскаго духовенства. Скажу только, что тамъ, гдѣ раввинамъ приходится дѣйствовать открыто, они дѣйствуютъ безукоризненно; а если христіанинъ, имѣя споръ съ Евреемъ, идетъ на мировой судъ раввина, то рѣшеніе всегда бываетъ если не безпристрастное, то излишне-строгое для Еврея. Католическое духовенство въ нашемъ краѣ представляетъ собою папу, окончательно потерявшаго свое государство и живущаго, по прозекту Наполеона III, на содержаніи католическихъ державъ.

Такъ поставленное здѣшнее католическое духовенство выиграло только тѣмъ, что утратило прежній свой *политическій* характеръ, и не имѣетъ уже ни одного пая въ акціонерномъ нашемъ обществѣ. Конечно, тутъ я обхожу высшія іерархическія ступени, которыя замѣщаются избранными личностями, самой природой созданными для отличій.—Католическое духовенство на Подоли все погружено въ отправленіе обрядовъ. Отсюда сильное вліяніе его на набожность прихожанъ въ дѣлѣ всякаго моленія и замѣтное отсутствіе вліянія на прихожанъ въ дѣлѣ ихъ жизни по-за моленіями. Духовенство православное живетъ

здѣсь, какъ и офицерство, безъ входа въ дома высшаго класса и съ полнымъ пренебреженіемъ къ низшимъ. Какъ офицерство съ солдатами, такъ духовенство съ прихожанами видится только при исполненіи своихъ служебныхъ обязанностей. Кромѣ того, духовенство постоянно ведетъ съ народомъ денежные счета, расчеты и борьбу по отбыванію имъ повинности, что совершается—не иначе, какъ, почти всякій разъ, съ помощью властей, или — водки. Положеніе православнаго духовенства, какъ въ вещественномъ отношеніи, такъ и въ нравственномъ, самое грустное. Но нужно сказать и то, что это единственный классъ, рѣшительно не сознающій своего невѣрнаго положенія въ-отношеніи къ народу и идущій по своему пути съ закрытыми глазами, даже не подозрѣвая возможности другаго пути. Поэтому, день-ото-дня, положеніе его становится хуже и хуже для него-самого, и тягостнѣе для другихъ.

Экономы составляютъ у насъ тоже совершенно отдѣльный классъ и классъ многочисленный, потому-что къ этой категоріи примыкаютъ всѣ офиціалы помѣщиковъ. Это задній дворъ помѣщичьей жизни; это пружина домашней дѣятельности помѣщичьихъ семействъ; это отгадыватели и исполнители всѣхъ помѣщичьихъ желаній; это ширма между главными двумя классами страны, ширма, которою помѣщикъ прикрываетъ свои иногда гаденькія побужденія, но изъ за которой не видить, что самъ служитъ ей еще лучшею ширмою для самыхъ уже безцеремонныхъ гадостей. Классъ этотъ смотритъ на крестьянъ рѣшительно какъ на верстать помѣщика, на которой выдѣлывается во что бы то ни стало возможно-большій доходъ и возлѣ котораго всякій подмастерье непременно долженъ, кромѣ условленнаго, всегда ничтожнаго, жалованья, добыть все то, что очень хочется и дѣйствительно пріятно имѣть. Добываются эти пріятности, разумѣется, подъ протекціей водки, которою у насъ, надо сказать, всякій заанимаетъ крестьянина въ видахъ своего интереса.

Помѣщики наши... Я самъ помѣщикъ, а потому съ нѣкоторою недовѣрчивостью къ своему безпристрастію приступаю къ наброску этого очерка о своихъ ближнихъ по соціальному положенію. Извѣстно, что *мы*—не народъ, даже въ Великой Руси, покрайней мѣрѣ—не простой. Говорю *даже* потому, что въ Россіи все таки есть что-то общее между простымъ и особеннымъ народомъ, т. е. помѣщиками. Это общее—вѣра и языкъ. Здѣсь нѣтъ и этихъ точекъ соприкосновенія, — по-крайней-мѣрѣ, въ самомъ огромномъ большинствѣ. Изъ

статистическихъ таблицъ видно ничтожное отношеніе у насъ цифры ех—людовладѣльцевъ Русскихъ къ цифрѣ ех—людовладѣльцевъ Поляковъ. При первомъ взглядѣ, это самое рѣзкое отличіе между *обывателями* земли подольской. Русская часть — прибылая; польская — ежели и не коренная по большинству, то все таки своя. У нея есть свои преданія и она считаетъ себя крѣпкою землѣ. Русская же, хотя и одинаково крѣпка землѣ, но традиціи ея выходятъ изъ крѣпостнаго стола гражданской палаты, гдѣ большинство этой малой части вѣнчало свои доблестные подвиги, рѣшаясь остаться въ краѣ. Естественно, у этого привилегированнаго особняка и того и другаго рода нѣтъ ничего общаго съ народомъ, кромѣ паньщины; иныхъ отношеній, гражданскихъ — пока не имѣется; у польской части не имѣется по принципу шляхетства и по понятіямъ объ отечествѣ безъ народа, или о государствѣ съ хлопами; у русской части *обывателей* не имѣется по отсутствію въ ея большинствѣ, т. е. въ ех — исправникахъ, ех—совѣтникахъ etc. etc., всякихъ понятій о государствѣ, объ обществѣ и гражданственности.

Крестьяне — это море съ неизвѣданнымъ еще дномъ, но по волнамъ котораго, съ полною неустрашимостью и безъ всякихъ до-нынѣ приключеній, вѣчно снуютъ всевозможныя судá съ промышленною цѣлью. Каждый промышленникъ, въ свое обогащеніе, вытаскиваетъ изъ моря на бортъ что только сможетъ, что только съ умѣетъ, что только удастся ему вытащить, а море отъ плавающихъ судовъ принимаетъ одни лишь нечистоты да трупы. Изъ всѣхъ промышленниковъ, классъ помѣщичій ближе другихъ стоитъ къ крестьянству, — это не признанные отцы его. Иной владѣлецъ, — оттого ли, что уже нѣтъ ему надобности сколачивать деньгу тою методою, какою было сколочено его владѣніе, — оттого ли, говорю, что помѣстье его уже само собою разрастается, или велѣдствіе доброй, благородной своей личности, живетъ двадцать, тридцать лѣтъ зъ *громадою* по-человѣчески, улучшая и улучшая ея бытъ; тѣшился ею дѣйствительно словно дѣтищемъ своимъ, гордится богатствомъ ея и еще больше, разумѣется, своимъ вліяніемъ, выработаннымъ, для себя, у *громаді...* и вдругъ, въ минуту рѣшенія въ странѣ общаго какого-либо крестьянскаго вопроса, получаетъ отъ громады самый неожиданный, оскорбительнѣйшій сюрпризъ: — оцъ, благодѣтель, видитъ, что нѣтъ къ нему ни на волосъ довѣрія, нѣтъ къ нему ни тѣни расположенія; что всѣ его двадцатилѣтнія, тридцатилѣтнія благодѣянія прошли какъ-бы не замѣченныя

громадою. «Неблагодарные!» восклицаетъ съ горечью пораженный помѣщикъ, и за тѣмъ—этотъ вчерашній будто бы отецъ замѣчаетъ о вчерашнихъ будтобы — дѣтяхъ: «нѣтъ! какъ волка ни корми, онъ все въ лѣсъ смотритъ!» Оскорбленному лже-отцу и въ голову не приходитъ, что смѣшно было сидѣть на своемъ берегу и мечтать о возможности огородить, согрѣть и утишить закупленное пространство моря, хотя бѣ пространства того было всего лишь на одну волну....

Вотъ какою я увидѣлъ тебя, прекрасная Подоль, бѣдная любовница двухъ ревнивѣйшихъ сосѣдей. Но можетъ быть я еще не разглядѣлъ тебя, можетъ быть, ставъ теперь въ рѣдкіе ряды твоихъ искреннихъ слугъ, я увижу тебя вблизи иною?.. Не знаю.

Григорій Ге.

ЗЪ ПОДОРОЖНИКА.

(Первый и другой листъ зъ села Сторожевої у VIII-й книжці того року.)

III.

На другой день прийшовъ мій дідусь, щось веселенький; поздоровався зо мною.

— «Оце жъ, каже, я й прийшовъ, добродію, до васъ, такъ-то я васъ уподобавъ, мовъ рідного!»

— «Спасибі тобі, діду!.. та мабуть и пообідати?»

— «Щожъ! ніде правди діти—и те таки, бо вже зъ місяць, якъ въ вічі бачивъ яку-небудь страву—не тільки обідавъ.»

На той разъ смашний у мене трапився обідъ: борщикъ зъ кашою пшоняною, локшина въ молоці и вареники. Дивлюсь—мій дідъ ажъ облизався. Вишили ми по чарці и по другій, а після борщику—и по третій. А навпісля я й жалкувавъ, що, мабуть, передавъ лишню—стареча голова не вишесла; видко, що давно пивъ, та відъ того здаеця и зашумотіло у ёго... Пообідали; помолились.

— «Та й спасибі жъ, добродію! далєбі, давно-давно я такъ не смакувавъ.»

— «Богу дякуй, старий!»

Зацаливъ я люльку, а дідъ понюхавъ кабаки, покректавъ та й каже:

— »Одже, коли хочете, добродію, я ще згадав пісні давні; це мій батько навчив мене; ось слухайте лишень...

Дідъ почавъ. Старечій голосъ тремтівъ, якъ струна на розбитій бандурі; обличче діда було тишичне українське; біла голова и вусь; очі поблискували (може й відъ горілки) зъ підъ насупленихъ бровей. Міні здавалось, що передо мною співає не нашого віку чоловікъ, а того покоління, що жило тоді ще — »якъ січъ руйновали...«

Ой встань батьку, ой встань Петре,
Кличуть тебе люде,
Ой ходімо до цариці,
По прежньому буде.
Тече річка невеличка,
Промиває піски:
Туди їхавъ нашъ Кошовий,
Назадъ прийшовъ пішки.
Тече річка не величка,
Промиває кручи:
Ой заплакавъ нашъ Кошовий
Отъ цариці йдучи.
Ой ходімъ усі до столиці
Прохати цариці:
Нехай же намъ Січъ приверне
По прежні граиці

Сей варіантъ показався міні дуже цікавимъ, якъ перелицёванне того, що співаєця у всімъ звістній пісні Головатого. Се, здаетця, голосъ тієї січової партії, котра не задовольнилась царицинимъ Кубанськимъ подарункомъ, добиваючись свого: »по прежні гряиці.«

— »Отъ коли спасибі діду! Випьемо жъ за нашу рідну Україну.« (я й не запримітивъ зразу, що й прежнее було дідові за надто). Дідъ випивъ.

— »А чи ви чули, добродію, про Орлика?—Та де вамъ чути— давня—давнина!«

Я й зрадівъ; сподівався почути яку—небудь гисторичню думу про Шведчину.

— »Ні, кажу, не чувъ; дежъ міні про те знати.«

— То жъ то!« весело промовивъ дідъ.

Ой изъ-за гори изъ-за Дніпра
 Вітрець повіває,
 Ой якийсь то човникъ
 Фаля до берега прибиває.
 Ой прибила фаля човникъ,
 Човникъ лебедочку,
 Та й вискочивъ зъ нѣго Орликъ,
 Тай почавъ беседочку.
 Пугу братці пугу,
 Пугу Запорозці
 Стоить козакъ въ лугу,
 Ой братці ходімо та до кошового
 Станемо радити раду

Дідъ замнявся; видно було, що горілка брала свое...

Ой пішовъ Орликъ та до кошового
 Та у поясъ уклонився.

Далій дідъ збивався; я записувавъ що второпавъ:

Ой батьку Иване
 Отъ такая-то річъ

 Ой надъ Україною та гетьманською
 Громовая хмара стоить:

Ой прийшовъ царь зъ армиєю руською

Мазепа просить до насъ пристати,
 Нашій Україні помічъ дати.

Оттоді ми будемо на волі,
 Такъ якъ птахъ підъ небомъ въ полі

А ти жъ тее й забудь

Що ми цареві присягали.

Ой не можна присяги ламати,

Та й неможно помічі дати,

Запорожець не бувъ бісовимъ синомъ.

Ой пекра мала, та може світъ спалити,

Ой хоче Мазепа, багацько народу згубити.

Ой повіває вітрець

Та відъ моря холодний

Та поїхавъ нашъ брехунецъ

Якъ собака голодний.

Це були розірвані шматки якоїсь невідомої, загубленої народної поеми—та жалко: дідъ знемігся. Хоча й дідъ бувъ п'яненкоий и пам'ять не служила, але жъ у голосі его чулось щось таке, якъ ті сумні аккорди, що, на вже нікуди—негодящій бандурі, узяла рука мітця, що вміла колись виливати те, що турбовало серце. Якъ би-то, хто у ту годину подивився на насъ двохъ, то й сказавъ би, що се два покоління передъ очима: одно, до котрого долітавъ ще живий голосъ відъ тихъ давніхъ часівъ слави и невгамущої чвари и котре дочувалось до його серцемъ; друге, що, вирісші підъ іншими симпатіями, більшъ дочуваєтця головою, щобъ зложити на холодний папіръ. Дідъ забутокъ живої гисторії передъ смертю; я—суха археологія, що рие тця по-міжъ мертвими и ловить останне слово помершого життя.

— »Не знаю, дідусю, якъ тобі й дякувати за ці пісні, вони міні въ такій пригоді стануть... Шкода що міні треба їхати, а то можебъ ти ще де-що згадавъ.«

— »Э ні, добродію! більшъ не пам'ятаю нічого; зъ-молоду я багато де-чого знавъ и бувъ таки співака поганенький; а теперъ вже не тее—підтоптався. А знаєте, добродію! коли трапитця вамъ проїздомъ у Сапжарахъ, то загляньте и въ мою хату, спасибі вамъ: може таки я знайду кого зъ старенькихъ людцівъ, та роспитаю про старовину...«

— »Добре, дідусю! спасибі, безпремінно заїду... Такъ може, дідусю, й одьїздної?« (хоча я й самъ бачивъ, що не треба—такъ у насъ безъ одьїздної не можна.)

— »Охъ, добродію! чи не багато буде; бо й такъ щось тее—мовъ бджоли гудуть... Та вжежъ, одинъ тому часъ, що батька въ наймахъ жалують. Хай москалеві лихі приснятця.«

Ковтнувъ мій дідъ разомъ чарку.

— »Оце такъ! и несподівався старий Блоха бенкетувати... Гуляй сторожа! а на баштані катаржні свині смакують кавунцями... хлопья гавъ ловить, а москаль изъ куреня визирає... Та дарма, катъ ёго батькові!..

— »О бодай тебе діду! та ти бачу колись бравий козарлюга бувъ... .

Повернувся я знову у Сторожеву.

2-го Іюня. 1861 г.

IV.

Отъ я знову опинився у Сторожевій, ставъ я по ній вештатись, та доглядатись. У волостнімъ є аптека; на 100 карбованцівъ ліківъ, алежъ мабуть на віки замкнута (ажъ замокъ іржа поїла)—а хворихъ багато. Э й фершалъ-та тільки чи на хуторі у себе, чи п'яний. Хто жъ помічъ дає хворимъ? звісно: баби та діди; лихо роблють — зъ лави та въ домовину!—Та ще, Богу дяка, біля села живуть богобоязні панійки (Шохинша и Жуківна) такъ ті й помагають, и ніякої плати за те неберуть, а тільки коли чоловікъ самъ схоче подякувати, то й прийде день той відробити. Богадільні у Сторожевій нема, якъ у іншихъ селахъ; збудували й хату для того, та такъ и стоїть:—продаватимуть... Э зверху приказъ такий: віддавати сиріть чи й такъ хлопця зъ убогої семьи у навуку до майстривъ, та такъ, якъ воно робитця тільки по приказу, то и вчать дитину такому ремесству, що їй наврядъ чи прийдецца зъ того хліба їсти. Усе такі виходять майстрі, якихъ на селі не треба, приміромъ: ріщики, обійщики, золотарі... Та й тому гараздъ не довчатця, бо у семьи нікому помічъ дати у господарстві; такъ батько й бере до дому, щобъ хубоба не пропала. (У насъ, бачете, и убогий має аби-яку хатину зъ городомъ). Тіжъ зъ хлопцівъ, що зостаютьця по городахъ ледащіють, и вже на селі—ні до чого.—А тимъ часомъ найпотрібнійші для селянь ремесства підупали, якъ: кушнірсьтво ⁽¹⁾, чимбарсьтво ⁽²⁾, колесництво,

⁽¹⁾ *Кушнір*—чинить лнитварі и смушки на кожухи; *лнитварь*—зъ старої вівці; *смушокъ*—зъ ягнати.

⁽²⁾ *Чимбар*—чинить шкури на чоботи и черевики.

ковальство — такъ що наїде москаль, чимбарь тамъ або що, то або грошки лупить, або й сириці (*) завезе. А якъ, Боже борони, падіжъ - то зъ кожами не знають де й дітця, бо сами не втнуть—мусять везти у Полтаву до Німцівъ. Чи не диво жъ на увесь окіль є одинь чимбарь, та й то панський. Объ тїмъ би треба помислить старшимъ, щобъ по народній потребі була й навукa. Дививсь я й на тихъ писарівъ, що пробудуть при палатахъ два або три роки, щобъ то *письмоводству* навчитись; отъ и навчатця *лепорти* дряпати (то найглавнїйшъ!), а що вже наберутця чиновнихъ примхівъ, то бодай їхъ: и въ карти, якъ панъ, грае на гроші, и сусульки (папіроски) шмалить важно, и сквернословить по московські безъ сорому, и горілку такъ:

Мовъ брагу хлище,

та туманить хліборобівъ, набиваючи собі кишеню; а селяне, зъ молодшихъ, дивуютця на нѣго, тобъ то якъ на розумного городянина та й собі переймають тїи вигадки. Такому то добру навчаецця чоловікъ, коли его завгода готують не чоловіка а писаря. Якъ би нашъ народъ бувъ грамотний та було у насъ бїльшъ, для него писанихъ и дешевихъ, книжокъ, то може бъ вїшъ іншимъ окомъ дивився на тихъ писарівъ, що передъ нимъ пундючатця та его жъ и оббірають. А наші земляки дуже охочі не тїльки читати та й слухати, якъ хто другий читае...

Завернувъ я й до школи; школярі саме розходились; питаю:

— «А хто васъ хлопцята вчить у школі?»

— «Панотець!» зидзвеніли въ одинь голосъ хлопчики.

згадавъ я що панотень зъ москалівъ, балакае зъ парафіянами такъ що вони тїльки очі повітріщають, та таки й зъ тихъ, що прозиваютьця мало грамотними.

— «Ну що жъ добре проказуе?»

— «Та ні, у школі ми его вряди-годи бачимо.»

— «Такъ якъ же?»

— «Паламарь вчить.»

— «Ну, не краще!» міркую собі; сей вже и у малограмотні не попаде. За тежъ дешевий: Палата дае на рікъ попові сто карбованцівъ за те, щобъ вчивъ у школі, а сей зъ тихъ грошей виділя Паламареві 10-ть. Отъ вамъ и школа! Роспитався я, яка тамъ метода. Ось

(*) *Сириця*—невироблена шкура.

яка: завдають *отсюди-досюди*, а не видовбишъ — березова припарка, або й панотцевська десниця чуба намце — та й виходить, якъ мовляють, відъ дощечки до дощечки а въ середині ні трошечки. Чи до того жъ?.. треба та господарство, та малограмотність... А колись воно и не такъ було (розказували міні старенькі зъ хозяїнівъ): бувъ Голова Стожко — не теперешніго, допомігъ збудувати хату підъ школу, та проявився тоді на селі якійсь добрий семинаристъ (Волковъ), взявся за школу зъ гарячимъ серцемъ; опрічъ грамоти працювавъ зъ хлопцями надъ садовою, такъ роківъ зъ два цвіла сторожівська школа; а далій висвятився семинаристъ на попи, та й поїхавъ у свою парافیю... Алежъ Сторожевці и досі ёго добромъ споминають. Вже коли понамъ ніколи, то хочъ би годящихъ поміщиківъ шукали; на тежъ и положеніе є: бо даєця плати 75 карбованцівъ, коли наберетця 60 школярівъ, та 10-ть карбованцівъ відъ министерства, щобъ дітей вчили у церкві співати. — Теперъ у школі дітей зъ сорокъ, (зъ нихъ усёго дві дівчини: пошівна и козачка), та й то зганяють силоміць, часомъ зъ хуторівъ, згалека. Хочъ ішшому ближче и до другої школи такъ не тієї волості — порядокъ неозволя; такъ для того порядку, батькамъ треба де небудь дітей становити, харчувати и відрізняти відъ семьи. А ще, якъ на біду дитина властця до письма здатна — то заразъ у волостне писати а далій чого доброго, то й у Палату до *письмоводства* — отъ тобі й писарь!.. Тимъ то селяне не дуже раді тимъ школамъ. Навпісля дознавъ я, що Сторожевський піпъ самъ побачивъ, що вішъ зъ паламаремъ не багато втне — отъ и примовивъ до школи дяка. Сёму вже, зъ тієї-жъ сотні, дає 20 карбованцівъ на рікъ. А такъ якъ дякъ удався до школи охочий, та й у тімъ ділі більшъ розуміє, то піпъ на ёго зовсімъ здався. Теперъ то у Сторожевій освіта процвітає!

Згадувавъ я вище про порядки, та ще и къ тому слову до́бавлю: на самий Великдень сумно на вулицяхъ у Сторожевій було, бо начальство не зізволило гойдалки робити — лякаютця, щобъ хто не вбівся (а въ насъ ще відъ царя гороха и цариці чечевниці гойдаютця — та Бігъ милувавъ). Оттожъ гойдалокъ и небуло, — за тежъ шинки стали повнісінькі — гукъ та салдате́кі пісні, и старші зійдутця поміжъ собою та зъ понами те жъ саме роблють що й народъ. Такъ-то тими порядками відбивають селянь відъ танківъ, веснянокъ и дівоцькихъ пісень...

Занудився я; сонечко гріло, сівъ я на душегубку та й пустився по

Коломаку. Річка - невеличка той Коломакъ (на ній колись стоявъ козацький табуръ за Самойловича), — тече тихенько. На дні, або білий пісокъ або твань (4), передъ очима зелена діброва а далій веселеньки хутори. Тихо шумотіла прозора водиця поміжъ густими очеретами, маленькі пташки: очеретянки, вивсянки та горобці кунами перелітували, щебетали, надъ симісінькою головою; лелеки торохтіли на вільхахъ. Ажъ ось чути гукъ и регіть; думаю собі: отъ де народъ празникує! виїхавъ я на плесо; дивлюсь-зібрались купками жінки, дівчата и дівтора; одні на березі скидають одежу, а другі у воді въ сорочкахъ, або й такъ. Підъїхавъ я до однієї молодички, та й питаю:

— »Чого се ви хлюпощетесь у воді?« Вона зареготалась, тай каже:

— »Адже бачите, ласощі достаємо зъ води.«

— »Якіжъ таки у воді ласощі?«

— »Отце! хіба не знаєте? спичаки, рогізъ, ріжки« (5)

— »А смашні-жъ?«

— »Солодкі; ось нате литень покуштуйте.«

Достала вона зъ води и кинула міні у душегубку. Покуштувавъ я — ледве солоденькі, а якъ чого кращого нема, той те гараздъ.

— »Та ще-жъ мабуть вода холодна?«

— »Дарма, що холодна—а ми про те навитягуємо на цілий тиждень того добра, то й небуде нудно, якъ на вулиці сидітимишъ — ніби не безъ діла.«

— »А московських ласощівъ?«

— »На-біса!«

Поки ще нашъ народъ усе знаходить навкруги себе навіть ласощі. Бачивъ ще я на третій день Великоднихъ святківъ, що після обідні, сидять коло церкви у два ряда дівтора, діди и баби; усе те зъ виду вбоге; а знаю добре що старцівъ на селі нема. Прийшли жінки й дівчата и щось у заполі (6) держать. Отъ и почали роздавати шматки свяченого: пасокъ, мнйса, ковбасъ та крашанки. Сей звичай зветця: »Дятинкі.« Побачивъ я поміжъ вбогою дівторою хлопчика краще зодітого.

(4) *Твань*—багнюка, на дні річки, або що остаетця на березі, якъ спаде весняна вода.

(5) *Спичаки*—молодой прорістъ очерету. *Рогізъ*—водяна рослина зъ котрої плетуть рогожі. *Ріжки*—нарости на очереті при коріні.

(6) *У заплі* набрати, у заполі принести—загоривши полу свити.

— «А ти чого тутъ підмостився? хіба й ти не маєшъ чимъ розго-
вітись?»

— «Я, сирота,» каже хлопча.

— «А живе у заможнїї тїтки, та й самъ має батьківщину» обїзва-
лась зъ гурту бабуся; хлопча відъ сорому заховалось, мабуть ще не зви-
кло по старечому—жебрати. Звичай добрий, а дітей педе.

Далїй побалакаю ще про тутешнї звичаї.

(V листъ въ XI и XII книжцї).

3-го липця 1861 року
Г. Полтава.

Кузьма Шаповаль.

ЛИСТЪ ДО «ОСНОВЪЯНЪ.»

(4 грудня 1861.)

«По правді роби, доброго й кінця сподівайся.»

Народня поговорка.

Сами знаєте, якого колоту паробило скрізь знесенне крѣпацтва. Про «безпорядки» въ панськихъ маентностяхъ, газети московські, мовъ у дзвони дзвонять, додаючи жаху вже й надто переляканому панству. Сумують теперъ, ледве не скрізь, по державськихъ будинкахъ! Инші такъ налякані тимъ знесеннемъ крѣпацтва, тиею несподіванною новиною, що й апетитъ втеряли, на виду поблїдли и зовсімъ змарніли. Сумують, кажу, та думають—гадають, якъ ёго теперъ и віку дожити?

— «Жили, кажуть, досї якъ у Бога за дверима, якъ у Христа за пазухою... а теперъ таке лихо скоїлось, що хочъ живий у домовину лягай!»

Багато де—котрі увірились, що за тимъ знесеннемъ, за тимъ новимъ порядкомъ, ніякої справи у насъ не буде. Що то крѣпацтво, те хамське кодло, дике несмислене, злеє, не дасть панові у вўпокої жити. Що воно, зрадівши, що панъ не властенъ крѣпака а ні

выпороть (*), а ні пообити, а ні налаять, ... буде шкодить ёму и въ домі и въ полі, и всюди обертатиме панську худобу на свою неправедну користь. Багато є й такихъ, що кажуть, буцімъ рано заходились давати волю простоті темній (однихъ, бачите, думокъ зъ княгинею, вічній памяти, Дашковою); що, мовляють, треба по-переду освіту їй дати, а потімъ вже визволяти.

Про якихъ се людей вони кажуть, якихъ людей зневажають, про те ані гадки! Се тихъ вони звивають злими, неситими; що мовчки, що—денно на нихъ працювали, що въ дираву одежину повбирались, що часомъ скибіки хліба не мали, що *своєю* не знали.—Се ті зневажають що по учтахъ та бенкетахъ веселились, у колясахъ роз'їзджали, въ дорогихъ шатахъ походили, смачні страви поїдали, білі — білесенькі рученята мали... Така правда!

Оце зібравсь я вамъ дати звістку не про *»безпорядки,«* а таку, що хто ма очі, той побачить, чи на всіхъ панівъ нашъ народъ важкимъ духомъ дише? Чи справді вінъ дикий, несмислений? Чи й справді збирається полатати свої драні свитки коло панської худоби?

Учора одібравъ я зъ пошти листъ, пущений до мене зъ сл. Стародубка, Изюмського повіту, Харьківської губернії.

Слободá ся панська.

Тижнівъ зъ два назадъ, Стародубківські кріпаки зібрали раду, та на раді громадою положили:— *»якъ панські заїони и кошари стоять далеко одъ слободи, а сторожей, чи то вартовихъ, для скотини наймать панові буде трудно (бо грошей немає, а семья у ёго велика), то перенести ті заїони и кошари на нове місто, у саму слободу.»* (Се бъ то, бачите, щобъ можна було и безъ вартовниківъ назирать, щобъ, часомъ, звірь не порізавъ панську скотину, або й не—добрі люде чого не нашкодили.) *»Роботу сю вчинить на своїхъ дняхъ и своїмъ коштомъ.»*

И вчинили, дякуючи панові за те, що стававъ імъ колісь у пригоді.

Оттаке діло.

Объ Різді самъ буду у тій палестині, и тоді докладнійшъ напишу, якъ воно тамъ було, а теперъ, вибачайте, що кóротно оповідавъ. Алежъ що се не вигадка, а справжня правда, то я у певність називаю.

(*) Вибачайте за руссицизмъ.

ваю и слободу и уїздъ зъ губервіею, де се діялось, та й впъять таки, підписую свое (невигаданне) імення. Нехай, хто схоче, дознає правди.

Отъ вже, за однимъ заходомъ, одпишу вамъ, якъ вподобались нашимъ землякамъ книжки, писані нашою мовою. Вибачайте, що се для васъ буде повторнимъ оповіданнемъ.

Послано було у Стародубокъ и Зузулівку (такий вільний хутіръ, межа зъ межею зъ Стародубкомъ), де—яки наши книжки, ото—якъ: Хата, Повісті Гр. Квітки (у въ роздробі), народні оповідання М. В., псалми Давидови, Катерина, Наймичка и решта Т. Г. Шевченка (святої памъяти)... Съ першого погляду на нихъ люде було у регіть... а

«теперь, книжки у великій моді у насъ. Се наче рідний батько явивсь намъ зъ того світу. Всякому вони милі и полізні..» пише до мене одинъ лакей (*), и пробі просить прислати ще книжокъ. Та й не вінъ одинъ. Чи мало людей у насъ жалкують, що ще й досі, ніхто не здумавъ переложить Евангеліе на нашу мову.—Потрібно воно імъ, дуже потрібно. Отъ же всі люде мають св. Письмо переложене на свою мову, и служить воно тоді на праведну душевну користь. А у насъ и не чутно про се святе діло. Се велика вина. Се ми ховаемъ одъ народу праведний світъ, се ми держимо *свѣтильникъ* не на горі, а въ скрині, и не боїмось одъ того й пожежи.—Чи вже жъ у насъ нема такихъ добродіівъ, щобъ подумали про се?

У въ однімъ селі, панъ — отець прочитавъ народу казань Гречулевича. И Боже мій, що то за радість була, якъ почули сю казань, якъ побачили, що церковь Христова не цурається тіи мови народнєї, и не позирає на сю мову якъ на яку нєгідь!.. Ну, та я одбивсь одъ книжокъ.

Росказувала миші одна пані, що теперъ, въ її маєтку, всімъ панамъ на—вдивовижу, двірські люде збіраютця що вечіръ (певно, само—хіть, у двірську хату. Тамъ вони сідають кружка, а хто—небудь зъ нихъ пісьменний читає імъ наши книжки. Таке диво! Мабуть таки стоїть чого наша молода словесность, коли люде не взирають и на свою утому, після денної праці, та читають їхъ. Ну, та объ сімъ напину більшъ відтіля, зъ України.

(*) Сей листъ у П. А. Куліша.

Пишучи сей листъ, маю надію, що ви, добродію, надрукуете ёго у в' Основі; вибачте, коли не такъ, якъ би треба до друку, написавъ: се міні первинка.

В. Каховській.

ЗЪ ГОРОДНИЦКОГО ПОВІТУ, ЧЕРНИГ. ГУБ.

(15 грудня 1861.)

Затого мине рікъ, якъ пішовъ у насъ по селахъ новий ладъ. Чи не часъ, нанове, озирнутися, що вінъ намъ принісъ? От-же я, сілюкъ, миркую собі — пора. Пора ще найбільшъ відъ того, що хліборобськи рікъ вже минувъ, бо-хтось скаже. . . . зима на дворі. За для цёго я оце гадаю оповідати проте, що народивъ намъ, городнянцямъ, новий ладъ. Не казатиму, якъ прищепався до насъ цей ладъ, бо и въ нашому повіті вінъ прищепився не безъ сумяття. А все черезъ те, що люде не розуміли «Положення». Панамъ не доймали вірі, а промиждо ними не було грамотної людини, щобъ товкомъ виясняла. Не хочу більшъ про це й згадувати, — казати по людській, такъ сказали «дуже тягне за панщанами» тай нехай воно йде на сухий гай, та більшъ до насъ не вертаіця;—казатиму лучче, що загадавъ собі зъ початку листу.

Що кому, а голодній кумі—кажуть—хлібъ на вумі,—такъ и мені: не-в-моготу щобъ не похвалитися попередъ усёго, якимъ цей рікъ подарувавъ насъ урожаємъ. Нашъ повіть не саме-то хліборідни, такъ собі,—тільки що не імо печіва зъ половиною, якъ отъ на Поліссі. Але цей рікъ жита тежъ и яріни були у насъ добрі,—старі кажуть, що вони давно вже такихъ не зазнають. Тільки — лишечко наше — цілisenьку *горячу добу* була така хлюща, що ні зъ чімъ не було змоги упоратися. Найбільшъ далася намъ у знаки косовиця. Оце було тільки блісне сонейко, люде за коси та за граблі, а тутъ зновъ и подзюривъ дорщъ, та оттакъ усю косовицю. . . . Погнили наши сінá: мало-мало хто назапасивъ на зиму. А за хлібець—дяка Богові! Сама плохша кона дає по пьяти пудівъ, а якъ що буйнои вьязи, то й геть то більшъ. Якъ би тільки не отці безхлібні паланки Минська та Могилівська, а то вони богацько пожерають нашого хліба. Воно бакъ

и добре — е куди хлібъ збувати, але якъ у насъ недорідъ, — за ними така дорожнята, що й не докуписся, хиба підешъ зъ горшками на степъ. Ну, та воно бъ все нічого, але цей рікъ винявся намъ таки, що багато треба буде заткнути де-якихъ дирокъ; наприкладъ, громадські роби, межовання, подушне и др., такъ—що це поість нашого хліба більшъ, ненужъ сусидні паланки.

Оце жъ похвалившись урожаємъ, додамъ тільки, що цѣго року садовини у насъ не було зовсімъ, та й поверну річъ на инше. Даю передъ панамъ, бо вони бажають бути у насъ, хліборобівъ, поводириями, а того не гадають, щобъ йти зъ нами, якъ подобає ріднимъ братамъ. Ви, може, сподіваєтесь, що вони теперечки силкуютця зъєднатися зъ нами. Де тамъ... Ну та Богъ уже зъ ними... Зирнемъ, що імъ принієть новій ладъ. Цѣго року панщанами вже не можно було орудувати по колишнімъ, стало бути, на жнива й на инші роботи треба було або наймати, або приймати людцівъ за скіплину. Наймати було ні за що (біг-мазъ грошей), то цѣго року пани приймали жѣнниківъ зъ десятої кони. Але якъ це ще у перве, то й жѣнники не відали, докого приставати й сами пани не знали кого брати, — черезъ що панські роботи не гораздъ робились. И частенько таки попадаетця, що де-в-кого хлібъ погнивъ у полі, бо не впоралися зняти въ пору. А колишні кріпоки, заведено, більшъ собі дбали: було оце не піде на панську роботу, а піде на свою, — така, бачъ, думка, — пану відроблю й послі. Такъ, кажу, панське господарство йшло не гораздъ. А хто виненъ? Здаетця, сами пани. Імъ би треба було не думати та не жалкуватися объ тому, що було, та пішло въ плинъ; але треба було метнутися сюдъ-тудъ та придумати що инше. Панщанами не можно було упоратися, отъ и треба було вимиркувати що инше. А то новій ладъ їхъ неначе збивъ зъ пантелику: затимъ и господарство їхъ йшло цѣго року не ладно. Якъби, кажу, панамъ гроши, то міждо ними, можебъ, не оденъ обибрався таки, що зробивъ би такъ, якъ отъ зробивъ оденъ панокъ въ ніженському повіті. Се жъ, знаєте, въ цѣго пана панщане не схотіли робити на цукарні; панъ імъ уже й плату дававъ — не хочуть; отъ панъ не поїхавъ ни до посередника, ни до станового, а поїхавъ у инши повітъ, та й нанявъ собі работниковъ. — Побачили тоді кріпаки, що панъ обішовся зъ ними якось нѣво, та й росчовнали таки, що все бъ на цукарні де-що заробили; тоді до пана: «Ми, кажуть, пане, сами робитимемъ на цукарні, а ти наймитівъ не приймай» (а наймити ще не прибули). —

»Ні,« каже пань, »теперь мені вась нетреба, я собі нанявь«. Вони ну благати пана, а пань нібілизько; а туть пішла чутка, що оть-оть прибудуть наймити. Незабаромь справді прийшли й наймити. Щожь би ви думали? Кріпоки не пускають у село наймитівь, та благають пана: «Ми робитимемь тобі безь заплати, тільки не роби намь зневаги». Бачить тоді пань, що ёго кріпоки щиро взялись за діло, та й наймити таки поросходились,—оть вінь и подався: дозволивь робити на цукарні своїмь, першъ безь усёго, за панщину, а потімь положивь уже й заплату. — —

Такъ цёго року — кажу панське господарство не богато дасть визволу, а повинностей треба одбути чимало, такъ—що пани дуже сумують й не знають, якъ и вивернутися зь біди.... Теперь оповідаю де—що про колишнихъ крипаківь. По новому ладу вь нихъ завелась своя старшина. Ця старшина ще не дуже звикла до свого діла, затимъ й не всюди гораздъ верховодить своєю громадою. И те треба сказати, що не всюди обрали на старшинъ гарнихъ людей, бо так-діло гля панщанъ було первинка. Черезъ що й трапилось, що старушина частенько веде свое діло не такъ якъ слідъ. Вь одному селі, — чуешь, — волосного викинуто за *превищення власти*, у другому жалкуютьця, що старшина дуже орудує громадою. Гля прикладу розкажу оказію про г-л-б-цьку старшину. Цёго року, знаєте, ще у-перше гуляли на Олександрове свято (30 Серпня), то не всяке знало, що на це свято не можно робити. Передъ святомъ волосні зкликавь кріпацькихъ старостъ й наказавь імь, щобъ загодали людамь не робити, а йти до церкви; хто жь робитиме, того *розорять*. На саме свято зібрались люде до церкви. Якъ повиходили зь церкви, — побачили, що де—хто робить. Оть оденъ староста й каже. «Намь волосні загадавь *розорять* того, хто робитиме. Ходімте.» Та й пішовъ зь своєю громадою вь поле. Хто оравъ, тому сошники позбивали; хто копи возивъ, тому вози попереворочували. Та такого наробили що не обійшлося и безь позвізъ. Робили найбільшъ козаки, а вони й теперь не рівняють себе до панщанъ; оть вони (козаки) й пішли позиватися. Наїхали судці; судили, судили, та й звинуватили того старосту, що водивъ свою громаду на *разорення*. А волосні вишкарбавъ, — показавъ, що вінь не загадувавъ розоряти, затимъ и звернули усе на одного старосту; его заразъ зкинули зь староства. Вінь же тільки тимь виненъ, що бувъ собі прости чоловікь, то й зробивъ такъ, якъ загадавъ волосні; та що жь зробивъ, коли на ёго громада обу-

рілась, бо на спросі всі показали, що робилось розорення по старостиному загаду, а про волосного вмовчали. А тутъ зовсімъ виненъ волосні, та що жъ зробишъ, кѣли наши людці боятця позвівъ,—то й показують такъ, аби себе вигородить. »Ти—кажуть—не знаєшъ, що пише судові; може вінъ тамъ напише на тебе таке, що й-и-и... отъ и кажи лучче, що нічого не відаю». Оттакъ думає темнота про позви, то й боітця їхъ, и низащо не покаже, якъ слідъ.

Багацько ище де-якихъ робівъ розказують про кріпацьку старшину. Теперечки у насъ оглядають борищенні гамазеі. Отъ и приїздить у село Св—ухи смотритель. Кличе гамазейщика: »а що-питає—у васъ е хлібъ у гамазеі« — та у насъ, каже гамазейщикъ, зовсімъ нема й гамазея. «А дежъ вінъ? У васъ же бувъ.» — Бувъ та продали. »Якъ продали»? — Та такъ, — громада присудила продати, й продали. — Такъ отъ якъ! не знаю що буде за це громаді; — ще не було суда.

На скінчання листу, чи — якъ кажуть — на потуху, скажу й про межовання. Воно у нашому повіті уже буде роківъ зо три якъ почалось, та до кінця не доведено ни въ óдному селі, — ще, якъ кажуть, *не согласили*. Пробовали й у Хріповци, й у Новихъ Броворахъ, та нічого не зробили: у Хріповци люде не хочуть міняти свою землю на чужую, а у Новихъ Броворахъ дідичъ хоче виселити людей зовсімъ геть зъ містечка, дає за містечкомъ землю; правда, вінъ дає удвое землі, та земля погана — пісокъ: отъ люде й не хочуть кидати дідивських та батківських осель. Нашъ народъ зъ великимъ жалёмъ розлучаетця зъ своєю землею и що то вже боітця, щобъ не заміняли ёго поля на чуже. Вінъ думає, що якъ землеміръ захватить ёго поля ланцюгомъ, то вже й *буде ему капець* (якъ каже помовка). Такъ отъ якъ йде у насъ межовання; на полюбовне розмежовання мало надії, хіба розмежують *обязательно*, примусомъ.

Лєся—іі.

ИЗЪ С. ТВЕРДОХЛБОВЪ КРЕМЕНЧУГСКАГО УЪЗДА.

(5 декабря 1851.)

Школы, заводимыя теперь у насъ въ каждомъ селеньи и почти при каждой церкви и, главное, по одному безкорыстному усердію лицъ, вызывающихся учить,—дѣло почти что новое. Съ тридцатыхъ

годовъ существуютъ у насъ, правда, при каждой волости казенныя училища. Но, въ отношеніи къ цѣлой массѣ населенія, училища эти, что называется капля въ морѣ. Да и то сказать, — крестьянинъ, сколько мы знаемъ, всегда крайне тяготился отдавать свое дитя въ эти училища, въ селеніе, часто отстоящее на десять, пятнадцать и болѣе верстъ, гдѣ онъ долженъ и нанять квартиру, и доставить провизію и т. д. Странно, однакожь, что школы, заводимыя по видимому, при гораздо благопріятнѣйшихъ для крестьянина условіяхъ, чѣмъ казенныя училища, встрѣтили въ народѣ тоже старое нерасположеніе, которое издавна выпадало на долю *училищъ*, тоже упорное предубѣжденіе противъ грамотности и науки однимъ словомъ — общее нежеланіе отцевъ и матерей отдавать дѣтей на выучку. Гдѣ причина такому грустному явленію? Виноваты въ этомъ, намъ кажется, прежде всего тѣже казенныя училища, — хотимъ сказать, — та поразительная неуспѣшность, съ какой ведется въ нихъ издавна обученіе. Мы говоримъ, конечно, о ближайшихъ, коротко знакомыхъ намъ, училищахъ въ Кременчугскомъ округѣ. ⁽¹⁾ Кто, напримѣръ, можетъ повѣрить, а между тѣмъ мы сами видѣли примѣры, — что на третьемъ году и даже чрезъ три года обученія, нѣкоторые изъ учениковъ этихъ училищъ буквально не умѣли еще разобрать посторонней книжки. ⁽²⁾ Не въ пользу также нашихъ школъ могли дѣйствовать и тѣ нелѣпыя толки и слухи, которые Богъ-вѣсть откуда являлись и бродили въ народѣ. Такъ, между-прочимъ, въ нашемъ селеніи, при самомъ открытіи школы, вдругъ распространилась молва, надѣлавшая много хло-

⁽¹⁾ Исключенія, конечно, всегда возможны, — они возможны и для Кременчугскаго округа. И мы никогда не забудемъ того свѣтлаго впечатлѣнія, какое мы вынесли изъ единственнаго въ этомъ родѣ училища госуд. имущества, въ посадѣ г. Кременчуга, Кроковѣ.

⁽²⁾ Одна изъ ученицъ Недогорскаго училища на сдѣланное нами ей замѣчаніе: «какъ же ты, голубушка, три года училась въ училищѣ, да и прочитать не умѣешь» — наивно отвѣчала, что она всему выучилась тамъ *по памяти*. Что удивительнаго, впрочемъ, когда въ училищахъ этихъ (напр. Пироговскомъ, Недогорскомъ, Песковскомъ и друг.) обученіе идетъ до сихъ поръ по допотопной методѣ: буки—азъ—ба. Намъ казалось бы, что въ училищахъ, находящихся подъ непосредственнымъ завѣдываніемъ и попеченіемъ министерства народнаго просвѣщенія, скорѣе чѣмъ гдѣ-нибудь, надобно предположить и знакомство съ новымъ методомъ (напр. Золотова), да и самая руководства подъ руками. Съ удовольствіемъ спѣшимъ сдѣлать оговорку. Въ ноябрѣ мѣсяцѣ прислано въ училище руководство къ изученію грамоты и счисленія Ив. Главинскаго.

потъ, что грамотныхъ *дівчатъ* будутъ забіратъ на *царицѣнскіи фабрики*, а *хлопцівъ* въ *Москалі*. Все это было бы, можетъ быть, смѣшно и странно, если бы не было грустно. Народъ, до сихъ поръ не имѣвшій передъ глазами почти никакого нагляднаго приложенія къ своему быту грамотности, а между тѣмъ такъ или иначе встрѣчаясь съ заботливостію правительства о ея распространеніи, — старается чѣмъ-нибудь объяснить для себя эту заботливость и — объясняетъ ее хотъ, напимѣръ, какими-то эгоистическими видами правительства...

Какъ бы-то ни было, такъ-да-сякъ, то просьбою и убѣжденіемъ немногихъ изъ крестьянъ, то острашкою на другихъ, — что если не отдадите дѣтей въ школу, то возьмутъ, не спрашивая васъ, наконецъ и мѣрами *власти*, мѣрами принужденія, игравшими, надо правду сказать, даже не послѣднюю роль въ этомъ дѣлѣ, школы наши устроились. Начало, какъ видите, грустное и мало обѣщавшее прочнаго въ будущемъ, особенно если при этомъ взять во вниманіе недостатокъ, на первыхъ же порахъ, въ средствахъ и хорошихъ пособіяхъ для обученія.

Въ настоящее время нѣкоторыя изъ новоустроенныхъ школъ считаютъ уже три, четыре мѣсяца и даже около полугода своего существованія. Возвращаясь теперь къ тѣмъ неблагоприятнымъ условіямъ, подъ которыми устроились наши школы, и останавливаясь на тѣхъ успѣхахъ, которые сдѣланы ими въ ихъ четыре—пятимѣсячное существованіе, мы не безъ сердечнаго удовольствія должны сказать, что успѣхи въ нихъ, конечно, далеко еще незначительные, во всякомъ случаѣ превзошли наши ожиданія. И прежде всего, для насъ шагъ и большой шагъ впередъ уже въ томъ, что школа замѣтно перестаетъ быть тѣмъ нравственнымъ *пугаломъ*, какимъ она была прежде для крестьянина. Если, на первыхъ порахъ устройства нашихъ школъ, васъ какъ-то неприятно поражаютъ эти мѣры постороннія и, такъ сказать, роняющія самое дѣло: то за то теперь, въ тѣхъ же самихъ школахъ, вы найдете не одного мальчика или дѣвочку, которые пришли сюда или вѣрнѣе присланы отцемъ и матерью учиться по доброй охотѣ. Въ свою очередь, мальчики и дѣвочки — будемъ говорить хотъ о нашей сельской школѣ, — совладѣвши очень легко и скоро съ чтеніемъ, съ большою охотою и какимъ-то замѣтнымъ соревнованіемъ другъ предъ дружкой, принимаются за свои уроки. Всегда доступное для нихъ, на первыхъ порахъ, чтеніе исключи-

тельно на народной мовѣ, намъ кажется, болѣе всего поддерживаетъ въ нихъ охоту, и имъ до того нравится иной стихъ—народнаго ли поэта, или же пѣсни и думы народной, что тутъ же декламируется въ ихъ маленькомъ обществѣ наизусть и даже поется. (1) Чтобы видѣть, какъ полюбилась этимъ дѣтямъ школа, мы укажемъ одинъ фактъ. Отдѣльнаго помѣщенія для школы здѣсь пока нѣтъ. Дѣвочки (которыхъ числомъ здѣсь 14) и мальчики (числ. 5,) размѣщаются обыкновенно какъ—и—гдѣ попало въ домѣ священника (онъ же, да жена его и *главные* учителя этой школы). Чтобы дать себѣ просторъ и отдыхъ въ дни праздничные и нѣкоторые другіе дни, было не разъ дѣлаемо распоряженіе, чтобы завтра не приходили вовсе учиться. Анъ смотри, всѣ и явились.—»Годі, отвѣчала мнѣ пренаивно одна дѣвочка, дома мати бѣе, а тутъ мені краще.» Ознакомившись хорошо съ чтеніемъ (рядомъ съ нимъ шло и письмо), нѣкоторые изъ учениковъ принялись за чтеніе славянское; и мы были лично свидѣтелемъ, какое благоприятное впечатлѣніе на народъ произвело первое бойкое чтеніе однимъ мальчикомъ заключительнаго псалма въ церкви. Можетъ быть, этотъ простой, столь ничтожный самъ по себѣ, случай помирилъ въ деревнѣ не одного отца или мать съ грамотностію сына. (2) Такія же или почти такіе успѣхи вы найдете и въ нѣкоторыхъ другихъ школахъ. Мы съ особеннымъ удовольствіемъ указываемъ теперь на школу въ с. Столбовахъ, гдѣ обученіе ведется толково и съ большимъ усердіемъ священникомъ. П. Комарецкимъ и его шестнадцатилѣтнею дочерью. Здѣсь, достойна особеннаго замѣчанія та необыкновенная охота къ грамотѣ, какая явилась въ народѣ въ послѣднее время: крестьяне одинъ передъ дру-

(1) Кстати замѣтить, что обученіе въ нашей приходской школѣ и нѣкоторыхъ другихъ идетъ по методѣ (нѣсколько впрочемъ измѣненной) Золотова Первоначальное чтеніе (вмѣсто букваря) идетъ по таблицамъ. довольно удачно оставленнымъ на малорос. языкѣ Г. Грещанковскимъ, въ Кіевѣ. Дальнѣйшимъ хорошимъ пособіемъ служатъ брошюры на малорусскомъ языкѣ, изд. Кул-мъ.

(2) Это не покажется страннымъ, когда прибавимъ, что въ нашемъ селеніи, (за исключеніемъ, кажется, одного, гдѣ-то случайно добившагося книжной мудрости), до самого послѣдняго времени грамотныхъ совсѣмъ не было; и дьячекъ—старикъ 40 лѣтъ—съ лишнимъ пѣлъ хриплую свою пѣсню, не встрѣчая ни въ комъ и никогда поддержки. Кстати замѣтимъ, что въ часы отдыха и досуга иногда идетъ здѣсь и обученіе пѣвию, которое, впрочемъ, здѣсь не болѣе, какъ средство болѣе заохотить народъ къ ученію.

гимъ сами приводятъ дѣтей въ науку. Къ сожалѣнію, священнику пришлось отказать многимъ изъ нихъ, по недостатку помѣщенія и вообще по недостатку многихъ другихъ средствъ къ обученію. Мы ограничиваемся *пока* голымъ перечнемъ численности учениковъ въ другихъ школахъ ближайшихъ къ намъ селеній. Въ селѣ Броваркахъ обучаются 8 муж. п., въ м. Чигриндобровѣ 26 муж., въ с. Борисахъ 6 д. муж., въ городищѣ Градижскѣ (кромѣ казенныхъ училищъ) муж. 14 и ж. 6 и въ другой школѣ муж. 5 и ж. 2., въ с. Столбовахъ 18 д. муж. п. и въ с. Твердохлібахъ 5 муж. и 14 ж. Остается повторить старую аксіому: что дѣло всегда убѣждало и будетъ убѣждать сильнѣе всякаго громкаго слова, всѣхъ краснорѣчивыхъ доводовъ. Если крестьянинъ у насъ съ какимъ-то чуть не суевѣрнымъ страхомъ *цурался* грамотности и школы; то вѣроятно въ самыхъ *училищахъ* было для него *нѣчто* такое, что скорѣе отталкивало его отъ нихъ, даже могло поселить въ нихъ что-то похожее на страхъ, чѣмъ могло расположить его—отдать дитя въ школу... Говоря правду, казенныя училища до сихъ поръ ничего не дали, кромѣ урядниковъ, впрочемъ, окончательное свое *образованіе* получающихъ, какъ извѣстно, уже въ канцеляріяхъ окружныхъ управленій.—Мы думаемъ, что настоящія школы, (уже по своему неофициальному характеру, значительно болѣе могутъ расположить крестьянина въ свою пользу. Мы вѣримъ, что дѣло въ нихъ поведенное безъ официальности, но съ усердіемъ, съ сознаніемъ всей великости дѣла, съ любовію къ народу—и главное еще—съ умѣньемъ взяться за дѣло, заставить крестьянина рано или поздно полюбить отъ души школу.

II. Ч.....ій.

КАНЕВСКАЯ ВОСКРЕСНАЯ ШКОЛА.

(19 декабря 1861)

Воскресная школа, находящаяся при Преображенской церкви гор. Канева, съ разрѣшенія духовнаго и гражданскаго начальства, открыта мною 1861 года 10 сентября и помѣщается въ домъ, построенномъ мною для помѣщенія ежедневнаго училища. Она какъ нельзя лучше пришлась нашему ремесленному классу, который шесть дней

находитесь за работой, а въ воскресные и праздничные дни свободень отъ нихъ и можетъ удѣлить нѣсколько часовъ на изученіе грамоты.

Школа состоитъ подъ непосредственнымъ моимъ вѣдѣніемъ и подъ надзоромъ штатнаго смотрителя Каневского уѣзднаго училища. Преподаваніемъ въ ней занимались и занимаются (кромѣ меня) учитель уѣзднаго училища г. Тищенко, учитель приходскаго училища г. Самоненко, чиновники уѣзднаго казначейства: Василій Сѣргиховскій и Василій Остапцовъ и лучшіе ученики уѣзднаго училища.

Въ воскресной школѣ преподавались и преподаются предметы, указанные въ программѣ, утвержденной начальствомъ и изданной для воскресныхъ школъ, именно: Законъ Божій, чтеніе, ариѳметика и письмо.

Законъ Божій преподается мною устно. Такъ какъ посѣщающіе школу начали свое поприще съ аза, то я счелъ полезнымъ начать преподаваніе Закона Божія изустно и съ предметовъ болѣе понятныхъ для нихъ, именно съ исторіи ветхозавѣтной, и притомъ на нашемъ народномъ языкѣ.

Чтеніе. Учащіе на первыхъ порахъ, не имѣя подъ руками никакихъ пособій, слѣдовали прежнему методу преподаванія: — сперва заставляли заучивать азбуку, потомъ къ согласнымъ прилагали гласныя и заставляли произносить ихъ, наконецъ, когда учащіеся затверживали слоги, приступали къ чтенію и цѣлыхъ словъ. Вначалѣ держались букваря, изданнаго Кіевочерскою Лаврою, потомъ учебниковъ Золотова, пожертвованныхъ, по просьбѣ моей, правленіемъ товарищества: «Общественная Польза.» Учебниковъ, болѣе успѣвшихъ, упражняли въ чтеніи по Новому Завѣту на славянскомъ языкѣ, по книгѣ Наума и по книгамъ «Дѣтскаго журнала.» Ариѳметика преподавалась устно. Сперва учащіе заставляли писать на доскѣ ариѳметическіе знаки, потомъ, когда ученики затвердили ихъ, учили составлять числа изъ десятковъ, сотенъ и тысячъ и прикладывать одни къ другимъ.

Письмо. Учащіеся занимались также и письмомъ. Сперва писали на доскѣ мѣломъ, — потомъ на бумагѣ съ прописей Золотова и нѣкоторые оказали успѣхи очень удовлетворительные.

Численный составъ посѣщающихъ школу не всегда былъ одинаковъ и зависѣлъ отъ причинъ внѣшнихъ. 8 сентября, въ день открытія школы, явилось 8 человекъ: 5 муж. и 3 женскаго пола, 14 сентября 30 человекъ, 17 сентября 44 человекъ. Впослѣдствіи, число это возрастало и записанныхъ въ книгу въ настоящее время зна-

чится 80 человекъ. Впрочемъ, не все и не всегда въ одно время посѣщаютъ школу. Средняя цифра постоянно — посѣщающихъ каждый учебный разъ—60. Посѣщеніе школы учащимся предоставлено ихъ доброй волею; поэтому всякіе удостовѣрительные документы отвергнуты школою. Мѣра эта была необходима и благодѣтельна.

Время для занятія избрано нами послѣ обѣденное 2, 3 и 4-й часы по полудни, какъ весьма удобное для насъ. По приходѣ въ школу, ученики раздѣляются на неграмотныхъ, полу-грамотныхъ и грамотныхъ; каждое отдѣленіе раздѣлено на кружки или группы, каждая группа поручается особому наставнику, который смотритъ за нею и руководитъ.

Число учащихся, записанныхъ въ книгу, по возрасту, состоянію и занятіямъ, распредѣляется слѣдующимъ образомъ:

а) *По возрасту*: отъ 7 до 10 лѣтъ—10 чел., отъ 10 до 15 л.—40, отъ 15 до 20 л.—18, отъ 20 до 30 л.—2 чел.;

б) *По состоянію*: оберъ-офицерскаго званія 1 чел., духовнаго 1, солдатскихъ дѣтей 14, временно-обязанныхъ 4, дворовыхъ 4, мѣщанъ 56.

в) *По занятіямъ*: ремесленниковъ 50; земледѣльцевъ 15; служительскихъ дѣтей 10 и не имѣющихъ занятій 5. Все 80 учащихся православнаго исповѣданія и южноруссы, изъ коихъ 64 мужескаго и 16 женскаго пола. Преподаватели являлись въ школу для исполненія своихъ добровольныхъ обязанностей всякій учебный разъ и занимались съ учащимися добросовѣстно, усердно. Школа не имѣетъ никакихъ средствъ содержанія, кромѣ букварей, пожертвованныхъ на первыхъ порахъ мною и руководствомъ, присланныхъ правленіемъ товарищества «Общественная Польза.» Другихъ пособій школа не имѣетъ.

Намъ остается теперь просить «Основу» и другіе журналы, печатно пригласить всехъ сочувствующихъ доброму дѣлу помочь намъ высылкою книгъ и другихъ пособій. Мы вполне увѣрены, что на Руси есть много, очень много, сочувствующихъ общепользному дѣлу народнаго образованія, которые не откажутся помочь намъ.

Пособія могутъ быть присылаемы на имя учредителя школы, — *въ г. Каневъ, Преображенской церкви Священнику Θεодосію Чайковскому.*

Священникъ **Θеодосій Чайковскій.**

УКРАИНСКІЕ ТОВАРЫ ВЪ МОСКВѢ.

(12-го Января 1862 г.)

Слѣдя за ходомъ торговли, въ Москвѣ, нашими украинскими товарами, на первый разъ мы сообщимъ о двухъ главныхъ предметахъ—шерсти и сахарѣ. Важныя измѣненія, послѣдовавшія въ нашей чайной торговлѣ возымѣли нѣкоторое вліяніе и на цѣны шерсти; но къ-счастью, пониженіе цѣнъ на шерсть не такъ значительно, какъ можно было ожидать, при первомъ взглядѣ на потерю Кяхтинскаго дѣла. Московскіе фабриканты, выработывая для Кяхты сукна и драдедамы, ежегодно употребляли мыто-фабричной украинской шерсти до 80 т. пуд. Начиная отъ самой весны, цѣны на шерсть здѣсь держатся въ одинаковомъ положеніи. Фабриканты, работавшіе на Кяхту, прекратили выдѣлку кяхтинскаго сукна и драдедама, а въ замѣну ихъ работаютъ теперь сукна для внутренняго употребленія, сокративъ до нѣкоторой степени пропорцію выдѣлки. Цѣну на шерсть поддержали покупки для заграницы въ Троицкой и Ильинской ярморкахъ. Противъ цѣнъ прошлаго года, шерсть въ Москвѣ дешевле, не болѣе 1 р. 50 к. на пудъ—именно:

Мыто-фабричная самый высокій сортъ,			
отборная отъ	30 р.	до	36 р.
Мыто-фабричная харьковскихъ, бѣлгородскихъ и воронежскихъ моекъ, средняя отъ	26 р.	до	28 р.
Низкія сорта тѣхъ же моекъ отъ	20 «	«	24 «
Перегонъ отъ	13 «	«	17 « 50 к.
Грязная отъ	8 « 50 к.	«	9 « 50 к.
Овчинная мытая отъ	21 «	«	24 «
Подшарокъ московскихъ и тульскихъ моекъ отъ	20 «	«	25 «
Ангорская отъ	28 «	«	30 «
Тумá отъ	13 «	«	16 «
Цигей отъ	15 «	«	20 «
Очоски отъ саксонской пряжи отъ	27 «	«	29 «
Концы отъ сукна чистые отъ	10 «	«	12 «
Концы отъ сукна масляные отъ	7 «	«	9 «

Ворса отъ сукна бѣлая и цвѣтная			
отъ	3 «	« 4 «	
Кнопъ отъ сукна бѣлый и цвѣтной			
отъ	3 «	« 3 «	50 к.
Русская бѣлая отъ	6 «	« 6 «	50 «
Русская черная и сѣрая отъ	3 «	50 к. « 4 «	50 «
Верблюжья отъ	4 «	50 « « 5 «	50 «
Козій пухъ бѣлый отъ	27 «	« 29 «	
Козій пухъ сѣрый отъ	22 «	« 24 «	

Излагая подробности цѣнъ на шерсть, мы можемъ заключить, что шерстяныя дѣла здѣсь пока еще не плохи, несмотря на то, что уже наступила и Крещенская (въ Харьковѣ), которая можетъ имѣть вліяніе на московскую шерстяную торговлю. Ежели на ярмаркѣ не купятъ для Польши и заграницы, тогда цѣны неизбѣжно должны упасть. Хотя время въ Москвѣ теперь очень тихое, но шерсть покупаютъ. Въ послѣднее время куплено для двухъ фабрикъ гг. Алексѣевыхъ, а также и другихъ, мыто-фабричной нѣсколько значительныхъ партій. На ангорскую, цигей и тумá, теперь хорошій спросъ для здѣшнихъ фабрикъ, но въ Москвѣ этихъ шерстей въ настоящее время мало. Кнопъ и ворсу хорошо покупаютъ для заграницы, даже стараются покупать впередъ, что будетъ выходить изъ фабрикъ. Русскую бѣлую также начинаютъ покупать для заграницы. Козьего пуха бѣлаго и сѣраго также есть покупки. Теперь мы ожидаемъ извѣстій изъ Харьковской крещенской ярмарки, какія будутъ тамъ покупки шерсти, сколько и куда ее поступить, и притомъ же ожидаемъ привоза значительныхъ партій шерсти изъ Казанской, Тамбовской и др. губерній, откуда постоянно въ это время привозятъ Татары и другіе спекулянты.

Теперь въ Москвѣ, полагаемъ, количество шерсти мыто-фабричной, перегона и грязной для продажи находится не болѣе 50 т. пуд.

О сахарѣ скажу, что слухи о бѣдствіяхъ, постигающихъ наше малороссійское сахаровареніе, въ Москву какъ будто и не достигаютъ—рафинады здѣсь все также дешево продаются, какъ продавались весной и лѣтомъ. Причиною такихъ цѣнъ, намъ кажется, несоразмѣрно увеличившееся число рафинадныхъ заводовъ въ Москвѣ. Сколько мы понимаемъ это дѣло, теперь рѣдкіе изъ рафинадныхъ заводчиковъ не работаютъ себѣ въ убытокъ.

Цѣны петербургскимъ и москов-
скимъ сахарамъ.

Бобринскаго	9 р.	Молво	9 р. 40 к.
Яхненко	8 « 90 к.	Кенига	9 « 40 «
Ротермунда	8 « 75 «	Карръ	9 «
Браницкаго	8 « 70 «	Гауфъ	9 «
Сангушко	8 « 70 «	Борисовекаго	9 «
Неннингера	8 « 50 «	Кнопъ и Пасбургъ	9 «
Варшавскій	8 « 25 «	Генерь и Гейнеке	8 « 70 «
		Даниловекон и К ^о	8 « 70 «

Пески свекловичные отъ 7 р. до 6 р. 30 к. за пудъ.

О. Нестеренко.

ДЕ-ЩО ПРО ЖИДІВЪ.

Увъ останні часи чи мало казано й писано про Жидівъ. Не перелічишь усєго, що надрюковали, щобъ громада поняла віри, що жиді—такі жъ люде, якъ и ми, и що вони мусять мати громадянські права. Сътакімъ поглядомъ, починаючи свої доказки, жидолюбці очернили громаду. Якъ—такі? Въ наші часи ще живє фанатизмъ, ненависть, ще жидівъ мають не за однакихъ изъ нами людей,—ще тіснять їхъ за віру, звичаї, одѣжу!

Швидче горніть жидівъ до свого сєрця! Робіть їхъ сүдьями, генералами, министрами! Нехай живуть де схочуть; нехай гандлюють, крамарують скрізь по всємү царству. Не лєгко й спорити проти такихъ думъ, бо вони обшираютьца на правду, та... чи не треба бъ спершу подумать — чимъ залатати дірки на свитахъ убѣгихъ селянъ, що жиди пообдирали? якъ одвѣчити одъ горьки опѣного жидомъ батька голоднихъ дитєй, одъ крадѣжки сїна, або дочкү, що жидъ навчивъ обкрадати батька, наймита, або челядку, що для жида обносили хазяїна?

Я живу на Вкраїні, у такихъ нетрахъ, де нема шкілъ, ні недільнихъ, ні щодєннихъ, де поші тільки разъ у годъ кажутъ казань, передъ постомъ, щобъ приносили робовщину,—де станові, да пані, — та про сїхъ шкодѣ й балакати. Живу тамъ, куді не досягъ ще світъ істини й науки, а де жиді вже опанували людъ — по містєчкахъ и великихъ сєлахъ.

Хто не бачивъ зблизька, той не пойме віри, щобъ оди́нъ жидъ, у три-чоти́рі го́ди, зни́щивъ, запога́нивъ, розбештува́въ село́, де ти́сяча, або́ й більшъ, реві́зькихъ душъ!

Де-жъ берѣтця у жидівъ та́я си́ла, на́ лихо людо́ві й са́ми́мъ жида́мъ, бо вона́ корінь нелюбо́ви и къ і́мъ?

Си́ла ся—поєднан́ня жидівъ изъ пана́ми й полі́цією. Слуга па́на й стано́вого, го́дючи обо́мъ, жидъ не боі́тця обду́рювати прѣстихъ люде́й, бо й панъ и стано́вий тя́гне ру́ку за жи́да; тілько—такъ ка́жучи—се надві́рня сторо́на хати́; си́ла жидівъ кри́етця въ і́хъ, ні́чимъ незупині́емому, жада́нні гро́шей, у знева́зі и къ хре́щеному лю́ду, у безкра́імъ моше́нстві зъ не-жида́ми, а ко́рінь сі́єї си́ли у са́михъ жи́дівськихъ да́внихъ звича́яхъ.

Перехо́жу до фа́ктивъ: неха́й вони́ гово́рять за ме́не, бо та́кимъ робо́мъ спосо́біше до́каза́ти пра́вду.

При́йде у село́ жидъ изъ жиді́вкою; жиді́вка ще наданні́ша оду́рювати люде́й. Жи́дъ і́здить, купу́е, прода́е, а жиді́вка до́ма, порядку́е. На́йму́ть хату́, або́ панъ у сво́ю поса́дить, бо панъ безъ жи́да не обі́детця: жидъ и ома́нить ё́го и ві́рний ё́му якъ соба́ка, бо зна́е, що де́ржитця ві́нь за па́нською голо́вою. Накупи́ть жидъ уся́чини: смо́лі, цвя́шківъ, ми́ла, голо́къ, очі́пківъ, реме́ню, подошо́въ, хусто́къ, не перелі́чишь усёго! ва́рять медъ, пече́ пиро́гі, бу́лки,—и почи́нае люде́й підма́нювати. Небага́то прода́жного бо́рошна у яко́го-небу́дь ха́зяїна,—шкода́ й і́хати са́мому у я́рмалокъ! — Се бъ то тре́ба проха́ти сусі́дівъ, бі́гати по хата́хъ, та ще й мого́ричти; отъ и згада́е: е въ насъ жидъ на селі́, чи не купи́въ би́ вінъ? Иде до жи́да, жидъ ку́пить, звісно—дешѣ́вше, и забѣ́житця и за́кляне́тця, що на я́рмалку та́ка ці́на. Ха́зяїнъ и не йме ё́му гора́здъ ві́ри, та поду́мае: якъ мені́ клопо́татъ, та мого́ричъ купува́ти, то на тежъ и ви́йде. А жидъ вже не ви́пустить ё́го такъ изъ хати́: зна́е, що не і́де вінъ у я́рмалокъ, и пита́е—чи не тре́ба то́го-дру́гого? Нади́лить ё́му хочъ гори́лого реме́ню, що за́разъ порѣпа́етця; а пора́дитись, якъ у я́рмалку, нема́е зъ кі́мъ, та ще й ві́зьме жидъ у-дво́е, изно́въ бо́житця-кленѣ́тця, присяга́етця.

Ще-жъ то до́бре, якъ жидъ не шинку́е.... Надъ жи́да шинка́ря нема́ більшо́го безре́бреника; тимъ и не мо́же диві́тись на гро́ші—ва́нть ё́му, якъ побачи́ть, що чоло́вікъ гро́ші — за гори́лку одда́е. »Хиба́ въ те́бе,« — ка́же, — гро́шей до-бі́са, хиба́ то́бі нічо́го не тре́ба? Пьяно́му за́разъ и ши́бне́ у думку́, що у ха́зяїстві чо́го-

небудь та й немає,—отъ за свої грóші й купить у жида, такé, що й не треба, зъ п'яної бачъ річи; а значóкъ крэйдою вже надъ лядою намалéваний. Якъ нашé чоловікъ стільки, що й ліки погубить, тоді жидъ починае вже у-двоé записувати; а далі и йде у хату: «оддай, та оддай грóші: мені треба за бóчку уно́сити.» Одпрóшуєтця хазя́инъ, щобъ до ярмалку подождавъ, а жидъ на пеню кричитьъ, щобъ сóромъ зробити, щобъ сусéди почу́ли, якъ шинка́рь грóші править, та після чоловікові óчі довба́ли. Оддае плачучи хазя́инъ жи́дові грéчкою, абó борошномъ, по тій ціні, яку жидъ полóжить; а прийде́тця ви́шити зъ людми́, изно́въ набира́єтця на шию.—

Коли́ на селі два шинки́, у вь́ одно́му жидъ, у дру́гому свій братъ, то до селянина́ й не хóдять, бо той и вночі не швидко одчи́нае, и пону́ро дивитця якъ розіспі́тця; на віру не дае, и закуски ніяко́ї немає, а жидъ швидкий, ласка́вий, на віру дае, и чехо́нь у ёго и тарань, и бу́лки, и одчи́нить жидъ за́разъ, хочъ о півночи сту́кай; у хаті, хочъ и смердїть, та те́пло, бо про то́пливо жидъ не гара́здъ клопо́четця: лю́да й привезу́ть и зложу́ть за одно́ те, щобъ грóшей подожда́въ, бо жи́дові тільки самі багати́рі та хурбе́ти й не ви́нні.

Поі́де чоловікъ у лісь, абó у підво́ду; жінка сама́ до́ма; прийде до її кума́ на по́пряди; пряду́ть, та й балакаю́ть. Отъ и згадаю́ть, якъ дівува́ли вони́, а мо́ ще й товари́шки були́, якъ скла́дались на за́пуски, якъ у весі́ллі де-не́будь разо́мъ гуля́ли; отъ кума́ й ка́же: «э, ви́пилось би до́бре, по сій мо́ві.» А у хазя́йстві й ко́пійки за душе́ю нема́: оста́нні грóші чоловікъ за поду́шне однісь, а призна́тись соромно; не бу́ло—бъ жи́да, треба бу́ло—бъ и пра́вду сказа́ти. Отъ и йде хазя́йка у ко́ору, та й тя́гне чо́го—не́будь во́рочокъ. Принесе́ хазя́йка свою́ пля́шечку, потро́шку, потро́шку та й ви́шють. Принесе́ й кума́ сво́єї. Посну́ть, а у ра́нці треба похмі́літись, —и во́рочокъ у жидівки. Чоловікъ при́де,—лю́де й дока́жуть, що жінка до жидівки борошно носі́ла; одбузу́е чоловікъ жінку, а жидівці й донесу́ть. Стріне де-не́будь жидівка молоді́цю,—за́разъ и ка́же, та ще й голово́ю хита́е: «Ой, мо́я голу́бо, який же у тебе́ чоловікъ пога́ний! такú га́рну лю́дину нівечить... затопі́ла ти свою́ го́лову. Та се все черезъ лю́дей погани́хъ! ти якъ у-дру́ге тра́питця, то у ве́чері принеси́.» Жінка хочъ и одка́же жидівці, що не її діло, що на те й чоловікъ, щобъ жінку вчивъ, а сама́ таки́-жъ и поду́мае: усі́ смію́тця, що мене́ попобі́то; одна́ тільки жидівка пожа́лувала...»

Розгоріє де-небудь дівчина кільконадцять шагівъ; ось и біжить до жидівки, щобъ стѣнжку, або яку прѣстеньку хустку, купити. »Се такій гáрній дівчині та такé купувáти!« каже жидівка. »Ось, лишень, подивись, щó въ мене е! та й показує дівці свій крамъ та повязує її хусткáми, то заґряншними, або изъ лáною, чи зъ орлómъ, ще й до дзеркала підведé. Отуманіє дівка зовсімъ, и очі въ її бігають; а жидівка тілько підхвáлює, та ажъ губáми цмокає: »теперь дівка, гáрна дівка! усякий позавідує; купи щó хустку; якъ тобі у її гарно!« Дівчина-бъ и рáда купить, та грóшей нема. »Я на тебе повірю, — каже жидівка, — починками оддасі. Дівчина й забере хустку. Та не лéгко її одробити починками: де їхъ стілька напярéти! а жидівка усé про хустку згáдує. Виберетця часъ, то й скáже дівчині: »ось у васъ лéнь е; ти бъ мені повісмівъ изъ двáдцять принесла, то й не була бъ вівна.« Дівчина зрáзу ажъ злякаетця, щó трéба у мáтки украсти, та хибá жидівка не всóвістить! — Хибá жъ не ти, — каже вона, брала сей лéнь, не ти вибивáла? Та й старі вáші які: такú дівчину зодягáють! хибá й не ти імъ не рóбишь? хибá не зъ тебе пёрша помічь?« Угóвтає такъ дівчину, щó й принесé вона лéну, та ще у жидівки на віру щó не будь візьме, — и почне тягáти зъ дóму.. Ще жъ дóбре, якъ дівчина крiшка на вдáчу, то оханéтця, покáетця; а йнша зовсімъ розбештуетця: дóма її бьють, лáють, товаришки сміютця, ніхтó не берé; однá тілько жидівка дóбра, ласкáва; відъ її бідна дівчина тілько й дóбре слóво почуе, тілько жидівка й розвáжить її; а підъ сей случáй мо й пані москалі стоять на селі, — такъ жидівка заторóпленну дівчину ще й на инший пúть наведé, бо й на се жиді розумні зъ-біса...

У томú, щó панисáвъ я тутечка, нема й десáтої, або й сóтої часті того, щó виробляють жиді, де тільки окúблятця. Зъ написанихъ тутъ случáївъ можна тілько пізнати, якимъ пóбитомъ починаетця й ведéтця жидівська омáна. Відъ її пьянство, злодійство, бійки, занехання хазáйства, вбóжество. Коли помиляюсь, то щіро, и дякуватиму томú, хто одкриє мені очі.

Чогó-жъ дивуватись, щó людъ нашъ недуже лóбить жидівъ, тихъ ворогівъ прирoжденихъ, щó зъ давнихъ-давéнь ссуть кровъ України? Ненáвисти-жъ икъ жидамъ нема у народі; несміетця народъ нашъ изъ ихъ віри, не глузує надъ їхъ звичáями, — принайме я не бáчивъ сéго. Вінъ ще й поважáє жидá за розумъ и у притúзі рáдитця зъ імъ.

Украинець не одурить, не обідить, жида, хибá той, що непожадує й свого брата. Вінъ дивитця на жида, якъ на тако́го-жъ, якъ и вінъ, чоловіка. А жиди? Чи гóрнутця жъ вони хочъ трóхи до то́го лю́ду, міжъ которимъ рóдятця, живуть и вмирають? Въ їхъ пихáтому сёрці нема́ місця любові якъ прóстимъ лю́дямъ. Тамъ тільки злóба, ненависть, гóрдість, знева́га, давне ба́жання давити лю́дь и панувати надъ імъ. Жидъ не злий у душі: добрий ба́тько для своїхъ дітей, вірний мужъ своєї жінки; вікъ клопóчучись про сёмью, оддає оста́нню копійчину, щобъ визволити зъ ли́ха свого брата. Коли жида оби́жено, обезв́ичено, то хáлена, що склалась ёму́—хáлена та́ усімъ жидамъ. Вони́ разомъ изъ імъ плачуть и якъ мóжна, чимъ мóжна, рату́ють ёго. Чому́-жъ, якъ ста́нетця якé ли́хо селяни́нові, жидъ тільки сміётця? Ні, ма́ло сёго́—у лóжці воді радъ вінъ уто́пити нічимъ передъ імъ невинного чоловіка. Відъ васъ-то, панóве-жиди, и е те, що зоветця фанатизмомъ и безду́шшемъ. Зробітця лю́дьми, громадянами, борітця вкúні зъ грома́дою прóти то́го, прóти чо́го бо́ретця грома́да; поки́ньте знева́гу не-жидівъ; не одурюйте лю́дей, — слёзами покúти облійте свої давні и недáвні гріхи, простягніто рúки якъ прóстому лю́ду,—и лю́дь пригóрне васъ до свого сёрця. Тоді й не бóде місця писáннямъ за и прóти жидівъ.

Митро Олельковичъ.

О ПУТЕШЕСТВІИ ПО УКРАИНѢ.

Незнакомый съ П. А. К., г. Шимановъ, въ концѣ зимы прошлаго года, написалъ къ нему письмо такого содержания: что онъ окончилъ курсъ наукъ въ Харьковскомъ университетѣ, со степенью кандидата, которая даетъ ему право на занятіе должности старшаго учителя гимназій, но что, прежде чѣмъ вступить въ службу, онъ желалъ бы ознакомиться съ своей обширной родиной, »Украиной обѣихъ сторонъ Днѣпра«, чтобы офіціальная дѣятельность его, по возможности, была согласна съ жизненными требованіями края. Г. Шимановъ выразилъ, въ письмѣ своемъ, намѣреніе посвятить цѣлый годъ на поѣздки въ разныя интересныя для него мѣстности, но затруднялся неимѣніемъ для того денегъ, — общимъ у насъ препятствіемъ для тѣхъ, кто молодые годы

хочетъ посвятить работамъ, вознаграждающимся не скоро, работамъ, въ глазахъ большинства бесполезнымъ, которыхъ результаты вообще сомнительны.

Г. К. былъ очень доволенъ встрѣчею съ незнакомцемъ, который понималъ насущную потребность современной жизни, столь давно ужъ проповѣдываемую практическими иностранными обществами. Дѣло извѣстное, что Англичане обыкновенно отправляютъ путешествовать молодыхъ людей, окончившихъ курсъ школьнаго образованія, что Нѣмцы, Французы, Итальянцы дѣлаютъ очень часто то же самое. Въ Швейцаріи, дѣвицы богатыхъ семействъ нерѣдко поступаютъ въ гувернантки и компаньонки въ чужой сторонѣ, чтобы навикнуть жить самостоятельнымъ умомъ и характеромъ, безъ поддержки и руководства со стороны родныхъ. Это расширяетъ кругъ ихъ познаній вообще и даетъ вольный полетъ дѣятельности, къ какой способна женщина, какъ будущая хозяйка и мать семейства. Нечего и говорить о томъ, что всякій образованный иностранецъ хорошо знаетъ свой народъ и свое государство. Одни мы, говоря вообще, мало обращаемъ вниманія на эту важную сторону умственнаго и душевнаго развитія, — можетъ быть потому, что у насъ путешествія крайне-неудобны и трудны, но тысячѣ и одной причинѣ. Тѣмъ-не-менѣе слѣдуетъ преодолевать все трудности, имѣя въ виду великую пользу не только для самихъ путешественниковъ, но и для всего нашего общества. Вотъ-почему письмо г. Шиманова сильно заняло г. К. Онъ доставилъ ему небольшія средства, и г. Шимановъ весною прошлаго года пустился въ свое странствованіе. Теперь онъ возвратился въ свой уголокъ, и г. К. получилъ отъ него слѣдующее письмо, за которымъ должны послѣдовать путевыя записки, предназначаемыя г. Шимановымъ для *Основы*. Мы помещаемъ это письмо, въ видѣ простаго извѣстія о томъ, что происходитъ въ небольшомъ покаместъ кругу знакомыхъ и незнакомыхъ между собою людей, занятыхъ изученіемъ Украины въ различныхъ отношеніяхъ.

»Благодаря вашему, навсегда памятному мнѣ, содѣйствію, я имѣлъ счастье взглянуть на Украину. Мелко, бѣгло, положимъ, но все-таки я ее видѣлъ и пріобрѣлъ возможность сказать кое-что про свою сторону, съ убѣжденіемъ самовидца. Я рассчитывалъ-было даже зазимовать въ какомъ-нибудь укромномъ, отдаленномъ закуткѣ Волыни; но, къ-сожалѣнію, возможность ссуществить это намѣреніе оказалась мнѣ мѣня.

«Приступая теперь къ письму, я чувствую себя нравственно обязаннымъ, хотя нѣсколько, подѣлиться съ вами результатами своей поездки; но, въ сжатомъ словѣ письма, вы, вѣроятно, ничего не нашли бы новаго, а чтобы безплодно предаваться повтореніямъ — для этого нужно слишкомъ молодо смотрѣть на время. Если, пересмотрѣвъ на досугъ свои скудныя замѣтки, найду въ нихъ, по личному разумѣнію, что-нибудь не безынтересное въ общей связи разсказа, то помѣщу въ *Основы*. Теперь я пока не спѣшу еще приступать къ этому дѣлу: пускай время отодвинетъ хоть сколько-нибудь мою дорогу подальше въ прошлое: тогда, можетъ быть, меньше окажется односторонне-личныхъ воззрѣній. Нелегко человѣку нашего замкнутого класса, при продолжительной встрѣчѣ лицомъ къ лицу съ жизнью, удержаться исключительно въ предѣлахъ созерцанія, а тѣмъ болѣе у себя дома, на родинѣ; нерѣдко чувство какъ-будто руководитъ мыслію и, какъ знать, быть-можетъ наслуется се.

»Непосредственное собираніе матеріаловъ было не совсѣмъ успѣшно. Тутъ, кромѣ моей, быть можетъ, неопытности, особенно вліяло, — говорю это твердо, — исключительное, особенно — *современное* положеніе заднѣпровскаго края... Украинское жидовство непременно требуетъ *серьезной монографіи*, для полнаго уясненія его возмутительныхъ отношеній къ украинской народности. Удобно человѣку варьировать тему гуманности въ тиши кабинета, на нѣжащемъ креслѣ; но какъ легко разбивается въ-дребезги это доброе чувство, при встрѣчѣ лицомъ къ лицу съ не всегда гуманною жизнью. Вспомню на этотъ разъ хоть мѣстечко Купель (Подольской губерніи, Проскуровскаго уѣзда); его проѣхали мы рано утромъ. На одной сторонѣ небольшой площади мѣстечка, жидъ, останавливая за *намігачъ* воловъ, билъ мужика палкой по головѣ и куда-попало за то, что мужикъ не уступалъ ему дровъ, по цѣнѣ, назначенной членомъ несчастнаго угнетеннаго племени. Мимо этой сцены ѣхали и проходили на богомолье въ Почаевъ кровные земляки мужика и только невозмутимо-спокойно крестились около «хвигуры.» Правда, вся полиція въ жидовскихъ карманахъ; но можетъ быть, болѣе существенная причина равнодушія — христьянская апатія къ жизни, оправданная, такъ сказать, и суровой исторіей тамошняго народа. Да! не думаетъ жидовское племя о примиреніи съ преобладающей народностію: оно мститъ ей неустанно, безсознательно — пожалуй, за всю свою прошлую исторію, приучившую его къ изумительной, страшной солидарности.

» Не имѣя возможности лично и внимательно присматриваться къ тому или другому уголку, я искалъ иногда знакомствъ, чтобы путемъ разспросовъ и даже, если можно, переписки пополнять въ собранномъ мною пробѣлы. Трудъ мой былъ не напрасенъ: теперь уже обѣщаны мнѣ матеріалы изъ нѣкоторыхъ пунктовъ Волыни и Полтавщины. Все, что не войдетъ непосредственно въ нить разсказа о той или другой мѣстности — если только я сочту полезнымъ сказать что-нибудь печатно о своей дорогѣ — какъ на примѣръ *матеріалы народной поэзіи* — я буду пересылать вамъ, по мѣрѣ полученія.

» Сталкиваясь въ дорогѣ съ самыми разнообразными личностями, я мало встрѣтилъ — но все таки встрѣтилъ — людей молодыхъ и зрѣлыхъ лѣтъ, людей съ честной, глубокой скукой бѣднаго, безцѣльнаго существованія. Какъ ясныя минуты своего прошлаго, я буду вспоминать эти встрѣчи и бесѣды; можетъ быть, они не кануть безслѣдно и для тѣхъ, съ кѣмъ я встрѣтился. Вамъ я обязанъ, что, хотя временно, я былъ связующей нитью не совѣмъ дюжинныхъ людей, слишкомъ рѣдко еще насѣянныхъ на засоренной почвѣ родины.

» Позвольте нѣсколько продлить бесѣду съ вами, еще по поводу статьи *Передовые жидаы*. Съ человѣкомъ, вызвавшимъ ее, я знакомъ лично, столкнулся съ нимъ въ дорогѣ и теперь переписываюсь. Эта глубоко-правдивая, въ общемъ, статья вполне относиться не можетъ къ человѣку, давшему ей поводъ; онъ, дѣйствительно, слишкомъ рѣдкое исключеніе изъ своей замерзлой народности. Мнѣ пришлось лично говорить съ нимъ, по поводу этого предмета, и теперь онъ проситъ меня, въ письмѣ, позволить ему помѣстить въ *Сіонь* нѣсколько словъ о положеніи жидовъ, среди южнорусскаго населенія, уже съ той далеко не-сіонской точки зрѣнія, съ которой я сообщилъ ему нѣсколько разрозненныхъ фактовъ. Ваша статья вызвала въ немъ не раздраженіе, но что скорѣе всего падки люди, а полное уваженіе къ искренности и энергіи убѣжденій.

А. Шимановъ.

РУСИНЫ.

Съ 1857 года, въ Австріи, непрерывно издаются труды тамошней Статистической Коммиссіи, состоящей подъ предсѣдательствомъ извѣстнаго ученаго Чернига (Czoernig). Извлекаемъ изъ нихъ свѣдѣнія

о Южноруссахъ, или Русинахъ, вошедшихъ въ составъ Австрійской имперіи.

Въ Австрій, Южноруссы носять офіціальное названіе Рутеновъ (*Ruthenen Русины*): (названіе Малороссіянь, Малоруссовъ и Южноруссовъ употребляется тамъ весьма рѣдко); Поляки, живущіе въ Галиціи, называютъ южноруссовъ — *Русняками* (*Rusniacy*),

Во всѣхъ Австрійскихъ владѣніяхъ, Русиновъ, въ 1856 году, считалось 2.937.800 чел.;—изъ нихъ, въ Галиціи, 2.281.800, въ Буковинѣ 142.700, въ Венгріи 440.600 и по южной границѣ имперіи, вмѣстѣ съ Воеводствомъ, 72.700. Въ общемъ числѣ полагаются и Русины-горцы (*Гуцулы* и *Бойки*), которыхъ, въ горной части Галиціи, считается 282.400 и въ Венгріи (*Леммаки* и *Лышаки*) до 150.000 человекъ.

Въ одномъ сплошномъ пространствѣ, Русины заселяютъ сѣверо-восточную часть Австрійской имперіи, и территорія ихъ имѣетъ форму эллипсиса, большая ось котораго лежитъ съ сѣверозапада на юговостокъ; отъ этого эллипсиса, на границѣ Венгріи и Галиціи, выдается на западъ узкая полоса, миль въ 50 длиною.

Границы Южноруссовъ нигдѣ не прикасаются къ главной территоріи нѣмецкаго населенія, а напротивъ прилегаютъ на сѣверозападѣ къ польскому, къ словакекому съ запада, къ румынскому съ востока и въ серединѣ къ маджарскому племени; остальные части окружены Южноруссами Русской имперіи.

Сверхъ-того, Русины занимаютъ островами нѣкоторыя мѣста въ Венгріи, въ Славоніи и по южной границѣ Австрій, а также сѣверо-западную половину Буковины.

На западѣ, граница Русиновъ начинается подъ 38 град. восточн. долготы: отъ м. Лѣсницы (лежащаго въ Карпатахъ на границѣ Венгріи и Галиціи), она идетъ на юговостокъ до г. Унгвара и на этомъ пространствѣ отдѣляетъ Русиновъ отъ Словаковъ. Эта часть границы почти не можетъ быть съ точностію опредѣлена, потому что она необыкновенно извилиста; такъ отъ Лѣсницы она идетъ зигзагами на юговостокъ до д. Подпращь, чрезъ Кремпахъ и Ториску; оттуда поворачиваетъ къ сѣверу, обходитъ извилинами г. Эперьесъ и отдѣляетъ на югъ полосы: одну до Якубовца, другую до Острова, третью до Просачева и Грабовца, четвертую до Кусына, и такъ доходитъ до г. Унгвара. Отъ этого города начинается Русино-Маджарская граница, потому же, общему, юговосточному направленію чрезъ кр. Мункачъ до м. Боль-

шой Солесь. За этимъ же мѣстечкомъ Южноруссы граничатъ съ Румынскими племенами, почти вдоль по теченію р. Тарпы чрезъ г. Шигеть, Вишени, Кирлибабу до д. Вальры, отъ которой граница круто поворачиваетъ на сѣверъ до д. Михова, а оттуда, обойдя г. Черновицы на сѣверовостокъ до д. Доброноницъ, входитъ въ русскіе предѣлы.

Очерченная здѣсь граница южнорусскаго народа, еще не опредѣляетъ всего населенія Русиновъ съ этой стороны; она тянется далѣе на югъ частью полосами, частью островами и даже отдѣльными селеніями; нѣкоторыя изъ нихъ откинута на югъ за 40 и болѣе миль.

Русинская граница съ Поляками начинается также отъ Лѣсницы и идетъ сперва на сѣверъ почти до м. Грибова, а потомъ на востокъ до Рыманова; отсюда общее направленіе опять на сѣверъ чрезъ с. Липникъ; г. Ярославъ до с. Лежахова, при которомъ переходитъ на правый берегъ р. Сана, по тому же направленію упирается въ предѣлы царства Польскаго.

Какъ Южноруссы имѣютъ поселенія внѣ очерченныхъ здѣсь границъ, такъ равно и въ ихъ странѣ поселились иноземцы. Нѣмцы, напримѣръ, живутъ почти во всѣхъ городахъ и мѣстечкахъ края; Поляки, въ западной части Галиціи, полосами, островами и отдѣльными селеніями, которыя тянутся на востокъ за г. Львовъ до м. Глиняны и далѣе, и наконецъ, Евреи повсемѣстно разбросаны по краю. О разнородности населенія Галиціи можно судить по тому, что на 1346 квадр. геогр. миляхъ всего пространства ея, Поляковъ считается 1.980.000, Нѣмцевъ около 115.000, Евреевъ 449.000; разнаго рода Славянъ слишкомъ 92.000, а Русиновъ 2.085.000.

Въ краткой статистикѣ Австрійской имперіи, изданной Чернигомъ въ 1861 году, уніаты названы католиками греческаго исповѣданія, а православные названы несоединенными (Неунитами—Nichtunirte). По этой статистикѣ, православныхъ показано въ Галиціи только 200 человекъ, въ Буковинѣ 352.000 и въ Венгріи болѣе 1.405.000; зато въ Галиціи Уніатовъ считается 2.077.000—число почти равное всему южнорусскому населенію. Въ Венгріи и Буковинѣ, православіе удерживается между Молдавянами и Валахами, т. е. въ румынскомъ населеніи.

СОВРЕМЕННАЯ ЮЖНОРУССКАЯ ЛѢТОПИСЬ.

Къ читателямъ.—По поводу направленія «Основы».—Два слова о евреяхъ, и разности между отвлеченностью и дѣйствительностью, между мыслью и дѣломъ.—Поздравительная статейка «Кіевскаго Телеграфа».—Г. Страшкевичъ—біографъ и судія стараго года.—О чемъ писать?—Народныя школы и участіе въ нихъ духовенства.—Неудавшійся проектъ Черниговской женской гимназіи.—Крестьянское дѣло.—Уставныя грамоты и общественное крестьянское управленіе.—Распоряженія правительства.—Причины увольненій мировыхъ посредниковъ.—Финансовыя затрудненія.—О сахарныхъ заводчикахъ.—Проектъ общаго поземельнаго банка.—Уничтоженіе откуповъ.—Извѣстія для винокуровъ.—Новые налоги.—Разныя извѣстія.

Въ «Основѣ» ощущался недостатокъ общаго обзора разнообразныхъ явленій южнорусской общественной жизни. До-сихъ-поръ мы только слегка могли касаться частныхъ вопросовъ, занимавшихъ наше общество, преимущественно обращая вниманіе на тѣ изъ нихъ, которые выдавались изъ уровня повседневности, разъясненіе которыхъ должно было послужить основой и оправданіемъ появленія нашего вѣстника: такіе существенные для насъ вопросы составляли предметъ особыхъ статей. Теперь, по нашему мнѣнію, можно уже отвѣтить не гадательно: что такое *Основа*; кто внимательно слѣдилъ книжку за книжкой—безъ пристрастія и предубѣжденія,—тотъ не можетъ не согласиться съ нами. Съ настоящей книжки, мы, по возможности, постараемся слѣдить за постепеннымъ развитіемъ тѣхъ или другихъ явленій южнорусской жизни, возводить эти явленія до ихъ общихъ началъ и отыскивать, такимъ-образомъ, необходимую связь между ними. Взглядъ нашъ на нравственное и вещественное положеніе южнорусскаго общества, на различныя потребности и мѣстныя условія края будетъ больше и больше выяснять направленіе нашего вѣстника. Въ «Основѣ», какъ и во

всякомъ другомъ журналѣ, оно не могло еще выразиться, въ короткое время, со всѣхъ сторонъ; но (повторяемъ) главныя ея начала, которымъ постоянно слѣдовала и будетъ слѣдовать редакция: уваженіе къ правамъ личности, къ народу и народности и устраненіе сословной, національной и религіозной вражды и всяческихъ недоразумѣній, посредствомъ разъясненія темныхъ вопросовъ нашей современной и прошедшей жизни, — останутся неизмѣнны. Руководящею идеею «Основы» будетъ — просвѣщеніе въ *народномъ* духѣ. Редакция отвергая всякую исключительность и замкнутость, въ тоже время считаетъ вреднымъ космополитизмъ, который, раньше или позже, переходитъ въ полное равнодушіе къ мѣстнымъ народнымъ пользамъ и нуждамъ. Общеніе съ другими народностями необходимо и плодотворно для каждаго народа, но оно приноситъ истинную пользу только тѣмъ обществамъ, которыя почерпаютъ главныя жизненныя силы изъ родной почвы, которыя богатѣютъ не столько заимствованіями отъ сосѣдей, сколько разработкою нравственныхъ и вещественныхъ даровъ природы въ своемъ краю, въ своемъ племени».

Сіонъ, органъ русскихъ евреевъ, усомнился въ вѣрности *Основы* своей программѣ, оттого только, что мы не закрываемъ глазá на то зло, которое дѣйствительно существуетъ въ нашей общенародной жизни, но котораго *Сіонъ* видѣть не хочетъ... ему и такъ хорошо... *Сіонъ* основалъ свое мнѣніе на нѣсколькихъ, произвольно имъ вырванныхъ и сопоставленныхъ, выраженіяхъ статейки г. Кулиша, какъ будто не видя, что г. Кулишъ сдѣлалъ частную замѣтку о поступкѣ *Сіона*, а не рѣшалъ вопроса о Евреяхъ вообще... Жизнь даетъ не за разъ цѣлую груду вопросовъ, требующихъ разрѣшенія; возникновеніе ихъ слѣдуетъ тѣмъ же общимъ законамъ постепенности, по которымъ развивается все живущее; только при помощи добросовѣтнаго, основательнаго и непременно *последовательнаго* обсуждения разныхъ сторонъ предмета, можетъ составиться о немъ полное и ясное понятіе... Предположимъ, на примѣръ, что въ *Основѣ* разсматривается вопросъ о вліяніи евреевъ на развитіе народнаго благосостоянія въ Украинѣ, и доказывается, что вліяніе это вредно при томъ разобщеніи и непріязни, въ которой стоитъ еврейская община къ христіанскому простонародью. Мы, по опыту, увѣрены, что не одинъ *Сіонъ* папалъ бы за это на *Основу* съ ожесточеніемъ и съ такой стороны, съ какой не ожидаешь: «Можно ли такъ говорить о націи, находящейся еще въ такомъ жалкомъ состоя-

ніи въ отношеніи гражданскихъ правъ своихъ, по которую всеми силами слѣдуетъ теперь возвысить, доставить ей гражданское равенство». Многіе, по своимъ личнымъ видамъ, или, просто, по незнанію края, тотчасъ бросились бы въ отвлеченности, начали бы, сыпать громкими фразами, краснорѣчивыми, но — общими, мѣстами, и, разумѣется, укорили бы насъ *въ неуваженіи къ чужой народности, да еще угнетенной!* Основываясь на однихъ *общихъ* положеніяхъ, читатель, можетъ быть, тоже обвинилъ бы насъ — и обвинилъ бы вовсе несправедливо. На самомъ дѣлѣ, мы искренно желаемъ всякаго благополучія еврейскому племени, — да дѣло въ томъ, что это благополучіе невозможно при враждебныхъ отношеніяхъ евреевъ къ нашему народу, — что, наконецъ, честный народъ, а въ-особенности передовые его люди должны отвергать благополучіе, зиждущееся на злополучіи другихъ. Наше уваженіе къ праву еврейскаго, и всякаго другаго, народа, наше желаніе ему добра, тѣмъ прочиѣе и искреннѣе, чѣмъ мы безпристрастиѣе, и потому раскрывать вредъ фальшивыхъ отношеній одной части общества къ другой, есть долгъ всякаго добросовѣтнаго дѣятеля: кто истинно любитъ народъ, кто дѣйствительно служить правдѣ и добру, тотъ не побоится ни упрековъ, ни хитрости, ни протестовъ, ни даже угрозъ. Говоря о евреяхъ, мы имѣли ввиду не теорію, а дѣйствительность. Мы заявляли фактъ, какъ *фактъ*, а не какъ положеніе, выведенное изъ ряда силлогизмовъ, — потому что мы знаемъ, мы видимъ — этотъ фактъ. Иное дѣло, если мы посмотримъ на него съ другой стороны и постараемся найти выходъ изъ обоюднo-вредныхъ отношеній между христіанскимъ и еврейскимъ населеніемъ: тогда естественно, мы прійдемъ къ необходимости уравниенія правъ обоихъ народовъ, и такимъ образомъ признаемъ то, что совершенно согласно съ нашей программой, съ нашими основными убѣжденіями.

Если нашъ взглядъ будетъ въ чемъ либо отличаться отъ еврейскаго и теоретическаго, то развѣ по вопросу о времени и способѣ уравниенія евреевъ съ нашимъ народомъ въ гражданскихъ правахъ. Мы, (въ VI книжкѣ 1861 года), сказали, что «для націи ничего не можетъ быть вреднѣе, какъ существованіе посреди ея другихъ народностей, которыя держатъ себя всторонѣ и равнодушны къ ея судьбамъ, или — что еще хуже — стремятся подчинить ее своей власти или своему вліянію». Этими словами мы нисколько не думали грозить кому бы то ни было. Положеніе высказанное нами, не изъ книжекъ вычитано, а взято прямо изъ жизни. Мы понимаемъ, что при на-

стоящемъ положеніи евреевъ среди нашего народа, иначе и быть не можетъ, но надо же приводить этотъ фактъ въ сознаніе, чтобы постараться общими силами выйти изъ этого положенія мирно, съ обоюдною пользою для обѣихъ сторонъ: съ этой именно мыслью мы сдѣлали свое замѣчаніе; а *Время* увидѣло въ этомъ *вызывающую силу*. Что это за «вызывающая сила», мы рѣшительно не можемъ понять... Взвѣсивъ судить, хорошо и честно защищать невиннаго; но чтобъ судить справедливо, недостаточно одного добраго желанія, или отвлеченнаго понятія о правѣ: нужно еще знаніе, изслѣдованіе дѣла; а для этого необходима любовь, трудъ, терпѣніе, что такъ рѣдко у насъ встрѣчается даже въ собственныхъ дѣлахъ, а въ чужихъ почти не встрѣчается. Отъ этого—то, многіе приговоры даже умныхъ и честныхъ русскихъ людей чаще всего напоминаютъ намъ великую истину: *Summum jus—summa injuria*. Дѣло въ томъ, какъ говоритъ Н. И. Костомаровъ (въ *Тысячелѣтіи*), что «у насъ не сознанная потребность факта вызываетъ отвлеченное понятіе, а послѣднее принимается за необходимость въ его общемъ значеніи, и потомъ уже мы ищемъ факта; а такъ какъ оно, само по себѣ, прилагается къ слишкомъ многому, то изъ этого и выходитъ, что мы разомъ хотимъ слишкомъ много, хватаемся за тысячу фактовъ, ко всемъ разомъ стремимся, ни одного какъ слѣдуетъ не осмотримъ со всѣхъ сторонъ, ни одного не оцѣнимъ,—не знаемъ, что намъ поставить прежде, что послѣ—и наше понятіе остается чѣмъ то неуловимымъ, непримѣнимымъ, а потому, въ сущности, ненужнымъ (*фальшивымъ*, хотѣлось бы намъ сказать). Отъ этого у насъ шаткость въ сужденіяхъ, нетвердость въ приговорахъ, несообразность слова съ дѣломъ!» Но это болѣзнь, на которую можно пока, указать: трудно избавиться отъ нея разомъ. Хорошо, если хоть желаніе будетъ, да желаніе, вызванное сознаніемъ его необходимости, а не то, которое сегодня есть, а завтра—поминай какъ звали. Съ такимъ далеко не уйдешь, а и уйдешь, такъ только на словахъ; дѣло далеко позади останется. Къ этому мы присмотрѣлись; на словахъ—послѣдняго нищаго не оставляли безъ хлѣба, всевозможныя права давали человѣку, народу и народностямъ... а пришло до дѣла—ни нищія, ни народъ, ни народности не сказали спасибо.

Но, мы не унываемъ. »*Перебулі пригдоньку — перебудемъ и славу!*... Одна правда одерживаетъ вѣрныя побѣды...

Заговоривъ о томъ, что между мыслью и дѣломъ, между му-

дростью книжной, т. е. вычитанной изъ книжекъ, и мудростью жизненной, т. е. дѣйствительнымъ примѣненіемъ ея къ жизни, лежитъ цѣлая бездна, мы не можемъ не привести чрезвычайно любопытнаго явленія, встрѣченнаго нами въ 1 № «Кіевскаго Телеграфа»: это статейка г. *Страшкевича*, подъ названіемъ *Старый и Новый Годъ*. Говорятъ, сочинитель ея—*ученый*; если это вѣрно, то нашимъ читателямъ нетрудно прійти къ заключенію котораго, мы, съ своей стороны, не дѣлаемъ—за излишествомъ.

«Старый и Новый годъ» вышли у г. *Страшкевича* чрезвычайно занимательны, какъ своимъ *общимъ*, изъ котораго впрочемъ почти ничего понять нельзя, такъ и своими *частностями*, изъ которыхъ многія *очень* даже понятны, несмотря на то, что тутъ—«ни слова—просто: все съ ужимкой». «Годы иногда, являются въ костюмахъ», повѣдалъ намъ г. *Страшкевичъ*. «Мы видѣли костюмъ стараго года: сѣрую баранью шапку, юхтянные сапоги съ длинными голенищами, козачку изъ толстаго сукна,—нѣчто въ родѣ большаго маскарада. Это значитъ, что старый нашъ годъ хотѣлъ присвоить себѣ непринадлежащія ему права, хотѣлъ противиться порядку, установленному *природою* и людьми: именно, онъ хотѣлъ остаться на долго *новымъ* (курсивъ въ подлинникѣ), хотѣлъ маскироваться, надѣвать костюмы далѣе срока, опредѣленнаго обычаями: маскарады продолжаются только до великаго поста—потомъ слѣдуетъ *покаяніе*» (курсивъ въ подлинникѣ...) Какъ это все тонко сказано!.. Читая это, мы уже начинали было бояться за старый годъ: покается ль онъ, или—пойдетъ во тьму кромѣшную... но г. *Страшкевичъ* тотчасъ насъ успокоилъ: старый годъ, по его удостовѣренію, «сознался въ своей винѣ и покаялся»—хотя покаялся поздно. Но—лучше поздно, чѣмъ никогда; это всему міру извѣстно и, конечно, въ томъ числѣ г. *Страшкевичу*; онъ вѣрно, вспомнилъ, что сознаніе есть половина исправленія и, безъ-сомнѣнія, помиловалъ уже стараго покойника. Этотъ покойникъ, по словамъ біографа, за удовольствіе носить костюмы, «принужденъ былъ не разъ платить штрафъ и сидѣть подъ арестомъ...» Неужели?... Нѣтъ, мы вамъ не вѣримъ: сколько тысячъ простаго, честно трудящагося народу ежедневно ходитъ передъ вами *въ сѣрой (сѣвѣй?) бараньей шапкѣ, юхтяныхъ сапогахъ съ длинными-предлинными голенищами, въ козачкѣ изъ сѣраго сукна*—и неужели вы всѣхъ ихъ сажаете подъ арестъ? Едва благодатная вѣсть освобожденія пронеслась надъ жаждавшимъ ея народомъ—а вы ужъ снова его закрѣпощаете? едва

успѣли снять съ него одни узы, вы уже сжимаете его другими, насмѣхаетесь надъ его простой, естественной, народной, *руською* одеждой?... Да вы вѣрно шутите: быть не можетъ! И кто вы такой? не вамъ ли лучше покаяться? не вселился ли въ васъ духъ какого нибудь стародавняго *недбляшка*, фанатика-перевертня, не позволявшаго въ древне-рускомъ Кіевѣ, говорить по-своему, — молиться по-своему, — одѣваться по-своему, — думавшаго строить жизнь на свой образецъ, — наперекоръ разуму и природѣ?... Невольно задаешь эти вопросы, недоумѣвая — отъ кого слышишь подобныя рѣчи... Но послушаемъ васъ дальше: быть можетъ намъ станетъ ясно — кто вы? «Новый годъ», говорите вы, «одинокій лишенный отца (!?) будетъ вести себя *благопристойннѣ* (да чѣмъ же *русскій* старый годъ — въ бараньей шапкѣ и проч. велъ себя не благопристойно)?..

«Не станемъ думать, что молодость наша будетъ продолжаться всегда, (*чтоже? слѣдуетъ по-вашему состариться прежде времени?*), что снисхожденіе (*да въ чемъ?*) къ намъ нашихъ начальниковъ, нашихъ старшихъ, никогда не истощится, что они всегда будутъ гладить насъ по головкѣ и приговаривать: *гуляйте, дѣтки еще мыслями* (*это что за загадка? гулять мыслями!..*) «Вспомнимъ, что послѣ масляны слѣдуетъ великій постъ, что начальники не только улыютъ гладить, но могутъ съ нами иначе сладить (курсивъ въ подлинникѣ): они могутъ насъ перевести на тѣсныя квартиры (курсивъ въ подлинникѣ), гдѣ говорятъ, не очень выгодно, и сдѣлать намъ разнаго рода другія непріятности, могутъ надѣть на насъ такіе костюмы, какихъ не носилъ и старый годъ».

Ну, послѣ этой выписки пускай кто хочетъ угадываетъ — ученый или не ученый г. Страшкевичъ, а мы не беремся.... Въ послѣднее время, кой-гдѣ, нѣкоторые ученые такія колѣнца выкидывали, «*що ажъ обѣ полнѣ рукама не разъ мѣ ударились*»... Може й панъ (да й якій ще панъ!.. мабуть — на всю губу!) може й панъ Страшкевичъ — ученый... Чи намъ же, прѣстимъ людямъ, старого году, про те знати?? Може г. Страшкевичъ тѣльки прикинувся ученымъ? може вінъ якій ксѣндзь, що парафія відъ его відцуралась, а вінъ все-таки свою орацію править?... Тщеславіе ненасытимо... Вотъ и старый русской годъ: все впередъ смотрѣль... А, вѣдь, мужикъ онъ былъ: носилъ баранью шапку, которая, по высокоблагородному замѣчанію г. Страшкевича, «служила нѣкогда укра-

шеніемъ татарской башки и *мужицкой* головы», а тутъ вдругъ «угрожала въ Кіевѣ сдѣлаться модною... (но еще не сдѣлалась)», утѣшаетъ насъ г. Страшкевичъ: радуемся, вмѣстѣ съ нимъ! честь всего дороже. Знай, мужицкая башка, свое мѣсто: подь арестъ ее! Не такъ ли г. Страшкевичъ?

Забавный біографъ стараго года выражаетъ надежду, что новый годъ будетъ солиднѣе (т. е., будетъ рядиться въ такую одежду, какую предпшетъ оный наставникъ); что онъ, т. е. *новый годъ*, — будетъ исполнять только свою *прямую* обязанность — *напоминать намъ о скоротечности жизни (!!!)* и *побуждать* къ полезному труду *всякаго по своей части!*» Послѣ этого сумбуру, мы ужъ окончательно убѣдились, что г. Страшкевичъ — не ученый; и справляться не будемъ! нечего даромъ терять время, о скоротечности котораго напоминаетъ намъ новый, вышколенный, выправленный и вымуштрованный г. Страшкевичемъ шестьдесятъ второй годъ. Правда, нашу увѣренность нѣсколько смущаетъ филологическая ученость; но и тутъ — не Богъ знаетъ какая мудрость: — не подь стать ученому. *Годъ*, по объясненію г. Страшкевича, означаетъ *определенное время*; отъ него происходитъ слово *гадать* (?); оно значить тоже, что *срокъ*, — откуда *реку*, или, лучше, польское *Rok*, чешское *léto*, сербское *година* (также *льто*); а вотъ этимологія греческаго названія года (*этосъ*) неизвѣстна: это вѣроятно сокращеніе другаго названія *эпавтосъ*, какъ латинское *annus* и еврейское *шана*; нѣмецкое *Jahr* тоже означало прежде *какое нибудь (!) время*, отсюда *Frühjahr* (раннее время), *Spätjahr* (позднее время); корень этого слова одинаковъ съ нашимъ *ярый*, что значить собственно *молодой*, а затѣмъ уже бодрый, веселый, злой; въ чешскомъ — тамъ *јаго* тоже, что *wesna*»...

Не правда ли, все это ново и любопытно... Г. Страшкевичъ такъ увлекъ насъ, что мы не можемъ не привести еще сказочку, которою заканчиваетъ г. Страшкевичъ свой новогодній подарокъ. Вотъ она — и какъ поэтически, по-народному, рассказана!... «Въ нѣкоторомъ царствѣ, въ нѣкоторомъ государствѣ, *изволите видѣть*, жили да были... нѣтъ виноваты! просто находилась пропасть, черезъ которую вела узкая *кладка*; на этой кладкѣ встрѣтились, *въ одно прекрасное утро*, старикъ и молодой; разминуться *было нельзя*, воротиться не хотѣли, словомъ одному нужно было падать въ пропасть. *Хотѣлъ было юноша, въ первомъ увлеченіи чувства;*

но какъ разъ, въ это время, ноги старика задрожали, онъ пошатнулся и *поневоля* (не господинъ ли Страшкевичъ столкнулъ его?) предупредилъ юношу, который, конечно, не заблагоразсудилъ летѣть туда же, ради компаніи, и перешелъ на другую сторону пропасти». Авторъ, слѣдуя пословицѣ — *на тобі, небóже, що мині негоже*, дарить эту сказочку, *на новий годъ*, всѣмъ своимъ знакомымъ (надѣемся, ихъ не много?) и вообще всѣмъ читателямъ «Кіевскаго Телеграфа». Очень вамъ благодарны, г. Страшкевичъ, очень, очень вамъ благодарны. Если бы разборъ вашего поученія не занялъ столько мѣста, мы бы тоже рассказали вамъ одну сказочку, изъ временъ Петра, къ которымъ вы гораздо больше подходите, чѣмъ думаете. Но у насъ времени нѣтъ, и потому—до пріятнѣйшаго свиданія; намъ съ вами не по дорогѣ, да и читателямъ нашимъ — тоже.

Остановимся на минуту, и вздохнемъ свободнѣе... Съ чего начать нашу лѣтопись? Предметовъ такое множество, что голова закружится если захочешь свести эти предметы въ одно цѣлое, найти между ними что нибудь общее... Такъ намъ казалось, когда мы со страхомъ стали перебирать огромныя кучи лежащихъ передъ нами губернскихъ вѣдомостей. Вотъ просмотрѣли нумера однихъ, другихъ, третьихъ... все фамиліи, фамиліи пожалованныхъ, переведенныхъ, назначенныхъ, уволенныхъ; далѣе вызовы къ торгамъ, объявленія; потомъ: *слушали* то-то и то-то, *приказали* то-то и то-то... и т. д., и т. д. Гдѣ же общественная жизнь наша? спросили мы себя, переглядѣвъ нумеръ за нумеромъ всю кучу, и не найдя того, что намъ именно нужно... Народу, кажется, гибель раскинулася онъ на пространствѣ огромномъ, вопросовъ затронуто множество, принимаютъ и принимали ихъ далеко не вездѣ одинаково... чего же лучше? Впрочемъ, не однихъ насъ постигаетъ такая участь. Просмотрите любую современную хронику, любое современное обозрѣніе—и вы встрѣтите вездѣ одно и тоже: недостатокъ фактовъ, отсутствіе жизни, какая-то пустота, глушь... Отчего же это? Да отъ разныхъ причинъ: съ одной стороны, виноваты наши редакціи мѣстныхъ газетъ, которыя не слѣдятъ за событіями на мѣстѣ и, такимъ образомъ, и намъ не даютъ возможности слѣдить за ними; съ другой... мы хотѣли было сказать — общество, да — виновато ль и оно? Жизнь складывается не по нашимъ указаніямъ и не по нашимъ мѣркамъ: она развивается сама-собою. Отъ насъ только и можетъ зависѣть одно: дать ей возможность проявляться въ цѣлыхъ массахъ, раскинутыхъ на далекомъ пространствѣ,

обобщать ее, расширять ее для всѣхъ слоевъ общества... Но вопросъ, затронутый нами, слишкомъ сложенъ... Мы чувствуемъ, что вокругъ насъ какою-то невидимою рукою обведенъ магическій кругъ, въ предѣлахъ котораго тѣсно, душно, но за который нѣтъ возможности переступить. Гдѣ-то чуется біеніе жизни, гдѣ-то слышатся неясные и не совсѣмъ понятные звуки; хотѣлось бы на нихъ откликнуться, хотъ такими же полу-словами, едва понятными, — да только и откликаешься чуткимъ сердцемъ...

Скажемъ хоть о томъ, что есть. Начнемъ, конечно, съ образования, со школъ. Здѣсь встрѣчаются факты утѣшительные, на которыхъ сколько нибудь успокоивается сердце, но будутъ и не совсѣмъ хорошіе. Въ числѣ хорошихъ, чрезвычайно рѣзко выказывается успѣхъ заведенія школъ въ черниговской епархіи, заствидѣтельствоваанный указомъ св. Синода, преосвященному Филарету архіепископу Черниговскому и Нѣжинскому.

Выписываемъ этотъ указъ вполнѣ: «Св. Прав. Синодъ *слушали*: предложеніе испр. д. оберъ-прокурора, князя Сергія Николаевича Урусова, отъ 31-го минувшаго августа, за № 4943, о числѣ сельскихъ приходскихъ школъ, открытыхъ въ черниговской епархіи въ 1860 году. *Приказали*: усматривая изъ доставленныхъ вашимъ преосвящен. свѣдѣній, что до поступленія вашего, въ 1859 году, на черниговскую кафедру, всѣхъ школъ для поселянскихъ дѣтей было только 20, и что, вслѣдствіе сдѣланныхъ вами распоряженій, при церквахъ черниговской епархіи открыто, въ 1860 году, 769 школъ, въ которыхъ обучается 5,777 мальчиковъ и 1,292 дѣвочки, святѣйшій синодъ опредѣляетъ: о такомъ отрадномъ явленіи въ дѣлѣ народнаго образованія, на что обращено особое вниманіе Государя Императора, довести до высочайшаго Его Императорскаго Величества свѣдѣнія, чрезъ г. испр. д. оберъ-прокурора, князя Сергія Николаевича Урусова, и вмѣстѣ съ тѣмъ объявить вашему преосвященству совершенную признательность святѣйшаго синода. О чемъ вашему преосвященству послать указъ. Затѣмъ, о числѣ открытыхъ въ черниговской епархіи школъ припечатать въ издаваемыхъ при министерствахъ внутреннихъ дѣлъ, народнаго просвѣщенія и государственныхъ имуществъ журналахъ, а также и въ журналѣ «Духовная Бесѣда». Октября 9 дня 1861 года».

Въ *одинъ* годъ — изъ 20 школъ сдѣлать 769 — этого нельзя было достигнуть безъ необыкновенныхъ стараній. Разумѣется, цифра сама-

по-себѣ еще не представляетъ удостовѣренія въ дѣйствительной пользѣ школъ; для этого необходимо бы знать, какъ и кѣмъ ведется въ нихъ дѣло обученія. Намъ приходилось слышать, что въ этихъ школахъ занимаются только одной грамотой; если даже это и правда, то все-таки имя преосвященнаго Филарета надолго останется памятнымъ въ исторіи народнаго образованія, потому-что грамотность—первая и необходимая ступень къ нему. Хорошо, если есть возможность и время заниматься еще чѣмъ-нибудь и другимъ, но довольно и того, если всякій кто можетъ, станетъ обучать хоть одной грамотѣ.

Изъ Кіевской губерніи тоже пишутъ, что рѣдко найдется тамъ село, въ которомъ при церкви не было бы школы. До вступленія высокопреосвященнаго Арсенія въ управленіе Кіевскою митрополіею, въ ней было 385 школъ. До 1 января 1861 года открыто тамъ 1046 школъ, въ которыхъ учащихся было—мальчиковъ 16.269, дѣвочекъ 4654, считая здѣсь и села казеннаго вѣдомства. Весьма важно нынѣшнее участіе *духовенства* въ образованіи народа, отъ котораго оно почти было отдѣлилось—сравнительно съ прежними временами. Это сближеніе дастъ сельскимъ священникамъ возможность—короче познакомиться съ народомъ, и принести ему ту пользу, для которой *духовенство* призвано и которой народъ отъ него ждетъ—не дождется.

Нашъ народъ еще помнитъ тѣ времена, когда священники или выходили прямо изъ его среды, или избирались обществомъ, когда, въ тѣсномъ союзѣ съ нимъ, они находили опору противъ насилій Уніи. Только тогда было одно время,—теперь—другое. Мало-по-малу *духовенство* стало отдѣляться отъ народа, чуждаться его, проникаться владѣльческими понятіями, — стало пренебрегать родною рѣчью, смотрѣть на простонародье свысока и въ словѣ «мужикъ» видѣть бранное слово: естественно, братская связь должна была порваться, и единодушіе, довѣріе и общность пользы—исчезли. Воспитываемые съ малолѣтства на началахъ, чуждыхъ народному духу и жизни, иногда даже на презрѣніи къ народу, лучшіе священники, живя потомъ въ селахъ, съ трудомъ скрѣпляли однажды порванную связь, а нѣкоторые—и вовсе не считали нужнымъ скрѣплять ее. Вліяніе *духовенства*, даже въ добромъ дѣлѣ, стало падать, такъ-что, когда возникъ вопросъ объ уничтоженіи пьянства, о распространеніи обществъ трезвости, то сразу оказалось, что *слово* *духовенства* потеряло въ народѣ прежнюю силу и надо было прибѣгать къ *особеннымъ* мѣрамъ. Эти особенныя мѣры, къ сожалѣнію, были не чисто-нравственныя, —

не примѣръ, не искреннее сближеніе, — къ чему такъ внимателенъ и чутокъ народъ: напротивъ, нѣкоторые священники стали брать съ прихожанъ *клятву* — не пить горілки, — что разумѣется, могло имѣть успѣхъ только временный. И вотъ — о трезвости уже и не слышно. Дай Богъ, чтобъ не было того же и съ нашими школами... На духовенство, въ этомъ отношеніи, мы много надѣемся.

Вообще, школы или, лучше, потребность грамоты и чтенія въ нашемъ народѣ развивается больше и больше; сочувствіе къ народу, къ народному образованію возникаетъ и въ средѣ помѣщиковъ, изъ которой появляются уже женщины, горячо преданные благородному дѣлу; начинаютъ понимать, что народъ можетъ быть враждебенъ только къ врагамъ своимъ и не способенъ отвѣтить на добро зломъ. Всюду, всюду повѣяло духомъ жизни. Не одно молодое, но и старое поколѣніе крестьянъ, убѣждается въ пользѣ образованія; опасаться неблагопріятнаго исхода въ этомъ отношеніи — нельзя. Это не мода. Мода къ нашему народу не привьется, какъ прививается она искусственно къ высшимъ классамъ; мода не сдѣлается его руководительницею. Ужъ если пошелъ онъ — такъ дойдетъ до своего, возьметъ свое. Нашей перѣшительности, нашей неровной, боязливой походки у него нѣтъ. А чѣмъ, какъ не модой, можно объяснить, напримѣръ, желаніе черниговскаго общества завести у себя женскую гимназію? Собрали около 3000 р., что могло бы составить основной капиталъ гимназій, поручили эти деньги какому-то господину для помѣщенія въ Приказъ Общ. Призрѣнія, а господинъ изволилъ уѣхать за границу — и слѣдъ его простылъ... Составили новую подписку, собрали еще 300 руб. и поручили ихъ другому господину. Тотъ, вѣроятно, ободренный примѣромъ предшественника и равнодушіемъ своихъ любезныхъ согражданъ, тоже счелъ за лучшее — положить деньги въ свой карманъ и куда-то уѣхать... А Черниговцы остались безъ денегъ и безъ гимназій. Чѣмъ же это объяснить, какъ не модой, которая, за отсутствіемъ убѣжденія, внушила добрымъ людямъ желаніе — имѣть свою женскую гимназію... Вѣдь дѣло-то немаловажное, смотрѣть на него сквозь пальцы нельзя, такъ равнодушно относиться къ нему — безжалостно, чтобъ не сказать больше. Мы слышали, что господинъ, увезшій 3000 р., имѣлъ большія связи и потому, будто бы, неловко было напомнить ему о деньгахъ. А будто ловко потворствовать такому глагому обкрадыванію общества, да еще въ такомъ общепольномъ дѣ-

лѣ? Надѣмся, что дворянство вступится въ это дѣло, и очиститъ свою общественную совѣсть. Слабость тутъ непростительна.

Народъ никогда не допуститъ бы въ своей средѣ подобнаго оскорбительнаго поступка. Будемъ же помогать ему всѣми силами, чтобъ онъ и намъ помочь выйти на прямую дорогу; будемъ обучать его грамотѣ, издавать для него полезныя книги, примиримся съ нимъ пока есть время, поддержимъ его на новомъ гражданскомъ пути, снова внушимъ ему потерянную вѣру въ справедливость; заставимъ его своими честными дѣлами, забыть пѣсню (*), въ которой народъ вылилъ всю горечь своей души, наболѣвшей отъ неправды, истомленной тщетной жаждой правды:

Нема въ світі правди! правди не зискати!

Ужé теперѣ правда у панівъ въ темніці!

А щіра неправда съ панами въ світлиці.

Ужé теперѣ правда у панівъ у порога!

А щіра неправда—сидить конецъ стола.

Ужé теперѣ правда у панівъ підъ ногами!

А щіра неправда сидить изъ панами.

Ужé теперѣ правду ногами топтають!

А щіру неправду мѣдомъ наповають.

Ужé теперѣ правда у панівъ у долі!

А щіра неправда въ добрій волі.

Ужé теперѣ правда—правда умирає!...

А щіра неправда—весь світь пожирає.

Ужé теперѣ правда—правда вже померла!..

А щіра неправда—увесь світь пожерла!...

Хотя бъ то ми мали ангельскіі крили,

То ми бъ полетіли, тебе увиділи!

Бо вже конецъ віку ужé приближився...

Хочъ рідного брата теперѣ стережися:

Изъ нимъ въ суду стати—правди не зискати!

Тільки срібломъ, златомъ панівъ насищати!..

—

—

—

—

—

—

—

—

—

(*) См. Записки о южной Руси и X книжка Основы.

Мы увѣрены, что при искренномъ, честномъ отношеніи образованнаго сословія къ народу возможно устранить упорное недовѣріе, которое теперь существуетъ, и съ живѣйшимъ сочувствіемъ встрѣчаемъ поступки, подобныя слѣдующимъ: *Сѣверная Пчела* недавно сообщила, что помѣщикъ Харьковской губ., Григ. Петр. Данилевскій пожертвовалъ, недавно, жалованье свое, какъ депутата за Зміевскій, уѣздъ, по бывшему комитету объ улучшеніи быта помѣщичьихъ крестьянъ, всего 680 р. сер. на пользу своего небольшого околотка; изъ нихъ 280 руб. пожертвованы на первоначальные расходы для учрежденія сельской школы, а 400 руб. на покупку книгъ для бѣднѣйшаго въ губерніи, Зміевского уѣзднаго училища, съ тѣмъ, чтобы эти книги послужили основаніемъ, въ Зміевѣ, публичной бібліотеки. Графъ де-Броэль-Платеръ, намѣренъ собственными средствами перестроить, въ м. Вишневецъ Волынской губ., бывший прежде монастырь Кармелитовъ, подъ помѣщеніе учебнаго заведенія, если только проектъ его объ открытіи въ этомъ мѣстечкѣ гимназій найдетъ поддержку, въ чемъ нельзя теперь сомнѣваться.

Уставныя грамоты составляютъ, въ настоящее время, главный предметъ дѣловыхъ заботъ въ Южномъ краѣ. Введеніе ихъ не вездѣ происходитъ одинаково. По словамъ «*Виленскаго Вѣстника*», въ губерніяхъ Кіевской, Волынской и Подольской, крестьянскій вопросъ развивается довольно—дѣятельно, и большая, будто бы, часть уставныхъ грамотъ будетъ составлена втеченіи зимы; но тутъ же является чрезвычайно—любопытный и важный случай такого рода: въ одномъ помѣстьѣ Кіевского уѣзда, крестьяне не хотѣли подписать уставной грамоты, основываясь на томъ, что было бы несправедливо оставить помѣщику половину всего количества земли, такъ-какъ у него въ семействѣ всего четыре души. Мы слышали, что подобныя основанія высказывались и еще въ другихъ мѣстахъ, не знаемъ только, чѣмъ оканчивались подобныя высказыванья. Какъ поступали мировые посредники въ такомъ случаѣ? Что отвѣчали имъ крестьяне на ихъ объясненія? и при какомъ убѣжденіи оставались? Отвѣтъ на эти вопросы разъяснилъ бы нѣкоторые юридическія понятія народа.

Кіевское губернское присутствіе, вѣроятно, имѣло причину издать постановленіе о введеніи уставныхъ грамотъ посредствомъ мѣстныхъ властей тамъ, гдѣ нѣтъ на это добровольнаго соглашенія со стороны крестьянъ:—мѣра, конечно, необходимая, но все таки мы пожалѣемъ, что обстоятельства вынудили прибѣгнуть къ ней, потому что, на пер-

вый разъ, она будетъ удовлетворять своей цѣли, но за то въ ней нѣтъ ручательства за будущее спокойствіе, такъ-какъ ею уничтожается начало добровольнаго соглашенія, а при немъ только и возможно прочное согласіе между помѣщиками и крестьянами. Остается желать скорѣйшаго окончанія обязательныхъ отношеній, а съ нимъ—этого тревожнаго состоянія, при которомъ и требовать невозможно правильнаго теченія жизни. Это, между прочимъ, мѣшаетъ уловить разныя мелкія явленія, характеризующія общее, естественное, положеніе народа за извѣстный промежутокъ времени, которые легко замѣтить, когда жизнь идетъ спокойно, своею обычной колеей. Хозяйство не устраивается какъ должно, на крѣпкихъ основаніяхъ вольнаго труда; взаимное недобвѣріе препятствуетъ успѣшному выходу изъ переходнаго времени; впрочемъ, скоро все должно опредѣлиться и выясниться. Что касается до происходившихъ прежде безпорядковъ отъ ожиданія новой воли, то они должны или совсѣмъ уничтожиться, или по-крайней-мѣрѣ, принять другой характеръ послѣ словъ Государя Императора, сказанныхъ въ нѣсколькихъ мѣстахъ лично крестьянамъ, во время путешествія Его Величества по Россіи и опубликованныхъ потомъ во всѣхъ почти газетахъ. Государю Императору угодно было лично разъяснять, старшинамъ обществъ временно-обязанныхъ крестьянъ, сущность дѣла и, напоминая имъ о ихъ обязанностяхъ, замѣтить, что *никакой другой воли не будетъ, кромѣ той, которая дана, и потому крестьяне должны исполнять то, чего требуютъ отъ нихъ общіе законы и положеніе 19 февраля*. Эти, ясно и опредѣленно сказанные, слова необходимо должны произвести въ народѣ свое дѣйствіе.

Кромѣ Кіевской губерніи, повѣрка и введеніе уставныхъ грамотъ были причиною безпорядковъ въ Черниговской и Харьковской. Мы не можемъ извлечь никакихъ любопытныхъ подробностей изъ тѣхъ сухихъ извѣстій, которыя сообщаются объ этихъ безпорядкахъ; знаемъ только, что характеръ ихъ почти вездѣ одинаковъ: при повѣркѣ уставныхъ грамотъ, крестьяне большею частію отказываются отъ выбора уполномоченныхъ. Выборные же, въ свою очередь, а иногда и *добросовѣстные*, не подписываютъ актовъ о повѣркѣ; крестьяне не принимаютъ копій съ уставныхъ грамотъ, объясняя при томъ, что принявъ эти грамоты, они лишатся многихъ ожидаемыхъ льготъ и даже что *подвернутся наказанію*. Нѣкоторые же не соглашаются принять ихъ просто потому, что находятъ для себя слишкомъ стѣснительны-

ми заключающіяся, въ этихъ грамотахъ, условія поземельныхъ отношеній между обѣими сторонами, или вслѣдствіе уменьшенія надѣла, или же, «при желаніи крестьянъ сохранить на пять лѣтъ весь прежній надѣлъ, по несоразмѣрному съ цѣнностью земли увеличенію повинностей». Здѣсь, слѣдовательно, идетъ дѣло о составленныхъ одною стороною, безъ соглашенія съ другою, грамотахъ; въ этихъ случаяхъ, является противорѣчіе крестьянъ и мѣстное начальство прибѣгаетъ къ вооруженной силѣ, которая и водворяетъ спокойствіе.

Общественное крестьянское управленіе устроивается мало-по-малу. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ волостные суды получили нѣкоторое значеніе для крестьянъ; приговоры отличаются справедливостью и яснымъ взглядомъ на дѣло; крестьяне иногда присутствуютъ въ засѣданіяхъ судовъ, и между ними бываетъ много неприкосновенныхъ къ дѣлу. Присутствіе ихъ имѣетъ вліяніе на справедливость рѣшеній. Мы были бы очень благодарны за доставленіе намъ возможно—большихъ подробностей объ упомянутыхъ засѣданіяхъ, которыя не могутъ не занимать даже и не принимающихъ прямого участія въ народномъ устройствѣ. Явленіе это теперь новое, давно не бывалое въ южной руси и мы завидуемъ тѣмъ, которые имѣютъ возможность слѣдить за нимъ постепенно, шагъ за шагомъ и главное, на мѣстѣ. Суды эти напомнили намъ давно исчезнувшіе, подъ посторонними вліяніями, общественные суды нашего народа, суды такъ—называемыхъ *сходатаевъ*, которыми разсматривались и рѣшались очень—важныя дѣла; иногда даже заспорившіе между собою помѣщики просили крестьянъ разрѣшать ихъ несогласія на своемъ судѣ.

Хотя г. Падалица и сообщаетъ въ письмѣ за прошлый мѣсяць, что «помѣщики (въ губерніяхъ Кіевской, Волынской и Подольской) сдѣлали значительныя уступки,—отдали почти половину своего имущества (при устройствѣ крестьянскаго быта), что многіе изъ нихъ продолжаютъ пожертвованія, а многіе пришли уже въ упадокъ безъ надежды когда-нибудь поправиться», но передъ нами были факты и другого рода, правда дошедшіе—не официальнымъ путемъ, но тѣмъ не менѣе вѣрные. Изъ нихъ мы видѣли, что нѣкоторые помѣщики, оставляя въ сторонѣ путь откровенныхъ, прямыхъ отношеній съ крестьянами, прибѣгали къ хитрости. Напримѣръ, нѣсколько дней тому назадъ, намъ удалось имѣть въ рукахъ копію съ уставной грамоты, въ которой, при обозначенномъ количествѣ ежегоднаго поземельнаго взвеса крестьянами денегъ, очевидно, съ умысломъ пропущено—сколь-

ко времени долженъ продолжаться этотъ платежъ. Мы только не знаемъ навѣрное, вошла-ли въ дѣйствіе эта грамота, и порадуемся за помѣщика, если не вошла. Что будетъ, если вдругъ крестьяне спохватятся (а спохватятся непременно) да увидятъ, что они обмануты, и что ужъ дѣла поправить нельзя? Нѣтъ, подобными путями нельзя дѣйствовать съ народомъ; притворства, а тѣмъ болѣе обмана, онъ не любитъ и если много ложнаго принимаетъ спокойно, то оттого только, что онъ еще не успѣлъ понять дѣла, что онъ еще довѣрчивѣе насъ, живущихъ въ иномъ мѣрѣ, при другихъ условіяхъ. Вотъ отчего мы заранѣе были убѣждены, что, по открытіи волостныхъ судовъ, правда и справедливость будутъ въ большемъ уваженіи. Неправду народъ близко принимаетъ къ сердцу и на нее онъ чрезвычайно злопамятенъ. Онъ не такъ равнодушно смотритъ на нее, какъ (опять-таки) мы, и сердце его до глубины возмущается обманомъ, хитростью юковарствомъ, ложью, особенно если ложь эту онъ видитъ тамъ, гдѣ, по его понятіямъ, должна на первомъ мѣстѣ, стоять правда. Говорите и дѣйствуйте съ народомъ прямо, открыто, честно и онъ будетъ любить васъ, и онъ довѣрчиво пойдетъ за вами, а отъ этого произойдетъ великая польза и вамъ, и вашему потомству.

Что касается до правительственныхъ постановленій по крестьянскому дѣлу, то мы укажемъ теперь только на нѣкоторые.

Главнымъ комитетомъ постановлено: впредь, до введенія взаимнаго страхованія крестьянскихъ строеній, выдавать въ пособіе пострадавшимъ отъ пожаровъ крестьянамъ не болѣе 45 р. на погорѣвшій дворъ.

Такъ-какъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ значительная часть выкупныхъ договоровъ не можетъ совершиться безъ разсрочки дополнительныхъ выкупныхъ платежей въ пользу помѣщика, особенно въ настоящее время, при повсемѣстномъ безденежьи, то министерство внутреннихъ дѣлъ увѣдомляетъ начальниковъ губерній, что подобныя разсрочки, какъ не воспрещенныя «положеніями» о выкупѣ, могутъ быть допускаемы, тѣмъ болѣе, что на основаніи п. 1 ст. 68 означеннаго «Положенія»; при приобрѣтеніи крестьянами земельныхъ угодій, по соглашенію съ помѣщикомъ, вознагражденіе помѣщика крестьянами, сверхъ выкупной ссуды, не ограничивается никакимъ опредѣленнымъ размѣромъ и предоставляется усмотрѣнію договаривающихся сторонъ; кромѣ того, соглашенія эти могутъ относиться не къ однимъ денежнымъ платежамъ, но и къ другимъ способамъ вознагражденія.

Въ одной губерніи возникъ вопросъ: должны ли всѣ хлѣбные за-

пасы, учрежденные въ помѣщичьихъ имѣніяхъ не по распоряженію правительства, а самихъ помѣщиковъ, безусловно быть признанными мірскими, не взирая на то, что нѣкоторые изъ нихъ составились изъ держками и средствами самихъ помѣщиковъ, или же вопросъ о каждомъ такомъ запасѣ долженъ быть предварительно обсуждаемъ, въ общемъ порядкѣ, мировыми посредниками и послѣдующими инстанціями. Въ разрѣшеніе сего сообщено, что въ каждомъ имѣніи, на основаніи уст. нар. прод., должны быть общественные сельскіе запасы, въ опредѣленной закономъ пропорціи (ст. 126—160 и 184 уст.); и запасы эти, во-всякомъ случаѣ, составляютъ мірскую собственность, хотя бы они образовались посредствомъ сбора хлѣба съ общественныхъ запашекъ. Такимъ же образомъ должны принадлежать крестьянамъ и тѣ запасы, кои, хотя учреждены независимо отъ опредѣленныхъ закономъ, но состояли доселѣ въ вѣдѣніи крестьянъ, какъ составлявшіе частную ихъ собственность, ибо они собирались съ полей, удобряемыхъ, обрабатываемыхъ и обсеменяемыхъ крестьянами на собственный счетъ. Что же касается запасовъ, учрежденныхъ въ имѣніяхъ (гдѣ имѣются уже установленные закономъ магазины) самими помѣщиками, безъ всякаго участія крестьянъ, то само-собою разумѣется, что подобныя запасы, по всей справедливости, должны оставаться неприкосновенною собственностію владѣльцевъ. Въ этихъ видахъ, министерство признало вполне-основательнымъ предоставленіе мировымъ посредникамъ разбора дѣлъ о таковыхъ запасахъ.

По случаю предположенія о передачѣ, въ вѣдѣніе сельскихъ обществъ хлѣбныхъ запасовъ, находящихся въ помѣщичьихъ имѣніяхъ, возникъ, вопросъ о принадлежности самихъ строеній, въ коихъ хранятся сіи запасы. Въ разъясненіе сего вопроса сообщено, что какъ, по закону (ст. 140—143 т. XIII уст. нар. прод.), попеченіе объ устройствѣ сельскихъ запасныхъ магазиновъ въ помѣщичьихъ имѣніяхъ возлагалось на обязанность владѣльцевъ, которые, за неисполненіе этой обязанности, подвергались даже взысканіямъ (ст. 1153 т. XV улож. о наказ.), то вполне-справедливо, вмѣстѣ съ запаснымъ хлѣбомъ, передать въ вѣдѣніе сельскихъ обществъ и строенія, въ коихъ хранится хлѣбъ, тѣмъ-болѣе, что если на сіи строенія и отпускался помѣщичій лѣсъ, то сами строенія, безъ-сомнѣнія, воздвигались трудомъ крестьянъ.

Изъ двухъ губерній поступили представленія, по возникшему вопросу насчетъ засыпки хлѣба въ сельскіе запасные магазины за дворо-

выхъ людей. Въ разрѣшеніе сихъ представленій сообщено, что дворовые люди, приписанные къ недвижимымъ населеннымъ помѣщичьимъ имѣніямъ, по силѣ 134 ст. т. XIII уст. нар. прод., обязаны были хлѣбнымъ и денежнымъ сборомъ наравнѣ съ крестьянами. Обыкновенное полное количество хлѣбныхъ запасовъ положено, въ каждомъ магазинѣ, по одной съ половиною четверти на каждую ревизскую душу, и для пополненія этой пропорціи опредѣлено собирать по 6 гарцевъ озимаго и яроваго хлѣба въ годъ (ст. 128 того же устава). Слѣдовательно, вся пропорція должна быть собрана въ 46 лѣтъ; а какъ сборъ установленъ еще въ 1834 г., т. е. около 28 лѣтъ тому назадъ, то помянутый хлѣбъ долженъ былъ давно поступить въ магазины въ полномъ количествѣ; сверхъ-же этого количества, никакого сбора нынѣ не требуется. Затѣмъ, съ дворовыхъ людей можетъ быть нынѣ взыскиваемъ хлѣбъ или по недоимкамъ за прежнее время, или по ссудамъ; но въ томъ и другомъ случаѣ, хлѣбъ этотъ долженъ былъ внесенъ, такъ-какъ дворовые люди, послѣ 2-хъ лѣтняго нахожденія при владѣльцахъ, могутъ остаться въ средѣ тѣхъ же сельскихъ обществъ; притомъ лежащія на сихъ людяхъ, взысканія, должны быть непременно очищены. При этомъ, конечно, можетъ возникнуть вопросъ: съ кого должно быть произведено взысканіе недоимочнаго и ссуднаго хлѣба, съ дворовыхъ людей или съ бывшихъ ихъ владѣльцевъ? Но, безъ-сомнѣнія, тамъ, гдѣ дворовые люди не имѣли поземельнаго надѣла и обязаны были постоянными услугами владѣльцамъ, взысканіе съ таковыхъ людей хлѣба едвали было бы согласно съ справедливостію и даже возможно; съ другой стороны, владѣльцы, на коихъ, по закону, лежало наблюденіе за исправнымъ состояніемъ сельскихъ магазиновъ, обязаны были сами заботиться о пополненіи магазиновъ за дворовыхъ людей, такъ-какъ эти люди, большею частію, находясь при своихъ владѣльцахъ, не имѣли никакой возможности производить за себя вносъ хлѣба въ магазины.

Въ разрѣшеніе возникшаго, по одной губерніи, вопроса о томъ, слѣдуетъ ли хлѣбъ, самовольно-разобранный изъ запасныхъ магазиновъ въ помѣщичьихъ имѣніяхъ, крестьянами или самими владѣльцами, взыскивать съ виновныхъ, натурою или деньгами, сообщено, что взысканіе, во-всякомъ случаѣ, должно быть преимущественно производимо хлѣбомъ, и что при требованіи хлѣба съ крестьянъ, слѣдовало бы обращать вниманіе на то, не будетъ ли для нихъ такое требованіе

одновременнаго взноса израсходованнаго хлѣба слишкомъ-обременительно, особенно при настоящемъ ихъ положеніи.

На основаніи ст. 31 «Общаго Положенія о крестьянахъ», вышедшихъ изъ крѣпостной зависимости, мірскіе хлѣбные запасы составляютъ собственность крестьянскаго общества. Посему, въ нѣкоторыхъ губерніяхъ предположено передать находящіеся въ помѣщичьихъ имѣніяхъ запасные магазины, съ наличнымъ въ нихъ хлѣбомъ, нынѣ же въ вѣдѣніе крестьянскихъ обществъ. Велѣдствіе представленій о семъ губернскихъ начальствъ, министерство внутреннихъ дѣлъ сообщило, что, по мнѣнію его, слѣдовало бы отложить эту передачу до приведенія въ дѣйствіе, по каждому имѣнію, уставной грамоты, такъ-какъ, по ст. 17 правилъ о приведеніи въ исполненіе крестьянскаго «Положенія», до того времени оставлено на помѣщикахъ попеченіе о про довольствіи крестьянъ. Впрочемъ, если таковая передача можетъ быть безъ неудобствъ произведена въ настоящее время, то къ сему нѣтъ препятствія, но съ тѣмъ только, чтобы передача эта, во-всякомъ-случаѣ, не освобождала помѣщиковъ отъ обязанности, возложенной на нихъ приведенною статьею.

Въ одной губерніи предположено передать запасные сельскіе магазины, въ помѣщичьихъ имѣніяхъ, въ вѣдѣніе сельскихъ обществъ, съ тѣмъ наличнымъ хлѣбомъ, какой окажется въ магазинахъ, и съ предоставленіемъ обществамъ самимъ взыскивать недостающій по вѣдомостямъ хлѣбъ. На представленіе о семъ губернскаго начальства сообщено, что сельскія общества могутъ принять на себя пополненіе недостающаго хлѣба только въ-отношеніи тѣхъ количествъ, кои числятся въ долгу или недоимкѣ за самими крестьянами: если же хлѣбъ разобранъ владѣльцами, то мѣстному начальству необходимо озаботиться, чтобы все разобранное количество было пополнено ими, такъ-какъ общественные сельскіе запасы составляютъ неотъемлемую собственность крестьянъ.

По-поводу возбужденнаго въ одномъ губернскомъ присутствіи вопроса: можетъ ли мировой посредникъ, на основаніи ст. 32 полож. о губ. и уѣзд. по крест. дѣл. учрежд., присуждать къ тѣлесному наказанію лицъ всѣхъ податныхъ состояній, и отмѣняются ли сею статьею права, въ общемъ законѣ начертанныя, высочайше повелѣно разъяснить, что мировые посредники не могутъ, на основаніи ст. 32 полож. о учрежд. по крест. дѣл., присуждать къ тѣлесному наказанію мѣщанъ, а также вообще тѣхъ лицъ податнаго состоянія, которыя отъ

сего изъяты, въ силу правъ, въ общемъ законъ установленныхъ. Въ случаѣ виновности мѣщанъ и упомянутыхъ лицъ по дѣламъ, подсуднымъ мировымъ посредникамъ, они присуждаются къ денежному взысканію или аресту, въ предѣлахъ, указанныхъ въ 32 ст. полож. о учрежд. по крест. дѣл. (По журн. главн. ком. объ устр. сельск. сост. 27-го ноября, № 31).

Кстати о мировыхъ посредникахъ; вотъ уже довольно много времени мы читаемъ длинные списки мировыхъ посредниковъ, уволенныхъ отъ должностей. За неимѣніемъ никакихъ подробностей, кромѣ перечня фамилій, мы ничего не знаемъ о причинахъ подобныхъ увольненій, хотя для насъ причины эти были бы чрезвычайно любопытны и важны. Надѣемся, что насъ извѣстятъ о томъ. Теряться въ догадкахъ—безполезно, особенно на бумагѣ; намъ нужны вѣрныя данныя.

Казенныя подати и повинности вносятся, говорятъ, большею частию исправно. Мы ничего не знаемъ въ этомъ отношеніи о Херсонской губерніи, которая вообще не отличалась особенно правильнымъ взносомъ податей. Тамъ эта неисправность до такой степени укоренилась, что нисколько не кажется странной. На многихъ крестьянахъ недоимки числятся по нѣскольку лѣтъ... Впрочемъ, при всеобщемъ бездѣнежьи, которое лучше всего характеризуетъ настоящее время, трудно бы было ожидать исправнаго платежа. Куда ни посмотришь—отовсюду жалобы: на дороговизну, на недостатокъ частнаго кредита, происходящаго, очевидно, отъ безденежья, на упадокъ оттого же разныхъ родовъ промышленности, такъ что даже правительство принуждено было принять участіе во многихъ частныхъ дѣлахъ, чтобы устранить застои въ торговлѣ, который уже замѣтнымъ образомъ началъ обнаруживаться во многихъ мѣстахъ Кіевской, Волынской и другихъ губерній. Преимущественно замѣтенъ упадокъ сахарныхъ заводовъ, чему много способствовало, кромѣ безденежья, распущенные слухи объ уменьшеніи пошлины на заграничный сахаръ. Между тѣмъ, въ Кіевской губерніи, свекловичныя плантаціи годъ отъ году распространялись все больше и больше, такъ что, въ 1860 году, было собрано свекловицы до двухъ милліоновъ берковцевъ,—а съ ними вмѣстѣ увеличивалось и сахарное производство. На него-то правительство и обратило вниманіе. Государю Императору угодно было одобрить представленіе г. министра финансовъ о допущеніи сахарныхъ заводчиковъ къ пользованію кредитомъ въ Кіевской конторѣ государственнаго бан-

ка на тѣхъ условіяхъ, на которыхъ производится учетъ купеческихъ векселей. Г-нъ М. Грабовскій, стараніями котораго допущена эта полезная мѣра, въ проектѣ своемъ доказываетъ, что контора банка, безъ всякой опасности для своихъ оборотовъ, можетъ производить ссуды, подъ залогъ паровыхъ прессовъ, изъ которыхъ каждый вырабатываетъ изъ 5000 берковцевъ свекловицы 3332 пуда сахарнаго песку. Каждый заводчикъ, сообразно съ числомъ прессовъ, находящихся у него на заводѣ, можетъ пользоваться кредитомъ. На каждый прессъ полагается 7,500 р. сер., т. е. половина его стоимости. Для выдачи свидѣтельствъ на право кредита, г. Грабовскій предлагаетъ устроить особый комитетъ, составленный изъ двухъ директоровъ отъ дворянства, двухъ отъ сахарныхъ заводчиковъ и одного отъ купечества, а председателемъ назначить управляющаго конторою. Необходимыя для этого суммы (около трехъ съ половиною милліоновъ руб.) будутъ отчислены государственнымъ банкомъ. Это учрежденіе, дѣйствительно, должно въ самомъ скоромъ времени оказать свое полезное дѣйствіе, потому что, при своей очевидной выгодности для обѣихъ сторонъ, оно вмѣстѣ съ тѣмъ не представляетъ, по-видимому какихъ-либо стѣснительныхъ мѣръ для вкладчиковъ.

Въ Житомирѣ, мысль учрежденія городского кредитнаго общества еще въ прошломъ году была всѣми хорошо принята. Но такъ-какъ тогда повели дѣло не тѣмъ путемъ, какимъ слѣдовало, то первая попытка оказалась неудачною. Теперь проектъ общества, за подписью болѣе 300 лицъ, представленъ начальнику губерніи, для внесенія на утвержденіе высшаго начальства. Пишутъ, что и тутъ не обошлось безъ противниковъ *новаго* учрежденія; но гдѣ новая, самая полезная, мысль сразу дается уразумѣнію cadaго?

При недостаткѣ частнаго кредита и отсутствіи денегъ, особенно въ такое время, какъ настоящее, учрежденіе поземельныхъ банковъ составляетъ самую насущную потребность. По случаю введенія правительствомъ новой кредитной системы, казенные банки существовавшіе до сихъ поръ, закрыты; векоръ затѣмъ послѣдовало преобразование крестьянскаго быта. Отсутствіе капитала, необходимаго для устройства хозяйства на вольномъ трудѣ, очевидно, имѣло прямое вліяніе на многочисленный классъ землевладѣльцевъ и, вообще, на землевладѣльческую промышленность. Потребность новыхъ кредитныхъ установленій была настоятельная; появилось нѣсколько проектовъ. Вслѣдъ за изданіемъ «Трудовъ Комиссіи Земскихъ Банковъ» нѣкото-

рые капиталисты, вмѣстѣ съ землевладельцами разныхъ губерній, приступили къ составленію проекта *общаго поземельнаго банка*. Число желающихъ принять въ немъ участіе возрасло уже до нѣсколькихъ милліоновъ и все еще не перестаетъ увеличиваться. Проектъ этого банка представленъ теперь на утверженіе правительства.

Для улучшенія казенныхъ финансовъ, правительство признало нужнымъ увеличить нѣкоторые налоги, и 10 января обнародованъ Именной указъ, данный 30 декабря 1861 г. правительствующему сенату. Сущность его состоитъ въ слѣдующемъ: Возвышеніе цѣнъ на все вообще потребности жизни имѣло послѣдствіемъ и увеличеніе государственныхъ расходовъ на приобрѣтеніе предметовъ, нужныхъ по разнымъ частямъ управленія. Оно съ тѣмъ вмѣстѣ и усилило вообще, особенно же въ производительныхъ классахъ народа, способы къ выгоднѣйшимъ заработкамъ и къ полученію вознагражденія за труды въ большемъ, противъ прежняго, размѣрѣ. Сіе положеніе дѣль, доказывая съ одной стороны необходимость нѣсколько увеличить подати и прочіе поступающіе въ казенный доходъ сборы, съ другой же служитъ ручательствомъ, что сіи сборы не обратятся въ обремененіе тѣхъ, до кого касаются.

Составленныя въ министерствахъ, по принадлежности, предположенія, для достиженія сей двоякой цѣли, разсмотрѣны и одобрены государственнымъ совѣтомъ. Вслѣдствіе того, съ 1862 года, 1) увеличивается размѣръ податей и налоговъ со всехъ лицъ податныхъ званий; 2) возвышается цѣна на гербовую бумагу разныхъ достоинствъ; 3) съ привозныхъ товаровъ по европейской и азійской торговлѣ возвышаются все пошлыны на 5% съ рубля, исключаются изъ сего: по торговлѣ европейской—только сахаръ сырецъ и рафинированный, а по азійской—товары турецкаго и персидскаго происхожденія, привозимые чрезъ закавказскій край и въ астраханскій портъ. Взиманіе сей возвышенной пошлыны начнется въ европейскихъ таможахъ съ 1-го апрѣля, а въ азійскихъ съ 1-го мая 1862 года. 4) По почтовому вѣдомству:

а) почтовая такса съ посылокъ, какъ съ простыхъ, такъ и съ документами, увеличивается 5 к. съ фунта;

б) за шьма страховыя, вмѣсто 20, будетъ взиматься впередъ по 25 к. съ каждаго лота, и

в) за росписки, выдаваемыя подавателямъ корреспонденцій, вмѣсто существующихъ нынѣ платежей, впередъ взиматься будетъ по 5 к. за каждую росписку.

Въ вѣдомостяхъ, приложенныхъ къ указу, между прочимъ, опредѣлены оклады податей съ сословіи, состоящихъ въ завѣдываніи министерства государственныхъ имуществъ: *Подушныя подати:* съ Татаръ въ Крыму—75 к.; съ колонистовъ и государственныхъ крестьянъ Бессарабской области 3 р. съ семейства; съ государственныхъ крестьянъ бурлаковъ той же области 3 р. съ души; съ казаковъ Черниговской и Полтавской губерній 1 р. 52 к. *Оброчныя подати:* съ государственныхъ крестьянъ Херсонской губ. 2 р. 85 к.; Черниговской и Полтавской 2 р. 53 к.; съ колонистовъ въ Таврической, Херсонской и Екатеринославской губ. 2 р. 85 к.; съ колонистовъ и государственныхъ крестьянъ Бессарабской области 7 р. 5 к. съ семейства; съ бурлаковъ той же области съ души 63 к.; съ крестьянъ бывшихъ южныхъ поселеній 2 р. 84 к. Съ государственныхъ крестьянъ губерній, въ которыхъ введена подоходная раскладка, въ томъ числѣ: Харьковской 3 р. 30 к.; Екатеринославской 3 р. Оброчная подать въ губерніяхъ (между прочимъ) Кіевской, Волынской, Подольской, въ которыхъ крестьяне платятъ поземельный оброкъ, опредѣленный прежнимъ регулированіемъ, увеличивается на 10%. Съ сословіи, состоящихъ въ завѣдываніи другихъ управленій: съ мѣщанъ, цеховыхъ и пригородныхъ обывателей Европейской Россіи 2 р. 50 к.; съ временно-обязанныхъ поселянъ и дворовыхъ людей 1 р.; по Бессарабіи: съ цеховыхъ и ремесленниковъ царанъ и городекихъ жителей простаго состоянія съ семейства 3 р.; тѣхъ же званій съ холостыхъ 3 р.; съ евреевъ 2 р. 50 к.; съ дворовыхъ людей 90 к.; съ дворовыхъ изъ бывшихъ крѣпостныхъ цыганъ 1 р.; съ населенныхъ въ Крыму ординацкихъ крестьянъ а) 1 р.; б)—83.

Вскорѣ питейные откупа будутъ замѣнены казеннымъ управленіемъ акцизныхъ сборовъ. Дѣйствующіе нынѣ способы взиманія въ казну питейнаго сбора, составляющаго одинъ изъ главныхъ источниковъ государственнаго дохода, по мнѣнію правительства, «представляютъ многія, существенныя, неудобства.» Не смотря на болѣе ограниченное значеніе откуповъ въ южнорусскомъ краѣ, частная промышленность сильно отъ нихъ страдала. Говорятъ что нынѣ откупщики стараются удерживать за собою винную монополію, хотя въ другой формѣ, именно арендованіемъ наиболѣе значительныхъ заводовъ и учрежденіемъ большихъ оптовыхъ складовъ, съ цѣлю задавить мелкую промышленность. Желательно, чтобы хоть въ этомъ случаѣ слабое не поддавалось сильному, потому что, по извѣстному экономическому закону, мелкая про-

изводительность не может устоять противъ напора большихъ капиталовъ, — какими ворочаютъ откупщики. Чего добраго, они и верхъ возьмутъ, въ особенности, если наши мелкіе промышленники, хоть при помощи ассоціацій, не станутъ съ ними соперничать соединивъ свои капиталы, а еще больше, если махнутъ рукой, не желая нарушать свое спокойствіе въ невѣрной борьбѣ съ сильнѣйшими врагами. Нѣтъ, ужъ если представляется возможность, — такъ надо взяться за дѣло дружно, чтобъ не попасть изъ огня въ полымя; иначе, при захватѣ, въ свои руки, наибольшей части винокуренія въ извѣстной мѣстности, откупщикъ станетъ такимъ же неограниченнымъ, полновластнымъ баринномъ, какимъ былъ онъ до сихъ поръ.

Здѣсь кстати сообщить отвѣты г. Киттары на нѣкоторые, присланные къ нему, вопросы, касательно винокуренія. Такъ—какъ предметъ этотъ заслуживаетъ особеннаго вниманія хозяевъ, то мы считаемъ не лишнимъ привести здѣсь эти отвѣты хоть вкратцѣ.

1) *Гдѣ лучшее устройство винокуренныхъ заводовъ за границей?* Г. Киттары отвѣчаетъ, что подъ словами *лучшее устройство*, главнымъ образомъ нужно понимать лучшіе перегонные аппараты. По современнымъ условіямъ, англійская система наиболее пригодна для Россіи. Муспарцъ особенно говоритъ о винокуренномъ заводѣ Макфорляна и Комп. въ Глазговѣ.

2) *Можетъ—ли быть винокуреніе, при употребленіи паровика высокаго давленія (4 атмосферы), вмѣсто паровиковъ въ $\frac{1}{4}$ и $\frac{1}{2}$ атмосферы, каковыя нынѣ при винокуреніи употребляются?* Можетъ; и паръ, подъ давленіемъ 4 атмосферъ, входя въ бражной кубъ, еще скорѣе приведетъ брагу въ кипѣніе, такъ какъ температура его равна не 100, а 145.4° по Цельсію.

3) *Не будутъ—ли пары высокаго давленія запаривать (портить) бродильной жидкости?* Нѣтъ, потому что температура 145.4° Ц. не должна оказывать разрушающаго дѣйствія на тѣ вещества, изъ которыхъ, главнымъ образомъ, состоитъ брага: — минеральныя соли, азотистыя вещества, летучія масла, а иногда и неразложенный сахаръ и отруби.

4) *Ведро воды обращенное въ паръ 4 атмосферъ, сколько можетъ испарить ведръ бродильной жидкости въ паръ для выхода спирта?* Положительно отвѣчать на этотъ вопросъ трудно, потому что брага можетъ быть различной степени густоты, влѣдствіе чего измѣняется и точка ея кипѣнія.

5) *Какой атмосферы будетъ паръ отдѣляющагося спирта?* Такъ какъ перегонные аппараты не закупорены герметически и проводныя трубы, ведущія пары воды и спирта, не разобщены съ вѣшнимъ воздухомъ, то нѣтъ причинъ думать, чтобы пары спирта были болѣе одной атмосферы давленія, если діаметры трубъ пропорціональны количеству образующагося пара.

6) *Пудъ ржаной муки, по количеству выхода спирта, какому вѣсу равняется картофеля?* На это трудно отвѣчать даже средней цифрой, но приблизительно:—одинъ пудъ ржаной муки долженъ отвѣчать тремъ съ половиною пудамъ картофеля.

Имѣя вѣрное основаніе совѣтовать нашимъ хозяевамъ воспользоваться слѣдующимъ—весьма разумнымъ — приглашеніемъ извѣстнаго своими познаніями и честностью Чешскаго профессора, *Ф. И. Лезберы*, сообщаемъ письмо его слово-въ-слово. Вотъ оно: «*Къ сельскимъ хозяевамъ (помѣщикамъ), купцамъ, фабрикантамъ, промышленникамъ и т. д.*

«Почти во всѣхъ Европейскихъ государствахъ измѣнились отношенія государственныя и общественныя, и можно надѣяться, что скоро явится требованіе, чтобы каждый, въ какой бы то землѣ онъ не искалъ занятія, кромѣ извѣстныхъ спеціальныхъ свѣдѣній, зналъ и языкъ той страны, въ которой онъ намѣренъ жить, — чего до сего времени не существовало.—Въ образованной Чехіи (Богеміи) при руководствѣ умныхъ педагоговъ постоянно распространяются реальныя и другія практическія заведенія въ такой мѣрѣ, что скоро не будетъ возможности дать занятія многимъ лицамъ, окончивающимъ эти заведенія, такъ что они принуждены будутъ искать занятій и средствъ къ жизни внѣ своего отечества, что уже и дѣлаютъ музыканты, художники и другія лица. — Хорошо понимая положеніе Славянскихъ народовъ, я вижу ясно, что именно въ настоящее время нисходитъ благодать Божія на плодоносныя земли православныхъ Славянъ: Русскихъ, Болгаръ и Сербовъ — нашихъ единоплеменниковъ, и что въ этихъ земляхъ а особенно въ неизмѣримой Россіи уже чувствуется потребность въ производительныхъ нравственныхъ силахъ по разнымъ отраслямъ дѣятельности. — Обсудивъ это я началъ усердно разпространять теоретически и практически славянскую письменность и преимущественно знаніе русскаго языка между западными Славянами. Мысль мою одобрили опытные лица въ дѣлѣ техническаго образованія и другіе просвѣщенные, практическіе люди въ Чешскомъ народѣ, хорошо понимая,

что знаніе русскаго языка можетъ принести пользу нашимъ техникамъ и промышленникамъ.

«Императ. королевск. государственное министерство позволяетъ мнѣ преподаваніе русскаго языка въ королевскомъ, земскомъ, политехническомъ институтѣ въ Прагѣ. Русскому языку уже учатся у меня не только техники по разнымъ отраслямъ, какъ то: агрономы, химики, архитекторы, а также филологи, учителя, купцы, промышленники, кандидаты медицины, правъ и прочіе.

«По этому—то я счелъ моею обязанностью обратиться къ Вамъ публично съ просьбою, чтобы Вы, подобно Болгарамъ, Сербамъ и Хорватамъ, при недостаткѣ домашнихъ силъ не забывали своихъ братьевъ, Славянъ—Чеховъ (самаго образованнаго племени въ австрійской имперіи), которые начинаютъ усердно изучать языкъ могучаго русскаго народа, желая предложить Вамъ свои услуги и служить Вамъ честно, честно всякихъ другихъ иноземцевъ, которые не зная русскаго языка и не желая его знать, уже поэтому одному не могутъ принести никакой пользы русскому народу.

«Языкъ есть ключъ къ познанію духовнаго и матеріальнаго состоянія народа — и поэтому, кто желаетъ быть полезнымъ народу, долженъ необходимо знать его языкъ.

«Если Русскіе примутъ мое предложеніе, то многіе изъ моихъ соотечественниковъ не будутъ вынуждены искать занятій въ другихъ странахъ, гдѣ со временемъ ихъ поколѣніе погибнетъ для Славянскаго міра. Что касается рекомендаціи нужныхъ Вамъ людей, то это по моей просьбѣ приняли на себя компетентныя (опытныя) лица, пользующіяся довѣріемъ чешскаго народа. Желая Вамъ и всеѣмъ благомыслящимъ Славянамъ всякаго благополучія, — да взойдетъ солнце истинной христіанской любви и свободы надъ всеѣми народами вселенной! Прага, Ноябрь 1861 года. Желаящіе могутъ обращаться франкированными письмами:

Professor Jesbera. in Prag (Bohemia), Stephansgasse, № 620.

На этотъ разъ, мы не успѣли сдѣлать нашу лѣтопись такою, какою желали бы ее видѣть; но съ слѣдующей книжки, надѣмся, она будетъ гораздо полнѣе и занимательнѣе. Оканчиваемъ ее извѣстіями, безъ — сомнѣнія любопытными для каждаго украинца.

— *Смерть М. В. Остроградскаго.* «Московскія вѣдомости» первыя сообщили эту печальную вѣсть въ слѣдующемъ письмѣ изъ Полтавы:

«Малороссія, схоронившая, въ февраль 1861 года, своего поэта, про-

водила въ могилу другаго изъ своихъ сыновъ, которымъ гордилась. 20-го декабря скончался, послѣ мучительной болѣзни, проживавшій въ Полтавѣ академикъ М. В. Остроградскій. Это событіе было принято всеми въ нашемъ городѣ съ искреннею горестію. Тѣло покойнаго было перенесено въ церковь кадетскаго корпуса. Мѣстное начальство, многіе изъ дворянъ, бывшихъ въ городѣ, учебныя заведенія и лица разныхъ состояній присутствовали при отпѣваніи тѣла. Надгробныя рѣчи были произнесены протоіереемъ Думитрашкомъ и учителями корпуса и гимназій, гг. Ильяшевичемъ и Стеблинъ—Каминскимъ. Присутствовавшіе проводили останки знаменитаго математика далеко за заставу, на вѣчное успокоеніе въ фамильномъ склепѣ Остроградскихъ, въ м. Голтвѣ, на живописныхъ берегахъ Псла. Хотя талантливые труженики чистой науки оцѣниваются немногими, однакожь нельзя было не замѣтить, въ присутствовавшихъ, душевной печали: имя Остроградскаго было популярно на его родинѣ, даже въ тѣхъ слояхъ общества, до которыхъ ученая извѣстность достигаетъ только какъ темный слухъ. Происходя отъ старинной Малороссійской фамиліи, получивъ начальное образованіе въ Полтавской гимназій, покойный академикъ сохранилъ въ обращеніи, языкѣ и воззрѣніи на многое отпечатокъ своей родины и всегда оказывалъ живое и дѣятельное сочувствіе къ ея успѣхамъ, умственнымъ и матеріальнымъ. Во время частыхъ пріѣздовъ въ Малороссію, Остроградскій живалъ обыкновенно въ Полтавѣ, которую любилъ какъ мѣсто, напоминавшее ему годы дѣтства, или въ своемъ имѣніи, находящемся недалеко отъ Полтавы; земляки не пропускали случая, всякій разъ, чѣмъ нибудъ заявлять ему свое уваженіе, цѣня въ немъ собственную славу. Онъ всегда желалъ сложить свои кости на любимой родинѣ: такъ и исполнилось. Специалисты опредѣляютъ значеніе этого ученаго въ исторіи науки, но уже теперь можно, кажется, сказать, что въ довольно—длинномъ ряду замѣчательныхъ личностей, которыхъ родиною была Полтавская губернія, Остроградскій будетъ всегда занимать видное мѣсто. Глядя на цвѣтущее юношество, густою толпою окружившее гробъ знаменитаго наставника, мы невольно молились о томъ, чтобы наше даровитое племя не переставало давать благородныхъ и талантливыхъ дѣятелей для науки и для общества.»

Постараемся вскорѣ сообщить читателямъ *Основы* біографическія свѣдѣнія о нашемъ славномъ землякѣ.

— *Бюстъ Шевченка.* Въ книжномъ магазинѣ Дм. Еф. Кожанчикова, въ Петербургѣ, на Невскомъ проспектѣ, противъ Публичной

Библиотеки, выставленъ поясной гипсовый бюстъ *Т. Гр. Шевченка*, работы художника *О. О. Каменскаго*, доконченный профессоромъ—академикомъ *Пименовымъ*. Подобные бюсты продаются по *5 р. ср. безъ пересылки*.

— *Украинскія граматки*. Въ Москвѣ *Л. Н. Яценко* издалъ новый букварь, или *граматку за—для українського люду*. Не смотря на не всегда—удачный выборъ примѣровъ для чтенія дѣтей; эта граматка представляетъ весьма хорошее руководство обученія грамотѣ по болѣе — легкому способу, давно обдуманному и испытанному г. Яценкомъ (см. IX книжку *Основы о дѣтскомъ языкѣ*.) Цѣна этой граматки — *5 к. ср.*

— Кромѣ граматки г. Яценка, въ Москвѣ же изданы были недавно еще двѣ, подъ названіемъ: *Українська абѣтка*, *Н. Гацука*, (15 к.) и *Українська граматка*, *И. Деркача*, (5 к.) Ихъ можно покупать у авторовъ, въ университетѣ, и у книгопродавца *А. И. Глазунова*.

Напомнимъ, при этомъ случаѣ, о трехъ другихъ граматкахъ: 1, *Грамматка*, *П. А. Кулиша*, (5 к.); 2, *Южнорусскій букварь*, *Т. Гр. Шевченка* (3 к.) и 3, *Домашня наука*, *К. Шейковскаго*, въ двухъ книжкахъ (30 к.) Первыя двѣ можно купить у книгопродавца Дм. Еф. Кожанчикова, а послѣднюю — въ Кіевѣ, у автора и у книгопродавца *В. Г. Борщевскаго*, и въ Полтавѣ — у книгопродавца *Х. Л. Изопольскаго*.

— *Сборникъ украинскихъ стихотвореній П. А. Кулиша* Этотъ сборникъ вскорѣ долженъ выйти, подъ названіемъ — *Досвіткы*, значеніе котораго объясняется слѣдующимъ стихотворнымъ вступленіемъ:

У — досвіта вставъ я... тѣмно ще на—дворі;

Дѣ — не — де по хатахъ яснѣ свѣтло сѣе,

Сѣе яснѣ, свѣтло якъ на нѣбі зорі...

Дивуюсь, радію, у сѣрця питаю:

»Скажи, віще сѣрце, чи скоро свѣтъ буде?»

— »Ой скоро свѣтъ буде,

Прокінутця люде,

У всяке вікѣнцѣ

Засіяє сонце.»

Ой удáрю жъ зъ — разу ў стру́ни живіі:
 Прокі́ньтесь, вставайте, старіі й маліі!
 Віщува́ннямъ нóвимъ сёрце моé бьётця,
 Черезъ — край изъ сёрця рідне слóво ллетця. —

— *Голосъ Галичанъ*. П. А. Кулишъ помѣстилъ одно изъ своихъ украинскихъ стихотвореній (*За Дунаю*) въ Львовской русинско́й газетѣ: *Слово* (№ 71) Вслѣдъ за тѣмъ, редакція *Слова* напечатала, съ своею замѣткою, отвѣты дорогихъ и близкихъ намъ Галичанъ, полныя горячаго сочувствія: (не знаемъ, обратили ль И. С. Аксаковъ и Вл. Ив. Ламанскій вниманіе на голосъ нашихъ братьевъ). Сообщаемъ изъ *Слова* точную выписку:

I. Отвѣтъ зъ-подъ Бискида на голосъ »Зъ-за Дунаю«.

Ой лети соколе
 Та на Украину
 А зъ-віттамъ къ Бескиду
 По-надъ Галичину.
 Славна колись була
 Славна Галичина,
 Ту е рідни люди
 И рідна родина.
 Нині встрепенулись
 Наши соколята,
 Тебе привітають,
 Скажуть: рідна хата
 Чимъ мае, пріймае.
 Розгостися батьку —
 Всѣго у насъ мало,
 А сёрця въ достатку.
 Яструби съ орлами
 Випивали очи,
 Розносили тіло
 По-лемъ по-убочи.
 А вовки и лиси
 Зъ яругъ уже вили,
 Намъ на похорони —
 Гребали могили.
 Щоби наши кості
 Збити, споругани
 И вітромъ-вітриломъ
 Порозкидовани
 Не встали при зіркахъ
 Та и не помчались
 Довгимъ хороводомъ,
 Где не повстрічались.
 И сёрце намъ пили

Въ куски роздерали
 И нашимъ страданьямъ
 Гірко ся ругали.
 Но годі имъ було
 Всю кровцю испити,
 Наши голи кости
 Въ сирую зарити.
 Въ наши кости буря
 И вітри звонили,
 Дожджи за дожджами
 Ихъ на полю мили.
 Вже вовки и лиси
 Отъ нихъ утікали,
 На нихъ орель, яструбъ
 Вже не спозирали,
 И чудомъ не чудомъ —
 Вотъ, батьку-соколе
 Умерці здвигнулись,
 На родимомъ полі.
 Та стали соколи
 Молоди літати,
 Зірками-очами
 За Бискидъ сягати;
 А Бескидъ розморщивъ
 Чоло, поднісъ брови,
 И напутивъ уха,
 Кинувъ взоръ суровий
 На поля далеки,
 На степи широки —
 А туди соколи
 Взбились бистрооки.
 »У мене яруги,
 У мене е скали«;

Гомонить сердито
 Бескидь величавий:
 »Вовкамъ и лисицямъ
 Въ яругахъ заритись,
 Яструбамъ съ орлами
 Не тутки гніздитись.
 Межь твердима скали
 Ту ихъ гробъ-могила;
 Ту однимъ соколамъ
 Вширь ширити крила;
 А зъ вітсі на волю
 Гень, гень вилітати,
 Въ лобъ вовкамъ и лисамъ
 Клюви запускати!«
 Чи слішишь, соколе,
 И ти, Україно,

Чи слішишь и наша
 Бідна Галичино?
 Гей-гей, сжался Боже!
 Та надъ вашой долею,
 Та надъ вашимъ горемъ,
 Вашею неволей!
 Коли въ вашу хату
 Свѣтъ-сонце загляне,
 Коли у васъ темна
 Чорна нічъ устане?
 Та коли покинуть
 Васъ вже здобувати
 И вашимъ уборомъ
 Себе уберати?

И. Гушалевичъ.

II. Братові зъ-за Дунаю.

Коли ймень кидати
 Чужую чужину,
 Соколомъ вертати
 Въ рідну Україну;
 Не минай родини
 Старой Галичини,
 Вступи, милий брате,
 До нашої хати!
 Широ руськимъ словомъ
 Тебе поздоровимъ,
 Подъ святи икони
 Тебе посадовимъ!
 Божимъ хлібомъ-солью
 Ймемъ тебе пріймати,
 О счастью, здоровью
 Родини питати;
 Та й тобі розкажемъ
 Про нужду домашну, —
 Та журбу всегдашню
 Чей разомъ розважимъ.
 Ой бо наша воля —
 Щербатая доля:
 Гонять вороженьки
 Изъ рідного поля;
 Нашу рідъ — родину
 Стару Галичину

Своевъ называють,
 Намъ ю отчужають...
 И такъ сиротами
 На рідной землиці
 Батьківъ гроби допчемъ.
 Плачемъ по сестриці.
 Тяжко малой птиці
 Меже яструбами,
 Сироті ще тяжче
 Помежь свояками!
 Тільки ви сердечні
 Вкраиньскі орлята,
 Діти одной крови,
 Ви наша вітрада!
 Отъ такъ, любий брате,
 Гараздъ и недолю,
 Счастье и неволю,
 Весь клбпнть и труди
 Разомъ поділяти....
 Легче сердцю буде!
 Оттакъ на вітходномъ
 Тебе проведемо,
 Поклонъ родиноньці
 На Вкрайну пошлемо!

Галичанинъ.

ОБЪЯСНЕНИЕ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ».

1862.

1.

XXV — *Хата* срисованная мною съ натуры въ Полтавской губ. Пирятанск. уѣзда.

XXVI — *Старці*, съ рисунка И. И. Соколова.

Душевно благодарю всѣхъ, содѣйствующихъ мнѣ въ изданіи *Живописной Украины*, своими трудами или матеріалами; тѣ рисунки, которые не могутъ быть помѣщены въ *Украинь* по своему размѣру, — войдутъ въ *Живописный Сборникъ*, который я уже началъ издавать. Если число подписчиковъ умножится, и тѣмъ увеличатся мои средства, то число рисунковъ *Живописной Украины* также умножится. Я желалъ бы издавать въ годъ не 24, а 50; тогда многіе костюмы и утварь могли бы быть хромолитографированными.

Несмотря на то, что занимаются разработкой народности, — народность еще мало намъ извѣстна, потому что нынѣшняя разработка ея не обнимаетъ предмета со всѣхъ сторонъ. Въ-особенности, надо много и долго трудиться, чтобы уяснить себѣ духъ и прошедшее Южной Руси; этому могло бы много помочь собраніе древностей и изданіе ихъ. Этихъ собраній и этихъ изданій у насъ пока нѣтъ, а между тѣмъ, они необходимы. Впрочемъ, многіе собираютъ и складываютъ разныя разности въ домашнія хранилища, бібліотеки, кабинеты; есть, напр., такіе, у которыхъ хранятся полные сундуки старинной одежды,

таросвѣ тскаго питья, стародавнихъ матерій, но все это гибнетъ мертвымъ бесполезнымъ капиталомъ, лишая другихъ возможности изучать народную жизнь. Всѣ эти сокровища—слѣдъ давно прошедшей жизни; ихъ должно вытащить на свѣтъ изъ скрынъ и кабинетовъ, чтобъ сдѣлать общимъ достояніемъ, и собирая все вмѣстѣ, положить основаніе народному музею.—Музей этотъ можетъ находится въ Кіевѣ или Полтавѣ; въ немъ должны быть собраны всѣ древности Южной Руси, разныя произведенія народа, а также древніе и новые костюмы. Если бы устройство такого музея встрѣтило препятствія, которыя иногда трудно превозмочь, — то, по-крайней-мѣрѣ, можно было бы сдѣлать изданіе подобныхъ вещей, и мы наконецъ узнали бы, чѣмъ обладаемъ и на сколько такой матеріалъ полезенъ и самобытенъ. Съ этою цѣлію я жертвую, на первый разъ, 100 руб. и свой трудъ: быть-можетъ, и другіе не откажутъ въ своемъ содѣйствіи общенародному дѣлу и сообщать о своемъ намѣреніи *въ редакцію Основы*. Пусть люди достаточные снимаютъ фотографіи, заказываютъ рисунки съ древностей и народныхъ произведеній имъ принадлежащихъ; пусть жертвуютъ деньгами на это дѣло: — имъ открывается возможность доказать всю любовь къ народности не одними словами. У людей недостаточныхъ можно будетъ покупать вещи на счетъ пожертвованій.

О мѣстѣ храненія денегъ можно будетъ условиться. Такимъ образомъ, у насъ явился бы свой музей куда поступило бы все, что хранится въ частныхъ рукахъ — бесполезно для общества, для самопознанія и для ознакомленія съ собою другихъ народовъ.

Желающіе получить «Живописную Украину» за 1861 и 2 годы, могутъ обращаться *въ редакцію Основы*, (у Круглаго рынка, домъ Принца Ольденбургскаго) равно и въ книжный магазинъ Н. А. Серно-Соловьевича (на Невскомъ проспектѣ, противъ Казанскаго Собора), прилагая къ своему требованію 9 руб. съ пересылкою для иногородныхъ, 5 р. для городскихъ, а для подписчиковъ на *Основу*, въ нынѣшнемъ году, 4 р. съ пересылкой.

Изъ *Живописнаго Сборника* поступили въ продажу слѣдующіе гравюры: 1 и 2—*Козаки зъ містѣчка Вереміевки, Золотонѣського повіту* (Полтавс. губ.) 3 — *Хлѣпецъ зъ козацької семьї тогожъ містѣчка* и 4—*Дідъ Яківъ Сквіря*. Всѣ четыре гравюры сдѣланы мною съ рисунковъ И. И. Соколова, который рисоваль

ОБЪЯСНЕНІЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ,

СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 1-й КНИЖКѢ «ОСНОВЫ».

- | | |
|--|--|
| <p>Аби — лишь бы.
 Або — или; развѣ.
 Або жъ — или, ли, развѣ.
 Або-що — что-ли.
 Авже жъ! — конечно, разумѣется.
 Ажé — вѣдь.
 Ані — ни.</p> <p>Бабинь — бабушкинь.
 Бабусенька — (ум. ласкат.) бабушка.
 Бавити — забавлять.
 Багатирь — богачь.
 Багато — много.
 Баглаі (бить) — баклуши бить.
 Багно — болото; лужа, въ которой свињи валяются.
 Байдуже — нужды нѣтъ; все равно.
 Бакъ (пакъ) — бишь.
 Барвінокъ — любимое народомъ сте-лющееся растеніе, не теряющее зелени и зимой.
 Батенько — (ласкат.) — батюшка.
 Бачитись — видѣться.
 Бачитця — кажется.
 Бачъ — вишь, видишь.
 Бджола, бжілка — пчела, пчелка.
 Безбáтченко — неимѣющій отца, — незаконнорожденный.
 Безодній — бездонный.
 Безщасний — несчастный.
 Бѣнкетъ — пиръ.
 Береги — берега, край.
 Бесіда — бесѣда.
 Бѣндочка — лента.
 Бігъ — Богъ.
 Билá — подлѣ.
 Бігти — бѣжать.
 Біда — бѣда; простая одноколка.
 Біднѣсенький — (умен. ласкат.) бѣд-ненькій.
 Бідованне — бѣдствіе.</p> | <p>Бідолаха — бѣдный, бѣдняга.
 Бідувати — бѣдствовать.
 Більше, більшъ — болѣе.
 Благати — просить; умолять.
 Блигомий — близкій.
 Близенько — очень близко.
 Близесенько — близехонько.
 Бліскати — блестять.
 Блискучий — блестящій.
 Блищати — блестять.
 Блищитця — блестятъ, свѣтится.
 Бо (частица) — же (кажи бо! — го-вори же).
 Бо — ибо, потому-что.
 Боженько (дѣтское) — Богъ.
 Бовдурь — дымовая труба; (пере-носи.) болванъ.
 Божевільний — безумный, помѣ-шанный.
 Божничокъ — полка, гдѣ стоятъ въ хатѣ иконы.
 Бо-зна -- Богъ знаетъ.
 Блещі (множ. число) — болѣзнь.
 Болемъ болѣющимъ — мучительною болью.
 Болячé — больно; чувствительно.
 щоржій — скорбій.
 Боронити — препятствовать, запре-щать; оборонять.
 Борошений — хлѣбный.
 Боязкій — боязливый; пугливый.
 Боязко — страшно.
 Брама — большія ворота.
 Брехати — лаять (о собакахъ); лгать (о людяхъ).
 Брехунъ — лунь; враль.
 Бридкий — противный, отвратитель-ный.
 Брикнутись — брякнуться; упасть.
 Бризь — шліпа.
 Брязнути — брякнуть; зазвенѣть; упасть со звукомъ.</p> |
|--|--|

- Бубличокъ** (умен.) — бубликъ; ба-
 ранокъ.
Бувати, бути — бывать, быть.
Будинокъ — здание; господскій домъ.
Будякъ — стеновое колючее растеніе.
Бүзівокъ — годовалый теленокъ.
Бузковий — сиреневый.
Буйний — (вітеръ) — сильный (вѣ-
 теръ).
Бунтовливий — беспокойный, бун-
 тующійся.
Бурлака — бездомный холостякъ.
Бурчати — клокотать.
Буханецъ, буханчикъ — булка,
 небольшой пшеничный круглый хлѣбъ.
Буцимъ — будто, точно, словно.
Важко — тяжело.
Важливий — тяжелый, важный.
Важче — тяжеле.
Варта — стража.
Вбрання — уборъ.
Вратись — войти; одѣться.
Ввесь — весь.
Ввібрати — вмѣстить; вобрать.
Вгавати — умолкнуть; перестать шу-
 мѣть.
Вгору — вверхъ.
Вдатись — быть по характеру по-
 хожимъ на другого.
Вдатий — удачный.
Вдивлятись — пристально глядѣть;
 всматриваться.
Вдовольнитись — вдовольствоваться.
Вдушитись — залохнуться; уду-
 шиться.
Вдячень — благодарень.
Вдячний — привѣтливый, благодар-
 ный.
Вжахатись — испугаться.
Вередувати — капризничать.
Вертатись — возвращаться.
Весільний — свадебный.
Весілля — свадьба.
Вечеря — ужинъ.
Вечорниця, -ці — бесѣда; народ-
 ная вечеринка.
Вибачати — извинять.
Вивернутий — вывороченый.
Вигадати — выдумать.
Вигрімляти — часто гремѣть.
Відко — видно,
Віднечко — свѣтло.
Відоптати — вытоптати.
Відужати — выздороветь.
Визволити — выкупить; спасти.
Визнати — дознаніе; сознаніе.
Визнати — выпытать; разузнать.
Віймати — вынимать.
Вікоханый — взлелѣанный.
Викоштувати — выпить.
Вилити — вылетать, выпорхнуть.
Вилунитись — выйти изъ яйца (о
 птицахъ).
Вимічати — отмѣчать; выдѣлять.
Винний — виновный.
Винниця — винокуренный заводъ.
Винувачений — обвиняемый.
Виповнітись — наполняться.
Виправляти — отправлять.
Випростатись — освободиться; вы-
 прямиться.
Виріюватись — высыпаться (о лю-
 дяхъ), (идти въ большой массѣ — слов-
 но рою).
Виряжати — провожать, отправлять,
 снаряжать.
Вирятувати — спасти.
Висіти — висѣть.
Витурлити — вытурить, выгнать.
Виходитись — выздороветь; стать
 на ноги послѣ болѣзни.
Вішукати — найти, выискать.
Віще — выше.
Виявитись — обнаружиться, выка-
 заться.
Вівса — овса.
Вівторокъ — вторникъ.
Відборона — оборона, защита.
Відводити — отводить.
Відпочити — отдохнуть.
Відсі — отсюда.
Відцуратись — отказаться, бросить;
 прекратить всякое сношеніе.
Відчинити — отворить.
Відь — отъ.
Візь — возъ, телега.
Віконця — ставня.
Віконце — (умен.) — окошко.
Вільніше — вольнѣе.
Вільно — вольно.
Вінъ, вона, воно — онъ, она, оно.
Вісень — осень.
Вісімъ — восемь.
Вклонитись — поклониться.
Вкраяти — отрѣзать.
Віченьки — глазки.
Власний — властный, свой соб-
 ственный.
Влестити — прельстить.
Влітись — облиться.
Влучити — нацѣлить, попасть.
Вмерти — умереть.
Вмовляти — внушать, уговаривать.
Водичка — (умен.) — водица.
Волока — конецъ тонкой веревки
 у постоловъ; обора.
Воріжка — знатница — свѣдущая
 ворожея.
Ворітця — (умен.) — ворота.
Ворогъ — врагъ.
Ворожити — ворожить, гадать; (пе-
 ренос.) лечить.

Ворожéньки, вороги — враги, не-
приятели; воры.

Впадáти — приличествовать чему.

Впа́сти — запасть; врэзаться въ па-
мять.

(Вподоба) до вподоби — по душѣ.

Вподóбати — полюбить; найти се-
бѣ по праву.

Впийáти — удерживать.

Впоряжáтись — устроиться; упра-
виться.

Врáзити — сильно задѣть, зашибить,
уязвить.

Врѣ́тий — вкопанный въ землю.

Врóда — красота.

Встерегтѣ́и — подкараулить.

Встромѣ́ти — воткнуть.

Встрѣ́ти — завязнуть, вмѣшаться не
въ свое дѣло.

Вте́къ — утѣкъ, бѣгство.

Втѣ́кати — убѣгать.

Втѣ́качъ — бѣглець.

Втѣ́шити — утѣшить.

Втѣ́шки — (множ. число) утѣха.

Втѣ́шный — забавный.

Втну́ть — хватить, отрѣзать; понять.

Второ́пати — понять; попасть на
ладъ.

Вто́ма — усталость; утомленіе.

Втра́пити — потрафить.

Втрима́тись — удержаться.

Втя́вь — (прош. отъ втѣти) — вы-
полнилъ, сдѣлалъ.

Вужъ — ужъ.

Ву́тленький — слабосильный.

Вхоня́тись — хвататься.

Въ — у.

Въ мѣне — у меня.

Г ай — роща.

Га́ля — Анна.

Гамазі́я — хлѣбный магазинъ.

Га́нѣба, га́нѣба — безчестье.

Га́нѣбный — безчестный.

Ганчі́рка — тряпка.

Га́нити — порицать, порочить.

Га́нка — Агафья.

Га́плікъ, га́пличокъ — крючекъ.

Гара́здъ — хорошо, какъ слѣдуетъ.

Гарбу́зь — тыква.

Га́рний — хорошій, красивый.

Га́лька — вѣтка.

Га́ршае — становится хуже.

Га́ршъ — хуже.

Га́нути — погибать.

Га́ть — прочь.

Глазува́ти — издѣваться.

Гля — для.

Гречани́къ — гречневый хлѣбъ.

Грѣ́зба — угроза.

Грѣ́мати — гремѣть.

Гробкі́ — кладбищенскія могилы.

Гру́кнути — стукнуть; загремѣть.

Гові́рка — говоръ.

Гові́ркій — говорливый.

Годі́жъ! — полно; перестань.

Годи́нникъ — часы.

Го́лка, — иголка.

Голобе́льна — коренная (лошадь).

Го́минъ — говоръ, шумъ.

Горі́лка — водка.

Горобе́ць — воробей.

Городня́нецъ — житель города.

Гре́бля — плотина.

Горну́тись — льнуть; прибѣгать подъ
покровительство.

Горенѣ́ть — имѣть горкій вкусъ.

Госпо́да — хозяинскій домъ.

Го́стрий — острый.

Гудэ́, — гудзикъ — пуговица.

Гукону́ти — крикнуть.

Д авнина — старина, древнее событіе

Да́лебі, да́либі — ей Богу.

Да́лі — далѣе; потомъ.

Дали́ня — даль.

Дару́ночокъ — (ум.) — подарокъ.

Дасбі́гъ — нѣтъ; Богъ дастъ.

Де — гдѣ.

Де́жъ — гдѣжь.

Де́сь — гдѣ-то.

Деся́тчикъ — десятникъ.

Держа́ва — помѣстье; сила; власть.

Дзві́нь — колоколь.

Дзвѣ́нѣти — звенѣть.

Дзе́ркало — зеркало.

Дзюркотли́вий — журчащій.

Дзюрча́ти — журчать.

Дивѣ́тись — смотрѣть.

Дихну́ти — дышать; вздохнуть.

Діжда́тись — дождаться.

Діжа́ — квашня, кадка, въ которой
приготавливаютъ тѣсто для хлѣба.

Дітвора́ — (собир.) дѣти.

Діста́ти — достать.

Діяти — дѣлать, творить.

Дму́хнути — дунуть.

Дна — одна.

Двора́къ — дворовый человекъ.

Добу́ти — достать; занять.

До́ба — пора.

До́бре — хорошо.

Довгопо́лий — длиннополюй.

Догляда́ти — присматривать; имѣть
попеченіе.

Догожда́ти — угождать.

Додать — прибавить.

До́ленька — (умен.) — судьба.

До́кіль — покуда, пока.

Докі́рливо — съ упрекомъ

Докора́ти — упрекать.

Докупи́ — въ одно мѣсто.

Домі́вка — своя родина, свой домъ.

Домови́на — гробъ.

Дошлѣнтатись — дойти; дошлестись.
 Допріки — (мн. число) упреки.
 Дорікливо — съ упрекомъ.
 Дорожнѣта — дороговизна.
 Досі — до сего времени, досель.
 Дочекати — дожидать.
 Дошь — дождь.
 Дрібненький — мелкій.
 Друковати — печатать (типографъ).
 Дружко — шаферъ (на свадьбѣ).
 Дружина — подруга; жена.
 Дукачъ — металлическое украшеніе, привѣшенное къ монету, чаще всего золотая монета, съ изображеніемъ Божьей Матери.
 Дурити — обманывать.
 Дядина — жена дяди; тѣтка.
 Дужий — сильный.
 Дуже — очень.
 Дурнийца — глупость, пустяки.
 Дурний — глупый, дуракъ, сумасшедшій.
 Дяка — благодарность.
 Дякувати — благодарить.
Жадати — сильно желать, жажда.
 Жадання, — е — желаніе; жажда.
 Жадібка — желаніе, жажда.
 Жалібний — жалостный.
 Жалкувати — жалѣть; жаловаться.
 Жалковання — сожалѣнье.
 Жаління — жалость, сожалѣніе.
 Жалошці — сѣтованіе; соболюбзнованіе.
 Жаль — горесть, сожалѣніе, сокрушеніе.
 Жарина — раскаленный уголь.
 Жартувати — шутить (играть словами.)
 Жартъ — шутка.
 Жаханне, вжахання — ужасъ, испугъ.
 Жахливо — пугливо.
 Жахнутись — испугаться; ужасаться.
Женішеньки — женихи.
 Житній — ржаной.
 Жито — рожь.
 Житовьѣ — житье; пожитокъ; нмущество.
 Жмѣня — горсть.
 Журба — печаль.
 Журінне — печаль.
 Журливый — печальный, тоскливый.
Забаритись — замедлить, опоздать.
 Забачити — увидѣть; замѣтить.
 Забўтте, — я — забыть; безпамятство.
 Завдати — сокрушить; дать почувствовать.
 Завирюха — мятежь.
 Завідати — навѣстить.

Завійниця — боль, рѣзь въ животѣ.
 За вщо — за что.
 Заворухнитись — зашевелиться.
 Загадати — задумать; предположить; задать работу.
 Загомоніти — громко заговорить.
 Загортати — загребать.
 Загубити — потерять; погубить.
 Загустій — загудѣть.
 Загучати — загудѣть.
 Заздалегідь — задолго, заблаговременно.
 Задріти — увидѣть.
 Зазиринути — заглянуть.
 Зазнаватись — знакомиться; сближаться.
 Зазнати — помнить давнее событіе или лицо.
 Зазнатись — познакомиться, спознаться.
 Залізо — желѣзо.
 Залюбки — съ удовольствіемъ, по праву, по душѣ.
 Заліти за шкуру сала — допечь.
 Залоскотати — защекотать.
 Заманўлось — захотѣлось.
 Замигтати — замелькать.
 Замітати — замечать.
 Замісь — вмѣсто.
 Замовний — заговоренный, заколдованный.
 Запапати — испортить; сдѣлать негоднымъ; погубить.
 Запедбати — пренебречь, забыть, запустить.
 Запедати — ослабѣть отъ болѣзни.
 Запехаяти — оставить безъ примотра, пренебречь.
 Запѣска — родъ передника.
 Запобігти — впору спохватиться; предупредить.
 Запощь — крашеная, цвѣтныя нитки изъ хлопчатой бумаги.
 Заплітка — плетение (о косѣ).
 Заплющитись — зажмуриться.
 Запнтувати — спрашивать.
 Запиканка — водка, заправленная и настоящая въ горячемъ мѣстѣ.
 Запомогти — помочь, выручить изъ бѣды.
 Запорошити — засорить (глазь).
 Зарідлиий — урожайный.
 Заробітокъ — заработокъ.
 Заручини — обрученіе.
 Заручатись — обручаться.
 Засвітити — зажечь (огня).
 Засмалцеваний — замасленный.
 Засмутити — опечалить.
 Застава — залогъ.
 Застѣлювати — застилать.
 Застогнати — застонать.

Зацькувати — натравить (о собакахъ).
 Засумувати — загосковать.
 Затірити — занести, затащить.
 Затірка — особаго рода кушанье.
 Затрусітись — затрястись.
 Затулити — закрыть.
 Зачепити — зацѣпить; задѣть.
 Зачінокъ — задѣванье.
 Зачинати — начинать.
 Заховати — спрятать.
 Захóдь, західь — сборы, приготовленія.
 Заходітись — пачать; засуетиться.
 Захтіти — захотѣть.
 Зацідити — нанести жестокой ударъ.
 Заціпнути — защелкнуть; взять на крючокъ дверь.
 Збагнути — уразумѣть, понять.
 Збіжье, збіжжа — движимое имущество; зерновой хлѣбъ.
 Зблідлий — блѣдный.
 Збілілий — поблѣвший.
 Збрóя — сбруя.
 Звестись — сняться съ мѣста; встать, истребиться, (когло его звелось).
 Звѣтця — зовется.
 Звідати — розвѣдать.
 Звідки — откуда.
 Звідтіль — оттуда.
 Звідусіль — ото — всюду; со всѣхъ сторoвъ.
 Звідциль — отсюда.
 Звинуватити — обвинить.
 Звідти — отсюда.
 Згадати — вспомнить.
 Згадувати — вспоминать.
 Згірочокъ — небольшая горка.
 Згода — согласіе, миръ.
 Згорнувши (руки) — сложивши (руки).
 Зготувати — приготовить.
 Згублений — потерянный.
 Згубити — изгубить, потерять.
 Згуба — потеря, бѣдствіе.
 Здаватись — казаться; сослаться.
 Здіймати — снимать.
 Здивоватись — удивиться.
 Здобичь — приобрѣтеніе; добыча.
 Здоліти — одолѣть, превозмочь.
 Здорóвечко — (ум) — здоровье.
 Здригати — вздрагивать; пугаться.
 Здужати — одолѣть; быть здорову.
 Зъединитись — соединиться.
 Зерняга — зернышко (уменьш. ласк.): крошечка (о дѣтяхъ).
 Зврниути — взглянуть.
 Злапати — нащупать, воймать.
 Злідні — крайняя бѣдность; нищета.
 Злякатись — испугаться.
 Зібраний — собранный.
 Зігнути — согнуть.

Зіллячко, зілля — зелень, трава, растение.
 Зірвати — сорвать.
 Зіскóчити — соскочить.
 Зітхаючи — здыхаючи.
 Зіхóдити — всходить.
 Зірниця — звѣзда.
 Змагатись — спорить, не смалчивать.
 Змаріти — исхудать; спасть съ лица.
 Змежі — (пред.) — изъ-среды между себя.
 Зміяти — сравнивать.
 Зміркувати — разсудить; посоветоваться.
 Змовкнути — смолкнуть.
 Знакомісінький — вполне знакомый.
 Знаття — знаніе, свѣдѣніе.
 Зневага, — неуваженіе униженіе.
 Зневажати — унижать, оказывать пренебреженіе.
 Знемогтись — утомиться.
 Зникнути — незамѣтно скрыться; исчезнуть.
 Зобачити — увидать.
 Зомлілий — обомлѣвший.
 Зорá — зоря.
 Зоставити — оставить.
 Зотнутись — схватиться, сцѣпиться; стать въ бой съ непріателемъ.
 Зрада — измѣна.
 Зрадити — измѣнить, выдать кого.
 Зрадіти — обрадоваться.
 Зра́на — рано, спозаранку.
 Зрахуватись — посоветоваться, разсудить.
 Зтімнитись — опомниться.
Изглянутись — уважить; сжалиться.
 Издригнутись — вздрогнуть.
 Изливати — поливать.
 Изнову — снова.
 Изійтись — подняться; встревожиться.
 Іі — ея, ее.
 Ій — ей.
 Іхати — ѣхать.
 Інокли — иногда.
 Інший — иной.
 Іньякъ — иначе.
 Іти — идти.
Кабанецъ — небольшой поросенокъ.
 Каганецъ — жирникъ.
 Каже — говоритъ.
 Кáзка — сказка.
 Кайдани — кандалы.
 Каломутный — мутный (о водѣ).
 Камеюка — большой камень.
 Канчукъ — кнутъ.
 Карбованецъ — серебряный рубль.

Кáтра — Екатерина.
 Каца́нь — бородачь; великоруссь.
 Кача́нчикъ — (ум. ласк.) — качаць
 (капусты).
 Кáяния — раскаяніе.
 Квáша — варене жидкое гѣсто.
 Квѣтка — цвѣтокъ.
 Квѣточка — цвѣточекъ.
 Кѣньдохъ — большая желудочная
 кишка.
 Кѣте — дайте.
 Кѣдати — бросать; оставлять въ заб-
 веніи.
 Кнекъ, кий — палка, дубинка.
 Кирѣя — верхняя одежда.
 Кишѣня — карманъ.
 Кілокъ, кілочокъ — колышекъ.
 Кімната — комната.
 Кірець — ковшъ.
 Кісточки — (ум.) — кости.
 Клаки, клѣки, клѣччя — очески
 отъ пеньки, хлопья.
 Кли́нци — названіе узора
 Клѣпѣть — заботы, хлопоты.
 Клѣпотáтись — хлопотаться.
 Клѣпоты — хлопоты.
 Кла́ня — рига.
 Ковáль — кузнецъ.
 Когутъ — пѣтухъ.
 Кожи́сѣнький — всякій безъ исклю-
 ченія.
 Кожный — каждый.
 Кожу́хъ — шуба; нагольный тулунъ.
 Колись — когда-то.
 Коли́шній — бывший нѣкогда.
 Колѣ — возлѣ, около.
 Колѣтѣтись — биться (о сердце).
 Комінь — труба.
 Коні́ченьки — кони.
 Коно́вочка — кружка.
 Копа́ — 30 копѣекъ асс.; въ исчис-
 леніи другихъ предметовъ — 60.
 Ко́пецъ — небольшая яма.
 Капѣць — примѣта, вырытая въ зем-
 лѣ, во время раздѣла земли между се-
 льянами.
 Корѣтись — покоряться.
 Кормі́га — ярмо, иго.
 Корого́вь — хоругвь.
 Корю́лочка — коронка.
 Косови́ця — время косьбы.
 Косо́нька — (ум.) коса.
 Коха́ние — любовь.
 Коха́ти — любить.
 Кпѣни — издѣванья, насмѣшки.
 Кпѣти — издѣваться, дурачить.
 Кравѣць — портной.
 Кра́ще — красивѣе.
 Кра́ти — рѣзать (о хлѣбѣ).
 Кремѣ́зний — крѣпкій, неуступчи-
 вый.
 Кресáти — (огонь) — высѣкать (огонь).

Крильце́ — крылушко.
 Крѣзь — скрозь, вездѣ.
 Кругъ — кругомъ, вокругъ.
 Крукъ — воронъ.
 Крѣкати — каркать (о воронѣ).
 Кувáти — ковать; куковать.
 Кудѣсь — куда-то.
 Кужі́ль — кудель, вычесанный ленъ.
 Купа́ — куча; группа.
 Купчѣтись — соединяться вмѣстѣ.
 Курну́ти — быстро побѣжать; под-
 нять за собою пыль.
 Кутѣкъ — уголь.
 Кутря, або нутря — родъ кушава.
 Кухликъ — кувшинчикъ.
 Кучеря́вий — курчавый, кудрявый.
 Куць — кустъ.

Ла́ва — лавка, доска приставленная
 къ стѣнѣ

Лавре́ники — вареники.
 Ланъ — большая ива.
 Ланцю́гъ — цѣпь.
 Ластівка — ласточка.
 Ледащѣ́чка — (умен.) лѣнтей; него-
 дай.
 Лѣдві — едва.
 Легшъ — легче.
 Лемі́шка — тюря.
 Ливній — (дожь) проливной (дождь).
 Лѣнути — летѣть.
 Лихій — плохой; злой.
 Ли́шенько — (умен.) бѣда; бѣдствіе.
 Ліжниця — постель.
 Ліпшій — лучший.
 Літѣ́чко — (ум. ласкат.) — лѣто.
 Луска́ — шелуха, чешуя.
 Любе́нько — любезно; вѣжливо.
 Любя́чий — любящій.
 Люди́на — человекъ (говорится без-
 различно о мужчинѣ и жевчинѣ).
 Лю́лька — грубка.
 Ляга́ти — ложиться.
 Ляка́тись — пугаться.
 Ляка́ний — пуганный.

Ма́біть, ма́буть — должно быть;
 вѣроятно.

Ма́яти — шевелить дуновеніемъ.
 Ма́йданъ — площадь; мѣсто съ осо-
 бенно-устроенною печью для добыванія
 смолы, селитры и пр.
 Мако́гінъ — тяжелый деревянный
 пестъ, для растиранія зерна.
 Ма́лѣсечкий — маленькій.
 Ма́муня — (ласкат.) маменька.
 Ма́ра — привидѣніе; страшлище.
 Ма́рися, Ма́рисенька — Машенька.
 Ма́ти — имѣть.
 Ма́тинонька — (ум. ласк.) — мать.
 Ма́туся — (ласк.) — мать.
 Ма́тузочка — оборка; веревочка.

Меді́ний — медовый.
 Межі́ — межа.
 Мерéжка — прошивной узоръ.
 Мертвѣ́къ — мертвецъ.
 Мерщій́ — скорѣй, проворѣй.
 Метнѹ́тись — кинуться.
 Минáти — проходить мимо.
 Милі́йше — милѣе.
 Мѣ́ска — миса, блюдо.
 Мі́сити — мѣсить.
 Мі́стокъ — мостикъ.
 Мі́сяченько — (ум. ласк.) луна.
 Мі́тла — метла.
 Мі́токъ — мотокъ пряжи.
 Мі́цно — крѣпко, сильно.
 Мі́цні́ше — крѣпче, сильнѣе.
 Мі́шатись — мѣшатся.
 Мла́ — мгла.
 Млнѣ́ — мельница.
 Многómóвний — многогорѣчливый.
 Мовѣ́ — точно, будто.
 Мóвити — говорить.
 Мóвчки — молча; втихомолку.
 Мовчѹ́щий — молчаливый.
 Молоді́й — женихъ.
 Молоді́ — женихъ и невѣста вмѣстѣ.
 Мордувáти — мучить.
 Моска́ль — велико русскій мужикъ; солдатъ.
 Мóторошнo — (нарѣч.) — моркотно, неловко, безпокойно.
 Мраморáний — мраморный.
 Мрѣ́гись — казаться чуть замѣтнымъ.
 Му́зика — музыкантъ; музыка.
 Мѹ́лити — жать, давить.
 Мурѣ́ — каменная стѣна.
 Мурóвати — строить каменное зданіе.
 Мѹ́сити — долженствовать.
Наблі́жáтись — приближаться.
 На бѣ́резі — на берегу.
 Набучáвити — намокнуть; пропитаться сыростью.
 Нава́жити — намѣриться.
 Наві́дати — навѣстить.
 Навкругі́ — вокругъ.
 Навпереймі́ — навстрѣчу, на-перерѣзь.
 Нага́дувати — напоминать.
 Нагодо́вати — накормить.
 Надія́ — надежда.
 На добра́ — нічъ — доброй ночи.
 На́ймѣть — нанятой работникъ.
 На́йблѣ́зчий — ближайшій.
 Наза́саєти — принасти.
 Наздо́гнати — догнать.
 Наздѣ́вѣ — на удивленіе.
 Назна́тись — узнать.
 Назѹ́стрічъ — навстрѣчу.
 Нако́ити — настрѣпать; надѣлать бѣды.

На́менува́ти — наименовать; назвать по имени.
 На́мітка — женскій головной уборъ, очень длинный, изъ тонкой сѣтчато́й ткани.
 На неза́будь — на память.
 Напа́сникъ — притѣснитель.
 Наповнѣ́ти — наполнять.
 Напрóшувати — напросить, приглашать.
 Нарі́канне — роптанье.
 Нарóкомъ — нарочито.
 Наря́джений — наряженный.
 На-са́моті — на-единѣ.
 Насі́дати — налегать, дѣлать притѣсненія.
 Насамперѣ́дъ — сначала, предъ этимъ.
 Насторóшений — предупрежденный, озабоченный.
 Насѹ́питись — пахмуриться.
 Натѹ́ркати — настроить, наговорить.
 Нахі́дка — находка.
 Нахлі́стáтись — пахлебаться.
 Нацѹ́пити — что-либо тѣсное надѣть; натянуть.
 На́че, ненáче — такъ; какъ будто.
 На-швѣ́лку — наскоро; на короткое время.
 Не-а́бѣ-який — не какойнибудь.
 Небо́га — племянница; бѣдняжка; въ перенн. смыслѣ — всякая младшая передъ старшимъ — небога.
 Небѣ́жчикъ — покойникъ.
 Не́відъ — неводъ.
 Невва́жливо — неуважительно; внимательно.
 Невпо́кійний — не спокойный.
 Невпо́кой — беспокойство.
 Невспѹ́щий — неутомимый, неиспный.
 Недба́льство — нерачительность, беззаботность.
 Неді́ля — воскресенье.
 Недо́годні́й — негодный, неудобный.
 Недорі́дъ — неурожай.
 Недѹ́га — недугъ; нездоровье.
 Недѹ́жий — нездоровый; безсильный.
 Незабáромъ — сей-часъ, немедленно.
 Нездѹ́жати — болѣть; быть нездоровымъ.
 Не змѣ́вѣ — не съумѣлъ.
 Незмі́гъ — не смогъ.
 Не звима́ючи (голови) — не отдыхаячи.
 Немá — нѣтъ.
 Нѣ́нька — мать.
 Непога́мований — неупорядоченный.
 Непокі́рливий — непокорный.
 Несві́тній — неестественный.
 Не свогó ча́су — не своего времени.
 Несподі́вано — неожиданно, нечаянно.

- Неуважно — невнимательно.
 Нехай — пускай.
 Нехиблений — неуклонный, непогрѣшительный.
 Нечутний — неслышный; умолкнувшій.
 Ні — нѣтъ; ни.
 Ніби (словно, точно, какъ буд-нібі — то)то бы.
 Нігде — негдѣ.
 Нізка — связка. (мошста).
 Ніжъ — нежели, чѣмъ.
 Нізче — ниже.
 Нікогісінько — (ум.) — никого.
 Ніколи — нікогда.
 Ніоднісінького, — коі — рѣшительно ни одного, ой.
 Нішкомъ — потихоньку; тайно.
 Ніякъ — никакъ.
 Новина — новость; новый хлѣбъ.
 Нудітись — скучать; мучиться.
 Нудно — тошно.
 Нумо — ставемъ ѣхать что-либо.
- Обгорнѣти** — обернуть; обнять.
Оберѣжно — бережно.
Обзиватись — откликаться.
Обіручъ — обѣими руками.
Обіймати — обнимать; обхватывать.
Обійняти — обнять.
Обліччє — лицо; образъ.
Обминати — обходить.
Обніжья — цвѣтная пыль, которую пчелы собирають съ цвѣтовъ и приносятъ въ улей на ножкахъ.
Оболѣпка — стекло.
Обуритись — возстать противъ ко-го; поднять бурю.
Обхоніти — обхватить; обнять.
Овва! — эва.
Одбігти — отбѣжать.
Одбути — отбыть; исполнить.
Одвертатись — отворачиваться.
Одвідачъ — посѣтитель.
Одвірокъ — притолока двери.
Одвістити — отвѣтить.
Одвѣтъ — отвѣтъ.
Одгукнѣтись — откликнуться.
Одгусті (весілля) — отпировать свадьбу.
Оддалікъ — поодаль.
Оддаліти — отстать.
Одже — вотъ же.
Одживіти — ожить.
Одивлятись — осматриваться.
Одігнати — отогнать.
Одиначка — единственная дочь.
Одказати — отвѣтить.
Одимкнѣти — отпереть; отомкнути.
Одмовити — отвѣтить.
Однаковісінько — (умен.) одинаково.
- Одностайно** — дружно, единомудно.
Одпочівокъ — отдыхъ; успокоеніе.
Одпочіти — отдохнуть.
Одпроважати — провожать.
Одпрохати — отпросить.
Одрада — отрада.
Одразу — сразу, въ одинъ пріемъ.
Одружитись — вступить въ супружество.
Одсахнѣтись — откачнуться.
Одсунути (віконце) — поднять окно.
Одтиснути — отодвинуть.
Одужати — выздоровѣть; получить облегченіе.
Одхитнѣтись — откачнуться.
Одъ — отъ.
Одѣгнений — одѣтый.
Оздоровлення — выздоровленіе.
Озірнѣтись — оглянуться; посмотре-ть назадъ.
Околѣтъ — солома, съ котораго обмолочены одни колоски.
Окомонъ — экономя.
Окрінь — кипятокъ.
Окріти — покрыть.
Округі — вокругъ.
Омалъ — малое количество; немного.
Омирати — замирать.
Омлівати — дѣлаться безчувственнымъ.
Онїся — Анисья.
Онъ — вонъ; вотъ.
Опасуватись — опасаться.
Опівдня — въ полдень.
Опівночі — въ полночь.
Опинїтись — очутиться.
Оповідати — оповѣстить.
Опрічъ — кромѣ.
Опудало — пугало.
Осауль — эсауль.
Ослобоніти — освободить.
Ослѣнь — скамейка.
Осоруга —
Острахнѣтись — утрашиться.
Осудливий — осуждающій, любящій осуждать.
Осужати — осуждать.
Ось — вотъ.
Отрута — ядъ.
Оттенеръ — теперъ.
Охрѣти — устать; обезсилить.
Очінокъ — головной женскій уборъ въ родѣ шапочки, повойникъ.
Очіці — глазки.
Очутіти — оживиться; прійти въ себя.
- Павло** — Павелъ.
Паламаръ — пономаръ.
Паланка — такъ назывались запо-рожскія села, въ которыхъ сосредото-чивалось управленіе.

Пáзипя — пазка.
Пáзкій — пызкій.
Пáзя — козь.
Пампúшка — пышка.
Пáмьятка — память, воспоминаніе.
Памьятáти — помнитъ.
Пáмьять — память.
Панейáта — панскія дѣти.
Пáнна — барышня.
Панотéць — священникъ.
Панувáти — господствовать; быть глаомъ.
Панянка — барышня.
Паняáта — барскія дѣти.
Панщáви — люди, отбывающія барщину.
Пáвщина — барщина.
Панъ — баринъ, господинъ.
Парáска — Прасковья.
Парáфія — церковный приходъ.
Пáробокъ — молодой холостой парецъ.
Пáша — пастыбище; подножный и зимній кормъ скота.
Пашнй — зерновой хлѣбъ; также и хлѣбъ стоящій на поляхъ.
Пекучій — жаркій, палющій.
Перевáжати — пересилить, перетянуть.
Перевáжити — перемочь, перевѣсить.
Передягáтись — переодѣваться.
Переймáти — перенимать.
Перекíнутись — обратиться, во что.
Перелякъ — испугъ.
Перемагáти — осилить, превозмогать.
Перепéлонька — (ум.) — перепѣлка.
Переполóшений — перепуганный.
Перестáнокъ — остановка.
Перехопíти — перехватить, перекусить.
Перешкóда — пошха.
Перяна — перо; перышко.
Перстíнець — (ум.) — перстень.
Перчити — посыпать перцемъ.
Перше — сперва.
Пéстити — пивчить.
Півень — пѣтухъ.
Півторá — полтора.
Півъ-спíнка — полснота.
Підбивáтись (угору) — подниматься (вверхъ) о солнцѣ.
Підживíтись — подлѣсть; закусить.
Підмóвити — подговорить.
Підперезáтись — подноясаться.
Підпíрати — поддерживать.
Піддрúжий, ка — помощникъ, дружки, т. е. шафера.
Піклувáтись — заботиться; стараться.
Піръячко — (множ.) перушки.

Після — послѣ.
Пилъ — пыль.
Питáннячко (ум. ласкат.) — распрашивание.
Плíteь — стебель.
Плiхний — (сравн. степень) — плохой.
Плохій — смиренный.
Плюскати — плескать.
Пляшка — бутылка.
Побагáту — помногу.
Побазáкати — поговорить.
Побáтькові — по отчеству.
Побáтьківські — поотечески; по-старинному.
Побáчити — увидѣть; посмотреть.
Побáчитись — имѣть свѣдѣніе; увидѣться.
Побідéнный — бѣдный.
Побрáтись — жениться; обвѣнчаться.
Побрáтись — пойти; побрести.
Побрíхувати — лаять, (о собакѣ).
Побудóваний — построенный.
Пóвагомъ — не снѣна, съ нѣкото-рою важностью.
Поважáти — почитать кого.
Повáжвий — почтенный; важный.
Повáжно — важно; почтено.
Повівáти — повѣвать.
Повідачъ — повѣститель.
Повіть — уѣздъ.
Повикуплáти — повыкупать.
Повíнно — должно.
Повиновáтити — обвинить.
Повитúха — повивальная бабка.
Пови́енький — (ум.) — полный.
Пóвно — полно.
Повиновíдий — полный лицомъ.
Поводíрь — вожатый.
Поворóзка — шнурокъ; застежка.
Повчóкъ — (ум.) — полкъ.
Погадáти — подумать.
Погáно — дурно; нехорошо.
Погíнути — погибнуть.
Пóглядъ — взглядъ.
Поглáнути — посмотреть.
Погубíти — растерять.
Погукíнути — векрикнуть.
Подарúнокъ — подарокъ.
Подíнутись — дѣваться, приотиться, найти убѣжище.
Подíти — подѣть; запрягать.
Подія — поступокъ; продѣлка; порча (о колдов.).
Пожалкувáти — пожалѣть.
Пожалувáти — пожалѣть; поласкать.
Пожíчити, позíчити — занять.
Пожурíтись — понечалиться.
Позавчóра — третьяго-дни.
Пóзва — тяжба.
Позирáти — поглядывать.

Позичати — занимать; ссужать, одо-
 жать.
 Позичений — занятый; взятый въ
 долгъ.
 Позичити — занять.
 Поименувати — поименовать.
 Покора — покорность, смиреніе.
 Покоштовати — попробовать.
 Покохатись — полюбитись.
 Покутувати — нести эпитимию, ка-
 яться.
 Покутя — мѣсто въ переднемъ углу
 подъ образами.
 Полѣгкость — облегченіе.
 Полѣгшати — почувствовать облегче-
 ніе.
 Поліття — лѣтнее время.
 Помагайбі — Богъ на помощь; по-
 могай Богъ.
 Помилітись — ошибиться.
 Поневірітись — подвергать себя
 пренебреженію.
 Понеділокъ — понедѣльникъ.
 Поночі — въ потьмахъ, безъ свѣта.
 Понурій — угрюмый, мрачный.
 Повіти віри — повѣрить.
 Поплічъ — возлѣ, около.
 Попліне — поплыветь.
 Порáда — совѣтъ, утѣшеніе.
 Порáдити — дать совѣтъ.
 Порáтись — убирать, готовить, стря-
 пать.
 Пореготати — посмѣяться; поохо-
 тать.
 Порігъ — порогъ.
 Порінути — сизьно стремиться; хлы-
 вуть (о водѣ).
 Порухъ — тревога.
 Поручъ — подлѣ.
 Поті — до тѣхъ поръ.
 Посáга — приданое.
 Посіджу — посижу.
 Поскорітись — поспѣшить.
 Поснідати — позавтракать.
 Посóромно — срамно.
 Поспитатись — спроситься.
 Постолі — лапти.
 Постривати — погодить; обождать.
 Посувати — подвигать.
 Потáй — тайно.
 По тíху — по тихоньку; въ тиши.
 Потóвнитись — помѣститься.
 Поторóча — привидѣніе.
 Потурати — давать поблажку, пота-
 кать.
 Потягті — медленно уйти.
 Похиліти — наклонить, нагнуть.
 Похитати — покивать; покачать.
 Поховати — похоронить.
 Похолóнути — застыть; охладѣть.
 Поцупити — потащить.
 Почастувати — попотчивать.

Почáтокъ — начало.
 Починати — начинать.
 Почути — услышать.
 Поштовхати — потолкать.
 Пошукати — поискать.
 Празникóвий — праздничный.
 Прáти — прать, мыть бѣлье.
 Працювати — усиленно трудиться;
 дѣлать тяжелую работу.
 Праця — трудъ, работа.
 Прѣдківщина — старина, наслѣдство
 отъ предковъ.
 Прієвка — АФросинья.
 Привітати — привѣтствовать; поздо-
 роваться.
 Привітій — привѣтливый.
 Пригадати — припомнить.
 Пригадатись — вспомниться.
 Пригóда — несчастье; печальное со-
 бытіе.
 Пригорпути — приласкать, прижать.
 Пригорцутись — приласкаться, при-
 жаться, прильнуть.
 Приділити — опредѣлить.
 Призьба, прісьпа — заваленка.
 Прикладати — выдумывать, насмѣ-
 хаться, острить.
 Прикладки — насмѣшки, острота.
 Прикладно — складно, умно.
 Прикро — неприятно; больно.
 Приладати — приладить.
 Примхати — прихотничать.
 Припасти — прильнуть.
 Припасти — прийтись; случиться.
 Припічокъ — очагъ.
 Прираяти — посоветовать.
 Приручити — поручить.
 Присмерокъ —
 Присунутись — придвинуться.
 Притірити — притащить.
 Притуга — тяжкая тоска.
 Притьмомъ — непременно.
 Прихиліти — приклонять.
 Причанати — прийти, прилестись.
 Причепитись — придраться.
 Причепляти — привѣшивать, при-
 цѣплять.
 Прищепитись — привиться.
 Проблукати — прощляться.
 Провадити — вести.
 Прогнівити — прогнуть.
 Прогорнути — развернуть.
 Промигнути — промелькнуть.
 Промивнути — пройти мимо.
 Прорекати — пророчить, предсказы-
 вать.
 Простацький — простой.
 Простягати — протягивать.
 Прохати — просить.
 Прочувати — прослышать.
 Прощавáй — прощай.
 Прямувати — идти напрямикъ.

- Пташеня́тко — (ум.) птичка.
 Пташи́на — птица.
 Пу́рхати — порхать; летать.
 Пусто́та — шалость.
 Пустува́ти — пустѣть (о нежилой хатѣ) и пустова́ти — шалить.
 Пшени́ченька — (ум.) — пшеница.
Ра́да — совѣтъ; вѣче; помощь.
 Ра́дісно — радостно.
 Ра́дити — радоваться.
 Ра́дити — совѣтовать.
 Ра́доші — (мн. число) — радость.
 Ра́зь-у-ра́зь — поминутно; разь-по-разь.
 Рандарство — арендаторство.
 Ра́нокъ — утро.
 Ра́яти — совѣтовать.
 Ремесникъ — ремесленникъ.
 Рейментарюва́ти — предводительствовать, начальствовать полками.
 Репетува́ти — шибко кричать.
 Рідне́сенькій — (ласк.) родной.
 Рі́жкі — (умен.) рога.
 Рі́жокъ — уголь; рогъ.
 Рі́зка, рі́зочка — розга.
 Рі́къ — годъ.
 Рі́ска — каня росы.
 Рі́й — рой.
 Рі́пати — скрышѣть.
 Риштува́ти — снаряжать, поправлять.
 Ро́би — (мн.) — дѣла.
 Робі́ти — дѣлать.
 Ровесникъ — сверстникъ.
 Ровча́къ — канава.
 Ро́денька — (ум.) — родня.
 Роди́на — родня.
 Роди́чий — плодородный.
 Рожевий — розовый.
 Розби́шака — разбойникъ.
 Розбу́жати — разбудить.
 Розва́га — утѣшеніе; успокоеніе.
 Розва́га — развлечение.
 Розва́жати — развеселять; развлека́ть.
 Розва́жати — утѣшать, успоковать.
 Розва́житись — развеселиться.
 Розви́нутись — развиться.
 Розчо́впати — понять.
 Розго́ртатись — разстилатись (о растеніяхъ).
 Розмо́ва — бесѣда, разговоръ.
 Розще́баний — расчепленный, растрворенный (двери).
 Роспала́тись — разгорѣться.
 Роспалі́ти — разжечь.
 Роспері́зуватись — распоясываться.
 Роспитува́ння — спрашивать.
 Роспитува́ти — спрашивать.
 Росплю́щити (очи) — раскрыть глаза.
 Роспові́дати — повѣствовать.
 Росчахну́ти — расколоть вдоль дерево.
 Росчиня́ти — растворить, заквасить (тѣсто).
 Рунду́къ — крыльцо.
 Руса́вка — русалка.
 Рутвя́ний (віночокъ) рутяной.
 Ру́точка (ру́та) — растение (ruta graveolens).
 Ручни́ця, руши́ця — ружье.
 Ру́чно — ловко, сподручно.
 Рядно́ — дерюга.
 Рясни́й — густой, обильный плодами (о деревѣ).
 Рясть — трава дорожная.
Садові́тись — садиться.
 Сади́ба — усадьба.
 Садовина́ — садовые плоды.
 Сама́ собі душо́ю — одна-одинехенька.
 Са́ме — именно.
 Са́ме тоді — въ это самое время.
 Само́та — уединеніе.
 Само́тній — одинокій.
 Сварі́тись — грозить.
 Свекру́ха — свекровь.
 Світа́нне — разсвѣтъ.
 Сві́тло — свѣтъ, освѣщеніе.
 Сві́тлонька, сві́тлиця — свѣтѣлка, комната безъ кухонной печи.
 Свя́чений — освященный.
 Сее́ — это.
 Селя́юкъ — селянинъ.
 Среди́ — среди.
 Серпень — Августъ.
 Сі́ль — соль.
 Сі́вий — сѣдой.
 Сиві́ти — сѣдѣть.
 Сі́мь — семь.
 Сі́ни — сѣни.
 Сі́рий — сѣрый.
 Сі́рома — бѣднякъ, сирота.
 Скаже́ний — бѣшенный.
 Скака́ти — прыгать, танцовать.
 Скарбъ — кладъ, казначейство, сокровище.
 Ска́рга — жалоба.
 Скара́ти — наказать, казнить.
 Ска́ржитись —
 Скрего́тати — скрегетать (о птицахъ).
 Скину́ти (очима) — обозрѣть, бросить взглядъ.
 Ско́взький — скользкій.
 Скри́ня — сундукъ.
 Скри́зь — вездѣ, повсюду.
 Сла́ти — посылать, стлать.
 Слизе́нький — (ум.) скользкій.
 Сли́ве — словно.
 Слідо́ю — слѣдомъ.
 Смикну́ти — быстро дернуть.

Смішки — смѣшки, смѣхи.
 Сміливий — смѣлый.
 Сміття — сорь.
 Смужка — полоска.
 Смутній — грустный, невеселый.
 Смѹтокъ — грусть, печаль.
 Соломаха — саламата.
 Сѳенько — солнышко.
 Сѳняшникъ — подсолнечникъ.
 Сѳромъ — срамъ, поношеніе.
 Согласка — согласіе.
 Сокира — топоръ.
 Сѳромно — совѣстно, стыдно.
 Сѳяшний — солнечный.
 Сперву — сначала; съ перваго разу.
 Спийти — остановить.
 Спитати — спросить.
 Співачки — пѣвицы.
 Співний — пѣсенный.
 Спідниця — юбка.
 Спизнитись — опоздать.
 Спѳвѣдь — исповѣдь.
 Сподіватись — ожидать.
 Сподобити — полюбить.
 Сподіваний — ожидаемый.
 Сподіванка — ожиданье, надежда.
 Сподобатись — поврачиться.
 Споглянути — взглянуть.
 Спожиття — употребленіе.
 Спочивокъ — покой; отдыхъ.
 Спочувати — услышать.
 Справді — вправду.
 Справникъ — исправникъ.
 Спражній — настоящий; каковъ долженъ быть.
 Спромогтись — собраться съ силами, со средствами; получить возможность.
 Спожидати — поджидать.
 Ставокъ — прудъ.
 Станя — конюшня; стойло.
 Староста — свать.
 Стѣжечка (умен.) — дорожка.
 Стенутись — схватиться.
 Стирчати — торчать; стримѣть.
 Стѣха — потихоньку.
 Страва — приготовленное, вареное или жареное, кушанье.
 Стрибати — скакать, прыгать.
 Стридъ — выражаетъ моментъ скачка.
 Стриміти — торчать.
 Стривай — погоди.
 Стіжокъ — стогъ.
 Стрічечка — ленточка.
 Стріха — навѣсь соломенной крыши.
 Струмочокъ — струя, ручеекъ.
 Стяга — полоса.
 Судці (множ.) — судьи.
 Сукмань — женское платье.
 Сѹкня — платье (женское).
 Сѹмно — уныло; страшно.

Сумяття — суматоха.
 Суперечити — противорѣчить.
 Сѹчий — сукинъ.
 Східці — лѣсница.
 Схаменутись — опам'ятуватись.
 Схилитись — склониться.
 Схилний — склонный.
 Сходовий (вѣтеръ) — восточный (вѣтеръ).
 Схопитись — вкочить; спохватиться.
Та — да, и.
 Та-ба — поди же! какъ бы не такъ!
 Такеньки, такічки — такъ; такимъ образомъ.
 Талимбаси — музыкальные инструменты; трубы.
 Тамечки — тамъ.
 Тарахкоче — стучить-гремить.
 Тежъ — тоже.
 Теліця — телка.
 Теля — теленокъ.
 Темнісінько — очень темно.
 Темнота — тьма.
 Тернинонька — (умен.) — тернъ.
 Теперенька-ки = (умен.) теперь.
 Терп'ячий — терпѣливый.
 Тѣждень — недѣля.
 Тичина — вѣха, воткнутая жердь.
 Тѳвкь — толкъ; порядокъ.
 Тоді, тогді — тогда.
 Торбѣнка — небольшая сумка.
 Торікъ — прошлый годъ.
 Треба — надо.
 Трепечутця — трепещутся.
 Тривати — ожидать, терпѣть.
 Трись! — междом. выражающее грескъ.
 Тричі — трижды.
 Трохи — немного.
 Труна — гробъ.
 Тряця — лихорадка.
 Тѹга — тоска.
 Тулятись — слоняться.
 Тѹпанье — топанье (ногами).
 Турбоватись — заботиться; беспокоиться.
 Тѹта — здѣсь.
 Тѹтенька — (умен.) — тутъ; здѣсь.
 Тютюкати — кричать на волковъ.
 Тютюнь — табакъ (курительный).
 Тягнути — тянуть; идти.
 Тѣма — понятіе; память.
 Тѣмити — разумѣть; помнить.
У — въ.
 Убігати — вбѣгать.
 Убізі — на бѣгу.
 Убийникъ — убійца.
 Убрання — нарядъ.
 Увага — уваженіе.
 Увѣхѳдити — входитъ.

Углубати — утопать; быть погруженнымъ въ глубинѣ.

У гостіну — въ гости.

Удова — вдова.

Удовецъ — вдовецъ.

У дóсвіта — до разсвѣта.

Уживати — употреблять; пользоваться.

Уквічувати — украшать цвѣтами.

Уклонітись — поклониться.

У-кúні — вмѣстѣ.

Унадитись — повадиться.

Унúкъ — внукъ.

Унучечки — внучата.

Упадати — припадать.

У перше — въ первый разъ.

У-пóвні — въ полномъ видѣ.

Уподóвжъ — вдоль.

Уразливо — больно, язвительно.

Уривати — отрывать, укорачивать.

Уростати — вростать.

Усé — все.

Уставати — вставать; приподниматься.

Утікати — уходить, убѣгать.

Утрапити — понасть, найти дорогу къ мѣсту.

Утúтко — утенокъ.

Ухитнúтись — уклониться; ускользнуть.

Учóра — вчера.

учта — пирь.

Учути — услышать.

Ущúхнути — утихнуть; присмирѣть.

Филястий — волнистый.

Хай — пусть, пускай.

Хата, хатиночка — изба, избенка.

Хапати — хватать.

Хапатись — хвататься, торопиться, спѣшить.

Хвилька, хвилиночка — минута, мгновеніе.

Хвиткий — скорый, поспѣшный.

Хибá — развѣ.

Хистъ — способность, дарованіе, умѣнье, расторопность, находчивость.

Хіть, — охота.

Хитати — качать.

Хлóнецъ — мальчикъ.

Холонути — стынуть.

Хлюща — пѣчто мокрое, изъ чего течетъ вода.

Хмáра — туча, облако.

Хмúрий — невеселый; пасмурный.

Холодóкъ — тѣнь.

Хомá — Ома.

Хоріти — болѣть, быть больнымъ.

Хортъ — собака.

Христіни — крестины.

Худоба — имущество.

Хúстка, хúсточка — платокъ, платочекъ.

Хúтко, хúтче, хутенко — скоро, скорѣй.

Цвигати — бить.

Цвирчучі — чирикающіе (воробьяхъ).

Цеглина — кирпичъ.

Цікавий — любопытный, быстрый.

Цимбáли — названіе музыкальн. инструмента.

Ціновіи ложкі — ложки изъ цинка.

Цукáрня — сахарный заводъ.

Цюкати — рубить (топоромъ).

Чась — время.

Частесенько — очень часто.

Частійшъ — чаще.

Часомъ — порой; иногда.

Чвѣртка — четверть.

Червóний — красный.

Червоніти — краснѣть.

Чѣрга — очередь.

Черевічки — башмачки.

Череслó — бороздникъ (принадлежность плуга).

Четвѣрь — четвертокъ.

Чѣшуть — уходить, бѣгутъ; чешуть.

Чи — ли (вопрос. частица, ставится впереди) напр. чи здúжа? — здорова ли?

Чи-жъ — развѣ.

Чи-здúжа? — здорова ли?

Чимáлий — довольно большой.

Чиніти — дѣлать.

Чиншъ — плата за право пользованія землей.

Чи тóжъ — развѣ.

Чи-щó — что ли.

Чобóти — сапоги.

Чомú? — отчего, почему?

Чóхла — широкіе концы рукавовъ въ рубанкѣ.

Чужина — чужая сторона.

Чумáцька вáлка — обозъ чумаковъ.

Чúти — слышать.

Чухмáритись — медлить, переминаясь, чесаться.

Шабелька — (ум.)-сабля.

Шанóба — почтеніе.

Шаснути — мелькнуть, пробѣжать.

Швáчка — портниха; швея.

Швецъ — сапожникъ.

Швидкий — скорый; проворный.

Швídко, швídче — скоро, скорѣе.

Шѣлягъ — старинная мелкая монета.

Шепотати — говорить потихоньку; шопотомъ.

Шібка — оконное стекло.

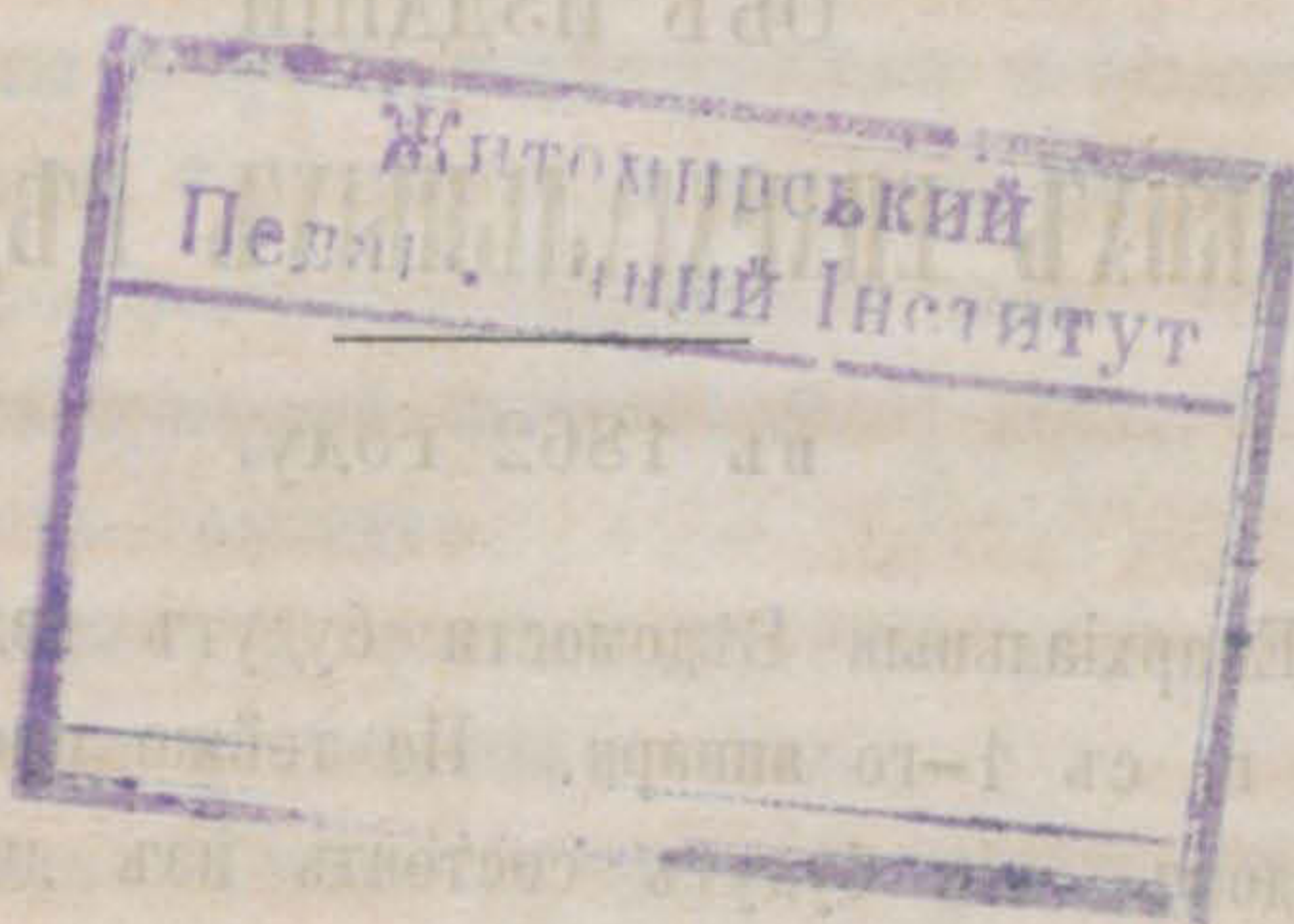
Шитвó — шитье.

Шлюбъ — бракъ.

Шлюбний — свадебный.
Шляхъ — дорога.
Шматокъ, шматочокъ — кусокъ,
кусочекъ.
Шо — что.
Шовкъ — шелкъ.
Шугну́ти — подняться вверхъ, по-
летѣть.
Щірий — вѣрный; усердный, искрен-
ний.

Щиро — усердно; вѣрно.
Що-вѣчора — каждый вечеръ.
Що-дній — ежедневно.

Яблуко — яблоко.
Явіръ — яворъ.
Якъ — какъ.
Якъ-слідъ — какъ слѣдуетъ.
Якось — какъ-то.
Янголь. — ангель.



БИБЛЮГРАФИЧСКІЯ ИЗВѢСТІЯ.

ОБЪ ИЗДАНІИ

КІЕВСКИХЪ ЕПАРХІАЛЬНЫХЪ ВѢДОМОСТЕЙ

въ 1862 году.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости будутъ издаваться въ наступающемъ 1862 г. съ 1-го января. По тойже программѣ, утвержденной св. Синодомъ, они будутъ состоять изъ двухъ частей: самихъ *Вѣдомостей* и *Прибавленій* къ нимъ.

I. Въ составъ *Епархіальныхъ Вѣдомостей* будутъ входить:

1. Высочайшіе манифесты и повелѣнія по духовному вѣдомству.

2. Указы и распоряженія св. Синода, какъ общіе, такъ и касающіеся собственно кіевской епархіи; извѣстія о наградахъ по кіевской епархіи, изъявленія благословенія и благодарности отъ лица св. Синода.

3. Распоряженія епархіальнаго начальства, касающіяся всей епархіи или значительной ея части; извлеченія изъ отчетовъ по разнымъ частямъ епархіальнаго управленія.

4. Назначеніе и увольненіе лицъ должностныхъ по епархіальному и духовно-учебному управленіямъ въ кіевской епархіи, и извѣстія о священно-и церковно-служительскихъ вакансіяхъ.

5. Некрологи должностныхъ лицъ и священно-служителей кіевской епархіи.

II. *Прибавленія* къ Епархіальнымъ Вѣдомостямъ будутъ заключать въ себѣ:

1. Пастырскія наставленія, касающіяся всей паствы; слова и рѣчи, произнесенныя по особымъ случаямъ; лучшія поученія, катихизическія бесѣды и рѣчи священнослужителей кіевской епархіи; назидатель-

тельные размышленія и духовные совѣты, касающіеся потребностей кievской паствы.

2. Историко-статистическія свѣденія о приходахъ, церквахъ, монастыряхъ и духовенствѣ кievской епархіи, о духовныхъ училищахъ и благотворительныхъ заведеніяхъ, біографіи іерарховъ, замѣчательныхъ священно-служителей, воспитателей духовнаго юношества, благотворителей церкви, подвижниковъ и другихъ лицъ, извѣстныхъ благочестивою жизнію: описаніе нравовъ, религіозныхъ обычаевъ, суевѣрій и предрасудковъ въ кievской епархіи.

3. Извѣстія о школахъ грамотности при церквахъ кievской епархіи и указаніе лучшихъ способовъ обученія.

4. Грамоты, акты и другіе замѣчательные документы, касающіеся церквей, монастырей и духовенства кievской епархіи.

5. Краткія бібліографическія свѣденія о вновь выходящихъ книгахъ, относящихся къ духовной литературѣ, а также извѣстія о духовныхъ періодическихъ изданіяхъ.

6. Епархіальную хронику: разныя свѣденія о современномъ состояніи церкви, духовенства и кievской паствы.

Кievскія Епархіальныя Вѣдомости будутъ выходить, какъ и въ 1861 г., два раза въ мѣсяць, 1-го и 15-го чиселъ, выпусками отъ 1½ до 2-хъ листовъ.

Цѣна остается прежняя, т. е. съ пересылкою и безъ пересылки *три рубля* серебромъ. Подписчики 1861 года получаютъ особое приложеніе въ брошюрѣ до 3-хъ печатныхъ листовъ.

Подписка принимается въ Кіевѣ: 1) въ кievской духовной консисторіи, 2) у редактора протоіерея П. Лебединцева, на Подолѣ, и 3) въ книжномъ магазинѣ С. И. Литова — на Крещатикѣ.

Иногородные подписчики благоволятъ адресоваться такъ: Въ редакцію *Кievскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей*, въ Кіевъ, означая званіе, имя, фамилію и мѣсто жительства.

Редакція Епархіальныхъ Вѣдомостей покорнѣйше проситъ всѣхъ образованныхъ лицъ, содѣйствовать ей своими трудами. Въ особенности она приглашаетъ всѣхъ священнослужителей кievской епархіи сообщать ей свѣдѣнія, относящіяся къ историко-статистическому описанію сей епархіи, а также — акты, грамоты и другіе документы, касающіеся исторіи церквей и духовенства кievской епархіи.

Редакторы: кафедральный протоіерей Іоаннъ **Скворцевъ**.

протоіерей Петръ **Лебединцевъ**.

ОБЪ ИЗДАНИИ ДУХОВНАГО, УЧЕНО-ЛИТЕРАТУРНАГО
ЖУРНАЛА:

„ДУХОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ“.

Съ 1 января 1862 года, съ разрѣшенія св. Синода и по утвержденной имъ программѣ, будетъ издаваться въ Харьковѣ учено-литературный журналъ: «ДУХОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ».

Возвѣщеніе и распространеніе христіанскихъ истинъ, по заповѣди Спасителя, всегда существовало въ церкви и совершалось ею въ самыхъ разнообразныхъ формахъ, — церковныхъ поученій, частныхъ бесѣдованій и внушеній, наконецъ письменныхъ сочиненій. При всемъ томъ, кругъ непосредственнаго дѣйствія христіанской проповѣди былъ болѣе или менѣе, ограниченъ предѣлами, обусловливаемыми ея формою. Въ настоящее время журналъ представляетъ для христіанской проповѣди такое орудіе, которымъ она не могла не воспользоваться для удобнѣйшаго своего распространенія. Умноженіе духовныхъ журналовъ въ послѣднее время нисколько не дѣлаетъ излишнимъ появленія новаго учено-литературнаго органа духовной мысли; общественныя потребности въ этомъ отношеніи такъ велики и разнообразны, это естественно вызываютъ дѣятелей. Не хотимъ думать, чтобы общество наше не было знакомо даже и съ самою духовною наукою путемъ простаго и наиболѣе обыкновеннаго распространенія христіанскихъ истинъ; говоримъ только, что это знакомство имѣло характеръ частный, ограничивалось, можетъ быть, не многими лицами, семействами и общественными кругами. Журналъ передаетъ истину во всеобщее извѣстіе, дѣлаетъ ее достояніемъ всѣхъ. А сколько у насъ вообще останавливается добра именно потому, что зарождаясь и возрастая гдѣ-либо въ тѣсномъ кругу, не получаетъ правильнаго развитія, не приносить всѣхъ тѣхъ плодовъ, какихъ отъ него слѣдовало бы ожидать! Расширяя такимъ образомъ кругъ своего непосредственнаго дѣйствія, христіанская проповѣдь нисколько не измѣняетъ своего внутренняго характера, по духу св. восточной православной церкви; а только принимаетъ качества, налагаемые условіями литературной дѣятельности. Потому все, что только относится къ христіанскому ученію въ духѣ православія, что относится къ христіанской церкви, и въ особенности нашей отечественной, въ ихъ прошедшемъ и настоящемъ, въ

ихъ исторіи и современномъ быту, — все, что нужно, или полезно, или же только любопытно знать русскому православному христіанину, словомъ: все, что могъ бы сказать и церковный пастырь своимъ прихожанамъ, и каждый русскій православный христіанинъ своимъ собратіямъ, въ духѣ вѣры, — все это можетъ быть предметомъ для нашего журнала.

Частные отдѣлы нашего журнала слѣдующіе:

Отдѣлъ I-й. Христіанское ученіе.

Въ составъ этаго отдѣла имѣютъ входить статьи по всѣмъ отраслямъ христіанскаго богословія, догматическаго, нравственнаго, литургическаго, каноническаго и пастырскаго, въ какой бы формѣ онѣ неизлагались.

Отдѣлъ II-й. Исторія христіанской церкви, въ особенностяхъ русской.

Тутъ займутъ мѣсто біографіи замѣчательныхъ лицъ въ церкви, іерарховъ, ученыхъ, проповѣдниковъ, подвижниковъ и др., — рассказы о церковныхъ событіяхъ, давно минувшихъ и недавно случившихся, обзоры цѣлыхъ историческихъ эпохъ и періодовъ, а также изслѣдованія о бытѣ и его разнообразныхъ состояніяхъ, объясняющихъ положеніе и судьбу церкви.

Отдѣлъ III-й. Современные извѣстія.

Предметомъ этихъ извѣстій могутъ быть положеніе, нужды и желанія православныхъ христіанъ иноземныхъ, — узаконенія и распоряженія правительствъ, касающіяся іерархіи и паствы, — открытіе, состояніе и преобразование духовныхъ училищъ, учрежденіе крестныхъ ходовъ, построеніе и освященіе церквей и монастырей, — случаи чудесныхъ исцѣленій и обращеній къ вѣрѣ, примѣры христіанскаго терпѣнія, самоотверженія и любви, — а также новыя направленія и движенія въ разныхъ христіанскихъ сектахъ и обществахъ; вообще всѣ церковныя событія, почему-либо замѣчательныя и обращающія на себя вниманіе.

Отдѣлъ IV-й. Критическое обозрѣніе духовной литературы.

Здѣсь мы имѣемъ въ виду почти исключительно нашу русскую духовную литературу, и намѣреніе наше не только обозрѣвать критически вновь выходящія духовныя книги, но по возможности разсматривать замѣчательнѣйшія богословскія сочиненія прежняго времени, доселѣ еще или вовсе неподвергавшіяся критикѣ, или оцененныя не по достоинству. Что же касается иностранной богословской литературы,

то мы будемъ по временамъ дѣлать обзоры произведеній, имѣющихъ какой-либо особый интересъ для нашихъ соотечественниковъ.

Отдѣлъ V-й. МАТЕРІАЛЫ ДЛЯ ИСТОРИИ РУССКОЙ ЦЕРКВИ И ДУХОВНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ.

Этотъ отдѣлъ составитъ приложение къ нашему журналу. Здѣсь будутъ помѣщаться памятники нашей древней духовной литературы и письменности, преимущественно древней, доселѣ еще неизданные, какъ-то: проповѣди, посланія, грамоты извѣстныхъ лицъ и неизвѣстныхъ, житія святыхъ отечественныхъ, древніе монашескіе уставы, катологи русскихъ митрополитовъ и епископовъ, древніе мѣсяцословы; а также описанія древнихъ рукописей и книгъ, извлеченія изъ рукописныхъ сборниковъ, историческія замѣтки и проч.

«ДУХОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ» будетъ выходить ежемѣсячно книжками около десяти печатныхъ листовъ, изъ которыхъ составитя четыре тома, съ особымъ оглавленіемъ статей для каждаго.

Цѣна за годовое изданіе въ Харьковѣ безъ пересылки 6 р.; съ доставкою на домъ и съ пересылкою во все города Имперіи 7 р. сер.

Желающіе вносить плату за журналъ по частямъ могутъ присылать деньги по полугодіямъ, въ началѣ 1-го и 2-го полугодія по 3 р. 50 к. сер.

Редакція съ удовольствіемъ будетъ принимать статьи иногородныхъ сотрудниковъ, присылаемыя для помѣщенія въ журналъ, съ приличнымъ вознагражденіемъ.

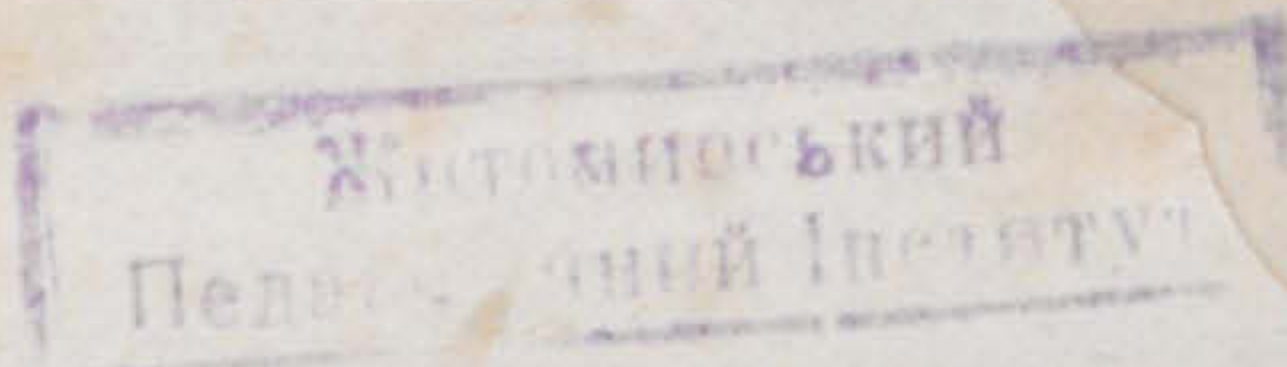
Подписка принимается въ Харьковѣ: у редактора журнала, Профессора Университета, Протоіерея **В. И. Добротворскаго**, а также въ канцеляріи Правленія Университета и въ книжномъ магазинѣ **П. И. Апарина**.

Въ С.-Петербургѣ: въ книжномъ магазинѣ **Н. Гр. Овсяникова**.

Въ Москвѣ: въ книжномъ магазинѣ **Ө. И. Салаева** близъ Никольскихъ воротъ.

Иногородные, желающіе подписаться на полученіе журнала, благоволятъ обращаться съ своими требованіями въ Редакцію журнала «**ДУХОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ**», въ Харьковѣ.

Редакторъ, Орд. Профессоръ Богословія въ Харьковскомъ Университетѣ, Протоіерей **Василій Добротворскій**.



СПИСКИ НАСЕЛЕННЫХЪ МѢСТЪ РОССІЙСКОЙ ИМПЕРІИ,

СОСТАВЛЕННЫЕ И ИЗДАВАЕМЫЕ

ЦЕНТРАЛЬНЫМЪ СТАТИСТИЧЕСКИМЪ КОМИТЕТОМЪ
МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ.**ВЫШЕЛЪ ВЪ СВѢТЪ:**

ТРЕТІЙ ВЫПУСКЪ ЭТОГО ИЗДАНІЯ, ЗАКЛЮЧАЮЩІЙ ВЪ СЕБѢ:

Списокъ населенныхъ мѣстъ Бессарабской Области. 1861 г. Въ большую 8-ку, XXXII и 87 стр., съ хромолитографированною картою. — Цѣна въ С.-Петербургѣ 1 р.; вѣсовыхъ за 2 фунта, укупорочныхъ 10 к.

ПРОДАЕТСЯ:

у Коммисіонера Министерства Внутреннихъ Дѣлъ, С. П. Лоскутова,
у Д. Е. Кожанчикова и у всѣхъ извѣстныхъ книгопродавцевъ.

ТАМЪ ЖЕ ПРОДАЮТСЯ:

I. Списокъ населенныхъ мѣстъ Архангельской губерніи. Въ большую 8-ку, XXIV и 131 стран., съ хромолитографированною картою. — Цѣна въ С.-Петербургѣ 1 р. 20 к.; вѣсовыхъ за 2 ф., укупорочн. 10 к.

II. Списокъ населенныхъ мѣстъ Астраханской губерніи. Въ большую 8-ку, XVI и 50 стран., съ хромолитографированною картою. — Цѣна въ С.-Петербургѣ 70 к.; вѣсовыхъ за 1 ф., укупорочн. 10 к.

III. Крепостное населеніе Россіи, по 10-й народной переписи. Статистическое изслѣдованіе А. Тройницкаго. 1861 г. VII и 92 стран., съ хромолитографированною картою. — Цѣна въ С.-Петербургѣ 1 р., вѣсовыхъ за 1 ф., укупорочн. 10 к.



ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ:

Въ конторѣ *Основы* при книжномъ магазинѣ Дм. Еф. Кожанчикова, въ ПЕТЕРБУРГѢ, на Невскомъ проспектѣ, противъ Публичной Библиотеки; также: у М. Ос. Вольфа, Як. Ал. Исакова, Ал. Ив. Давыдова, П. И. Красенинникова, Н. Г. Овсянникова; ВЪ МОСКВѢ: у И. В. Базунова; ВЪ КІЕВѢ: у В. Г. Борщевскаго; ВЪ ПОЛТАВѢ: у Э. Л. Изопольскаго; ВЪ ТАГАНРОГѢ: у К. Д. Данилова; ВЪ ОДЕССѢ: у Ал. С. Великанова, и у другихъ извѣстныхъ книгопродавцевъ.

Посылки и письма слѣдуетъ адресовать: Редактору «Основы», Василию Михайловичу Бьлозерскому, въ С. Петербургѣ, у Круглаго Рынка, въ домъ Принца Ольденбургскаго.

ЦѢНА

За **12** книжекъ 1862 года — **10 р. 50 к.** безъ пересылки, **12 р.** съ пересылкою и доставкою на домъ въ Петербургѣ.

за **12** книжекъ «Основы» 1861 года — **8 р. 50 к.** безъ пересылки, **10 р.** съ пересылкою и доставкою на домъ въ Петербургѣ.

Подписка на «Основу» 1861 года продолжается.

Рисунки Живописной Украины, или Украинскаго Альбома выходятъ непрерывно каждый мѣсяць и въ 1862 году.

Цѣна за 24 рисунка въ годъ **4 р.** съ пересылкою, для тѣхъ лицъ, которыя подписались на Основу, какъ за 1861, такъ и за 1862 годъ. Рисунки гравированы на мѣди, отпечатаны на китайской бумагѣ и наклеены на толстую французскую бумагу, въ размѣрѣ Основы. Подписывающіеся въ теченіе всего года получаютъ все изданіе съ перваго рисунка.

Подписка принимается въ книжномъ магазинѣ Н. А. Серно-Соловьевича, на Невскомъ проспектѣ. *Иногородные* обращаются съ требованіями исключительно въ редакцію Основы.

